

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

Filozofická fakulta

Katedra filozofie a společenských věd

Polarita „my a oni“ ve vztahu k teorii spravedlivé války

Disertační práce

Autor: Michal Rigel

Studijní program: P6101 Filozofie

Studijní obor: Filozofie

Forma studia: kombinovaná

Vedoucí práce: Mgr. Ladislav Koreň, Ph.D.

Hradec Králové 2020

Zadání disertační práce

Autor: Mgr. et Mgr. Michal Rigel

Studium: F17DK0009

Studijní program: P6101 Filozofie

Studijní obor: Filozofie

Název disertační práce: Polarita "my a oni" ve vztahu k teorii spravedlivé války

Název disertační práce AJ: "Us and Them" Polarity with Relation to Just War Theory

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Disertační práce bude na obecné úrovni zkoumat různé formy interakce mezi fenoménem války a sociální kategorizací my a oni. Je známo, že mezi lidmi lze běžně identifikovat množství dělicích linií např. na úrovni rasy, etnicity, pohlaví, třídy, věku, jazyka, náboženství atd., nicméně právě v době války (či v období úvah o jejím propuknutí) získává dělení na členské a nečlenské skupiny zvlášť vyhrcovanou podobu a ti, co nejsou s námi, jsou nutně proti nám. Vzniklý text bude vycházet z myšlenky, že porozumění dynamice utváření pravidel dichotomie my a oni může konsekventně vést k lepšímu pochopení základních mechanismů války, včetně její prevence. V úvodní části bude v kapitolách zabývajících se konceptuálním vymezením základních pojmů tématu jako válka či násilí poukázáno na to, že fenomén my a oni představuje nejmenší společný jmenovatel obou pojmů a jednotící prvek vlastně všech forem kolektivního násilí, které lze ve společnosti pozorovat. Představené ideové východisko a základní teze disertační práce dává vzniknout i jejímu specifickému cíli, jímž bude demonstrovat, jak negativní roli dualita my a oni hraje v jednom konkrétním odvětví války, v tzv. teorii spravedlivé války. Tradice úvah o etické přípustnosti válčení, známá pod označením spravedlivá válka, bude představena jako svébytný obor na pomezí politické filozofie a normativní etiky: diskutovány budou její počátky a představena bude základní terminologie a hlavní principy disciplíny. Záměrem závěrečné pasáže celého textu bude zaznamenat četné případy, kdy nebyly dodržovány stanovené standardy spravedlivé války právě z toho důvodu, že protivník ve válce pocházel z příliš odlišného kulturního či náboženského prostředí, pročež byl označen za velmi vzdálenou nečlenskou skupinu, ba ve vyhrcovaných případech až dehumanizován.

Bellamy, A. 2006. Just Wars: From Cicero to Iraq. Cambridge: Polity Press. Brunstetter, D. - O'Driscoll, C. (eds.). 2018. Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century. New York: Routledge. Bufacchi, V. (ed.). 2009. Violence: A Philosophical Anthology. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Coady, C. A. J. 2012. Morality and Political Violence. Cambridge: Cambridge University Press. Green, J. 2015. Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them. London: Atlantic Books. Lazar, S. - Frowe, H. (eds.). 2018. The Oxford Handbook of the Ethics of War. Oxford: Oxford University Press. Moseley, A. 2003. A Philosophy of War. New York: Algora Publishing. Neff, S. 2014. Justice among Nations: A History of International Law. Cambridge: Harvard University Press. Orend, B. 2019. War and Political Theory. Cambridge: Polity Press. Reichberg, G. - Syse, H. Begby, E. (eds.). 2006. The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings. London: Wiley-Blackwell. Sen, A. 2007. Identity and Violence: The Illusion of Destiny. New York: W.W. Norton. Simmel, G. 1955. Conflict and the Web of Group-Affiliations. New York: Free Press. Sorabji, R. - Rodin, D. (eds.). 2006. The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions. London: Routledge. Tajfel, H. (ed.). 2010. Social Identity and Intergroup Relations. Cambridge: Cambridge University Press. Tajfel, H. 2010. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press. Tilly, Ch. 2006. Politika kolektivního násilí. Praha: Slon. Todorov, T. 1996. Dobyání Ameriky: problém druhého. Praha: Mladá fronta. Tropp, L. (ed.). 2012. The Oxford Handbook of Intergroup Conflict. Oxford: Oxford University Press. Tuck, R. 2011. The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant. Oxford: Oxford University Press. Vasquez, J. 2009. The War Puzzle Revisited. Cambridge: Cambridge University Press.

Garantující pracoviště: Katedra filosofie a společenských věd,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Ladislav Koreň, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 12.8.2019

Prohlášení

Disertační práci jsem vypracoval pod supervizí vedoucího Ladislava Koreně samostatně a poctivě jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové 31. 8. 2020

Abstrakt

Práce se dotýká značného množství otázek spojených s obsáhlou problematikou války. Její první úsek mapuje mechanismus vzájemné interakce mezi válkou a filozofií a dokládá plodnou výměnu a formativní vliv oběma směry. Následně jsou představena různá konceptuální uchopení klíčových termínů *válka* a *násilí* a každý z pojmů je vymezen pomocí formulace několika centrálních prvků. V případě války jde zejm. o kolektivní rozměr organizovaného fyzického násilí; snahu o prosazení politických cílů, jež jsou konfliktní s cíli jiné skupiny s politickou autoritou; předchozí autonomní zhodnocení situace prostředky rozumu; určitá komplexita kognitivních schopností účastníků; schopnost abstraktního uvažování a sofistikované komunikace prostřednictvím symbolů, což aktérům umožňuje postupovat koordinovaně a s vědomím sdíleného plánu. Poslední zastavení první části textu probíhá nad reflexí vybraných otázek spojených s pojmem násilí ve 20. století (nejintenzivněji je diskutována otázka *nature vs. nurture*, konkretizovaná mj. do podoby *homo bellicus vs. homo pacificus*). Výstupem této pasáže je zpochybnění relevance výzkumu koncentrovaného na potvrzení přirozené inklinace lidí k vnitrodruhové agresi a násilí (pokud by z něj měla vyplývat nějaká vypovídací hodnota o příčinách války). Současně s tím je odmítnuta i představa člověka jako bytosti s vrozeným sklonem k válčení, neboť výše jmenované ústřední rysy války z ní činí spíše kulturní fenomén a kultura není jednoduše biologicky přenositelný komplex.

Primárně je nicméně obsáhlá problematika válčení studována prostřednictvím duality *my a oni*. Tento dichotomizační způsob meziskupinového dělení je inherentně přítomným jevem a vůbec nejnižším společným jmenovatelem války a (kolektivního) násilí. Zároveň jde o proces, jenž se zdá být pevně ukotven ve výbavě lidského jedince a probíhá v podstatě samovolně a automaticky. Text práce sice člověka prezentuje jako

příslušníka velmi prosociálního a doslova ultrakooperativního živočišného druhu, avšak s tím, že intenzivní a efektivní skupinová spolupráce – my – může za určitých okolností získat podobu kooperativního jednání proti jiné skupině – oni. Sociální kategorizaci *my a oni* lze přitom zaznamenat na mnoha úrovních a v rozličných situacích, s tím, že nejvyhrocenější podobu dostává právě v době války či v období úvah o jejím propuknutí, kdy platívá, že „ti, co nejsou s námi, jsou proti nám“. Specifickým cílem práce je potom demonstrovat, jak negativní roli radikálně manicheisticky pojatá sociální kategorizace *my a oni* hraje v jedné konkrétní subdisciplíně války, v tzv. *teorii spravedlivé války*. Identifikovány jsou četné momenty, kdy nebyly žádné standardy zacházení ve válce dodržovány právě s ohledem na to, že protistrana byla identifikována jako příliš vzdálení druzí (neboli asymetričtí druzí). Za typické objekty tohoto chování byly v textu označeny skupiny osob, které mohou být rozčleněny do následujících kategorií: *vzbouřenci* (jde částečně o vnitřního nepřítele); lidé obvykle označovaní jako *divoši* či *barbaři* (vnější nepřítel); a *bezvěrci-jinověrci*, příp. *kacíři* (kde první případ odkazuje k vnějšímu nepříteli, zatímco druhý znovu k vnitřnímu nepříteli).

Kromě toho práce nabízí i řešení otázky po dataci zrodu teorie spravedlivé války v euroamerickém kulturně-civilizačním myšlenkovém prostoru a prostřednictvím podrobné rešerše česko(slovenských) textů o spravedlivé válce zachycuje stav diskusí o tématu v místním prostředí. Pojednáním o souboru kritérií, sloužících k rozhodnutí o tom, zdali lze válku považovat za spravedlivou, či nespravedlivou, se vyjadřuje k jádrové oblasti disciplíny spravedlivé války a usiluje o sjednocení a ukotvení fundamentální terminologie v českém jazykovém prostředí.

Klíčová slova: násilí, politicky motivované násilí, válka, spravedlivá válka, kolektivní/skupinové chování, členská skupina, nečlenská skupina, my a oni

Abstract

This work touches on a large number of questions related to the broad issue of war. It starts with a survey of the mechanisms of interaction between war and philosophy and shows that there is a rich exchange and formative influence in both directions. Subsequently, different concepts of the key terms – war and violence – are presented. The formulation of several central ideas defines each of the terms. In the case of *war* the following features are argued to be particularly central: the presence of highly organized collective physical violence; the pursuit of political goals that conflict with the goals of another political society; a prior careful and cold-blooded cost-benefit analysis; a certain degree of complexity of cognitive skills for all actors; and the ability for abstract thinking and sophisticated symbolic communication enabling all involved to act in a coordinated way for their shared interests.

A reflection on topics related to the term *violence* is also presented (the nature vs. nurture debate, specified in the form of *homo bellicus* vs. *homo pacificus*, is discussed most extensively). In doing so, the relevance of research focused on confirming a natural inclination of humans to intra-species aggression and violence is disputed (where it is meant to explain the causes of war). The idea that humans have an innate tendency toward war is rejected accordingly, since the aforementioned central features of war make it a predominantly cultural phenomenon (and culture is not simply a function of biologically-transferable traits).

The broad issue of war is, however, primarily studied through the eyes of an *us and them* duality. This dichotomizing mode of intergroup division is the very lowest common denominator and the bare bones of war and (collective) violence. Simultaneously, this is a tendency that seems to be firmly rooted in human beings as a spontaneous and automatically-activated phenomenon. Although humans are

understood as members of a very prosocial or even ultra-cooperative animal species, intensive and effective group cooperation (for the in-group) might take the form of collaborative action against another group (the out-group). A process of bipolar *us and them* social categorization may be identified on many levels and in different situations, with the most extreme versions occurring at the time of the outbreak of war, when “those who are not with us are against us”.

The specific aim of the thesis is to demonstrate the negative impact of the radical and Manichean *us and them* social categorization in one particular subdiscipline of war, the so-called Just War Theory. There have been numerous occasions where the previously established rules of combat were suspended due to the fact that the enemy has been recognized for various reasons as being too different and distant from us (the so-called *asymmetric other*). This is most likely to occur when fighting with the following out-groups: *rebel groups*; *infidels* (or *heretics*); and people usually labelled as *savages* or *barbarians*.

Also, this thesis offers an answer to the question of identifying the founding father (or period of creation) of the Just War Theory from the Euro-American cultural/civilizational perspective. Finally, a detailed evaluation of Czech (and also some important Slovak) scholarly sources uncovers the situation of the field of Just War Theory in Czech academia. The core area of the discipline is introduced by discussing a set of widely accepted Just War Theory criteria. This part also serves the purpose of unifying fundamental terminology in Czech discourse about Just War Theory.

Keywords: violence, politically-motivated violence, war, just war, collective/group behaviour, in-group, out-group, us and them

Varia

Text práce reálně vznikal v období mezi říjnem 2018 a srpnem 2020 s četnými přestávkami zapříčiněnými jinými pracovními povinnostmi nebo rodinnými radostmi.

Výsledná podoba je průsečíkem mnoha proměnných, kam patří vliv učitelů, spolužáků, kolegů a studentů, vybavení dostupné knihovny či zabezpečení přístupu do určitých internetových databází + řada dalších nahodilých událostí, vč. pandemie COVID-19.

Pokud jde o působení jednotlivců na podobu práce, vyzdvihl bych možnost diskusí s Ivanem Koniarem, za nímž jsem během studia vykonal několik cest na Slovensko a polemiku, pomoc i rady od Petra Matějčka, Ivy Svačinové, Hynka Kaplana a Filipa Rigla (s obligátním dodatkem, že pochopitelně ne všichni ti, kteří jsou zde uvedeni, souhlasí bezesbytku s názory, jež jsem v textu vyjádřil a se závěry, k nimž jsem se odhodlal; stejně tak je nechci činit odpovědnými za případné faktické a jiné omyly).

Práce zachycuje sumář aktuálních znalostí a postojů, které se dynamicky proměňují, a proto ani prezentovaný text v žádném případě nepředstavuje definitivní vypořádání s problematikou. Už v momentě odevzdání tak vím, že obsahuje věci, s nimiž zanedlouho sám nemusím souhlasit a to ať už v důsledku toho, že se objeví nová fakta, která mé současné vývody objektivně vyvrátí nebo proto, že se promění má hodnotová orientace. Na odkrývání vlastních omylů a korekci svého textu se těším!

Zvláštní poděkování zasluhuje můj školitel Ladislav (Laco'c) Koreň, jenž mi dal dostatek svobody v bádání a navíc mne v rozhodujících momentech psaní práce dokázal vytvořit (spolu s laskavostí vedení fakulty) na domovské katedře téměř nerušené podmínky pro psaní – co víc si student od svého školitele může psát.

Ochranitelskou ruku, pokud šlo o přidělování práce členům katedry, nade mnou dlouho držela i její milá vedoucí Marie Hrdá, pročež bych jí chtěl rovněž vyjádřit dík.

Za setrvalou morální podporu při psaní a doslova otcovské rady jsem vděčen dalším kolegům z fakulty, zejm. Martinovi Palečkovi a Jardovi Danešovi.

I když jsem se snažil zanedbávat spíše svoji disertační práci než rodinu, text jsem nedokázal dokončit bez určitých obětí u rodinného krbu. Poděkování za vytvoření ideálních podmínek k práci by v tomto případě asi nebylo na místě, neb rukopis jsem dokončil nikoli *díky* své rodině, ale spíše jí *navzdory*, proto volím raději formu omluvy za všechen čas, který jsem místo pobytu s nimi strávil za psacím stolem. Bude líp!

Věnuji svým dětem Antonínovi a Marianě

(oba rostli a rozvíjeli se mnohem rychleji a úspěšněji než tento text)

„Knihovna je les, ze kterého již není návratu“

Úvod

Válka na první pohled představuje mimořádně komplexní téma, a tak se zdá, že součástí jakéhokoliv pokusu o to jí porozumět v celé plasticitě, musí být snaha popsat a vysvětlit extrémně velké množství značně různorodých aspektů a elementů. To je patrně pravda, přesto se při delším studiu obšírné problematiky války ukazuje, že cosi významného o ní lze říct i mnohem úspornější a kompaktnější formou. Ono kolosální množství velice rozmanitých proměnných, které se jeví být pro souborný výzkum války relevantní, je možné nakonec redukovat – a to i z ryze pragmatických důvodů vyslovit o válce něco smysluplného na omezeném prostoru – na jeden fenomén, který tvoří ve válkách esenciální složku a nemůže z principu nikdy chybět v žádné takto definované události. Tento inherentně přítomný jev lze označit jako dichotomii *my a oni*, potažmo fenomén *toho druhého/těch druhých*.

Válka jak známo může nabývat rozličných podob a historie nabízí nespočet příkladů těch krátkých nebo dlouhých, lokálních, regionálních či globálních a omezených nebo totálních co do intenzity. Extrémní variabilita existuje i v počtu obětí u jednotlivých vojenských konfliktů či v podobě nástrojů – zbraní – využitých k jejich vedení. Proměnlivost lze zaznamenat rovněž u metod, taktik a strategií zvolených pro způsob boje nebo při popisu důvodů a motivace pro samotné zahájení války atd. Přesto v úplně každé válce, bez ohledu na to, jak je dále kategorizována, vždy existuje *protivník*, *oponent* a *nepřítel*, ona *druhá strana*, která představuje průsečík a nejmenší společný jmenovatel pro všechny výše zmíněné podoby války.

Tento text dále pracuje s předpokladem, že pochopení dynamiky a pravidel utváření polarit *my a oni* může konsekventně vést k lepšímu pochopení základních mechanismů války, včetně její prevence. Proto je v průběhu celé práce vzájemné interakci *války* a dělicí linie *my a oni* věnována mimořádná pozornost, a ačkoli by se

dalo namítnout, že např. i *násilí* představuje nepostradatelnou součást války a jeho rozbor by si zasluhoval minimálně stejný prostor, v textu jsou předloženy argumenty proč priorizovat antagonismus *my a oni*, a tak je zde fenomén války studován primárně z této perspektivy.

Dané ideové východisko a základní teze práce dává vzniknout i specifickému cíli, jímž je analyzovat, jakou roli dualita *my a oni* hraje v jedné konkrétní subdisciplíně války, v tzv. *teorii spravedlivé války*. Pod souslovím *spravedlivá válka* se maximálně stručně řečeno skrývá myšlenka, že organizované použití vojenské síly na kolektivní úrovni pro politické účely má být předmětem morálního uvažování, ba co víc: jde přímo o přesvědčení, že existují určité situace a okolnosti, kdy takové počínání může být ospravedlnitelné.

V praxi se potom *teorii spravedlivé války* obvykle rozumí normativní učení, jehož součástí je stanovení koherentních a jednoznačně formulovaných podmínek, připouštějících legitimní použití síly a poskytujících ospravedlnění politickým celkům prostřednictvím hlavních představitelů zahájit a účinně vést bojové operace. Spravedlivá válka (*bellum justum*) je zastřešujícím pojmem, jenž bývá tradičně dále dělen na *jus ad bellum* (tj. oprávnění vstoupit do válečného stavu a vůbec uskutečnit válku) a *jus in bello* (tj. principy a pravidla pro spravedlivý průběh vedení války); později též *jus post bellum* (tj. zásady, jak postupovat po ukončení války).

Daný politicko-filozofický koncept představuje v současnosti patrně nejvlivnější perspektivu pro hodnocení morální přípustnosti využití politicky motivovaného násilí (viz text se skutečně signifikantním názvem *The Triumph of Just War Theory* – Walzer 2002, srov. Kelsay 2013 či Rengger 2013) a pojí se k němu obdivuhodně dlouhá a myšlenkově vyspělá tradice, o níž bude pojednáno dále v tomto textu (kap. 2.1 a též 2.3). Dějiny úvah o tom, za jakých konkrétních podmínek a okolností lze

považovat vyhlášení války za legitimní a zároveň na základě jakých pravidel a restriktivních opatření je přípustné používat vojenské prostředky v akci, zde ovšem budou popisovány výrazně selektivně a s akcentem na roli, kterou v nich hrál fenomén *my a oni*.

Vybírány budou speciálně takové momenty v dějinách, kdy existující a v rámci příslušníků jedné komunity nijak nerozporované etické standardy chování ve válce nebyly u protistrany respektovány z důvodu zvláště silně odstředivého vztahu *my a oni*. V extrémní variantě mohl být protivník, označený z libovolného důvodu za člena odlišné a značně vzdálené skupiny *těch druhých*, zbaven statusu lidství, pročež se na něj následně nevztahoval požadavek jakéhokoliv elementárního dodržování norem. Záměrem textu ovšem není pouze shromáždit a popsat takové případy, nýbrž demonstrovat, že vůči sklonu upírat „nečlenům“ na základě manicheistické kategorizace *my a oni* některá základní práva nebyli imunní ani ti nejvýznamnější autoři oboru spravedlivé války, kteří sami byli ochotni těm nepřátelským skupinám, s nimiž nesdíleli základní náboženské, kulturní aj. hodnoty, odepřít to, co normálně garantovali jiným protivníkům.

Samotný text je za účelem dosažení vytyčených cílů strukturován do tří fundamentálních celků, z nichž v každém jsou stanoveny ještě dílčí cíle. První část pojednává o základních termínech zkoumaného tématu a kromě samotného pojmu *válka* je v ní vymezen a analyzován i termín *násilí*. Prezentovány jsou různé jejich podoby a formy teoretického uchopení, které pro svoji rozmanitost narušují předpoklad o bezproblémovém a jednotném chápání obsahu daných pojmů. Právě přesvědčení o jakémsi všeobecném předporozumění toho, z jakých dějů a aktivit se skládá např. termín *válka*, patrně stojí za poněkud překvapivou absencí úsilí jej popsat a vymezit u mnoha tematicky relevantních akademických příspěvků z oboru filozofie.

Pokus o jakkoliv stručnou definici nelze nalézt ani v jinak vynikajících textech, které mají válku jako hlavní předmět svého zkoumání, viz např. *The Causes of Wars and Other Essays* (Howard 1983), *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* (Waltz 2001) či *The Rights of War and Peace* (Tuck 2001) aj. Teprve po důsledné rešerši je možné shromáždit některé publikace z oboru filozofie, které se o to pokouší, např. *A Philosophy of War* (Moseley 2003), *Waging War: A New Philosophical Introduction* (Clark 2015) či *War and Political Theory* (Orend 2019), nicméně ani urputné vyhledávání nepřinese výsledky v případě knižních titulů zaměřených na *spravedlivou válku*, kde se i v informačně bohatých, velmi edukativních a komplexních pojednáních s termínem *válka* prakticky od počátku operuje intuitivně a s bezproblémovou samozřejmostí, viz např. *Killing in War* (McMahan 2009), *The Ethics of War and Peace: An Introduction* (Frowe 2015), *The Ethics of War* (Coates 2016) nebo *Spravedlivé a nespravedlivé války: morální argumentace s historickými příklady* (Walzer 2019) aj.

Je přitom poctivé na začátku studia vybraného problému definičně ukotvit hlavní pojmy lexikálního pole problematiky, aby bylo čtenáři jasné, co přesně je míněno jejich používáním. Zároveň s vědomím řady komplikací, které s sebou nese úsilí o sestavení jediné dokonalé analytické definice, plně pokrývající obsah vykládaného pojmu a stanovující jasnou demarkační linii ve vztahu k jiným pojmům, jde v této práci spíše o základní konceptuální vymezení fundamentálních termínů problematiky a uvedení některých jejich typických vlastností. Pro pojmy jako např. *válka* či *násilí* je přijatelnější řídit se podle případů, které zaujímají výraznou pozici při utváření kategorie – ve smyslu např. *teorie prototypů* (Rosch 1973 aj.) či *teorie neostrých (fuzzy) množin* (Zadeh 1965 aj.), příp. před nimi (Austin 1961; Wittgenstein 1993: I 65-77, tj. 45-51).

Při rekapitulaci dosavadních snah o definici války napříč společenskovědními disciplínami, které syntetizuje druhá část první kapitoly (1.1.2) se zdá být zjevné, že tento pojem představuje pro různé lidi něco velice rozdílně vnímaného. Rozeznat lze značnou heterogenitu přístupů k uchopení války – své zastoupení má jak definice *normativní a hodnotící*, tak i *deskriptivně-objektivní a neutrální* nebo definice, v nichž převažují spíše *kvalitativní* či *kvantitativní* prvky, příp. pojetí reflektující válku jako především *kulturní*, nebo naopak *biologický* fenomén atd. Nicméně i v rámci těchto rozdílných přístupů existují snahy zúžit válku na jeden ústřední rys, přičemž za něj obvykle bývá považováno *násilí*, na něž se konsekventně soustředí výzkum. Intuitivně přijatelné a přesvědčivé pojetí násilí jakožto hlavního principu války nicméně bude v této práci rozporováno a místo něj bude předložen jiný pro válku implicitní fenomén – *my a oni*. V závěru kapitoly se ve prospěch kontraintuitivní pozice, že rozdělení *my a oni* je pro válku více charakteristický a vypovídající rys než *násilí* pochopitelně dále argumentuje.

Podobnou vnitřní rozmanitost jako u války lze vysledovat i u *násilí* (kap. 1.2), jež znovu nepředstavuje homogenní a významově zcela monolitický pojem, nýbrž odkazuje k relativně široké škále lidského jednání s určitými příbuznými rysy. Do stejné kategorie tak bývají řazeny jevy, které jsou na první pohled značně rozdílné: vedle bezprostředního brachiálního a ryze fyzického aktu (jako např. napadení, vražda, loupež apod.) vykonaného konkrétním aktérem, patří do množiny prvků, označovaných jako násilí mj. i omezení potenciálu rozvoje jedince, k němuž naopak dochází nepřímou a ze strany neosobní instituce, neboli tzv. „*strukturální násilí*“ (Galtung 1969). Jiní autoři používají pro rozdělení na viditelné akty, páchané jasně identifikovatelným aktérem a jejich neviditelné příčiny pojmy „*subjektivní*“, resp. „*objektivní*“ násilí (Žižek 2013), event. „*ultra-*

subjektivní“ a „*ultra-objektivní*“ násilí (Balibar 2017). V rámci této tradice, upozorňující na existenci subtilnějších a nuancovanějších způsobů konání násilí, je možné nalézt i tzv. „*kulturní násilí*“ (Galtung 1990) či „*symbolické násilí*“ (Bourdieu 2000), považující za určitou formu násilí i různé asymetrické mocenské vztahy a jiné podoby útlaku, často se skrývající v používání jazyka. Do samostatného – a jádrové problematice násilí ještě o něco více vzdáleného – segmentu poté patří i „*násilí mimetické*“ (Girard 2005), příp. „*božské násilí*“ (Benjamin 1998) či násilí „*transcendentální*“ a „*ontologické*“ (Derrida 2002a).

V příslušné podkapitole (1.2.2) jsou zachyceny příbuzné charakteristiky a vzájemné vazby všech těchto podob násilí a zároveň z popisu jednotlivých konceptů zřetelně vyplývají i signifikantní odlišnosti. Pro účely práce je relevantní především to organizované a politicky motivované kolektivní násilí, obsahující fyzickou sílu, pročež právě na tento výsek problematiky násilí je upřena největší pozornost. Ač je základem této části konceptuální analýza pojmů a přehledové zpracování jednotlivých forem násilí, tak i zde, podobně jako v jiných podkapitolách rukopisu, je kladen akcent na základní tezi o primární úloze *my a oni*. Závěrečný úsek tak osvětluje důležitou roli, jakou hraje tento kategorizační fenomén při porozumění násilí. Ukazuje se přitom, že podobně jako v případě války, i zde je polarita *my a oni* obsažena velmi silně už v samotném pojmu násilí (a zcela inherentně potom ve formě kolektivního násilí, do něhož vždy logika dělení *my a oni* promlouvá). Dobrým pomocníkem při odkrývání této skutečnosti je publikace *Politika kolektivního násilí* od Charlese Tillyho (2006).

Každý z těchto dvou základních oddílů první části je uveden jakýmsi *entrée*, mapujícím vazbu mezi *válkou a filozofií* i *násilím a filozofií* (kap. 1.1.1, resp. kap. 1.2.1). První podkapitola tematizuje známý fakt, že válka byla po staletí opakovaně

podrobována etické a filozofické reflexi a za tu dobu vzniklo množství hmatatelných dopadů, které to mělo na její charakter (stanovení určitých pravidel, omezení přípustných způsobů boje, povolených zbraní a přijetí dalších opatření s cílem ji humanizovat). Ne úplně často řešenou otázkou ale zůstává, zdali dlouhodobé vzájemné působení války a filozofie zpětně neovlivnila i samotnou „vědu o moudrosti“. Cílem podkapitoly je upozornit na značně formativní vliv válečných událostí na některé stěžejní myšlenky především v oboru politické filozofie (bude ilustrováno např. na dílech autorů, jakými jsou Platón, Niccolò Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes, ale i John Rawls aj.), stejně jako připomenout intuitivně docela očekávatelný vliv války na utváření jedné z odnoží politické filozofie, tzv. spravedlivé války (stopy okolních válečných událostí lze číst v textech Marca Tullia Cicerona, Aurelia Augustina, Tomáše Akvinského, Huga Grotia, Francisca de Vitorii či Michaela Walzera aj.). Kapitola sumarizuje bezprostřední dopad války na nejvýznamnější intelektuální výsledky (politické) filozofie a na několika konkrétních příkladech prezentuje rozsah vzájemné interakce.

V případě podkapitoly promýšlející vzájemný vztah filozofie a násilí jde o to prokázat, že problematika násilí měla své místo v hledáčku řady významných filozofů působících v době okolo 20. století a upoutala některé prominentní osobnosti tohoto oboru (např. Karl Marx, Friedrich Engels, George Sorel, Hannah Arendtová, Jean-Paul Sartre, Frantz Fanon, Emmanuel Levinas aj.) natolik, že se rozhodli aktivně zapojit a přispět do některého z okruhů, které problematika násilí obsahuje. V kapitole proto dochází ke stručnému rozboru vybraných otázek, polarizujících diskusi o *násilí*, mezi které patří např. spor o to, zdali se intenzita a frekvence násilných činů mezi lidmi v průběhu času *snižuje* či *zvyšuje*, kterou s novou razancí

rozproudila vlivná publikace Stevena Pinkera (2012) nebo zcela principiální pře, jestli lze násilí pro politické účely legitimně použít a ospravedlnit či nikoliv.

Dalším problémem podněcujícím výrazně antagonistická stanoviska je pře, zdali má člověk od přírody (tj. ze své biologické podstaty) sklon k vytváření a vstupu do násilných konfliktů (tzv. *homo bellicus* – *člověk válčící*), nebo je svým založením spíše odpůrcem násilí (tzv. *homo pacificus* – *člověk mírumilovný*). A konečně v úzké souvislosti s tím se objevuje samostatný segment výzkumu, známý pod označením *Mars vs. Venuše* (tedy srovnání míry agresivity a rozdílné tendence konat násilí u mužů a žen). U obou posledně jmenovaných antinomií je pro zodpovězení kladených otázek nutné vypořádat se s otázkou obsaženou v jiné slavně diskutované debatě a sice *nature vs. nurture*, tj. přisuzování rozhodující role při chování člověka vnitřní genetické dispozici a dědičnosti, resp. sociální determinaci a vnějším vlivům, jako je prostředí a výchova. Proto je asi nejrozsáhlejší část této kapitoly uchopena jako komentář ke smysluplnosti tohoto dělení (samozřejmě se speciálním zřetelem na projevy *násilí*).

Ačkoliv je nepochybné, že se ve všech rozebíraných případech jedná o výsostně filozofická témata, pokaždé bude na věc pohlíženo prizmatem různých vědních disciplín, neboť dané otázky nelze řešit disparátně a izolovat je od poznatků dalších – filozofii více či méně příbuzných – oborů, které se v principu zabývají identickými problémy, byť na ně nahlízejí z jiných pozic a používají k jejich řešení odlišné nástroje. V částech diskutujících agresivitu a násilí coby *vrozené* nebo raději *naučené* reakce člověka tak budou využity i poznatky etologů (Konrad Lorenz, Irenäus Eibl-Eibesfeldt) nebo psychologů různorodého zaměření (Sigmund Freud, Erich Fromm, John Watson, B. F. Skinner, Alberto Bandura) vč. zástupců evoluční psychologie

či sociobiologie (Edward Wilson, David Buss) a také kulturní antropologie (Franz Boas, Margaret Meadová, Keith Otterbein, Douglas Fry, Richard Brian Ferguson) aj.

Druhá konstitutivní část disertační práce se zabývá konceptem spravedlivé války, popisuje hlavní ideu a usiluje o představení specifického názvosloví tohoto podoboru politické filozofie. Fundamentální otázkou disciplíny spravedlivé války zůstává stanovení pravidel, jež mohou být vodítkem pro rozhodnutí o ospravedlnitelnosti vojenských konfliktů. Ta kritéria, která jsou nejfrekventovaněji uváděná ve vztahu k zahájení spravedlivé války – *spravedlivý důvod, správný záměr, legitimní autorita, proporcionalita cílů, válka až jako poslední možnost (krajní řešení) a dostatečně vysoká pravděpodobnost úspěchu* – zde jsou představena a stručně okomentována (kap. 2.3). Reflexe této klíčové záležitosti spravedlivé války je k nalezení i v českém jazykovém prostředí, ať už prostřednictvím překladů původně cizojazyčných děl některých důležitých současných zahraničních autorů (Johnson 1997 a 2005) a textů význačných postav historie spravedlivé války (např. Cicero 1970 a 2009; Aurelius Augustinus 2007b a 2007c; Tomáš Akvinský 1938; Bartolomé de Las Casas 1954; Immanuel Kant 1999; Erasmus Rotterdamský 2018; Hugo Grotius 2014; Michael Walzer 2019) nebo také díky autentickým příspěvkům zdejších autorů a jejich komentářům ke světovým debatám.

Výsledkem práce překladatelů děl zahraniční provenience s individuálním publikačním úsilím místních akademiků, soustavněji se zabývajících tématem (zejm. Holub 2009; Koniar 2011; Velek 2014) je jakási nejednotnost slovníku klíčových termínů spravedlivé války. Součástí této kapitoly proto bude snaha o kultivaci a sjednocení pojmového rámce zejm. ve vztahu k česko-slovenskému akademickému prostředí. Návrh terminologie se bude týkat ústřední otázky formulace kritérií a znění vhodného českého ekvivalentu pojmů původně přejatých z latinského

a dnes spíše anglického jazyka. Celkové pokrytí tématu v České republice a podobu probíhající diskuse o tématech spravedlivé války zachycuje předchozí část (kap. 2.2), která se věnuje evaluaci a jednoduché kategorizaci veškeré dosud publikované literatury česko-slovenské provenience (nebo alespoň té signifikantní části, se kterou jsem jakožto autor obeznámen).

S ohledem na to, že o historii ideje spravedlivé války existuje nepřehledné množství literatury, v níž je detailně zachycen vývoj myšlenky a přínos nejvýznamnějších postav i postupné utváření a přidávání nových kritérií, která je třeba respektovat, aby bylo možno válku hodnotit jako spravedlivě zahájenou a vedenou, není záměrem této práce zprostředkovat další variantu již mnohokrát popsaného (dějiny úvah o spravedlivé válce jsou patrně nejdovedněji zachyceny zde: Johnson 1975 a 1981; Bellamy 2006; Corey – Charles 2012; zasvěceným způsobem okomentované medailonky nejdůležitějších postav disciplíny viz Brunstetter – O'Driscoll eds. 2018; a pro vynikající soubor pramenů ke studiu problematiky viz Reichberg – Syse – Begby eds. 2006; May – Rovie – Viner eds. 2006 aj.). Tato činnost je navíc solidně pokryta i pro čtenáře orientovaného pouze na české jazykové prostředí, viz zejm. (Johnson 1997; Rosůlek 2007; Hutečka 2008; Koniar 2009 a 2011 a 2016; Holub 2009: 27-61; Sutor 2014: zejm. 13-99 aj.), a tak ani účel převedení zahraniční diskuse do zdejšího prostoru nedává úplně dobrý smysl.

Mimo jiné i z těchto důvodů je v předkládané práci pozornost raději soustředěna na otázku o prvopočátku teorie a samém zrodu úvah o spravedlivé válce v euroamerickém kulturně-civilizačním okruhu¹, která je stále předmětem debat.

¹ Lidé pochopitelně podrobovali otázky války kritickému morálnímu hodnocení i mimo západní svět, a tak lze na mnoha místech planety identifikovat úvahy o etické přípustnosti války a možnostech jejího ospravedlnění. Pro pouze velmi malý vzorek (výhradně knižních) publikací, které zachycují – na jedné straně sice rozmanité – podoby „spravedlivé války“, ale zároveň s mnoha viditelně překrývajícími se závěry a zřetelnými jednotícími rysy viz např. perspektivu islámu (Kelsay 2007) a judaismu (Shapira – Levin eds. 2012) nebo ještě východněji

Předložena je argumentace ve prospěch toho, že tázání po začátku *teorie spravedlivé války* je možná jen problémem jazyka – špatně položenou otázkou a zásadně souvisí právě s uchopením terminologie a sémantikou výrazu: *teorie*. V rámci politické filozofie názorně ilustroval problémy používání shodných termínů v jiných významech už Charles Taylor (1997) na diskusi mezi komunitaristy a liberály. Určité významové nejasnosti lze vypočítat i v debatách o spravedlivé válce, zejména tehdy, když se mluví o *teorii spravedlivé války* jako o *tradici spravedlivé války*, přičemž nejde pouze o technicistní rozdíly v chápání termínů, ale o podstatné rozdíly v obsahu, který se za nimi nachází (kap. 2.1).

Tvrzení prezentované v prvních odstavcích tohoto úvodu – že porozumění binární opozici *my a oni* může představovat klíč k lepšímu porozumění války jako takové – dává vzniknout třetímu klíčovému segmentu práce (kap. 3.1 a 3.2), kde je sociální kategorizace *my a oni* teoreticky zkoumána v interdisciplinární perspektivě za využití děl mnoha významných sociálních psychologů (např. Tajfel 1978; Tajfel – Turner 1986) a dalších autorů, pohybujících se na pomezí oborů filozofie, psychologie, sociologie, biologie, neurověda aj. (např. Sumner 1906; Berreby 2008; Greene 2013: zejm. 19-104; Haidt 2013: zejm. 219-255; Sapolsky 2019: 335-366, 521-567 aj.). Text zde poukazuje na mnohokrát potvrzenou skutečnost inklinace lidí k vlastní, tzv. *členské skupině* (*my*) a její obecnou preferenci před skupinami tzv. *nečlenskými* (*oni*). Ukazuje se nicméně, že vrozená a zcela nenuceně osvojená a rozvíjená dispozice ke konstantnímu vytváření četných konfigurací *my a oni* v rámci lidských societ sama o sobě násilné konflikty negeneruje. Standardně totiž platí, že každý

hinduismu (Roy 2012) a konfucianství (Lo – Twiss eds. 2015). Dále jsou k dispozici sborníky a díla, mapující v jednotlivých kapitolách pohledy na morální přípustnost války v tradici buddhismu, sikhismu a myšlení v Koreji, Japonsku, ale i severní či sub-saharské Africe nebo nabízející vnímání války a míru, které pěstovaly kultury Aztéků Inků aj. (Ferguson 1977; Nardín ed. 1998; Robinson ed. 2003; Schmidt-Leukel 2004; Sorabji – Rodin eds. 2006; Brekke ed. 2006; Raaflaub ed. 2007; Popovski – Reichberg – Turner eds. 2009; Hensel ed. 2010; Reichberg – Syse eds. 2014; Cox 2017; Morkevičius 2018; Cordeiro-Rodrigues – Singh 2019 aj.).

člověk je s ostatními lidmi v několika skupinách společně jako člen a jakkoliv je upřednostňuje a vymezuje se vůči nečlenům, v mnoha jiných zároveň patří týž lidé do odlišných skupin, což v principu znesnadňuje vznik dostatečně homogenních uskupení a eskalaci meziskupinového konfliktu mezi nimi.

K jeho propuknutí dochází naopak teprve tehdy, kdy je sklon k pestré sociální kategorizaci potlačen a omezen na rozdělení do podoby toliko dvou jednoduších a proti sobě stojících skupin. Ostatně pro různá krizová období a meziskupinové konflikty, jež se vyvinuly až do podoby otevřené války, je charakteristická intenzivní negativně pojatá mytologizace monoliticky vnímaného nepřítele a podobně pozitivně laděný a mýty opředený diskurs o „nás samotných“. Jako názorná ilustrace daného jevu jsou uvedeny vyhrocené příklady z minulosti, kdy se za pomoci společné definice a konstrukce nepřítele ocitla inkriminovaná nečlenská skupina tak daleko od *členské skupiny*, že došlo ke zpochybnění i jinak nerozporovaných základních standardů zacházení a v extrémní variantě až k popření lidskosti jejích členů. Ze sekundární literatury se k problematice (a to se speciálním akcentem na válku a spravedlivou válku) komplexněji vyjadřují následující knižní kapitoly *Doing Justice to Others* (Neff 2014: 9-49), *Infidels, Barbarians and Dominion* (Pecjinović 2013: 39-64) či *Culture, the Enemy and Moral Restraints of War* (Coates 2006: 208-221) a *The Enemy: Cold-Blooded Killers or Comrades in Arms?* (Christopher 2004: 224-236). Komplexně se snaží téma pokrýt i sborník *The Psychology of War and Peace: The Image of the Enemy* (Rieber ed. 1991).

Mezi diskutované příklady superiority jedněch nad druhými patří židovství a Izraelité jako bohem vyvolený, a proto v určitých ohledech nadřazený národ. Podrobněji se text věnuje také známému označení *těch druhých* za barbary u Řeků a Římanů (ti dokonce ve vztahu k nepřítelům z vnějšího světa razí způsob totální války,

tzv. *bellum romanum*, později též *guerre mortelle*). Dále je zmíněno ostré vydělování pohanů jako subordinované skupiny osob nevyznávajících křesťanství nebo podobně podřízené postavení těch společenství na nižším stupni materiálního vývoje, označovaných s despektem za divochy, které bylo typické pro evropské intelektuální prostředí novověku a 19. století atp. Co je však klíčové, tak obdobnou skupinovou diferenciaci, obhajovanou z různých pozic, lze identifikovat i v dílech mnohých známých myslitelů, z nichž někteří se řadí mezi vůbec nejdůležitější figury tradice spravedlivé války: od Marca Tullia Cicerona, Aurelia Ambrosia, Gratiana, Christine Pizánské, Erasma Rotterdamského, Martina Luthera, Pierina Belliho, Alberica Gentiliho, Huga Grotia až k Johnu Stuartu Millovi aj. U každého z nich práce poměrně jasně dokladuje „dvojí metr“ v zacházení k určitým skupinám.

Ten je nakonec patrný dokonce i u autorů, kteří se jinak ostré hrany dělení *my a oni* snažili obrušovat, jako např. Francisco de Vitoria či Bartolomé de Las Casas, jež obklopuje pověst inklusivistů. Daný způsob sociální kategorizace, vč. toho negativního, co s sebou nese, tj. negativní vnímání těch druhých a jejich diskriminace, je zkrátka extrémně silný a je rozšířený i v rámci oboru spravedlivé války. Koneckonců už první dochovaná zmínka o slovním spojení „*spravedlivá válka*“, jež se nachází v Aristotelově *Politice*, popisuje válku Helénů proti ne-Helénům, kteří, jak naznačeno výše, byli považováni za *barbary* (a právě války za jejich zotročení měly být ty „*spravedlivé války*“ – 2009: 1256b, tj. 50). Je proto v jistém smyslu možné tvrdit, že přímo u kolébky spravedlivé války už stojí sudičky v podobě dichotomizace *my a oni* s negativními důsledky.²

² Jistě není třeba být ohledně etnocentrismu etnocentrický a přisuzovat daný fenomén pouze Evropanům, tyto tendence jsou pozorovatelné na celém světě (je totiž mnoho kultur, v nichž je cizinec definován jako ne-člověk, viz např. Benedictová 1999 aj.), a tak ze stejných důvodů jako byli *ti druzí* s patřičnými doprovodnými důsledky označováni za „*barbary*“ v Řecku či Římě, existovalo i pojmenování „*gójové*“ u Židů (Ophir – Rosen-Zvi 2018), „*mlechové*“ v Indii (Thapar 1971; Parasher 1991; Parasher-Sen 2004) nebo „*iové*“ v Číně (Fiskesjö 2011),

1. Filozoficky o válce a násilí

1.1 Válka

1.1.1 Válka a filozofie: vzájemná interakce

Událost války a vše, co ji doprovází, představuje jeden ze zásadních faktorů, který v dějinách utvářel směr, jímž se lidská společnost ubírala v otázkách politických, socio-kulturních, ekonomických, duchovních aj. (viz např. Parker 1996; Howard 1997; Bekker-Nielsen – Hannestad eds. 2001; Gat 2008: zejm. 147-442; či Morris 2015 aj.). Patrně neexistuje oblast lidské činnosti, do níž by fenomén války významně nepromluvil³ a výjimkou není ani *filozofie*. Ostatně mnoho klíčových postav tohoto oboru od Sókrata přes René Descarta až k Ludwigu Wittgensteinovi či Emmanuelu Levinasovi se Jean-Paulem Sartrem aktivně sloužilo v armádě v době válečných bojů, jiní zase čelili kvůli probíhající válce zásadním životním peripetiím, viz např. Henri

přičemž vždy šlo o silné konotace s druhořadou kategorií existence. Tyto procesy mimo evropský kontinent si jistě zaslouží stejnou pozornost, ale tak jako je zde analyzována výhradně euroamerická tradice teorie spravedlivé války, ilustrace negativních projevů etnocentrismu je ohraničena na též kulturně-civilizační tradici.

³ Na první pohled by se mohlo zdát, že např. *válka a umění* představují dvě zcela oddělené entity, příp. že se vzájemně nutně vylučují – ostatně k tomu odkazuje i okřídlený citát od Cicerona, upravený do podoby *inter arma silent musae* – nicméně i tyto dvě oblasti lidské činnosti mocně interagují a čerpají jedna z druhé. Válka plná krajních a extrémních situací, jdoucích na samou dřeň života a smrti, představuje bohatý zdroj inspirace umělců. Některé z nejdůležitějších literárních titulů své doby mají válku jako své hlavní téma: v antice např. *Ilias*, ve středověku hrdinské eposy jako např. *Píseň o Rolandovi* a *Píseň o Cidovi*, v období baroka *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* a ve 20. století např. *Na západní frontě klid*, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, *Poslední chvíle lidstva*, *Komu zvoní hrana*, *Hlava 22*, *Pán prstenů* atd. (zmínit lze i ty odehrávající se na pozadí války, např. *Tři mušketýři*, *Doktor Živago*, *Vojna a mír*, *Deník Anne Frankové* nebo *Sophiina volba* aj.). To samé platí v případě divadelního světa, kde je možné čerpat z příkladů napříč několika tisíci lety od Sofokla (*Aiás*, *Filoktétés*), Aischyla (*Sedm proti Thébám*), Eurípida (*Trójanky*), Aristofana (*Lysistrata*) až k Bertoldu Brechtovi (*Matka kuráz a její děti*) nebo se odvolat např. na Williama Shakespeara a konstatovat, že v jeho díle (*Jindřich V* či *Richard III* aj.) hraje válka zásadní roli a to včetně reflexe morálního rozměru, viz např. (Mattox 2000; Harrington 2003; Gittings 2012: 109-122) a komplexně zejm. (Pugliatti 2010; Quabeck 2017; srov. Spiekerman 2001). Pokud je řeč o sochařství, potom ať už jde o nejznámější sousoší (*Občané z Calais*) či figurální sochy (*David*), jejich předmětem jsou výjevy války; patří tam ostatně i spektakulární *Terakotová armáda*. Rovněž mnoho ikonických maleb čerpá z mimořádné vizuality války, viz např. cyklus *Hrůzy války* od Francisca Goyi nebo *Guernica* od Pabla Picassa, které válku odsuzují. Naopak ke glorifikaci slouží tradiční zobrazování slavných a úspěšných vojevůdců a nespočet monumentálních zachycení velkých bitev. Samostatnou podkapitolou je plakát a válečná propaganda nebo její satirická kritika, viz (Aulich 2009). Podobně využívá vizuální sílu a naléhavost války i fotografie, která navíc s ohledem na nutnost přítomnosti autora na místě umožňuje tvůrcům, aby do ní vtělili vlastní přímou intenzivní existenciální zkušenost z bojů: známé jsou série snímků ze Španělské občanské války (Robert Capa), ale i z obou světových válek či z války ve Vietnamu (masakr v My Lai). Stranou nezůstává ani film (např. *Apokalypsa*, *Četa* či *Olověná vesta* aj.; souborně LaRocca ed. 2014) nebo hudba, kde samostatný žánr představují protiválečné písně, tzv. protestsongy nebo naopak tzv. verbuňky, příp. i pochodová hudba, která např. v podání Johanna Strausse dosahuje takové úrovně, že dobře funguje i mimo prostředí původního určení. Souborné pojednání o válce a umění představuje např. (Brandon 2007).

Bergson, Rosa Luxemburgová, Bertrand Russell, Walter Benjamin, Hannah Arendtová a mnoho dalších (pro přehled autorů z oboru filozofie, jimž zasáhla do života první světová válka, viz de Warren – Vongehr eds. 2018; útrapy nacistické perzekuce vybraných členů filozofické obce zachycuje zase např. Sherratt 2013: zejm. 129-228). Nejde ale jen o různé dopady války na životní osudy jednotlivých filozofů, nýbrž hlavně o možnost identifikovat hmatatelný otisk válečného dění v obsahu jejich odborné práce. A ten je možné v případě odvětví *politické filozofie* věrohodně doložit i v těch vůbec nejdůležitějších a nejvlivnějších dílech této disciplíny – jmenovat lze vybrané příklady napříč dějinami s hlavními reprezentanty z jednotlivých období z antiky, novověku a soudobé politické filozofie v následující podobě: *Ústava* (Platón 2014) – *Leviathan* (Hobbes 2009) – *Teorie spravedlnosti* (Rawls 1995a).⁴

Pro plnohodnotné porozumění zmíněných děl je značně důležité znát kontext, v jakém byly napsány. V případě Platóna jeho život (427-347 př. n. l.) koinciduje s postupným úpadkem rodných Athén, způsobeným kromě jiných faktorů i porážkou ve vleklé *Peloponéské válce* (431-404 př. n. l.) a tím, co přišlo bezprostředně poté (ustavení represivní vlády tzv. 30 tyranů s následným návratem demokratického

⁴ To, jak se válka zrcadlí ve filozofickém díle některých výše jmenovaných autorů, zachycují v případě Sartra jeho deníkové záznamy vydané pod titulem *Sešity z podivné války* (2012) či korespondence z téže doby (1994), příp. (Bogaerts 2019; u nás Kiššová 2019 aj.). U Emmanuela Levinase je zase možné odkázat na texty, v nichž nejprve hodnotí tzv. *filozofii hitlerismu* (1990) či na publikované práce po druhé světové válce (zejm. 1997a či 2009c), vycházející z poznámek a textů, které vytvořil během pobytu v zajateckém táboře (2009a, srov. Caygill 2010; Hammerschlag 2019 aj.). Amalgám informací doplňují jeho vlastní pozdější životopisné vzpomínky (zkušenosti válečného zajatce viz např. 1997b: 12, 152-153) nebo biografické údaje od jiných autorů (Cohen 1998: 152; Ivry 2010 aj.). V kontextu celého díla je nicméně zřetelně patrná fascinace *alteritou*, tj. jinakostí, růzností a odlišností, což ve spojení s filozofickým zkoumáním depersonalizace a dehumanizace lze číst jako zkušenost člověka židovského původu, intenzifikovanou v době druhé světové války a v důsledku holocaustu, viz např. (Shaw 2019: 567-569). U dalších autorů se lze orientovat již jen za pomoci sekundární literatury, viz např. u René Descarta (Reiss 1991; Cook 2018), u Hannah Arendtové (Owens 2007) či u Henri Bergsona (Soulez 2012) aj. Pro hypotézu, jak realita války ovlivnila výslednou podobu Wittgensteinova *Tractatu*, kompletovaného ke konci první světové války, viz (Monk 1996: 127-180), souborně diskutuje ozvěny války v dílech dalších významných filozofů sborník (Sharpe – Jeffs – Reynolds 2017); v českém prostředí vznikly k tématu filozofie a válka mj. dva texty Petra Horáka (1994 a 2014).

zřízení, odsuzujícím na smrt Platónova učitele Sókrata).⁵ Platón tak měl kvůli politickým turbulencím v Athénách – jejichž původcem byla porážka ve válce – možnost zakusit během rané fáze svého života více forem politického uspořádání a mohl konstatovat, že žádné nekonvenovalo jeho pojetí řádné a spravedlivé vlády, viz např. (1996a: 324c-326b, tj. 35-37). Není snad příliš spekulativní tvrdit, že právě to bylo do velké míry motivací vypracovat a předložit vlastní alternativu ideálního uspořádání společnosti, vtělenou do díla *Ústava*.

Podobně by bylo možné argumentovat, že pro výslednou podobu *přirozeného stavu* u Thomase Hobbesa (1588-1679), slavně charakterizovaného jako stavu, v němž je lidský život „osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký“ (2009: 89), znamenala přímá zkušenost s chaosem občanské války v Anglii (1642-1651) značnou determinantu⁶, což platí o století dříve, pouze ve francouzských kulisách, i pro Jeana Bodina a jeho zpracování *Šesti knih o státě* (zejm. části z I. a II. knihy viz 1992). Skoro celý Bodinův dospělý život (1529/30-1596) se prolíná s dobou velkých otřesů ve Francii, kde probíhaly násilné spory mezi katolíky a hugenoty (symbolem budiž Bartolomějská noc – 1572), o nichž lze s ohledem na jejich intenzitu rovněž hovořit jako o občanské válce, viz např. (Holt 2005: 50-177; Ferro 2006: 99-111 či Knecht 2010: 34-98). Bodinovo řešení pro sjednocení rozvrácené společnosti svým důrazem na silnou centrální autoritu, která v jeho očích jako jediná dokáže obnovit a udržet mír mezi zneprátenými stranami, v mnohém zřetelně anticipuje pozdější řešení

⁵ Zjednodušeně je možné tvrdit, že období největšího rozkvětu Athén (tzv. „doba Periklova“, cca 480-404 př. n. l. – např. Samons II 2007) ohraničují dvě války. Nejprve je to vítězná *řecko-perská* (499-449 př. n. l.) a poté *Peloponéská válka*, jež skončila pro Athény porážkou. O první klasicky pojednává Hérodotos (2003: zejm. 329-525) o druhé Thúkydídés (1977). Pro historický kontext Platónova života v Athénách na přelomu 5.–4. stol. př. n. l. viz (Martin 2013: 121-252; Parker 2014: 169-271 či Ober 2016: 191-292).

⁶ Pro popis negativních dopadů občanské války v Anglii na společnost viz zejm. *The Blast of War: Destruction in the English Civil Wars* (Porter 2011) či *The Impact of the English Civil War* (Morris ed. 1991) nebo obecněji (Worden 2010) aj. Velice dobrou ilustrací zde prezentované teze, že válka znamená klíčový inspirační zdroj pro nové myšlenky politické filozofie, je i kniha *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (Hill 1984), která mapuje různá ideová a reformistická či revoluční hnutí, jimž dala vzniknout tato dynamická epizoda anglických dějin, vč. ranterů, kvakerů, levellerů či diggerů aj.

Hobbesovo. A to dokonce natolik, až to evokuje myšlenku, že hlavním důvodem musel být vznik za podobných událostí občanské války (je ovšem nutné dodat, že způsob ospravedlnění autority a další aspekty vlády se už u Bodina a Hobbese liší, viz King 1999).

Vhodných příkladů, kdy byla válka a krizová období silným podnětem k filozoficky významným zamyšlením nad náležitou správou věcí veřejných, je k nalezení ještě mnohem více, viz např. *Vladař* od Niccoló Machiavelliho (2012)⁷, pojednání *O jediné vládě* od Danta Alighieriho (1942) nebo *Defensor pacis* od Marsilia z Padovy (2001)⁸. A nebylo by přitom vůbec nutné zůstat pouze na evropském kontinentu, konkrétně by šlo odkázat třeba na výše zmíněného amerického politického filozofa Johna Rawlse, pro nějž byla aktivní vojenská služba ve druhé světové válce v armádě Spojených států silně formativní zkušeností a základem pro mnohé pozdější teze, vč. těch obhajovaných v *Teorii spravedlnosti* (podobu této knihy rovněž značně ovlivnilo to, že byla psána později v době války ve Vietnamu, proti níž se Rawls vymezoval, viz např. Pogge 2007: 11-14 a 19-21; King 2014).⁹ Pátrat lze mj. i na

⁷ Během většiny Machiavelliho života (1469-1527) vedly v Itálii tamější městské státy v nestabilních a neustále se proměňujících spojeneckých koalicích vzájemné boje o vliv nad jednotlivými regiony za pravidelných intervencí zejm. francouzských a španělských jednotek či sil podporovaných papežským stolcem (v určité etapě pod velením syna papeže Alexandra VI., Cesare Borgii, předobrazu Machiavelliho *Vladaře*), viz (Mallett – Shaw 2012: 6-176; Pavlíček 2017: 85-99). Stranou nezůstala ani Florencie, kde Machiavelli působil a kde se v důsledku násilného převratu několikrát vystřídal republikánské zřízení s vládou rodu Medicejských. Toto nestabilní a proměnlivé prostředí mohlo Machiavelliho inspirovat k jeho závěrům o nezbytnosti flexibilních politických postojů vždy reflektujících aktuální situaci. Jeho „účelem, který svítí prostředky“, je potom sjednocení Itálie, jež může dopomoci k ukončení kontinuálních svárů. V jeho očích se jedná o tak vysoký a žádoucí cíl, že pro jeho dosažení lze zdolávat překážky s jen minimem omezení. Pro vybrané práce, věnující se Machiavelliho životní dráze a vykreslující jeho myšlení politické (vč. spisů zaměřených na vojenství cele – *Úvahy o umění válečném* – 1986: 80-165 či částečně – *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livie* – 1986: zejm. 270-303 a 320-352) v rámci dějepisného pozadí, viz např. (Skinner 1995; Capponi 2010; Vivanti 2013).

⁸ Poslední dva jmenovaní italsí učenci ve svých politicko-filozofických textech reagují na jeden ze základních problémů středověké společnosti v Evropě, jímž byly spory mezi světskou a církevní mocí o vládní dominanci, které mnohdy přerostly v otevřený ozbrojený konflikt (do jedné etapy letitého sváru patří např. rozepře známá pod označením *boj o investituru*), viz (Koenigsberger 1987: 234-242; Tierney 1988). V celé západní Evropě byla otázce uspořádání mocenských vztahů mezi císařstvím a papežstvím věnována zvláštní pozornost, viz např. také dílo Jana z Paříže či Pierra z Dubois aj. (Voeglin 1998: zejm. 37-102; Coleman 2000: zejm. 118-168; Canning 2005; Jones 2015).

⁹ Pro Rawlsovo vlastní explicitní vyjádření k otázkám (spravedlivé) války viz *Fifty Years after Hiroshima* (1995b) nebo *Právo národů* (2009: 137-158); pro zasvěcenou interpretaci v sekundární literatuře potom zejm. (Moellendorf 2014; Maler 2017).

asijském kontinentě v Číně, např. v historické epoše známé jako tzv. období *Jar a podzimů* (722-481 př. n. l.) nebo období *Válčících států* (403-221 př. n. l.), kde Konfucia a jeho žáky přiměla k rozpracování známých teorií o vhodném uspořádání společnosti geopoliticky značně neklidná situace v regionu.¹⁰

Nestabilní politické poměry a překotné společenské změny, doprovázené vyhocenými a mnohdy násilím oplývajícími událostmi, skutečně zpravidla vedou k zamyšlení a reakci pomocí nových kategorií politické filozofie, neboť ty staré a etablované už nestačí. Zvláště koncentrovaně je to logicky přítomné v podoboru *politické filozofie* známém jako tzv. *spravedlivá válka*, kde už prakticky úplně všichni ti, kteří jsou dnes označováni za základní konstitutivní autory tohoto konceptu, tvořili v reakci na okolní válečnou realitu. Tak např. Marcus Tullius Cicero a Aurelius Augustinus konstruují své první podmínky pro ospravedlnění válečných aktů v době permanentních vojenských pŕetek výbojného Říma, resp. v případě druhého jmenovaného, Říma, který čelil opakovaným nájezdům germánských a jiných kmenů zintenzivněných tzv. stěhováním národů.¹¹ Tlak na vnější hranici v kombinaci s prohlášením křesťanství novým oficiálním náboženstvím říše roku 380 (a to náboženstvím nesoucím poměrně radikálně pacifistické poselství – viz *Nový zákon*

¹⁰ Dobu, na jejímž pozadí myšlenkový systém konfucianství vznikl, zachycuje (Hsu 1999; Lewis 1999) s tím, že popis, jenž se koncentruje na tehdejší události s formativním přesahem do díla konfucianů, je k nalezení zde (Průšek 1995: 43-49; Roetz 1993: zejm. od s. 33; Pines 2002 a 2009). To vše jsou práce, které více či méně podrobně pojednávají o vlivu historických okolností na hlavní principy konfucianství, jež i český sinolog Oldřich Král shrnuje jako „jednu velkou síť odpovědí na úpadek morálního a politického řádu své doby“ (2005: 99). Samotné Konfuciovo učení nejlépe zachycují *Hovory* (1995) a pokud jde o jeho žáky a pokračovatele, žijící a tvořící v inkriminované době, jejich reprezentantem by mohl být např. Mencius (1990 a 2018); pro komplexní charakteristiku konfucianské doktríny od jejího počátku do současnosti viz (Liščák 2013).

¹¹ Vojenské úspěchy a expanze Říma (Harris 1985) jsou popsány stejně jako vojenské neúspěchy a dezintegrace říše (Ward-Perkins 2005; Heather 2007). Pro zmíněné historické události se zvláštním zřetelem k Ciceronovu dílu o spravedlivé válce viz např. (Stewart 2018: 9-11) nebo totéž u Augustina (Markus 1983). Druhý jmenovaný sice převážnou část života strávil mimo centrum dění v severní Africe, přesto např. vyplnění Říma Vizigóty roku 410 představovalo moment zahájení polemiky s těmi, kteří v tom viděli trest za příklon ke křesťanství a opuštění tradičních římských božstev viz (Augustinus 2007a: 205-214) a rozhodující stimul k započetí práce na několikavazkovém spisu *O Boží obci*, kde se mj. vyjadřuje i k ospravedlnění války (2007b: zejm. III, 14, tj. 112-115 a 2007c: zejm. XV, 4; XIX, 7 a 12 neboli 62-63; 258 a 261-262). Ve světle událostí vojenského charakteru, signalizujících úpadek říše, vznikla i další Augustinova tvorba. Pro vývoj jeho myšlení vis-à-vis k dějům za jeho života nejlépe např. (Markus 1970; Brown 2000).

a zejm. *Horské kázání* – Bible 2004: Mt. 5: 38-48, tj. 1035) přirozeně přinášel problémy praktického rázu při spravování a ochraně drolicího se státního útvaru. Právě Augustin je tím, který na situaci reaguje a snaží se smířit nutnost vojenské obrany s křesťanským učením autorů tak, aby i vojáci v aktivní službě (slavným křesťanem v římské armádě je např. Martin z Tours, neboli sv. Martin) mohli mít čisté svědomí před svým Bohem (2007a: 214-226).

Chronologické řazení osob, jejichž úvahy zásadně přispěly k formování myšlenkové tradice spravedlivé války, velí pokračovat jednou z největších autorit křesťanské filozofie a představitelem vrcholné scholastiky Tomášem Akvinským. I ten ve svém nejrozsáhlejším díle *Summa theologická* odpovídá kladně na otázku, zdali může být válka spravedlivá, a současně artikuluje tři podmínky (1938: II-II q. 40, 1-4, tj. 341-347). První, o níž zároveň pojednává nejdůkladněji, je „*autorita vládce*“ (dnes spíše: *legitimní autorita*), která moc a rozhodování podniknout válku přisuzuje výlučně panovníkům – služebníkům božím na pozemském světě – zatímco explicitně zakazuje válku „*soukromým osobám*“. Důvodem, proč je tomuto kritériu (na rozdíl od děl jiných pozdějších autorů) přikládán fundamentální význam, je bezesporu skutečnost, že v tehdejší středověké feudální společnosti se slabou centrální autoritou státu po dlouhá léta zahajovali a vedli válečné konflikty i nejrůznější lokální a regionální vůdci soupeřící o moc.¹² Ač Tomáš Akvinský píše i v časovém souběhu s četnými křížovými výpravami 13. století, není tak snadné nalézt jejich otisk v jeho díle, zato je nabíledni, že výše popsany fenomén výskytu veřejného násilí od soukromých osob jej

¹² Obraz reality mocenského vakua v západní Evropě, často označované jako „feudální anarchie“ (Contamine 2004: 62), pro kterou byly po konci vlády dynastie Karlovců charakteristické rozšířené soukromé války, loupení a drobné bojůvky, zachycuje např. (Contamine 2004: 48-87; Brown 2017). Jednou z reakcí byl vznik hnutí *Pax Dei* a jeho pozdější odnože *Treuga Dei* s cílem pomoci zajistit kolektivní ochranu veřejného pořádku, viz např. (Gittings 2012: 88-91; Callahan 2018; Head – Landes eds. 1992). Na východ od Rýna v německých zemích se zase prosadilo „mírové hnutí“ v podobě tzv. *Landfrýdu*, který se později v 14. a hlavně 15. století ujal i na terénu zemí českých, viz např. (Beran 2011: zejm. 20-32).

nepochybně inspiroval při rozhodnutí zařadit *legitimní autoritu* jako *primus inter pares* do tria podmínek pro spravedlivou válku (Reichberg 2012).

Jinými ikonickými postavami dějin nauky o etické přípustnosti válčení jsou španělští teologové a právníci tzv. *salamanské školy* Francisco de Vitoria a Francisco Suárez, kteří jsou pro změnu donuceni přemýšlet o tématu na základě přicházejících zpráv o krutostech conquistadorů při kolonizaci tzv. *Nového světa*¹³ (odtud *De Indis et De Jure Belli Relectiones* – de Vitoria 1917, event. 1991: 231-327) nebo v případě druhého jmenovaného uvažují o problematice na pozadí vleklých evropských náboženských konfliktů souběžných s procesem reformace (Suárez 2015).¹⁴ Další kanonická postava oboru, nizozemský právník Hugo Grotius, jenž zásadně přispěl k budování základních pilířů mezinárodního práva, mohl pro své stěžejní pojednání *De Iure Belli ac Pacis* (2005) čerpat z ničivých důsledků, které měla na evropský kontinent třicetiletá válka¹⁵ a nejinak tomu bylo i u současného

¹³ Slavným zdrojem popisu hrůz španělského zacházení s původními obyvateli je *O zemi indijských pustošení zpráva nejstručnější* od Bartolomé de Las Casase (1954), srov. tzv. „černá legenda“ (Gibson 1971; Edelmayer 2011). Dalšími originálními příspěvky k invazi vojenských sil z Evropy na indiánská území jsou např. (Todorov 1996 či Restall 2003). To, jaké měly informace o dění v kolonizované Americe dopad na myšlení de Vitorii, je na obecné rovině zachyceno viz (Bellamy 2018: 77-78), v jeho vlastním explicitním vyjádření potom: „žádná záležitost (mne – pozn. MR) nešokuje a nezahanbuje více“ (de Vitoria 1991: 331-333).

¹⁴ Na konci šestnáctého století kompletuje své významné dílo *De Iure Belli* (1933) i profesor oxfordské univerzity a další neopomenutelný autor tradice spravedlivé války Alberico Gentili (1552-1608), jenž byl vůbec jedním z prvních, kteří soustavněji pojednali o otázkách mezinárodního práva. Shodný letopočet prvního vydání jeho nejdůležitější práce (1588, poté v přepracované verzi 1598) s jednou z historicky významných námořních bitev (u Gravelines), kde bylo poraženo slavné španělské loďstvo Filipa II., je samozřejmě náhodnou koincidencí, ale že jde svým způsobem o příspěvek k vleklému a přerušovanému mocenskému konfliktu mezi španělskou a anglickou korunou (cca 1585-1604), již popřít nelze. Pro zachycení konfliktu a některých jeho specifických reálií viz např. (McDermott 2005; Andrews 2011 aj.). Dalším kontextem jeho díla jsou násilí provázející konfesijní spory mezi katolíky a protestanty, které ostatně stály i za jeho přesunem z katolické Itálie do Anglie, viz např. (van der Molen 1968; Kelsay 2018). Není bez zajímavosti, že ač Gentili stál na protišpanělské straně pomyslné fronty, vyjádřil se k tehdejšímu tématu dne – diskusi o přípustnosti podmaňování domorodých obyvatel Ameriky – souhlasně, zatímco třeba jeho španělský současník, scholastik a jezuitský kněz Luis de Molina, odmítavě (Tuck 2001: 51-52 aj.). K detailnějšímu pojednání o Molinových pohledech na otázky války a zasazení myšlenek do příslušných historických souvislostí viz (Fernandes 2014; MacGregor 2015 aj.).

¹⁵ Přehled ničivých dopadů třicetileté války poskytuje např. (Klíma 2000: zejm. 121-151 a 167-186) či (Wilson 2009: 778-821), kde mj. stojí, že jí padla za oběť téměř třetina populace německojazyčného obyvatelstva. Spolu s regiony jako Meklenbursko, Pomoransko, Bavorsko či Falc na tom byly co do ztrát a hmotných škod relativně nejhůře české země, viz (Čornejová et al. 2008: 24-166, zejm. 158-166). Je ale správně upřesnit, že Grotiovo dílo poprvé vyšlo už v úvodní fázi třicetileté války (konkrétně 1625), takže největší její útrapy nemohly mít vliv na podobu práce, ač tento vojenský konflikt určitou roli nepochybně sehrál. Hlavní příčinou vzniku díla byl spíš konflikt nizozemské *Východoindické společnosti* s Portugalci, jehož předmětem bylo ovládnutí obchodních

prominentního autora tradice úvah o spravedlivé válce, Michaela Walzera, jehož nesmírně vlivná kniha *Just and Unjust Wars* se zrodila z reflexe nad americkým vojenským angažmá ve Vietnamu. Ke svému politickému a protiválečnému aktivismu – vlastními slovy: „partyzánství“ (1977: ix) – se explicitně hlásí v předmluvě prvního vydání (k dobovému kontextu vzniku díla viz Brown 2018: zejm. 206-207).

Úplně stejný vzorec, podle něhož prostředí plné násilí, bojů a politických krizí rovná se přemýšlení o *spravedlivé válce*, platí i pro ty geografické oblasti, jejichž zástupci se neřadí do oficiálního kánonu tradice. Kupříkladu na území českých zemí lze – asi nepřekvapivě – datovat první dochované usilovnější diskuse a hlubší úvahy o etických aspektech válčení do doby husitské revoluce, viz Jakoubek ze Stříbra a jeho spisy *De bellis* (1967), ale i *Ad bellum* (in Soukup 2003: 205-208) či *Výklad na zjevení sv. Jana* (1932)¹⁶. O něco dříve kulminoval intenzivní politický a vojenský spor polské koruny s řádem německých rytířů, jehož součástí byla i bitva u Grunwaldu/Tannebergu, který dal na své diplomatické rovině vzniknout ještě o mnoho sofistikovanějšímu uchopení problematiky spravedlivé války, což zachycují

center v Asii, a který dal bezprostředně vzniknout i jiným Grotiovým tematicky relevantním textům *De Iure Praedae* (2006) a *Mare Liberum* (2004), což je nejlépe popsáno v monografii *Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in East Indies, 1595-1615* (van Ittersum 2006; dále 2010; Wilson 2008). Komplexně k dobovému kontextu, ve kterém Grotius tvořil a ke shrnutí jeho pozice, viz (Lang 2018: 129-134; Tuck 2001: 78-108). Závěrem ještě vysvětlení, že ač názvy stěžejních Grotiových děl jsou uváděny v jazyce originálu, odkazuje se zde z praktických důvodů na jejich anglické překlady (v češtině nyní existuje pouze prolegomena k *De Iure Belli ac Pacis* – Grotius 2014 a jiné fragmenty in Plechanová 2003: 139-145; Hrdina – Masopust 2011: 145-151).

¹⁶ Jakoubek ze Stříbra (dále viz zejm. Marek 2015) spolu s rektorem pražské univerzity Křišťanem z Prachatic představují nejvýraznější postavy, explicitně se vyjadřující k tématu spravedlivé války, viz např. dokument společného autorství *List pražské university neznámému pánu o podmínkách dovolené války ze 17. února 1420* aj. (in Bartoš 1932: 569-572 a 577-582). To, že dané úvahy v husitském hnutí – jak známo vnitřně velmi různorodém (Čornej 2000; Šmahel 2001) – nemusely představovat všeobecně akceptované stanovisko, dokazuje např. nekompromisní pacifismus jiného klíčového husitského myslitele Petra Chelčického (1966: zejm. 28-98 a 105-131). Ať už ovšem byly výsledky přemýšlení o etických a morálních aspektech války jakékoliv, jejich náhlá četnost každopádně potvrzuje, že šlo o dobu, kdy měly s ohledem na probíhající násilný konflikt skutečně živnou půdu. K učením výše zmíněných (ale i jiných, např. Jan z Příbrami, Prokop z Plzně aj.) husitských mistrů o válce a k souvislostem s tzv. *svatou válkou* viz např. (Toman 1898: zejm. 13-73; Hoch 1907; Svejkovský 1952: zejm. 36-42; Molnár 1967; Rokyta 2012; a především Soukup 2007 a 2010 a 2011a: zejm. 280-313 a 2016 + odkazy tam uvedené). Zcela závěrem ještě dodatek v podobě textu, který zevrubně popisuje vztah k válce a míru u významného myšlenkového vzoru některých husitů – Johna Wycliffa (Cox 2014).

především práce polských myslitelů Stanisława ze Skarbimierza (2000: zejm. 87-111, příp. 127-139) či Pawła Włodkowica (in Ehrlich 2018: 73-135).¹⁷

Je jen těžko popiratelné, že válka dramaticky proměňovala svět v mnoha podobách včetně jeho institucionálního uspořádání. Ostatně byl to právě pohled na padlé a prakticky bez pomoci ponechané raněné účastníky bitvy u Solferina (1859), který bezprostředně podnítl rozhodnutí Henri Dunanta vyvinout úsilí o regulaci a pokud možno celkovou humanizaci války, výsledkem čehož bylo založení instituce dnes známé jako *Mezinárodní organizace Červeného kříže* (1863).¹⁸ Podobné časové vržení a taktéž pozadí vzniku – občanskou válku v USA (1861-1865) – má i předpis amerického ministerstva války, známý pod označením *Lieber Code* (1863), což je paralelně sestavený dokument shodné povahy a účelu, tj. utlumit negativní dopady války a uznat určité závazné principy pro její vedení, pouze přijatý na jiném kontinentě.¹⁹ Krátce nato byla iniciována mezinárodní konference v Ženevě (1864), kde došlo k podpisu *úmluvy o zlepšení osudu raněných v polních armádách* (2018),

¹⁷ Oba absolventi pražské Karlovy univerzity a pozdější rektori Jagellonské univerzity v Krakově jsou západní naukou o spravedlivé válce opomíjeni (výjimkou např. Russell 1980; příp. Williams jr. 1992: 59-67) a neobjevují se v žádném z relevantních výběrů klíčových postav (např. Brunstetter – O'Driscoll eds. 2018), v žádné z existujících antologií textů (např. Reichberg – Syse – Begby eds. 2006; May – Rovie – Viner eds. 2006) ani dalších přehledových čítankách, pokrývajících dějiny spravedlivé války, politické filozofie, mezinárodního práva a mezinárodních vztahů (např. Brown – Nardin – Rengger eds. 2002). Zato na domácí scéně jsou už nějaký čas předmětem adorace, jež nicméně má pro argumentační koherenci jejich úvah i jiné a plně opodstatněné vysvětlení než polský patriotismus, viz zejm. (Ehrlich 1955 a 1963 a 1968 a 2018; Górski 1964; Wesołowska 2002; Rau – Tulejski eds. 2014; Díaz 2017; Belch 2018 aj.).

¹⁸ Sám Henri Dunant, nositel historicky první udělené *Nobelovy ceny míru* (1901), svoji přímou konfrontaci s důsledky bitvy o desetitisících padlých a raněných vojáků sugestivně vylíčil v textu *Vzpomínka na Solferino* (2007). Komplexněji se o jeho snahách prosadit opatření podstatně zmírňující utrpení a snižující rozsah materiálních škod vzniklých válčením lze dočíst zde (Švejnoha 2004). Pro podrobnou genezi *Červeného kříže* a hodnocení dopadu působení organizace na vojenské konflikty viz (Forsythe 2005), vč. kontroverzních kapitol jako bylo působení instituce během druhé světové války (Moorehead 1998), nebo ještě kritičtěji potom (Hutchinson 1996), jenž vytýká *Červenému kříži* rozšíření chápání války jako akceptovatelné sociální situace a hovoří o *cestě do pekla dlážděné dobrými úmysly*.

¹⁹ *Lieber Code* (či *Lieberův kodex*) nese název po Francisi Lieberovi, jenž jej vypracoval jako soubor obyčejových pravidel k vedení války pro armádu Unie. On sám získal kompetence k tomuto úkolu mj. i v důsledku osobní účasti ve dvou vojenských konfliktech (napoleonské války – vč. bitvy u Waterloo, 1815 a epizodické zkušenosti s řeckou osvobozeneckou válkou, 1821-1830). Dále mohl čerpat ze zkušeností nezúčastněného svědka mexicko-americké (1846-1848) a zmiňované občanské války v USA, kde nadto bojovali všichni tři jeho synové na obou stranách (sic!) konfliktu, z nichž jeden padl a další byl velmi těžce raněn. Dopad těchto událostí na jeho uvažování o válce, vč. úvah o spravedlivé válce, i to, jak se zmiňované děje promítly do obsahu dokumentu *Lieberova kodexu*, skvěle popisuje (Carvin 2018), jež sama odkazuje na řadu dalších velmi informativních zdrojů.

a tedy položení základů disciplíny mezinárodního humanitárního práva. To má jakožto své zdroje a prameny celou plejádu dalších úmluv ratifikovaných na konferencích v následujících dekáдах, během nichž byla ustanovení původní *Ženevské úmluvy* mnohačetně revidována, aktualizována a doplňována (nejvýznamněji asi v podobě *Haagských úmluv* – 1992; 1993 – konstituujících tzv. druhý systém mezinárodního humanitárního práva).²⁰

Do kategorie institucionálních změn iniciovaných válkou lze dokonce řadit i počátek tak významného politického orgánu moderního světa, jakým je parlament. Aplikace různých kritérií ve vztahu k tomu, co lze z dnešního úhlu pohledu za počátky parlamentarismu považovat, sice vedla k rozdílným tvrzením o tom nejstarším – svolání kortesů v leónském království (1088) nebo podpis *Magna Charty* (1215) a zformování parlamentu v Anglii, aj. (viz Burger 2008: 158-190; Jones 2012; O'Callaghan 1983: 263-267; Villadangos 2016) – nicméně vždy jde o událost úzce svázanou s válkou (typicky např. s požadavky panovníka vybírat prostředky na její financování nebo s žádostí o deklaratorní vyjádření podpory v čase ohrožení apod.).

Válka ostatně spoluutvářela nejen základní politické instituce zemí, ale do značné míry katalyzovala i vznik celého moderního systému suverénních států v Evropě, neboť její úspěšné vedení vyžadovalo existenci centralizovaných stálých armád, což si konsekventně vynucovalo budování státní byrokracie za účelem efektivní kontroly a správy území, ze kterého by mohly být vytěžovány lidské a materiální zdroje; detailněji a v souvislostech k dané tezi viz např. (Tilly 1992; Barša – Císař 2008: 273-289; srov. Otterbein 2004: zejm. 10-15). A pokud to platí u států, tvrzení o zásadním

²⁰ Vznik mezinárodního humanitárního práva na pozadí výše zmíněných událostí šedesátých let devatenáctého století potvrzují bez výjimky všichni autoři, kteří se jinak liší v určení různé hloubky jeho kořenů a interpretaci následného vývoje. Pro jednotlivé chronologicky uspořádané popisy viz např. (Pictet 1985: 5-59; Crawford – Pert: 2015: 4-28; Solis 2016: 3-30, 42-62, 79-117, 128-148; aj.). Totéž v kompaktní formě v češtině (Ondřej et al. 2010: 77-107), kde lze kromě historického exkursu nalézt i vnitřní členění mezinárodního humanitárního práva, jeho základní zásady, prameny, instituce, problémové otázky a současné výzvy; k tomu dále a detailně i viz (Fleck ed. 2014; Clapham – Gaeta eds. 2015 aj.).

vlivu války je platné i o stupeň výše na nadnárodní úrovni. Byla to právě specifická poválečná atmosféra, která nabídla vhodné podmínky pro vznik *Společnosti národů* (např. Wilson 1918) a *Organizace spojených národů* (např. Charta OSN 1945) nebo pro započetí úspěšného integračního procesu v Evropě. Názor, že *Evropská unie* se do dnešní podoby začala vytvářet na troskách skončeného válečného konfliktu, má ostatně mnoho proponentů (Eilstrup-Sangiovanni – Verdier 2005; Veber 2012 aj.) a za sebou silnou důkazní evidenci v podobě explicitních prohlášení zakladatelských postav tzv. *Montánní unie* (též jako *Evropské společenství uhlí a oceli* – předchůdce dnešní *Evropské unie*), hovořících o cíli učinit pomocí těsné integrace v klíčových hospodářských odvětvích jakoukoliv budoucí válku nerealizovatelnou (Adenauer 1949; Schuman 1950; Monnet 1952a; 1952b aj.).

Na četných příkladech demonstrováný fakt, že válka představuje událost masivně formující různé oblasti lidské činnosti (pro kontext USA viz např. tematické číslo *American Journal of Sociology* 1942), by na druhou stranu neměl být chápán fatalisticky jako faktor absolutní determinace jednotlivců ze strany okolního prostředí. Její působení nikdy nebylo pouze jednostranné, vždy šlo spíše o interakci. Výše zmíněné texty, filozofické a právní doktríny nebo instituce vzniklé z „válečné mlhy“ následně do podstatné míry spoluurčovaly samotnou podobu válek a způsob, jak o ní přemýšlíme. Vždyť charakter války se od vzniku *Červeného kříže* a postupného zákazu řady zbraní a metod boje, vynuceného přijetím mezinárodního humanitárního práva, sám proměnil a to zcela zásadně i pod vlivem působení *Organizace spojených národů* nebo učení o spravedlivé válce (dále viz kap. 2).²¹

²¹ Politicko-filozofický koncept tzv. spravedlivé války představuje v současném západním světě patrně nejvlivnější perspektivu pro hodnocení probíhajících vojenských konfliktů v mezinárodních vztazích a to jak v akademické sféře (McMahan 2004a; Elshtain 2003; Weeks 2010; Fisher – Biggar 2011; Cohen-Almagor 2013 aj.), tak i v prostředí vrcholné politiky (Blair 1999; Obama 2009; či Snauwaert 2004; Dolan 2005; O'Driscoll 2006 komplexně o G. W. Bushovi jr.). Obrovský vliv myšlenek spravedlivé války na podobu dnešních vojenských konfliktů mj. popisuje nomen omen text *Triumph of Just War Theory*, kde stojí, že zatímco dříve

Příkladů obousměrného vlivu války a ostatních lidských aktivit by byl znovu nespočet, odkázat jde na konkrétní exemplář v podobě úzké korelace mezi stavem ekonomiky na určitém území a výskytem válečných konfliktů tamtéž. To, že válečné konflikty zásadně přispívají k bezprostřední chudobě a dramaticky zhoršují aktuální ekonomickou situaci v oblasti je jasné a lze si snadno představit, z jakých příčin k tomu dochází (např. ztráty na životech, úpadek obchodní výměny a podnikání, omezení investic, rozsáhlé ničení infrastruktury a dalších materiálních statků atd.)²², viz např. (Collier 1999; Imai – Weinstein 2000; Glick – Taylor 2005; Polachek – Sevastianova 2010 aj.).

Tato kauzalita nicméně platí i v opačném gardu – pokles nebo dlouhodobá stagnace růstu ekonomiky a celková její špatná kondice (vyjádřená různými ekonomickými ukazateli) je klíčovou proměnnou, kterou někteří označují za příčinu vzniku vojenských konfliktů, viz např. (Collier – Hoeffler 1998; 2004, příp. Collier 2009: zejm. 33-54, ale i Sutor 2014: 182-215 aj.). A ač se intenzivní výzkum opřený o empirická data rozvíjí až od přelomu tisíciletí a do značné míry se navíc koncentruje na oblasti tzv. rozvojového světa, podobně formulované hypotézy o vlivu nepříznivé ekonomické situace na propuknutí války zaznívaly již dříve ve 20. století a zahrnovaly i ekonomicky a materiálně rozvinuté a vysoce industrializované oblasti

často hrálo prim zabezpečení zájmů té které strany a otázky spravedlnosti, pokud se o nich vůbec mluvilo, byly upozaděny, „*dnes je snazší než kdykoliv předtím představit si vysoce postaveného armádního činitele, jak říká: „ne, toto nemůžeme udělat, to by způsobilo příliš mnoho civilních obětí, musíme nalézt jiný způsob“*“ (Walzer 2006: 12). K další diskusi o konkrétních důsledcích prosadivšího se konceptu spravedlivé války na volbu vojenských strategií a způsobů boje s akcentem na minimalizaci kolaterálních ztrát a utrpení přímých i nepřímých účastníků ozbrojených konfliktů viz např. O'Driscoll 2012; Kelsay 2013; Rengger 2013).

²² Snadsázkou může jako ilustrace negativních důsledků války na ekonomiku posloužit zehraní postavy obchodníka Wendlera z *Osudů dobrého vojáka Švejka*: „*Válka poškodila hodně obchod s chmelem. Pro chmel je nyní ztracena Francie, Anglie, Rusko i Balkán. Chmel mně ve skladištích hnije, uzávěrky domácí jsou slabé, export rovná se nule. Víte, jaký jsem měl do vojny roční obrat a jaký mám dnes? Víte, že v Combres a Woevru u Marche shořely tři pivovary, kam jsem posílal ročně přes pět set žoků chmele? A shořel i ve Vogézách Hartmansweilerský pivovar, je srovnán se zemí ohromný pivovar v Niederaspachu u Mylhúz. To máte ztráty 1200 žoků chmele pro mou firmu ročně. Šestkrát bojovali Němci s Belgičany o pivovar Klosterhohe, to máte ztrátu 350 žoků chmele ročně. Uherské pivovary v Šoproni a ve Velké Kaniži odbíraly pro svá exportní piva, která vyvážely až do Alexandrie, u mé firmy ročně průměrem tisíc žoků chmele. Dnes odmítají jakoukoliv objednávku kvůli blokáde. Stagnace, úpadek, mizérie“ (Hašek 1983: 220-221).*

Evropy. V tomto kontextu byly opakovaně zmiňovány např. reparace uvalené na Německo nebo velká hospodářská krize a jiné ekonomické těžkosti (Keynes 2009; Mason – Overy 1989; příp. Finney ed. 1997 aj.) jako faktory, jež mezi jinými měly dát vzniknout konfliktu, který se nakonec mezi lety 1939-1945 rozšířil do celého světa.²³

Závěrem tohoto vstupu ještě poslední doplnění mohutné interakce války s jinými lidskými záležitostmi prostřednictvím odkazu na skutečnost, že to bylo úsilí o dosažení vojenské převahy ve válečných bojích, jež poměrně zásadně stimulovalo vědecko-technologické inovace a stalo se jedním z významných motorů pokroku v tomto odvětví. Nové vědecko-technologické objevy pochopitelně následně výrazně formovaly povahu války, která je tak v současnosti, např. v podobě možnosti využití zbraní hromadného ničení, ale i zapojení umělé inteligence s autonomními zbraňovými systémy schopnými udeřit na dříve naprosto nemyslitelnou vzdálenost a v podstatě v jakémkoliv momentu (vč. bezpilotních letounů – dronů) čímisi, co je přinejmenším svoji formou výrazně odlišné od bojů, tak jak historicky probíhaly např. někdy před dvěma tisíci lety, souborně viz (Britannica 1990: 530-627; van Creveld 1991; Coetzee – Eysturliid 2013); příp. zde pro úplně nejnovější (Coker 2014;

²³ Obecně platí, že vztah válečných konfliktů a ekonomických otázek je velmi komplexní (stručně a přehledně viz např. Goldstein 2003; Humphreys 2003). Mezi proměnné se vzájemnou úzkou vazbou se řadí i natolik rozmanité ekonomické jevy jako inflace (Hamilton 1977), daňové zatížení (Bank – Stark – Thorndike 2008), dluhy a nerovnoměrně rozdělené bohatství v důsledku vysoké příjmové nerovnosti (Stewart 2000; Batten – Mumme 2013; Bahgat et al. 2017, srov. Scheidel 2017), příp. chudoba (její sílu generovat společenské konflikty násilné povahy anticipoval už Francois Villon, viz „*nuzota z lidí lotry činí a vlky z lesů žene hlad*“ – 2009: 38; dále Justino 2010; Holtermann 2012). Zmiňována je i válkami dvacátého století proměněná struktura pracovní síly, přesněji řečeno emancipační fenomén prosazení žen do pracovního procesu (Braybon 2012; Summerfield 2012; Braybon – Summerfield 2014 aj.). Otázkou s vysokou tematickou relevancí je rovněž tzv. *ekonomická interdependence*, od jejíhož rozmachu si někteří autoři (vč. např. Kanta 1999) slibovali dramatické snížení pravděpodobnosti vzniku válek mezi hospodářsky vyspělými státy. Důvodem byla nerentabilita zahájení války, neboť obchodní vazby, stejně jako škody z jejich přetrhání, měly být tak velké, že by se racionálně chovající aktéři, sledující svůj vlastní profit – homo economicus –, po důkladné analýze nákladů a výnosů na započetí války zkrátka neunesli, viz např. slavně (Angell 1913; dále Rosecrance 1986; Hegre 2000 aj.; srov. Copeland 2014: zejm. 16-50). To vše samozřejmě za předpokladu, že příčiny válek a motivace zainteresovaných aktérů do nich vstoupit lze hledat pomocí čistě ekonomických parametrů teorie racionální volby, potažmo pomocí úsilí o posun jedince na vertikální ose od bídy k blahobytu a nikoli raději ve stimulech emocí ohledně identitárních záležitostí typu národa, etnicity, náboženství atp. Seriózní diskuse o těchto otázkách jde však již hluboce nad rámec této poznámky pod čarou.

Boothby 2019), nebo dokonce odvážně odhadované trendy budoucnosti (Latiff 2017).²⁴

1.1.2 Válka – pokus o vymezení pojmu aneb představuje násilí základní definatorický rys války?

Z četby knihy *Hold Katalánsku* od britského spisovatele a novináře George Orwella (1991: 197-198 aj.) lze získat dojem, že válka znamená koncentrovanou kombinaci „špíny, bláta, krysy, vši, zimy, nudy, nedostatku jídla, spánku a cigaret“. Tento popis osobní zkušenosti účastníka zákopového způsobu boje na aragonské frontové linii ve Španělské občanské válce (1936-1939) je možné zařadit mezi ty *hodnotící*. S ohledem na povahu události války pochopitelně existují charakteristiky normativně zabarvené, kde stojí, že válka je patologický a dysfunkční jev, který je třeba vymýtit a její viníky potrestat: „*válka jest největší zlo, válka je vražda, krádež, loupež, umírní děti, hlad, (...) válka, to jsou mrtví nebo zotročení muži, znásilněné ženy a dcery, spálené domy*“ (Las Casas 1954: 224 a 226). Tyto a jiné podobné postoje zaznívají především z tábora pacifistů („*válka je, jako každá vražda, děj ohavný, zločinný a hanebný a ti, kteří svolují vstoupiti do armády, vstupují do řad vrahů a porušují*

²⁴ K popisovanému technologickému vývoji se pojí mnohá nová etická dilemata, jež nemohla být předmětem reflexí předchozích generací a představují výzvu až pro současné lidstvo. Konkrétně lze zmínit např. skutečnost, že moderní zbraně umožňují zacílit geograficky velmi vzdálené osoby či objekty a vyslat střelu s obrovsky destruktivním potenciálem, aniž by ti, kteří je ovládají, byli bezprostředně konfrontováni s tamějším utrpením a důsledky svých činů. Situace zabíjení pomocí stisknutí tlačítka „dálkového ovladače“ deaktivuje hluboké evolučně získané emoční vrstvy člověka, které u většiny z nás představují bariéru k usmrcování druhých, a otevírá mj. otázku, zdali za takových podmínek nevzroste ochota lidí účastnit se válek a vykonávat v nich výše zmíněná zadání. Pro obsáhlejší diskusi na právě zmíněné téma a přehled ostatních nově se vynořujících etických dilemat, vč. návrhů, jak jim předejít, lze doporučit zejm. (Strawser ed. 2013; Allhof – Evans – Henschke eds. 2013: 285-404; Kaag – Kreps 2014; Gusterson 2017 aj.; vč. např. Grossman 1995: 97-137). Rozsah a intenzita, s níž se v poslední dekádě rozvíjí debaty o výzvách spojených s technologickým pokrokem ve vojenství, je samozřejmě částečně ovlivněna i přitažlivostí tématu „robotů-zabijáků“ pro širokou veřejnost. K tomu opakovaně napomáhají – médií hojně přebíraná – prohlášení ikonických postav vědy a výzkumu, jako je např. Stephen Hawking (2014; 2015) či populární vizionář a „vynálezce“ Elon Musk (2017; 2017a), o naléhavosti hrozeb vyplývajících z propojení stále dokonalejší umělé inteligence se stále výkonnějšími zbraňovými systémy. Jistě ale nejde pouze o to vyhovět poptávce veřejnosti, neboť mnoho odborných časopisů zaměřených na zkoumání etického rozměru války (vč. jednoho z nejvýznamnějších – *Journal of Military Ethics*), které rozhodně necílí na čtenáře z řad široké veřejnosti, zasvětilo dané problematice své speciální vydání a množství dalších samostatných textů se objevilo i v jiných relevantních periodikách určených především pro odbornou komunitu.

zákon mravnosti a zdravého rozumu“ – Tolstoj 1910: 412; volně) či stoupců myšlenek humanismu (*„válka je věcí nejzlověstnější, nejubožejší, nejničivější a nejbolestivější ze všech, kterých se člověk může dopustit (...) má za vinu ztracené životy, znehodnocenou úrodu, zničené obce, ovdovělé ženy a zhanobené panny, vládu zármutku, způsobuje zkázu mravů a víry*“ – Erasmus 2012: 23, resp. 1989: 150, tj. 202; volně). Odsudky války se mocně ozývají i v době osvícenství (*„válka je plodem lidské zkaženosti, křečovitá a násilná nemoc politického světa, vede ke ztrátám na životech, způsobuje chaos, úpadek obchodu, zanedbání a pustošení polností a krajiny, ruší vládu práva a ohrožuje svobody a majetek obyvatel* – Diderot – d'Alembert 2009; volně). Obecně známé je i varování generála Williama Shermana obyvatelům jižanských států dnešních USA před zahájením války se státy severu shrnuté do lapidárního: *„válka je peklo*“ (dle Lewis 1993: 637).²⁵

Do stejné kategorie hodnotících soudů o válce, byť na zcela opačném konci spektra, patří ty oslavné, které jsou k nalezení u některých zástupců středověkého rytířského stavu (*„válka je ctihodná záležitost nejvyšší vážnosti*“ – de Charny dle Keen 1996: 36), ale skutečně typické jsou poté zejména pro německojazyčné prostředí s koncentrací ke konci 19. století (*„válka jako jediný lék k nápravě národa – posiluje jednotu, bratrství a vzájemná pouta mezi krajany, jež se budují sebeobětováním ve prospěch soukmenovců; s odstraněním války by zmizel růst, pohyb kupředu a hrdinství a místo toho by nastala bezduchá degenerace*“ – von Treitschke 1916: 64-68; volně). Podobné výroky nicméně neskončily s 19. stoletím, např. ještě na začátku 1. světové války byla za vydatné pomoci propagandy státních elit provolávána studenty a lidovými masami hesla vyzývající k boji (dost možná podle rčení *dulce*

²⁵ Mezi podobně úsečné popisy patří známá tradovaná charakteristika Garibaldiho (dle Hamilton 2012: 77), který v souvislosti s vojenským tažením nemluví o „*pocích či penězích*“, ale o „*hladu, žízni, spěšných pochodech, bitvách a smrti*“ nebo pozdější Churchillova (1940) předpověď reality války v podobě: „*krev, dřina, pot a slzy*“.

bellum inexpertis neboli *válka je sladká pro ty, kteří ji neznají*) a některým aspektům války se v tomto období dostalo romantické glorifikace i od mnohých společensky vlivných intelektuálů.²⁶

Zázemí pro další výrazné projevy velebení války v 19. a 20. století souběžně poskytoval i vulgárně pojatý sociální darwinismus, dále porůznu smíchaný s rasovými teoriemi, vyhroceným nacionalismem či nacistickou interpretací konceptu životního prostoru – tzv. lebensraum, viz např. (de Gobineau 1942; Chamberlain 1911; Rosenberg 1982, resp. Ratzel dle Smith 1980 aj.). Pro autory vycházející z tohoto myšlenkového amalgámu byla válka jedním z nástrojů progresivní evoluce s ozdravným a očistným charakterem, nositelkou pokroku a představitelkou

²⁶ Např. pro německého filozofa Ernsta Jüngerera (2003) je válka prostorem, v němž se plně projevují ctnosti typu bratrství, odvahy, statečnosti, odhodlání, vytrvalosti atp. V jeho chápání jde o vpravdě transcendentální zážitek s mystickým rozměrem (1926), což dokladují četná extatická provolání o válce jakožto „největší a nejformativnější události naší doby“ či „neomezeném vrstvení potenciální energie“ (2011: 1, 5) aj. Asi nejkomplexnější českojazyčné uchopení Jüngerovy filozofie, vč. komentářů k pasážím z výše zmíněných a válku reflektujících knih, viz (Novák 2006). Podobné postoje k válce coby příležitosti k osobnostnímu růstu, seberealizaci, sebezprekonání a v obecné rovině jako k dějnotvornému činiteli lidského pokroku mají v německém intelektuálním světě delší a silnější tradici. Obvykle se v tomto kontextu s oblibou citují pasáže z děl Friedricha Nietzscheho („nepostradatelnost války – zatím neznáme jiné prostředky, jak zemdlým národům dodat drsnou energii polního tábora, a tak vysoce kultivované, a proto nutně zemdlelé lidstvo, jako jsou dnešní Evropané, potřebuje nejen války, nýbrž ty největší a nejstrašlivější války, aby kvůli prostředkům kultury nepřišlo o kulturu i o bytí samo“ – 2010: 231; volně, dále např. 1992: 37-39 či 1993: 99-100 aj.) nebo G. W. F. Hegela („válku nelze považovat za absolutní zlo, má ten vyšší význam, že jejím prostřednictvím se mravní zdraví národů udržuje ve své indiferenci vůči ustrnutí konečných určeností, tak jako pohyb větrů ochraňuje moře před hnilobou, do níž by je uvrhl trvalý klid, stejně jako národy trvalý nebo dokonce věčný mír“ – 1992: 353-354, tj. § 324, dále např. Hegel 1960: 295-296, 309 aj.). Ač je nepopíratelné, že některé aspekty fenoménu války jsou oběma autory přijímány pozitivně, nebylo by správné na základě výše zmíněných citátů odvozovat jejich bezvýjimečnou adoraci války jako takové. V jiných Nietzscheho a Hegelových dílech lze pro změnu vystopovat poměrně silné odsudky mnohých průvodních jevů a podob války, viz např. (Nietzsche 2012: 243-246 aj. či Hegel 1992: 363). Platí navíc, že ani jeden z diskutovaných filozofů se nevěnoval válce nijak systematicky (snad s výjimkou Hegel 1992: 352-369), a jejich postoje tak lze rekonstruovat převážně z útržkovitých vyjádření rozprostřených napříč jejich publikovanými pracemi (u Nietzscheho navíc v diskutabilní formě aforismů s množstvím alegorií, které otevřely dveře různým spekulacím a pseudointerpretacím – k tomu např. Nehamas 1999; Golomb – Wistrich eds. 2002; Hicks 2010). Pro komplexní, neschematizovaný a pod nánosem různých mýtů nedefinovaný obraz jejich chápání války, viz zejm. následující studie (ten Bruggencate 1950; Avineri 1961; Smith 1965; Black 1973; Walt 1989; Browning 2012; Niederkorn 2017 k Hegelovi nebo Salter 1917; Voegelin 1944; Peery 2009; Drolet 2012; Krist 2018 k Nietzschemu). Z obsahu těchto textů je zřejmé, že ohledně hodnocení vztahu Nietzscheho a Hegela k válce nadále přetrvává interpretační různorodost (srov. např. známý výklad Hegela provedený Popperem 2015; pro tematicky nejrelevantnější pasáže viz 42-43, 62 a zejm. 66-74). Na druhou stranu právě tato diverzita poskytuje nástroj, jak vnímat Hegelův a Nietzscheho přístup k válce plasticky a ve všech souvislostech. Oba dva autoři, považovaní za významné spolučinitele pro-válečného myšlení velké části německé společnosti v určitých momentech 19. a 20. století, by pochopitelně pro úplnost měli být doplněni ještě o další postavy s podobným vlivem. Podrobnější mapování příspěvku jiných figur by ale výrazně přesahovalo rámec této poznámky pod čarou, proto již pouze pro základní orientaci formou odkazu na práce, které stopují myšlenkové zdroje německého militarismu jako např. (Muirhead 1915: zejm. 70-98; Santayana 1916; Kolnai 1938: zejm. 412-426 a 668-669; Mosse 1999; příp. Ritter 1970; Stern 1974 aj.).

společenské analogie zápolení mezi organismy, jež měla přinést impuls k růstu efektivity a expanzi těch nezdutnějších na úkor slabších. Výstižnou ilustraci poskytuje výrok německého armádního činitele Friedricha von Bernhardiho: „*válka je biologická nutnost, která je v souladu s přírodním zákonem, na němž veškerý život spočívá a tím je boj o přežití jako základ veškerého zdravého vývoje*“ (von Bernhardt 1912: 10-11; volně). Přestože byl sociální darwinismus v jistých kruzích německého intelektuálního světa silně zakořeněný (Weikart 2004; srov. Nicolai 1918), nebylo by korektní jej znovu spojovat výhradně s tímto prostředím. Různé mutace tohoto ideového proudu se etablovaly i jinde v Evropě, např. v Itálii („*chceme oslavovat válku – jedinou hygienu světa*“ – Marinetti 1909) a našly své četné zastánce i ve Velké Británii („*válka je metodou boží prozřetelnosti, kdy zdravý národ překonává nezdravý, jelikož v naší době je vítězství přímým potomkem vyšší efektivity a porážka ve válce ukazatelem lidské degenerace*“ – Wyatt 1911: 595, 597; podobně i týž 1899; Ram 1878; Mangan 1995 aj.) nebo ve Francii („*válka je jednou z podmínek pokroku, rána bičem, která má probudit zemi z apatie a zabránit jejímu ustrnutí v průměrnosti*“ – Renan dle Langer 1935: 89) či USA („*válka vždy byla hlavním předpokladem pokroku lidstva, zatímco mír předpokladem sociální stagnace, což je zřejmé každému, kdo rozumí významu zápolení mezi rasami*“ – Ward 1903: 238) a dalších zemích, viz (Bannister 1989; Hofstadter 1992; van der Dennen 1995: 215-256; Crook 2003; Hawkins 2009; Pauwels 2016: 83-101 aj.).²⁷

²⁷ Záměrem této pasáže úvodní kapitoly bylo odkazovat na existující příklady glorifikace války, pro úplnost je nicméně nutné konstatovat, že bezvýhradná adorace války jako takové zůstává spíše vzácností (pro skutečně jednoznačnou oslavu války jako velké heroické události, povznášející člověka z malosti doby, viz ještě např. Mussolini – Gentile 1933: zejm. 11-12). V naprosté většině textů se i přes ocenění některých aspektů války současně poukazuje na neštěstí a mizérii, kterou obvykle přináší s sebou. Jako ilustraci lze z mnoha nabízených možností využít např. militaristicky a expanzivně orientovaný starověký Řím, kde byla tradičně oslavována vojenská vítězství, ale vždy zároveň s připomenutím všeho zlého, co s sebou válčení nese, byl oslavován i mír, viz např. (White 1936). Další vhodnou ukázkou představuje demografický směr známý pod označením malthusiánství, jež sice chápal spolu s nemocemi, hladomory aj. právě válku jako „*pozitivní regulaci*“ a alternativní řešení dlouhodobě neudržitelného růstu populace – Malthus (2002: 27, 47), ovšem zároveň se tamtéž (2002: 28, 63) opakovaně objevují silné odsudky války. Podobně by šlo hovořit i o mnohých autorech

Každopádně ať už v předchozích odstavcích převažovalo uchopení války jako silně nežádoucího, či naopak chvályhodného fenoménu, u obou pólů tohoto angažovaného normativně-hodnotícího přístupu pochopitelně platí, že jeho vypovídací hodnota pro odborné studium války je omezená (srov. Hare 1963; 1977: 1-84). Přitom odedávna a interkulturně existuje shoda, že válkou je nutné se s ohledem na významný formativní vliv na lidská společenství seriózně zabývat a učeně o ni pojednávat (viz např. „*válka je otcem všech i králem všech: jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi; jedny činí otroky, jiné svobodnými*“ – (Hérakleitos in Kratochvíl 2006: B 53, tj. 395)²⁸ nebo „*válka je největší věcí státu; je místem života a smrti, je cestou k přežití či zkáze, a tak je třeba ji zkoumat*“ – Mistr Sun 1995: 15). To spoluzakládá silnou tradici výzkumu války, který se také po dlouhou dobu nepřetržitě uskutečňuje napříč společenskovědními obory. Mnozí autoři v rámci své snahy válku neutrálně popsat a objektivně analyzovat současně předkládají i akademické definice²⁹, v nichž je prvek hodnocení pokud možno upozaděn a minimalizován. Mezi průkopníky a hlavní inspirátory tohoto přístupu patří Lewis Fry Richardson, jenž, ač sám kvaker a tudíž pacifista, přistupuje ke zkoumání války přísně vědeckými metodami a pro různé své predikce využívá poznatky matematiky – teorii pravděpodobnosti nebo třeba

z oboru sociologie (jedním z prvních byl např. Park 1941), kteří přiznávají válce určitou společenskou úlohu, a jakkoliv třeba ta, známá jako *nástroj k vyřešení mezilidských konfliktů* není preferovaná, stále to je důležitá funkce. Proto i když jde z některých dalších vybraných děl extrahovat velmi silná prohlášení o tom, že válka je „*základem veškerých vznešených ctností a schopností člověka, všichni velcí národové byli odkojeni válkou a zemleni mírem, poučení válkou i oklamáni mírem, z války se zrodili a v míru vydechli svou dušičku*“ (Ruskin 1900: 78-79; volně), obvykle je hned o pár stránek dál oslavný výrok vybalancován silným odsudkem jiných jevů, které válku doprovází (1900: 79, 84-85, 87, 96).

²⁸ Pro citaci Hérakleitova slavného zlomku byla jako výchozí bod použita varianta překladu Zdeňka Kratochvíla, s tím, že kromě nuancí slovosledu v první části výroku došlo i k úpravě klíčového termínu (pólemos – πόλεμος) z Kratochvílova „*zápasu*“ na „*válku*“, což je asi nejčastěji uplatňovaná verze, byť se lze setkat i s převedením např. na „*boj*“ (Svoboda 1944: B 53, tj. 24). Pro různé formy překladu a interpretace výroku viz např. (Kirk – Raven 1957: zejm. 182-215; Kenny 2010: 16-20 aj.). Znalec řecké tragédie Jaroslav Daneš (2012) doporučuje jako nejlepší dovětek k výše diskutovanému zlomku Eurípidovo (1978) drama *Trójanky*.

²⁹ Jelikož se následující pasáž bude zabývat definicemi, je užitečné čtenáře vybavit materiálem, který jej v případě zájmu seznámí s obsáhlou problematikou významu utváření definic, jejími metodami, druhy nebo obvyklými těžkostmi a odbornými polemickými diskusemi, viz např. (Gupta 2015), příp. i odkazy tam uvedené.

diferenciální rovnice (zejm. 1960a a 1960b; příp. souborně 2009).³⁰ I pod vlivem těchto snah vzniká patrně nejdůslednější pokus oprostit se od jakéhokoliv emocionálního zaujetí při vymezování války, jímž je varianta definice opřená o ryze kvantitativní kategorie, o kterou dodnes usilují pozitivističtější orientované proudy společenských věd.

Významným počinem byl v tomto ohledu projekt Davida Singera a Melvina Smalla *Correlates of War*, založený roku 1963 a shromažďující různorodá data o válkách uskutečněných ve světě po roce 1816. Ten má svoji mladší, ale zato dnes už informačně rozsáhlejší a patrně i mezinárodně vlivnější obdobu na evropském kontinentě, fungující pod označením *Uppsala Conflict Data Program*. Obě centra pro studium války shodně považují za ústřední prvek definice kvantifikaci jedné vybrané složky, kterou je *intenzita násilí* – měřená *počtem obětí*. Síla takto koncipované definice spočívá v jednoduchosti a přímočarosti, v tom, že poskytuje cosi zcela konkrétního, hmatatelného a naprosto exaktně vymezeného, neboť válku lapidárně označuje za vlastně jakýkoliv násilný konflikt politických organizovaných ozbrojených složek, který trvá kontinuálně po určitou podstatnou dobu a v němž počet obětí bojových operací dosáhne minimálně 1000 osob během dvanácti po sobě jdoucích měsíců (Singer – Small 1972; a poté 1982; 1994; Sarkees – Wayman 2010; podobně i Uppsala Conflict Data Program 2018a).³¹ Takové uchopení je vhodné

³⁰ Je-li řeč o pionýrech scientistního výzkumu války, nelze opomenout kromě Quincyho Wrighta (1942) také Pitirima Sorokina (1937: zejm. 259-508), Anatola Rapoport (1974), Kennetha Bouldinga (1963) aj. Pro přehled viz např. příslušné pasáže publikace *Guide to the Scientific Study of International Processes* (McLoughlin Mitchell – Diehl – Morrow eds. 2012).

³¹ Populární a velmi často využívaná definice se do současné podoby vyvíjela od roku 1972 (Singer – Small: 32, 35-37 aj.), kdy poprvé zazněl návrh stanovit cifru 1000 osob z účastníků se jednotek, jakožto určující množství pro označení události za válku. V průběhu let docházelo ze strany Singera a Smalla k úpravám jednotlivých složek, doplněn byl např. požadavek, aby se počet obětí vztahoval k periodě dvanácti měsíců (v případě švédského institutu jde o kalendářní rok). U obou diskutovaných definic byly a stále jsou drobné rozdíly a to i v základních bodech: platí sice všeobecně, že do důležité kategorie počtu obětí se započítávají pouze ti, kteří zahynuli v přímém důsledku *bojových operací* (Singer – Small 1972: 47-49), tj. např. střelba, bombardování atp. a nikoli v důsledku dalších možných doprovodných jevů války jako např. epidemií, hladomorů apod., nicméně zatímco *Uppsala Conflict Data Program* zahrnuje i civilní oběti, v případě *Correlates of War* jde výlučně

pro jisté účely výzkumu války, zejm. kvůli možnosti efektivního statistického zpracování obsáhlých, do hluboké historie sahajících dat, jejich komparace a odhalení potenciálně zajímavých korelací (ovšemže pouze za předpokladu existence přesných a důvěryhodných údajů o počtu obětí aj., což je zrovna problematické zabezpečit v mnoha válkou zasažených oblastech).

Zároveň jde o přístup, jenž je z mnoha dalších úhlů pohledu kritizovatelný: pro svoji koncentraci na množství obětí se zdá být příliš jednorozměrný, schematický, sterilní a zcela jistě i nepřesvědčivý pro ty, kteří se války osobně zúčastnili – ti by měli tendenci popsat válku zcela jinak (srov. Gray 1998; Holmes 2011 aj.). Vyčítat mu lze i arbitrárně zvolenu hranici padlých, nepochybně využívající symboliky zaokrouhleného čísla 1000 v rámci zdejší přijaté matematické soustavy, což s sebou nese nemístnou dichotomii, (999 obětí *ceteris paribus* nepředstavuje válku, zatímco 1000 ano?) a nevhodné využití kategorizace bez odstupňovaného členství, srov. tzv. *paradox hromady*.³² Tato cifra navíc pracuje s absolutním počtem obětí, který nemusí mít stejnou vypovídací hodnotu u populací s různě velkým množstvím obyvatel.

o členy vojenského personálu. Minimalistické pojetí, profilující se akcentem na konsekvence ozbrojeného konfliktu v podobě počtu obětí bojových operací, je dále u obou variant rozšířeno mj. o přítomnost *organizovaných ozbrojených složek*, aby se předešlo zahrnutí izolovaných krveprolití a nahodilých masakrů do definice války (za tímto účelem se u některých typů válek sleduje i poměr obětí na obou stranách konfliktu, ale to už je opět spíše nuance rozdílů než komonalit obou institucí). Pro podrobněji zaznamenaný vývoj letitého úsilí čelných figur *Correlates of War* definovat a také typologizovat válku viz (Suzuki – Krause – Singer 2002; Sarkees 1997 a 2011), pro zevrubnější vysvětlení pozice *Uppsala Conflict Data Programu* zase viz (Melander 2016, Uppsala Conflict Data Program 2018b). K dalším méně známým definicím války, vycházejícím z ideje numerického prahu (a stanovujícím jej např. na počet 100, 200 či 317 sic! obětí), potažmo k diskusím o účelnosti takového přístupu, viz např. (Eberwein – Chojnacki 2001; Eck 2005; Wallensteen 2015: 19-27; Bonn International Center for Conversion 2018).

³² *Paradox hromady* patří mezi nejznámější příklady z tzv. *sorites paradoxů*, které vyplývají z filozofického problému vágnosti. Ten se zjednodušeně řečeno týká obtížného stanovení jasných demarkačních linií některých pojmů. Jde o to, že u vágně pojatých kategorií (hromada písku, vlasatý-lysý či vysoký-malý, bohatý-chudý apod.) existují hraniční případy, u nichž je pro člověka složité určit, zdali do ní pozorovaný jev patří, nebo nikoliv. K problematice kategorizace v tomto smyslu viz např. (Lakoff 2006: 19-66). Sorites paradoxy konkrétně pracují se situací, kde dva výroky, považované za pravdivé, dávají vzniknout závěru, jenž se vzpírá naší zkušenosti a zdá se být chybný. V případě definice války prostřednictvím počtu obětí bojových operací by to vypadalo následovně: 1. Dojde-li k násilnému konfliktu dvou skupin, jejímž výsledkem je jedna mrtvá osoba, nejde o válku. 2. Připočteme-li k násilnému konfliktu dvou skupin, který není válkou, jednu oběť, nevznikne tím válka. Závěr: postupným přibýváním obětí v násilném konfliktu dvou skupin nevznikne válka. Nicméně toto je intuitivně těžko přijatelný závěr, neboť násilný konflikt dvou skupin s dalšími doprovodnými

Některé slabiny tohoto vymezení války se snaží vybalancovat kvalitativněji orientované definice, jichž lze nalézt desítky a které se částečně liší podle oboru, z něhož pochází autoři předkládající definici – nejčastěji jde o politologii, mezinárodní vztahy a bezpečnostní studia, právo, kulturní antropologii, politickou geografii, sociologii, sociobiologii nebo psychologii, ale i filozofii. Více než dílčí rozdíly je ale zajímavý fakt, že Davidem Singerem a Melvinem Smallem prosazované *násilí* coby centrální prvek a základní definitorický rys války, je nakonec doopravdy k nalezení v úplně každé ze shromážděných a zde prezentovaných definic napříč jmenovanými obory. Následuje vzorek příkladů od vybraných autoritativních zástupců jednotlivých společenskovedních disciplín, doplněný několika položkami české produkce (pro přehlednost je pokaždé pasáž akcentující *násilí* vyznačena).

Ze seznamu vyplývá, že některé definice nejenže prvek *násilí* zmiňují, ale dokonce se na něj soustředí téměř výlučně: „*konflikt mezi dvěma skupinami, z nichž každá vyšle armádu, aby bojovala a pokud možno i usmrtila některé členy armády protistrany*“ (Mead 1990: 415-416; volně) či „*konflikt mezi dvěma skupinami, z nichž se každá pokouší zabít a zmrzačit co nejvíce příslušníků ostatních skupin, aby dosáhla určitého požadovaného cíle*“ (Russell 2004: 79), a slavně i „*akt násilí s cílem donutit protivníka, aby se podřídil naší vůli*“ (von Clausewitz 2008: 23) nebo „*násilné zhroucení složité a silné struktury teritoriálních tabu dosud sociálními skupinami dodržovaných*“ (Wilson 1993: 109). Patří tam ale i takové, které kromě *násilí* výrazně akcentují *politický rozměr*: „*válka je organizovanou formou násilí, které vykonává jedna politická jednotka na druhé*“ (Bull 2002: 178) či „*válka je chápána jako naplánovaný, reálně probíhající a široce rozšířený ozbrojený konflikt mezi*

jevy, vč. počtu obětí podobnému např. tomu v první světové válce nepochybně za válku označit můžeme. Tento dávný filozofický problém obestírá velice obsáhlá diskuse: dobrým materiálem, prezentujícím různá vysvětlení a návrhy řešení daného paradoxu, jsou následující texty (Štěpánek 2013; Hyde 2018), jejichž poznámkový aparát odkazuje na další specifickou odbornou literaturu.

politickými jednotkami“ (Orend 2005). Pozornosti jiných autorů neuniklo, že tito *političtí aktéři* přitom jednají za účelem dosažení *politických cílů*: „rozsáhlé organizované **násilí** mezi politicky definovanými entitami, jehož cílem je dosažení deklarovaných či skrytých politických, náboženských, ekonomických či jiných cílů“ (Střítecký 2009: 312-314) nebo „**ozbrojený zápas** mezi dvěma nezávislými politickými celky prostřednictvím organizovaných vojenských jednotek ve prospěch kmenové nebo národní politiky“ (Malinowski 1941: 523). Směr zdůrazňující *politický rozměr* události války potvrzují i obecněji koncipované definice encyklopedické: „*konflikt politických jednotek (skupin, národů, států, aliancí) usilujících o dosažení cílů násilnými prostředky pomocí ozbrojených sborů (vojsk, armád)*“ (Encyklopedie Diderot: 228) a „**ozbrojený konflikt** mezi politickými jednotkami, zahrnující otevřené nepřátelství značné intenzity a rozsahu“ – Britannica 1990: 628) s tím, že některé další definice v podstatě slučují *politické jednotky se státy*: „**soupeření** mezi dvěma či více státy, vedené prostřednictvím **ozbrojených sil**, za účelem přemoci druhého a přimět jej k přijetí podmínek míru podle vlastních představ“ (Oppenheim 1952: 202) a „rozsáhlý **ozbrojený střet** mezi organizovanými skupinami lidí, nejčastěji mezi státy“ (Kratochvíl 2007: 30).

Poslední dvě vybrané definice z českého prostředí představují už jen další varianty k výše řečenému, lze je ale efektivně využít pro vyzdvižení dua vzájemně provázaných prvků, na které dosud nebylo explicitně poukázáno, ačkoliv se v mnohých předešlých pokusech válku definovat vyskytovaly. Jde o typické válečné charakteristiky v podobě (centrální) *organizace* a přítomnosti koordinovaných *složek* vybavených *zbraněmi*: „**násilný** masový konflikt, ve kterém se na bojích bezprostředně podílí dva nebo více ozbrojených aktérů – regulérní ozbrojené síly vlády či přinejmenším centrálně řízená organizace, jejíž ozbrojené operace vykazují

jistou kontinuitu a zjevné sledování určité strategie“ (Mareš 2004: 22; volně) a „*vyhrocená, násilná forma sociálního meziskupinového konfliktu, eskalujícího v otevřený boj za politické cíle, prováděný zvláště k tomu vybranými a vycvičenými skupinami obyvatel, pomocí zvláštních nástrojů, určených speciálně k vedení tohoto boje“* (Šedivý 2000: 183-184; volně). Pro množství dalších definic a diskusí o jejich jednotlivých složkách nebo k polemice o různých problematických otázkách ve vztahu k vymezení obsahu války viz např. (Eagleton 1933; van der Dennen 1981; Detter 2000: 5-26; Bull 2002: 178-193; Moseley 2003: 13-22, příp. až 38; Neff 2005: zejm. 13-29; Vasquez 2009: 14-42; Aron 2017: 21-46; Clark 2015: 13-31; Orend 2019: 6-31) aj.³³

Určitě není možné prohlásit, že by v rámci výše zmíněných definic figurovala nějaká zcela vyčerpávající, která by skutečně celostně postihovala tak mohutný fenomén, jakým je válka. Avšak účelem předloženého vzorku ani nebylo hledat konkrétní dokonalou definici a následně ji prohlásit s konečnou platností za všeobecně závaznou. Šlo spíše o to doložit přítomnost *násilí* jako společného jmenovatele prakticky všech známých a dostupných definičních vymezení napříč různými obory – a to ať už jsou pojaty jakkoliv široce („*válka v nejširším smyslu je násilnou formou vzájemného vztahu odlišných, ale podobných subjektů...*“) nebo úzce („*...v užším smyslu jde o právní stav, jenž shodně dovoluje dvěma nebo více nepřátelským skupinám pokračovat v konfliktu pomocí ozbrojených sil“* – obě Wright 1942: 8).

Přesvědčení o násilí jakožto hlavním charakteristickým znaku války – jakési její nezbytné podmínce – je vskutku široce rozšířené, velmi vlivné a s dalekosáhlými

³³ Mezi takové debaty patří např. ta o relevantních *aktérech války*: státy vs. nestátní aktéři, jejím *rozsahu* (stupni intenzity) i *typu*: válka vs. ozbrojený konflikt nebo jejím *právním statusu*: válka de iure vs. válka de facto aj. Tyto diskuse ale pro další směřování práce nejsou klíčové, a tak není nutné se k nim vyjadřovat natolik detailně, jako to činí texty, jež rozvíjí tato poznámka pod čarou (specifickou doplňující četbou z oblasti filozofie, nad rámec těch zmíněných výše, by k posledně jmenované diskusi mohla být kniha *Jak udělat něco slovy* – Austin 2000: zejm. 19-28).

důsledky na zkoumání fenoménu války. Fundamentální úloha přisuzovaná násilí totiž napomáhá tendenci koncentrovat pozornost exkluzivně na tento prvek a hledat výhradně v něm klíč k porozumění mnohým základním problémovým otázkám války. V praxi potom dochází při studiu širokého souborů relevantních proměnných k časté redukci na populární otázku: proč lidé válčí a odkud se generuje *násilí* v lidských společnostech? Odtud se výzkum obvykle stačí následujícím směrem: mají některé osoby k *násilí* predispozici od narození a je v tom zapojena otázka genetiky, příp. jsou lidé všeobecně tvory, u nichž je inklinace k *násilí* dána nevyhnutelně jejich „přirozeností“?³⁴

Tento způsob kladení výzkumných otázek přitom nepředstavuje nejefektivnější způsob, jak bádát o válce, říct o ní něco smysluplného, nebo navrhnout opatření k její prevenci, protože se do velké míry mívá s jádrem toho, v čem válka spočívá. Výlučným zkoumáním designu a výbavy člověka – koncentrací na jeho biologickou stránku – by bylo možné efektivně vysvětlit jevy, kdy by jedinec fyzickou sílu v podobě násilí používal pudově a automaticky, např. podle představy, kterou zpopularizoval rakouský etolog Konrad Lorenz (zejm. 2019). Jak vyplývá z jeho závěrů, prezentovaných a dále systematicky rozvíjených od 50. let 20. století, lidé jsou silně predisponováni k instinktivnímu použití násilí vůči jedincům vlastního druhu, neboť agresivita je evolučně získanou výbavou organismu člověka, je vrozená a její projevy jsou spontánní. To dokonce znamená, že při delším časovém úseku

³⁴ „Lidská přirozenost“ je poněkud vágní a z principu problematický pojem, reprezentující jeden z odvěkých zájmů filozofie (viz Kratochvíl 1994: zejm. 9-21) odhalit a jednoznačně vymezit, co se pod ním skrývá. I přes určitou vágnost či mystiku sousloví zůstává běžnou součástí slovníku významných vědeckých prací posledních dekád (Rose – Lewontin – Kamin 1990; Wilson 1993; Pinker 2002; Habermas 2003; Scruton 2017 aj.), stejně tak jako významných populárně-naučných děl (Ridley 2017 aj.). Heterogenita názorů na to, co přesně představuje *lidská přirozenost*, je v minulosti i současnosti značná. Vybrané vzájemně soupeřící definice a diskusní příspěvky lze nalézt např. v těchto dílech: (Hume 2000; Durkheim 1973; Fromm 1967: 35-95; Elders – Foucault – Chomsky 2005: 5-43; Adler 2014; Marx dle Geras 2016; přehledně s komentářem k některým z těchto autorů, ale i k mnohým dalším viz např. Abel ed. 1992; Kupperman ed. 2012; Pojman 2005; Stevenson – Haberman – Wright – Witt 2017; či se zaměřeným na biology Komárek 1998). Z celé škály možných přístupů pracuje daná práce se souslovím *lidská přirozenost* ve smyslu množiny evolučně získaných, objektivně daných vnitřních dispozic a všeobecně přítomných fyziologických atributů lidí, jakožto příslušníků druhu *homo sapiens*.

jejího záměrného potlačování k ní individuum nakonec přistoupí samovolně a bez nutnosti jakéhokoliv externího stimulu, tzv. „akce z vakua“ (Leerlaufhandlung); odtud i označení jeho teorie jako *hydraulické* – ilustrované pomocí metafory bojleru s nefunkčním pojistným ventilem (Lorenz 1950; srov. McDougall 1947).³⁵

Rovněž tak dobře by prostřednictvím studia vnitřních biologických dispozic lidských jedinců šlo objasnit násilné jednání osob, ke kterému dochází reaktivně – na základě určitých podnětů z okolního prostředí. Mezi agresivitu provokující situační faktory lze zařadit např. narušení osobní zóny a přímý fyzický útok na člověka, stejně jako situace, kde je počínání třetí osoby vyhodnoceno jako ohrožení vlastního partnerského svazku, ohrožení zdraví či života potomstva, nebo pakliže dojde k odhalení bezprostředního pokusu o odcizení materiálních statků v osobním vlastnictví atd. Právě po zaregistrování podobných hrozeb lidé zpravidla automaticky přepnou do určitého módu chování, který (především u jedinců se specifickým emocionálně-reaktivním temperamentem³⁶) doprovází násilí.

³⁵ Sám Konrad Lorenz doslova říká: „*při dlouhodobější nečinnosti nějakého pudového jednání klesá prahová hodnota vyvolávacích podnětů a toto snížení prahové hodnoty vyvolávacího podnětu může ve zvláštních případech dosáhnout nulové hraniční hodnoty – když totiž za určitých okolností příslušné instinktivní jednání „spustí“ bez dokazatelného vnějšího podnětu* (2019: 63-64; srov. Tinbergen 1951 a 1968). Dalším autorem, který pracuje s konceptem bezděčné a psychologicky nemotivované agrese, a na nějž se Konrad Lorenz v této věci – byť s výhradami – odvolává (např. 2019: 7-8 aj.), je Sigmund Freud (2007: 363-388 a 1999: 211-215 a dále o válce 1998 a 2002; či sekundárně Rickman 1953; Sampson 2005; Belilos 2016). I on kalkuluje s vnitřním pudovým napětím, ale zatímco pro okolí nevysvětlitelné (a rovněž samotným aktérem těžko zdůvodnitelné) násilné jednání objasňuje pomocí existence nevědomých procesů, Konrad Lorenz, jenž vychází z tradice evoluční biologie, doplňuje tento spontánní instinkt o funkční aspekt (2019: zejm. 35-59) a to jak na mezidruhové, tak i vnitrodruhové rovině selekce, s akcentem na skupinový výběr, ale s příznáním významu i pro ten individuální. Spontaneita přechodu k násilí se stala značně kontroverzním bodem mnoha následných diskusí, přímo ji napadl např. Erich Fromm (2007: 14-17, 28-45 aj.; Sipes 1973 či Montagu ed. 1968 a 1976 aj.) a v podobě původně vylíčené Konradem Lorenzem ji vlastně nepodporovali ani ti, kteří jinak bezezbytku souhlasili s tvrzením, že člověk zdědil po svých předcích dispozice k agresivnímu a násilnému chování, viz např. (Ardrey 1973; Eibl-Eibesfeldt 1979 a 1996; Wilson 1993: 98-118; Buss 1998: 279-280; Tiger – Fox 2017; Morris 2018: 133-163 aj.).

³⁶ Podmínění příslušné reakce temperamentem (tedy jakýmsi souhrnem *vrozených* rysů osobnosti) vrací diskusi znovu na pole vlivu „přírody“ na lidské konání a to třeba až ke slavnému příspěvku Hippokrata (1993: 7-11). V předmětné a pro tuto práci relevantní sféře výzkumu *násilí a agresivity* lze historické snahy přívrženců vlivu „přírody“ konkrétně demonstrovat např. na úsilí zjistit, zdali je možné zločince a násilníky identifikovat podle typických obličejových znaků a rysů tváře, viz (Galton 1878: 134-135). Podobným směrem vyvíjel aktivitu italský lékař Cesare Lombroso, který usilovat o totéž na základě tvaru lebky. K jeho práci o údajných kauzálních vztazích anatomie a kriminálního chování viz (Lombroso 2006; Gibson 2002), srov. (Gould 1997: zejm. 97-165). Nicméně již více seriózně je třeba doplnit, že při hledání interních zdrojů agresivity ve smyslu genetických

Tato forma chování se nicméně aktivuje i v mnohem méně vyhocených situacích, které popsali behaviorismem ovlivnění autoři tzv. *frustrační teorie agrese* (poprvé komplexně viz Dollard et al. 1939; pro další vývoj např. Miller 1941; Berkowitz 1989 aj.; či shrnutí viz van der Dennen 2005; Breuer – Elson 2017 aj.). Ti byli přesvědčeni o tom, že výskyt agresivního chování vždy předpokládá existenci frustrace, vzniklé v důsledku nezdaru individua dosáhnout nějakého záměru či uspokojit určité potřeby. Mezi konkrétními příklady frustraci navozujících aktivit je možné z celé palety vybrat např. několikahodinovou bezvýslednou snahu sestavit zakoupený kus nábytku podle přiloženého manuálu či přesvědčení o nespravedlnosti během sportovního zápolení (odtud slavná charakteristika bývalého profesionálního fotbalisty Tomáše Řepky o náhlém „blikanci“, kterým vysvětloval své agresivní chování). Obecně lze říct, že jde o jakoukoliv intervenci, evokující jedinci pocit disrespektu a kladení překážek při dosahování vlastních stanovených cílů ze strany jiné osoby atp. Katalyzujícím či facilitujícím faktorem přitom mohou být v individuálních případech třeba i takoví činitelé z okolního prostředí jako např. vyšší teplota vzduchu (Anderson 1989; Anderson – Anderson 1998) nebo hluk (Donnerstein – Wilson 1976; Geen – McCown 1984), příp. alkohol v krvi (Parrot – Eckhardt 2016; Brown – Leonard 2017; souborně k problematice násilí a alkoholu např. McMurrán ed. 2012) aj.

dispozic bylo ještě docela nedávno (viz Telfer 1968, srov. Wilson 1993: 49-50) za jednu z příčin pokládáno zdvojení chromozomu Y, který určuje mužské pohlaví (muž XY, žena XX). Několik pachatelů násilných trestných činů argumentovalo před soudem vlastní trestní neodpovědností právě pro nálezy chromozomů XYY, neboť existovala domněnka, že jsou s ohledem na své genetické vybavení nevyhnutelně předurčeni mj. právě k hyperagresivitě atp. (Jacobs et al. 1965). Ačkoliv dnes se takto jasný kauzální vztah už všeobecně popírá, viz (Spurný 1996: 17-18; Milunsky 2010; Gravholt 2013), lze nalézt jiné příklady aplikace genetiky v kriminalistice, viz např. konkrétní soudní rozhodnutí (Feresin 2009), beroucí do úvahy výzkumy o „genu agresivity“ (Brunner et. al 1993) v podobě mutace genu, který je zodpovědný za správnou funkci enzymu monoaminoxidázy (MAO-A), ač i zde byl sklon k násilí znovu observován zejména v interakci s prostředím, viz (Caspi et al. 2002; srov. Moffitt – Caspi – Rutter 2006). Více ke komplexní problematice *biosociální kriminologie*, hlavním trendům výzkumu a právním či jiným dilematům, které její poznatky přináší, viz (Beaver – Walsh eds. 2011; Figueredo – Gladden – Hohman 2011 aj).

Všechny tyto situace a okolnosti, uvádějící v činnost v podstatě reflexivní reakce, jsou však problematice zahájení a vedení války jako takové velmi vzdálené.³⁷ Reaktivní (někdy též *afektivní*) násilí má tendenci – ostatně k tomu odkazuje i samotné označení – objevovat se neplánovaně, bez pečlivě připravovaného předchozího záměru, což je těžko slučitelné s vysoce instrumentálně pojatým a silně racionalizovaným fenoménem, jakým je moderní válka, vyznačující se masivně přítomnou organizací. Tou se přitom nerozumí pouze organizace na bitevním poli ve smyslu stanovení a důsledného plnění vojenské strategie, spočívající v souvislé řadě pokynů – rozkazů – od centrálně řízeného hierarchického aparátu, i když už jen to z války činí odlišnou událost od aktů instinktivního či reaktivního násilí, nýbrž organizace v širším pojetí, tj. ta v zázemí: výroba, zásobování, doprava, komunikace (propaganda) a další související činnosti válečné mašinérie. K tomu mj. (Neff 2005: 13; Dandeker 1994: 118-23 aj.; van Creveld 1987 a 2004; Lynn ed. 2019 aj.), pro něž je organizace a způsob, jakým lidé institucionalizovali, byrokratizovali a teoreticky rozpracovali válku, jedním z hlavních a nejdůležitějších rysů.

Okamžitá impulsivní reakce na *křivdu* nebo násilná odezva v důsledku velkého *rozhořčení*, jak ji popisují obhájci instinktivní či reaktivní teorie agrese, tak nakonec neodpovídá ani tomu, jak mají sklon příčiny války v důsledku křivd a frustrací vysvětlovat zastánci jednoho tábora diskuse známé pod

³⁷ Vyzdvihování násilného pudu lidského individua (ať už účinkujícího samovolně nebo v interakci s vnějšími podmínkami) lze při nejlepší vůli vysvětlit pouze malé množství vybraných epizod v rámci současných válečných operací. Jen stěží si je možné představit, že by veškeré typické tělesné projevy agresivity výše popsaného biologického původu (jako např. rychlejší tepová frekvence, vyšší krevní tlak, stoupající počet červených krvinek, zrychlené dýchání, rozšíření zorniček, svalové napětí, nadměrné pocení, nebo i sevření pěstí atd. – Meloy 1988: 25-38 a 193-242; Dodge 1991; Scarpa – Haden – Tanaka 2009), mající za úkol připravit organismus k boji, doprovázely období přípravného procesu deklarování moderní války představiteli jednoho státu jinému státu. I dostupné experimenty navíc stanovují nejvyšší inklinaci k podlehnutí reaktivnímu násilí do období adolescence, kdy mají lidé nižší schopnost regulace vlastního chování a ovládnání emocí, viz (Moffitt 1993; Lickley – Sebastian 2018). A bylo by vrcholně pochybné hledat na jedné straně analogie mezi pŭtkami náctiletých, zapříčiněnými jejich sklonem k reaktivnímu násilí, a na druhé straně skutečnými válkami (z bonmotických vyjádření o válce je koneckonců role mladých mužů známá, přičemž jim není přisuzována příliš aktivní úloha při zahájení válečného konfliktu: „válku vyhláší staří muži, ale jsou to ti mladí, kteří v ní musí bojovat“ – Hoover dle Billington 2010: 360).

označením *greed* vs. *grievance* (z anglického *greed*, tj. *chamtivost, hamížnost, chtivost, nenasytlost*, resp. *grievance*, tj. *křivda, rozhořčení*).³⁸ Ani zde totiž nejde o animální jednání dané emocionální iritabilitou zúčastněných, ale o navýsost organizovanou akci s politickým kontextem (jakkoliv u jejích kořenů stojí dlouhodobá nespokojenost a frustrace daná pocitem křivdy).³⁹ Válkou se proto nemůže rozumět cokoli z rozličných forem kolektivního násilného běsnění (jako jsou ad hoc střety sportovních fanoušků či jiné pouliční rvačky a násilím provázené spory), pro něž je typická nahodilost a rychlý přechod k impulsivní reakci, ať už zcela živelné (ilustrace v podobě nádrže plnící se vodou až k samovolnému protržení), nebo vyprovokované i relativně slabým externím podnětem (ilustrace v podobě předpřipravené výbušné směsi, která čeká na aktivaci). Naopak jde o chladnokrevný kalkul a nástroj k dosažení dopředu vytyčených politických cílů, k nimž vede připravená a promyšlená strategie s přesnou posloupností kroků k jejich dosažení⁴⁰,

³⁸ K intenzivní debatě viz např. (Collier – Hoeffler 2000; Berdal – Malone eds. 2000, srov. Vinci 2006; Bodea – Elbadawi 2007; Stewart 2008; Keen 2012).

³⁹ K otázce, jaký je vztah jednotlivých – do značné míry biologicky podmíněných – násilných aktů k událostem nazývaným jako válka a zdali jde o dva nesouměřitelné fenomény, či je lze řadit do jedné kategorie, je možné zaznamenat četné souhlasné výroky s druhou jmenovanou pozicí. Např. podle Edwarda Wilsona jde o záležitost škály a nikoli druhové odlišnosti, když války nevnímá jinak než jako „*organizovanější techniku agrese*“ (1993: 98). S tím souhlasí i další „instinktivisté“ („*válka a organizované zabíjení přichází na scénu tehdy, kdy byl nástroj zdokonalen na zbraň*“, viz Tiger – Fox 2017: 211) včetně Konrada Lorenze, který dokonce hovoří o „*plynulých přechodech*“ v souvislosti se spojováním takových událostí, jako jsou „*dva kohouti, kteří se perou na smetišti, přes rvoucí se psy, kluky, kteří se fackují, mladíky, kteří se bijí pěstmi po hlavách, a dále již k poněkud politicky zabarveným hospodským rvačkám až konečně k válkám a atomovým bombám*“ (2019: 41). Advokáti obhajující pojetí kontinua nahodilých individuálních násilných činů až k těm organizovaným a politicky motivovaným kolektivním akcím tvrdí, že jde typově o identické věci, které se sice nachází na opačných koncích spektra, ale „rodově“ jsou shodné. S tím je ale velmi těžké souhlasit, např. s odkazem na odlišnou dynamiku chování interindividuálního a meziskupinového (viz např. Tajfel 1979; a přímo ve vztahu k řešení problematice Goldstein 2002; Densley – Peterson 2016 či zdejší kap. 3.1), nebo i dále s ohledem na absenci organizace a politického kontextu u oněch „fackujících se mladíků“. Takové násilné činy, jakými jsou třeba znásilnění, vražda nebo loupež, nemohou kvůli svému zatížení na ego těch, kteří se jej dopouští a absenci politického rozměru, který by zájem jedince překračoval, aspirovat na zařazení do stejné kategorie s jinými válečnými událostmi. Ostatně přidá-li se k motivaci aktérů „vraždy“ politický kontext, nehovoří se zpravidla o „pouhé vraždě“, ale o atentátu (viz např. Porter 2010; následnou diskusi o ospravedlnění takového aktu je ještě možné dělit atentáty na legitimní a nelegitimní, viz v českém prostředí např. Velek 2014: 224-236). K další diskusi o příčinné souvislosti mezi lidskou agresivitou a výskytem fenoménu války viz např. (Scott 2011; Lagerspetz 2013 aj.).

⁴⁰ Uzavře-li se výše prezentovaný stručný vhled do vybraných teorií a typů agresivity, lze prohlásit, že nejvíce by s fenoménem války měla co do činění tzv. *instrumentální agresivita* – někdy též *predátorská a ofenzivní* – s proaktivní motivací k agresivní akci, která bývá považována za protiklad agresivity emocionální a reaktivní – někdy též *obránná, odvetná, impulsivní* apod. (Dodge – Coie 1987; Dodge 1991; Berkowitz 1993; Vitaro – Brendgen 2005; 2011; srov. Bushman – Anderson 2001; Walters 2005). Projevům instrumentální agresivity

jehož výsledkem je, že proti sobě stojí dvě organizované a politicky uvědomělé skupiny: *my a oni* – nepřátelé, protivníci, oponenti, neboli ti druzí.

A při opětovném pohledu na nehodnotící definice, pocházející z akademické sféry, je patrné, že stejně tak jako v případě násilí je tento přehlížený prvek vlastně k nalezení v úplně každém pokusu o definici (viz následující rekapitulovaný seznam s vyznačením explicitně zmíněných odkazů o skupinách *my a oni*).

- „*konflikt mezi dvěma skupinami, z nichž každá vyšle armádu, aby bojovala a pokud možno i usmrtila některé členy armády protistrany*“ (Mead 1990: 415-416; volně)
- „*konflikt mezi dvěma skupinami, z nichž se každá pokouší zabít a zmrzačit co nejvíce příslušníků ostatních skupin, aby dosáhla určitého požadovaného cíle*“ (Russell 2004: 79)
- „*akt násilí s cílem donutit protivníka, aby se podřídil naší vůli*“ (von Clausewitz 2008: 23)
- „*násilné zhroucení složité a silné struktury teritoriálních tabu dosud sociálními skupinami dodržovaných*“ (Wilson 1993: 109).
- „*válka je organizovanou formou násilí, které vykonává jedna politická jednotka na druhé*“ (Bull 2002: 178)
- „*válka je chápána jako naplánovaný, reálně probíhající a široce rozšířený ozbrojený konflikt mezi politickými jednotkami*“ (Orend 2005).

předchází promyšlená kalkulace zisků a ztrát, které může jedinci, pakliže k ní přistoupí, přinést. Lidé chápání jako racionálně-egoističtí aktéři jednají tak, aby dosáhli svých vlastních stanovených cílů, přičemž pokud nabydou pocitu, že právě agresivní chování jim je může zajistit (např. pozorováním situací, kdy agresivní počínání jiných osob ke splnění jejich požadavků vedlo), mohou toto chování aktivovat. Ziskají-li poté sami pozitivní zkušenost s touto formou dosahování vlastních cílů (tzv. operantní podmiňování), dojde k dalšímu upevnění (tzv. pozitivní posílení). Takové vysvětlení, proč se lidé chovají agresivně, je spojeno s psychologickou teorií sociálního učení, jejímž výrazným reprezentantem je např. Alberto Bandura (1977 aj.; k přímému vztahu sociálního učení a rozvoji agresivity potom zejm. Bandura – Ross – Ross 1961; 1963; Bandura 1973; 1983). Existuje obrovské množství přehledových textů, pojednávajících o jednotlivých teoriích agresivity, stejně jako o jejich typech, motivacích, souvisejících problémech atp., doporučit lze např. (Buss 1961; Turnbull 1999; Baron – Richardson 2004; Krahé 2013; Groves – Anderson 2019 aj.). Pro čtenáře s orientací na českojazyčnou literaturu potom např. (Čermák 1998; Poněšický 2010; Lovaš 2019 aj).

- „rozsáhlé organizované násilí **mezi politicky definovanými entitami**, jehož cílem je dosažení deklarovaných či skrytých politických, náboženských, ekonomických či jiných cílů“ (Strítecký 2009: 312-314)
- „ozbrojený zápas **mezi dvěma nezávislými politickými celky** prostřednictvím organizovaných vojenských jednotek ve prospěch kmenové nebo národní politiky“ (Malinowski 1941: 523)
- „konflikt **politických jednotek** (skupin, národů, států, aliancí) usilujících o dosažení cílů násilnými prostředky pomocí ozbrojených sborů (vojsk, armád)“ (Encyklopedie Diderot: 228)
- „ozbrojený konflikt **mezi politickými jednotkami**, zahrnující otevřené nepřátelství značné intenzity a rozsahu“ – Britannica 1990: 628)
- „soupeření **mezi dvěma či více státy**, vedené prostřednictvím ozbrojených sil, za účelem přemoci druhého a přimět jej k přijetí podmínek míru podle vlastních představ“ (Oppenheim 1952: 202)
- „rozsáhlý ozbrojený střet **mezi organizovanými skupinami lidí**, nejčastěji mezi státy“ (Kratochvíl 2007: 30)
- „násilný masový konflikt, ve kterém se na bojích bezprostředně podílí **dva nebo více ozbrojených aktérů** – regulérní ozbrojené síly vlády či přinejmenším centrálně řízená organizace, jejíž ozbrojené operace vykazují jistou kontinuitu a zjevné sledování určité strategie“ (Mareš 2004: 22; volně)
- „vyhrocená, násilná forma sociálního **meziskupinového** konfliktu, eskalujícího v otevřený boj za politické cíle, prováděný zvláště k tomu vybranými a vycvičenými skupinami obyvatel, pomocí zvláštních nástrojů, určených speciálně k vedení tohoto boje“ (Šedivý 2000: 183-184; volně)

Tvrzení o implicitně obsažené existenci konfliktu na ose *my a oni* může působit až triviálně a ne zrovna objektivně. Možná i proto, že se tento komponent války rozumí jako samozřejmý, je často přehlížen, ač by právě na něj mohla směřovat pozornost výzkumu, jelikož zosobňuje klíčovou charakteristiku události války. Jde o natolik důležitý princip, který je tak úzce svázán s chápáním války, že tímto termínem bývají označovány dokonce i situace, kde vůbec k žádnému násilí nedošlo a kde nebyla obsažena žádná přímá fyzická síla – šlo jen o velmi radikální a nepřátelskou interakci mezi dvěma stranami. Události označované jako tzv. *podivná válka* (též *válka v sedě*, *směšná válka* aj.) nebo *studená válka*⁴¹ samozřejmě měly své oběti a bylo by s ohledem na ně neuctivé prohlásit je za konflikty prosté veškerého násilí (viz Flower 2011; resp. Chamberlin 2018), nicméně právě absence bezprostřední vojenské konfrontace ve větším měřítku je pro ně charakteristická a stojí za uvedenými přívlastky (sám Jean-Paul Sartre, přímý účastník první jmenované, ji označoval za „*válku přelud*“ nebo „*nezvěstnou válku*“ – 2012: mj. 25; resp. 136). V případech obou konfliktů šlo především o vyhrocené nepřátelství a vzájemné soupeření dvou táborů, které nedoprovázela masivně nasazená vojenská síla (zvláště pro studenou válku je naprosto typické urputné zápolení na rovině hospodářské, diplomatické, ideologické, sportovní, technologicko-výzkumné, vč. závodů ve zbrojení, ale bez jejich uvedení do praxe).

Za ještě flagrantnější příklady dokonalé absence brachiálního násilí v situaci, která přesto nese označení válka, poslouží mj. *kybernetické války* (Singer – Friedman 2014), *informační* či *mediální války*, příp. *války narativů* vč. *válek na sociálních*

⁴¹ Jako *podivná válka* se nazývá období od září 1939 do května 1940, tj. první etapa druhé světové války, kdy Velká Británie a Francie vyhlásily válku nacistickému Německu poté, co přepadlo Polsko, ale zároveň zůstaly vojensky pasivní až do útoku Německa na Francii. Začátek *studené války* bývá spojován s různými symbolickým událostmi (Jaltská konference, Churchillův projev ve Fultonu, vyhlášení Trumanovy doktriny aj.), vždy jde o druhou polovinu čtyřicátých let a tradičně se za její definitivní konec považuje rozpad SSSR (1991). Některé poznámky k periodizaci a hlavně k zavedení pojmu *studená válka* do praxe viz (Stephanson 1998: 62-68).

sítích (Ventre 2016; Maan 2018; resp. Erbschloe 2017), *psychologické války* (Linebarger 2015), *ideologické války* (Echevarria II 2008), *ekonomické/obchodní a cenové války* (Lambert 2012; Conybeare 1987; resp. Winninger 1994), „*finanční války*“ (Zarate 2015), různé podoby *kulturních válek* (Hunter 1992; Clark – Kaiser eds. 2003), *jazykové války* (Tolmach Lakoff 2001) nebo *patentové války* (Cotter 2018). Zaznamenat lze třeba i obraty typu *válka mezi vědou a náboženstvím* (Hardin – Numbers – Binzeley eds. 2018) či slovem válka titulovanou významnou a názorově vyhocenou diskusí v akademickém světě, často doprovázenou osobními animozitami mezi aktéry, leč vždy bez snahy o jakoukoliv fyzickou inzultaci nebo likvidaci, viz např. tzv. *lingvistické války* (Harris 1995), *válka mezi mentalismem a behaviorismem* (Uttal 1999) a podobně i *Philosophers at War: The Quarrel between Newton and Leibniz* (Hall 2002) atd. atp.

Mezi běžné výrazové prostředky patří i označení disharmonického manželství či obdobného partnerského soužití dvou lidí jako *války* (Wonders 2019); v některých fázích společné koexistence, např. během té finální, tj. rozchodu/rozvodu, se zase soudně *válčí* o majetek či o potomstvo (Leving 2007). Válčit lze rovněž o talenty na pracovním trhu (Ulrich et al. 2017) nebo o fotbalisty (Sport.cz 2019) a jiné sportovce na trhu přestupovém atd. atp. Samozřejmě by bylo možné namítat, že ve všech uvedených příkladech jde pouze o *metaforické* využití pojmu válka. A vlastně tak činí i prominentní zastánci chápání *násilí* jako klíčového elementu války, kteří takovému použití nepřikládají váhu: „*válku musíme definovat z hlediska přítomnosti násilí. I proto, že válka bez násilí je nemožná (samozřejmě kromě užití v metaforickém smyslu), považujeme skutečnost, že přináší ztráty na životech, za její prvořadý a dominantní atribut*“ (Small – Singer 1982: 205-206). V době, kdy byla obhajována centrální pozice násilí pro definiční uchopení války prostřednictvím

bagatelizace metaforického užití tohoto pojmu, již přitom existovala kniha (poprvé publikována v roce 1980), která je v pohledu na metafory přelomová. Její autoři George Lakoff a Mark Johnson si jsou přehlíživého a rezervovaného přístupu k metaforám vědomi („většina tradičních filozofických názorů přiznává metafoře nepatrnou, popřípadě žádnou úlohu v porozumění našemu světu a nám samým, pro většinu lidí je prostředkem básnické obraznosti a řečnických obrátů, je typicky považována za něco charakteristického jen pro jazyk, spíše za věc slov než myšlení a konání – 2002: 9 a 15). Ovšem ve své práci proti tomuto přístupu vystupují a předkládají silné důkazy, kterými dokládají, že metafora nejen „prostupuje celý náš běžný všední jazyk a náš každodenní život“, ale ovlivňuje i „procesy našeho myšlení, celý náš pojmový systém a naše činnosti“, z čehož vyvozují, že jde o věc „zasluhující si ústřední pozornost – klíč k náležitému výkladu porozumění“ (2002: 15, 9, 18).

Typickým příkladem je metaforické využití pojmů ze slovníku války pro argumentační spor a diskusi (2002: zejm. 16-19, 79-83, 96-100, 121, 188).⁴² Ačkoliv se zde aktéři striktně drží verbálního projevu, neplánují přejít a zpravidla ani nepřechází k žádné fyzické síle použité směrem k dalšímu účastníkovi slovní výměny (pak už by nešlo čistě o argumentační spor či hádku, ale o rvačku nebo pěstní souboj), přesto existuje silná tendence mluvit o události způsobem ne nepodobným válce. Vždyť v diskusi, stejně jako ve válce, se *prohrává* a *vyhrává*, jedna strana pře se pod tlakem argumentů *vzdává*, *kapituluje* a je *poražena* či *rozdracena* poté, co se s protistranou *pustila do křížku* a poté, co došlo ke *konfrontaci*. Řečník *vítězí* tak,

⁴² George Lakoff se tématu metafor speciálně využitých v oblasti vojenství věnoval opakovaně, např. (1991), kde mj. popisuje fakt častého připodobňování války ke hrám obsahujícím prvek soutěže (např. šachy) nebo ke sportovním konfrontacím dvou týmů, končících vítězstvím jedné strany a porážkou druhé. Důvodem je samozřejmě zjištění, že mnoho typických rysů sportovních klání dvou týmů je signifikantní i v případě války, ba jsou tím, co dělá válku válkou: jmenovitě např. strategické uvažování, pohotovost a týmová souhra, sláva a pozornost publika (v případě války potom publikum představují nezainteresovaní členové mezinárodního společenství) náležící vítězům a zapomenutí čekající na poražené apod. Tématu využití metafor války se věnují i další autoři, viz např. (Childress 2001; Steinert 2003; Hartmann-Mahmud 2010; Flusberg – Matlock – Thobideau 2018 aj.), v českém kontextu lze ještě zmínit práci Petra Druláka (2009: zejm. 59-71 aj.).

že *útočí na pozice* druhého, *napadá jeho slabiny* a využívá je. V argumentační při se stejně jako ve válce jedna strana *brání* proti *výpadům* oponenta a zároveň jde všem zúčastněným aktérům o to, používat co nejučinnější argumenty, nejlépe ty úplně *neprůstřelné* – být neprůstřelný se nepochybně hodí i ve válce. Pokud se zdá být nějaká pozice nadále *neobhajitelná* (druhá strana svým argumentem *zasáhla cíl*, neboli *trefila do černého*), lze své *pozice vyklidit* a začít *formovat novou útočnou linii*. Argumenty je poté možné na oponenta v *protiofenzivě* znovu začít *pálit*, až je jimi *rozstřílen jako řešeto* (tehdy protiřečník dopadá podobně jako sedláci u Chlumce, dostává Világos či je jeho situace přirovnána k dalším reálným vojenským historickým střetům). Pozorovatel by po zvlášť vyhocené debatě mohl říct, že to byla *brutální řež na život a na smrt* a zaznívajících pádné argumenty glosovat výrazy: *Trefa! Zásah! Ted' Tě dostal – skolil!* apod. Ne vždy je to tak jednoduché a stane se, že oponent má zpočátku *převahu* – potom nezbývá než se *stáhnout, zmobilizovat své síly a pustit se do něj* (pochopitelně pouze verbálně, agresivním rétorickým stylem) atd. atp. Shrnutí podtrženo je slovník popisující konfrontačnější diskusi, kde nicméně není přítomen žádný fyzický kontakt a ani náznak násilí, v principu identický s tím válečným. A to říká cosi zásadního o tom, jak lidé chápou válku.

Je-li metafora skutečně základním organizačním principem jazyka a lidského myšlení (a tím pádem i sociálního života), je přitažlivé vyvodit ze všeho výše řečeného závěr o násilí až jako sekundárním faktoru války a prohlásit, že primárně lidé válku vnímají jako konflikt dvou stran – jako situaci *my vs. oni*, pro níž je typické extrémní úsilí zúčastněných entit prosadit svůj zájem na úkor protistrany. Právě proto jsou ochotni titulovat názvem válka i takové situace, kde dochází k meziskupinovému soupeření

bez přítomnosti násilí (výstižným obrazem popsaného zápolení, zde ve formě hry⁴³, může být *přetahování lanem*, pro něž např. angličtina rovnou používá výraz *tug of war*). Ostatně i slovní obrat *válka proti válce* (či *válku válce!*)⁴⁴, jenž symbolizuje snahu definitivně a jednou provždy válku ukončit, často zazníval a nadále zaznívá z okruhu lidí deklarujících se jako pacifisté, kteří se pochopitelně z principu svého přesvědčení nemohou snažit dosáhnout svého cíle násilnými prostředky. Protiválečná a pacifistická hnutí, účastníci se „pacifistické války“, která by skoncovala se všemi válkami, opět představují toliko soustředěnou a velmi intenzivní kolektivní snahu (ono *my*), směřující proti diametrálně odlišným a s pacifismem zcela neslučitelným metodám pro uspokojení vlastních cílů jiné skupiny (*oni*) – tj. proti těm, kteří neváhají použít pro dosažení politických cílů násilí. A právě vyhocený konflikt a protikladnost postojů dvou táborů vedly k označení vzájemné pře za *válku*.⁴⁵

⁴³ Tato tradiční sportovní disciplína (mezi lety 1900-1920 dokonce zařazena do programu olympijských her) je hrou s tzv. *nulovým součtem*, která s problematikou války úzce souvisí. Do této kategorie her patří situace, v nichž dva nebo více účastníků usiluje o statek, který není možné dělit či rozmnožit, tj. v tomto případě o část lana, kterou se každý z týmu snaží dostat na svoji stranu, nicméně v analogii vojenského světa to snadno může být zisk a ztráta území v zákopové válce (pro obecnou ilustraci scénářů s více hráči si potom lze představit jakýsi koláč s uzavřeným celkem, kde se pouze proměňují poměry dílků, náležících jednotlivým aktérům, ať už jde o jakýkoliv statek). Hra s nulovým součtem se z principu dotýká antagonistických konfliktů, neboť předmětný statek vždy získá jeden subjekt na úkor druhého, viz např. vítězství v šachu, za něž se rozděljuje právě jeden bod a výsledek nutně musí být 1:0, 0:1, event. 0,5:0,5 (součet zisku a ztrát pro hráče je roven nule – odtud hra s „nulovým součtem“), obdobně i kámen-nůžky-papír nebo hra panna-orel. Subjektivní vnímání jakékoliv situace prismaticem hry s nulovým součtem následně z pochopitelných důvodů nevede ke spolupráci, ba naopak silně inklinuje k formování rivalských a nepřátelských skupin, viz např. (von Neumann – Morgenstern 1953: 85-329; Keidling 2015: 19-36; obecně a velmi přístupnou formou např. Binmore 2014; ve vztahu k válce a vojenským operacím potom Haywood 1954; Berkovitz – Drescher 1959; Zellner 1962; O'Neill 1994; de Mesquita 2006 aj.).

⁴⁴ Osobou, která zpopularizovala jinak už dříve využitý slogan (prokazatelně např. Potonié-Pierre 1877), byl filozof William James, jenž výzvou *válčit proti válce* otevírá svoji esej *The Moral Equivalent of War* (1910). Sousedství bylo poté v průběhu 20. století opakovaně využito ze strany různých pacifistických a protiválečných hnutí, např. v první světové válce (Carsten 1982; Lindsay 1914; Kazin 2017a), krátce po ní (Friedrich 2014) nebo i ve válce ve Vietnamu (Small 2002) či později (Kazin 2017b). Pojem je dodnes aktivně užíván v akademickém slovníku, viz např. (Goldstein 2011).

⁴⁵ Ostatně i francouzský filozof Michel Foucault, hovoří o tzv. problému „*války v občanské společnosti*“, čímž nemyslí násilí mezi občany, ale „*politické boje, střety ohledně moci, s mocí, o moc*“. Pro moc je sice bytostně charakteristické, že potlačuje (dle Foucaulta potlačuje „*přirozenost, instinkty, třídu, jedince*“), ale popisovaná represe je nepřímá. Útlak politické moci je „*tichou válkou institucí, ekonomických nerovností, jazyka atp.*“ mnohem spíš než otevřeným a ozbrojeným bojem, který by se na opresi mezi členy společnosti podílel (2005: 30-33). Podle Foucaulta (2005: 56-68) je tedy možné „*postřehnout válku za vnějším dojmem míru; válku, která nadále zuří pod vládou zákona ve všech mocenských mechanismech*“. Za příčinu tohoto stavu označuje existující diskurs, v němž jsou si všichni lidé vzájemně ve válce, kde bitevní fronta prochází celou společností a každého člověka umísťuje do jednoho nebo druhého tábora – nikdo není neutrálním subjektem, každý je nutně

Takové tvrzení lze podložit dalšími argumenty: např. ve Francii se obvykle o válce v Alžírsku (1954-1962) nemluví jako o *válce*, ale jako o „*událostech v Alžírsku*“ („*les événements d'Algérie*“), příp. bylo tamější dění označované za „*policejní operaci*“, „*obnovení veřejného pořádku*“ atp. (Cohen 2002: 220). Na to reaguje i název knihy, která dlouholetý a dosti nevybíravými prostředky vedený konflikt zevrubně popisuje – *Algeria: France's Undeclared War* (Evans 2012) nebo podobně laděná kapitola jiné publikace – *From Unknown to Acknowledged War* (Alexander – Keiger 2012: 1-3), jež připomíná, že „válka beze jména“ (mimochodem nejkrvavější konflikt, kterého se Francie účastnila od konce druhé světové války) dostala teprve v roce 1999 usnesením francouzského Národního shromáždění své oficiální označení válka. A právě tuto skutečnost lze – pravda, možná s trochou hraničního spekulativního psychologizování – považovat za další z podpůrných argumentů pro válku jako proces, ve kterém hraje dělení *my a oni* prim. Francouzská zdráhavost nazvat situaci *válkou* s explicitně přiznanou dichotomií mezi dvěma svébytnými skupinami, vychází z neochoty uznat Alžířany jako členy samostatného společenství a území v severní Africe jako základ jejich nového státu. Již na konci 19. století totiž bylo Alžírsko oficiálně prohlášeno integrální součástí Francie (tak jako třeba Normandie nebo Bretaň) a Francouzi, vč. hlavních představitelů státu, viz např. tehdejší ministr vnitra François Mitterand (dle Evans 2012: 113), poeticky říkali, že *Středozemní moře protéká Francií stejně jako Seina Paříží* a republiku vnímali jako nedělitelný útvar „*od Flander až po Kongo*“. Ti, kteří chtěli trvat na zachování jednoty území a pojímali celý útvar holisticky, pochopitelně neměli

protivníkem někoho jiného, neboť společností prochází binární struktura (dle Foucaulta jsou podstatné prvky, které takovou kategorizaci obyvatel umožňují, „*etnické, rasové a jazykové rozdíly nebo rozdíly v síle, zdatnosti, divokosti a barbarství*“). Každopádně tento Foucaultem kritizovaný způsob chápání společnosti v době tzv. míru, pod nímž je nicméně podle autora samého třeba „*dešifrovat válku*“, jistě čerpá své označení *válka* spíše než z použití *násilí* ze soupeření protichůdných sil a z dělení na *my a oni*.

zájem prostřednictvím přiznání existence války se svým implicitním dělením ani náznakem připustit eventualitu odtržení a nezávislosti Alžírsko.

Nakonec tezi o tom, že dualita *my a oni* je to, co stojí nejbližší pojmu válka, podporuje i etymologie slova *mír*, která napříč různými jazykovými skupinami odkazuje k pojmům jako *jednota* či *celistvost* apod., tedy k absenci rozmíšek a svárů mezi odlišnými aktéry, které jsou přece tolik charakteristické pro válku.⁴⁶ Z množství příkladů lze vyjmenovat některé konkrétní, např. v anglickém jazyce je *mír* zastoupen výrazem *peace*, pocházejícím z latinského *pax* se stejným významem. Právě z tohoto slova se odvozuje i latinské *pactum* (v anglickém jazyce *pact*) neboli *dohoda* (tj. fakt přijetí dohody mezi znepřátelenými stranami). Tuto etymologii mají výrazy pro *mír* i ve francouzštině či španělštině, z lingvistické rekonstrukce společného předka indoevropských jazyků vyplývá závěr, že slovním základem je *pak-* s významem *připoutat, stabilizovat* apod. (Skeat 1980: 365 a 388; Wescott 1990; Partridge 2006: 2247-2248). Ve starořečtině existoval pro *mír* pojem *eirene*, z něž pochází termín *irenický* a *irenismus*, znamenající v křesťanském světě *smíření, hledání souladu* a vyzdvihování *pojítek* na úkor rozdílů mezi jednotlivými křesťanskými denominacemi.

U semitských jazyků jde o hebrejské *šalom* či arabské *salaam*, odvozené z afroasijského kořene *sal-* (bezpečí) s indoevropským ekvivalentem *solh-*, představujícím *úplnost, kompaktnost, celistvost, neporušenost*. Podrobnější výklad hebrejského slova pro *mír* odkazuje ke stavu předcházejícímu pádu člověka do hříchu a různic a rozepří s Bohem; *šalom* znamená znovunalezený *mír*, *smíření* mezi Bohem

⁴⁶ Sílu původního významu slov pochopitelně nelze přeceňovat a automaticky v ní hledat „jediný pravý význam“, nicméně zároveň nelze zjištění etymologického pátrání ani úplně přehlížet. Význam slov se samozřejmě v průběhu posouvá do nové roviny, přesto si nepochybně během vlastní evoluce svoji historii nese s sebou a jen málokdy zcela ztratí veškeré stopy svého původního obsahu. I proto má pátrání po původním významu svoji výpovědní hodnotu i pro aktuální slovník, z čehož plyne relevance etymologické analýzy.

a lidmi, lidmi a přírodou, mezi lidmi a lidskými rodinami (Halík 2007: 197). Velmi obdobně to platí i u sanskrtského významu pro mír – *santi* – opět jde o *úplnost*, *kompletnost* a *prolnutí s celkem* nebo u dalších jazyků, které se slovem mír pracují na identickém principu: ve standardní čínštině je pojmem pro mír *píng*, což znamená variantu již výše řečeného: *urovnat*, *sladit*, *harmonizovat* a *hledat jednotu v rozmanitosti*. Analogicky to funguje i u slova pro mír – *amani* – ve swahilštině nebo – *hotep* – ve staroegyptštině (Haessly 2010: 4-5) a shodné konotace se ke slovu mír vztahují i ve staroslověnštině, jakožto nejbližším jazyku českému čtenáři, kde je *mirъ* kromě *přátelského soužití* rovněž termínem pro *celek světa* (*veškerenstvo*); na ruském venkově bylo slovo *mir* používáno i pro „svět v menším měřítku“, jakousi *komunu*, *společenství* či *sněm obce*, kterého se účastnili v hledání společného zájmu všichni dospělí muži a všechny ženy – konalo se vždy, když bylo potřeba *urovnávat rozepře* (Machek 2010: 364; Rejzek 2015: 419).⁴⁷

⁴⁷ Veškeré reference na etymologii a zdůrazňování jazykového původu výrazů používaných pro *mír*, které odkazují ke zcela opačným významům, než představuje sousloví *my a oni* (pro které je typická heterogenita, nejednotnost, fragmentárnost apod.), a jež je zde prezentováno jako jev spojený s *válkou* tak úzce, jak jen to je možné, mají smysl pouze za předpokladu, že válka je skutečným opakem míru. Bipolarita války a míru sice má své silné stoupence, typicky např. Grotiovo (2005: III, § XXI, I, tj. 1595) přitakání Ciceronovu (2012: § VIII, I, 4, tj. 260-261) „*inter bellum et pacem medium nihil sit*“, ale zároveň i oponenty. Ti zpochybňují zřetelnou dichotomii, viz např. „*válka je pouze pokračování politiky jinými prostředky*“ (von Clausewitz 2008: 36, příp. až 38 či 554-560), nebo i jiní, kteří Clausewitzovy myšlenky zkoumali či přejímali, mj. (Lenin 1959a: zejm. 7-11, 24-29; srov. Mao Ce-tungovo „*politika je nekrvavá válka a válka je krvavá politika*“ – 1960: 277-278). Někteří dokonce citát obrátili do podoby „*politika je pokračování války jinými prostředky*“ (Foucault 2005: 31, 56-68) nebo jinak aforisticky modifikovali, viz např. „*mír je pokračováním války jinými prostředky*“, jak shodně pravili němečtí filozofové Wilhelm Dilthey a Oswald Spengler (dle Münkler 1992: 26) atd. Významným příspěvkem k tématu je koncept vícestupňového míru norského sociologa, matematika a průkopníka na poli moderního výzkumu míru Johana Galtunga. V koncepci, kterou představil (1964 a podrobněji 1996 či 2010; srov. Boulding 1964), pokrývá situaci absence války termín tzv. „*negativního míru*“, o němž lze hovořit tehdy, když mezi zneprátenými stranami nedochází k otevřeným bojům a fyzickému násilí s cílem způsobit druhým tělesnou újmu. Patří tam proto i situace momentálního příměří nebo i stav krátce před válkou, charakterizovaný zastrášením a závody ve zbrojení, příp. převaha a dominance jedné strany nad druhou, která otevřenému boji zamezí. Ačkoliv v daném čase nedochází k organizaci a přímé realizaci kolektivního násilí, animozita mezi jednotlivými aktéry zůstává latentně přítomna, hostilita přetrvává a samotná příčina konfliktu nebyla odstraněna, pročež zůstává do budoucna hrozbou (negativní mír je úzce spojen s termíny z oblasti bezpečnostních studií *peacekeeping* a *peacemaking* – Reychler 2017). „*Pozitivní mír*“ potom představuje mnohem stabilnější nenásilnou koexistenci, které musí předcházet identifikace jádra konfliktu a vykořenění všech jeho potenciálních zdrojů mezi různými společnostmi (nebo i v rámci jedné společnosti) za pomoci ustanovení institucí a nástrojů, podporujících spolupráci a partnerství na mnoha úrovních v politice, ekonomii, ale i vědě a kultuře (úzce spojeno s termínem *peacebuilding* – Chetail ed. 2009; Reychler 2017). O pozitivním – neboli *trvale udržitelném* – míru lze hovořit až poté, co byla vynaložena snaha válce aktivně předejít, byly odstraněny její systémové základy

Závěrem kapitoly již pouze shrnutí, rekapitulující to, co vyplývá z výše zmíněného: za pojmenováním situace válkou nestojí v první řadě uskutečněné *násilí*, nýbrž cosi co lze nazvat dualitou *my a oni*. Tento fenomén je natolik dominantně svázán s tím, jak lidé chápou a rozumí válce, že by bylo dokonce možné sestavit popis události války akceptovatelný pro širokou většinu čtenářů, bez toho, aniž by v něm byla explicitní zmínka o násilí (zatímco vynechat odkaz na silné soupeření dvou antagonistických entit není dost dobře proveditelné): viz např. *válka znamená soustředěné, koordinované, velmi intenzivní a zpravidla dosti vyostřené kolektivní úsilí jedné skupiny, směřující proti jiné skupině osob, s konfliktními cíli politického charakteru, jejichž nekompatibilita vede k otevřeně demonstrovanému nepřátelství*.

Ačkoliv by toto vymezení mohlo aspirovat na relativně uspokojivý popis obsahu termínu válka, nemá to v žádném případě znamenat, že násilí je pro fenomén války jako takový zcela irelevantní. Jak známo, tak značnou část situací označovaných jako „válka“ doprovází masivně nasazená destruktivní síla a násilí, vedoucí ke značně rozsáhlým tělesným poškozením a ztrátám na životech. Násilí je zde ale pouze značně eskalovanou formou onoho vyostřeného soupeření dvou organizovaných skupin s politickou identitou, která zůstává primární charakteristikou. Bylo by, zdá se, vnitřně logicky udržitelné předložit rozlišení na dvě kategorie *válek násilí obsahujících* a *válek s absencí násilí*, nicméně s ohledem na silnou intuici majoritního čtenáře o tom, že násilí je pro válku nezbytnou podmínkou, by patrně taková

a byly úspěšně nastoleny takové podmínky, které snižují riziko propuknutí války na minimum (srov. Boulding 1989; příp. Kacowicz et al. 2000). Ve vztahu k hlavnímu cíli této kapitoly není bez zajímavosti doplnit, že sám Johan Galtung (2010) uvádí jako předpoklady takto pojatého míru věci principiálně neslučitelné s prvkem *my a oni*, tj. *integraci* jako protiklad fragmentace, *holismus* jako protiklad segmentace a *inkluzivnost* jako protiklad výlučnosti; o míru jakožto o „*jednotě plurality*“ viz také (Levinas 1997c: 273). Ke zdařilým textům, pokoušejícím se o vymezení míru a diskutujícím jeho různé podoby a související problémové otázky, patří např. (Cox 1986; Richmond 2005; Cortright 2008; komplexně a vyčerpávajícím způsobem potom Young ed. 2010).

terminologická inovace nebyla v praxi prosaditelná ani u odborné veřejnosti, natož u té široké laické⁴⁸.

Ve skutečnosti by nakonec místo objasnění jádra věci učinila celou záležitost spíše konfúzní, a proto se hlavní komunikované sdělení tohoto oddílu práce omezuje na tvrzení o sekundární úloze násilí pro válku, jejímž nejmenším společným jmenovatelem je dualita *my a oni*. Ve snaze předejít nedorozumění a potenciální kritice znovu a explicitně: násilí je pro válku důležitým doprovodným projevem, ovšem lze identifikovat i další prvek, který je ve vztahu k ní ještě bytostněji přítomen. Ostatně to vyplývá ze samotného faktu, že antagonismus *my a oni* je obsažen dokonce už v samotném pojmu *kolektivního násilí* a je jeho podmnožinou, viz např. (Tilly 2006), kde je prezentována typologie kolektivních forem násilí ve spektru od fotbalových fanoušků až po teroristické skupiny, tj. s velmi rozmanitými motivacemi k násilí, k jeho příčinám, způsobům boje a organizaci, ale vždy se řídící logikou dělení *my a oni* (o tom částečně jeden z dalších oddílů textu – 1.2.2).

⁴⁸ Jakousi oporu nastíněného dělení na *války násilí obsahující* a *války s absencí násilí* v současné řečové praxi lze přesto nalézt u některých slovníkových definic, např. u toho pro spisovný český jazyk, kde u hesla *válka* stojí: „1) organizovaný ozbrojený boj mezi dvěma stranami (státy aj.), např. světová, občanská, atomová, biologická, válka“ a „2) boj vedený nevojenskými prostředky: hospodářská, cenová, obchodní válka; publicisticky i studená válka; válka nervů“ (Filipec ed. 2009: 482; Slovník současné češtiny 2011: 902).

1.2 Násilí

1.2.1 Reflexe násilí ve filozofii 20. století

Filozofické techniky lze nejučelněji uplatnit při diskusi nad dichotomicky formulovanými problémy nebo tématy, kde existuje názorová pluralita. Jeden z předních současných filozofů, profesor bioetiky Peter Singer, to kdysi označil za důvod, proč o *násilí*, jakožto významném sociálním fenoménu, bylo filozofy řečeno „*tak málo zajímavého a užitečného*“ (1976: 632); podobně např. i Hannah Arendtová, podle níž bylo násilí „*přehlíženo*“ a jen „*zřídka vyvolávalo zvláštní pozornost*“ – 2011a: 10-11)⁴⁹. Je pravda, že intuitivně bývá násilí – ve spojitosti s různými kriminálními činy nebo válečnými událostmi – považováno za jev zavrženíhodný a ryze negativní, který nemůže mít své obhájce. Proto by se mohlo zdát, že již samotná povaha problematiky vylučuje debatu podloženou argumenty *pro* a *proti*, a značně tak limituje způsob práce, který je filozofii vlastní a ve kterém může uplatnit své přednosti. Z následujících řádků by nicméně mělo vyplynout, že i v případě násilí jde beze vší pochybnosti o jev, který představuje vhodný předmět filozofických meditací. Při detailnější analýze natolik komplexního úkazu, jakým násilí je, lze identifikovat množství tematických oblastí, vykazujících se výraznou názorovou polaritou a umožňujících efektivní využití tradičních filozofických argumentačních postupů.

Připomenout je možné hned několik vybraných okruhů, kolem nichž se koncentrovaly zásadní debaty nejvýraznějších zástupců leckdy i radikálně

⁴⁹ Ačkoliv prohlášení Petera Singera i Hannah Arendtové je nyní již více než čtyřicet let staré, pocitovaný „*nedostatek zájmu o filozofickou reflexi tématu násilí*“ byl zmiňován ještě poměrně nedávno, viz např. (Magnani 2011: 1-2). V novém tisíciletí se nicméně pro záměr etablovat problematiku násilí jako plně relevantní filozofické téma udělalo poměrně hodně práce, viz např. *Violence, Victims, Justifications: Philosophical Approaches* (Murchadha ed. 2006); *Identity and Violence: The Illusion of Destiny* (Sen 2007); *Violence: A Philosophical Anthology* (Bufacchi ed. 2009); *Violence and Phenomenology* (Dodd 2009); *Philosophy and the Return of Violence* (Eckstrand – Yates eds. 2011); *Morality and Political Violence* (Coady 2012) či *On Violence: A Reader* (Lawrence – Karim eds. 2007) aj.

protikladných myšlenkových proudů, např. samotný fundamentální antagonismus *použít-nepoužít* (a obsáhlou debatu o možném *ospravedlnění násilí*, jež se k tomu pojí), ale i binární opozici *homo bellicus vs. homo pacificus* nebo konflikt poeticky pojmenovaný *Mars. vs. Venuše* (obojí silně svázané s problémem známým jako *nature vs. nurture*). A v dualitách či multipolaritách by bylo možné pokračovat – např. učená debata o tom, jestli se intenzita a četnost výskytu násilí v průběhu dějin *zvyšuje, či snižuje* – dokud by počáteční bezradnost nad tím, co je vlastně možné na tématu *násilí* z filozofických pozic zkoumat, nebyla vystřídána rozpaky nad nemístně hypertrofovaným obsahem problémových oblastí.

V rámci kterékoliv z uvedených polemik je možné doložit existující pokročilou filozofickou rozpravu, nicméně zevrubné pojednání o každé z nich by bylo značně rozsahově náročné a přesahovalo by obsahovou dotaci vyčleněnou této podkapitole. Navíc by ani nebylo účelné z hlediska hlavních cílů práce, a tak pro potřeby krátkého pojednání o filozofické reflexi násilí postačí stručné seznámení s problematikou a redukce sféry zájmu studia na období s těžištěm kolem 20. století.⁵⁰ Omezení filozofické reflexe násilí na interval okolo 20. století samozřejmě není nahodilé, neboť právě tato perioda je namnoze označována za „*bezprecedentně hrůzné období, strašnou dobu brutality a masového utrpení*“ (Judt 2019: 16), ba „*bezpochyby nejvražednější století, které známe*“ a „*věk katastrofy a totální války*“ (Hobsbawm 2010: 25, resp. 30). Mluví se o ní rovnou jako o „*smrtonosném století*“ (Ferguson

⁵⁰ Striktní ohraničení časového úseku rozmezím let 1901-2000 by mohlo být místy až příliš schematické a bez akcentu k nezbytnému kontextu. I vzhledem k dynamice vědeckého postupu, neustálému hromadění faktů, jejich revize a rychlosti vývoje poznatků, nebudou dogmaticky brána v potaz toliko díla s datem vydání v intervalu 100 let. Na několika místech dojde k aktualizaci a konfrontaci se současnými přístupy k uchopení tématu, jinde se zase v čase lze vrátit k příspěvkům spadajícím dobou svého vzniku formálně do 19. století, ale s významným formativním vlivem na následující období. Ostatně *století* mohou být též chápána *nenumericky*, tj. spíše jako *konstrukty a koncepty*, jak ukázal britský historik Eric Hobsbawm (2010: 19, srov. 12), když neváhal nazvat 19. století „*dlouhým*“ (1789-1914) a 20. století „*krátkým*“ (1914-1991). Z jeho uznávané publikační činnosti lze číst na první pohled svévolnou periodizaci, při bližším ohledání ovšem s perfektně vyargumentovanou a naprosto logickou strukturou: *Věk revoluce 1789–1848, Věk kapitálu 1848–1875, Věk impéria 1875–1914 a Věk extrémů 1914–1991* (Hobsbawm 1996; resp. 1977; 1989).

2006a: xxxiii) či „*století megazabíjení*“ a „*organizovaného šílenství*“, kdy se násilí stalo masovou záležitostí, „*krutost byla institucionalizována jako nikdy předtím a vraždění bylo organizováno jako hromadná výroba*“ (Brzeziński 1993: zejm. 14-28; podobně i Mandela 2002: IX; Glover 2001; Tilly 2002; Wolin 2009: 38-39 aj.).

Takové vnímání uplynulé epochy je v zásadě platné i mezi mnohými filozofy. Politická teoretička Hannah Arendtová (2011b: 9) jednoznačně označuje války a revoluce plné násilí jako jeden z určujících faktorů „*tvárnosti*“ 20. století, Karel Kosík (2004: 62) mluví v souvislosti s „*jednou zdlouhavou, krvavou, krutou a špinavou válkou v období 1914-1989*“ o „*podstatě 20. století*“ a rovněž Jan Patočka (2007: 105) píše o věku „*noci, války a smrti*“. V podobném duchu se vyjadřují i další osobnosti filozofie, např. Isaiah Berlin a jeho „*nejhroznější století v dějinách Západu*“ (dle Agosti – Borgese 1992: 2, příp. i Bessel 2015) nebo filozoficky orientovaní současní autoři u nás, viz „*osudové evropské šílenství*“ či „*to nejkrvavější, co dosud dějiny lidstva zaznamenaly*“ (Horák 1994: 609) a také další, kteří se ohlížejí zpět a snaží se nalézt pojmenování, které by vystihlo charakter těchto *deseti dekád*.⁵¹

S ohledem na danou charakteristiku 20. století jako věku destrukce, válečných hrůz a nekončících násilností je zajímavé, že zcela opačný dojem lze získat při hodnocení míry násilí v tomto století od kanadsko-amerického psychologa Stevena Pinkera. Ten se snaží poskytnout řadu důkazů (a nutno říct, že přesvědčivých i pro mnoho kriticky smýšlejících osob, viz např. Singer 2011a; Snyder 2012 aj.), vyvracejících pojetí této epochy jako *nejkrvavější a nejnásilnější etapy lidských dějin* (Pinker 2012: zejm. 189-200). Spor, zdali se intenzita a frekvence *násilí* v průběhu času *snižuje*, či *zvyšuje*, reprezentuje jednu z dichotomií, které téma násilí obsahuje a která je výzvou i pro

⁵¹ Osobnosti filozofie se vyjadřují k 20. století jako celku, ačkoliv Emmanuel Levinas zcela adekvátně upřesňuje, že dvě světové války, komunistické a nacistické totalitní režimy, hitlerismus, stalinismus, genocida, koncentrační a vyhlazovací tábory, gulagy a použití zbraní hromadného ničení v Nagasaki a Hirošimě se vlastně koncentrovaly dokonce do rozmezí pouhých *třiceti let* (1998b: 97).

filozofii, jakkoliv je k jejímu uspokojivému zodpovězení potřeba interdisciplinární přístup. Texty obhajující tvrzení o poklesu násilí lze zaznamenat v koncentrované podobě zejména na přelomu 80. a 90. let 20. století, viz např. (Mueller 1989), což do určité míry souvisí s dobovým optimismem daným životní zkušeností tzv. „*dlouhého míru*“ (Gaddis 1986) a probíhající proměnou mezinárodních vztahů, slavně viz např. (Fukuyama 1989).

Ovšem nebylo by korektní přisuzovat vzniklým dílům pouze tyto motivace, neboť i poté byly publikovány studie, které seriózně argumentačně a empiricky podkládají tezi o *snižujícím* se množství konfliktů a *relativně nižším* množství jejich obětí. Za hlavní pozitivní činitele tohoto trendu jsou považovány především doprovodné jevy tzv. *civilizačního procesu*⁵², tj. vznik centrálně spravovaného právního státu, přijetí konceptu lidských práv, ustavení mezinárodních institucí, volná hospodářská výměna a některé základní hodnoty osvícenství jako např. rozum, vzdělání apod. (Pinker 2012; dále např. Mueller 2006; Goldstein 2011; Hathaway – Shapiro 2017 aj.). Přesto nikdy nebyla realita tohoto jevu akceptována všeobecně (např. Arquilla 2009, příp. i Väyrynen ed. 2006 aj.) a po zveřejnění výše zmíněné vlivné studie Stevena Pinkera se okamžitě objevilo mnoho textů kritizujících metody, důvěryhodnost a selektivní zacházení s prezentovanými statistickými daty (Ferguson 2013a; Cirillo – Taleb 2016 aj.) nebo vznikaly články, považující závěry o doporučním snížení počtu násilných úmrtí oproti minulosti nikoli za trend, ale za náhodný jev, viz např. (Braumoeller 2013; Clauset 2018).⁵³

⁵² Jestliže sousloví *civilizační proces*, které sám Steven Pinker používá (2012: 59-128) jako jedno z vysvětlení tendence úbytku násilných konfliktů, evokuje práci Norberta Eliase (2006; 2007), tak je to v tomto případě na místě, neboť právě jeho dílo bylo velikou Pinkerovou inspirací (2012: zejm. 59-80). Zde termín *civilizační proces*, snad ne příliš konfuze, představuje ještě trochu širší koncept: jde o proces, který směřuje k dosažení komplexně organizované a urbanizované moderní průmyslové (či post-průmyslové) společnosti fungující v síti institucí, pravidel a symbolů regulujících lidské chování. Pro další specifikaci viz hlavní část textu.

⁵³ Obsáhlá práce Stevena Pinkera se dočkala ihned po svém publikování nebývale rozsáhlé recepce z řad laické i odborné veřejnosti. Kromě četných apologezí od mediálně známých osobností (Gates 2012) čelila kniha

I bez jednoznačného příklonu k některé ze stran sporu (věc bude ještě otevřena v závěrečném segmentu této kapitoly) v každém případě platí paradox, že jakkoliv je násilí rétoricky *prima facie* všeobecně odmítáno, jeho přítomnost prakticky ve všech sférách lidské činnosti zůstává silně empiricky podloženým faktem. Velká část lidstva se s jeho různými projevy po tisíciletí setkávala a nadále setkává, ať už přímo či zprostředkovaně, v rámci každodenní zkušenosti: od těch nejobyčejnějších (ad hoc šarvátky zaznamenané během pobytu venku na ulici nebo ve škole, rvačky způsobené neshodami na večerních zábavách či potyčky mezi příznivci soupeřících sportovních klubů) až po ty mezní a vyhrocené (atentáty, případy mučení či teroristické činy).⁵⁴ Je tedy zjevné, že z určitých důvodů a v určitých situacích jsou někteří lidé ochotni k využití násilí přistoupit, což odkazuje k dalšímu antagonismu, tentokrát v podobě volby *použít-nepoužít* (i s obsáhlou debatou o možném *ospravedlnění násilí*). Na ose zmíněného esenciálního dilematu *použít-nepoužít* lze odkázat na staletou diskusi tří klasických proudů, usilujících o komplexní analýzu etických otázek, které se dotýkají použití násilí, tj. *politického realismu* (k základním principům a historickému vývoji viz např. Donnelly 2000; 2008; Guzzini 2004; Wohlforth 2008 či Bell ed. 2011 nebo stručný přehledový text Korab-Karpowicz 2017, příp. Drulák 2003: zejm. 54-71 aj.), dále *pacifismu* (kompaktně např. Hassell 2011; Hawk 2013; Fiala 2018a; Moseley 2019, příp. komplexním způsobem Fiala ed. 2018b) a tzv. *spravedlivé války* (o tomto

i početnému negativnímu hodnocení, mj. i od politického filozofa Johna Graye (2015) aj. Přehledně jsou některé nejčastěji zmiňované kritické reakce sumarizovány zde i s obhajobou samotného autora (Pinker 2019).

⁵⁴ Pokud jde o současné pokusy odhadnout každoroční počty násilných úmrtí způsobených individuálním interpersonálním násilím, hovoří se celosvětově o čísle mezi 400 000-800 000 obětí, což konkrétně v kategorii osob mezi 15-44 roky představuje jednu z nejčastějších příčin smrti, viz např. (Krug et. al eds. 2002: 9-10; Geneva Declaration on Armed Violence and Development 2011: 43; Mc Evoy – Hideg 2017: 20; United Nations Office On Drugs And Crime 2019: 11-12; Roser – Ritchie 2019). Zastavení u jednotlivých oblastí jako např. násilí mezi mladistvými (Seifert 2012), násilí na školách (Gottfredson, G. – Gottfredson, D. 2018), na pracovišti (Gill – Fisher – Bowie eds. 2015) nebo naopak domácí násilí (např. Gelles 2007 aj.) či násilí páchané na dětech (např. Sousa et al. 2016 aj.), osobách v důchodovém věku (např. Barboza 2016 aj.), ženách (např. Westmarland 2015 aj.) a dále i sexuální násilí (Brown – Walklate eds. 2012) atd. atp. zde není důvodné provádět příliš podrobně, pro přehled úplně postačí – kromě prací u jednotlivých okruhů uvedených – ještě shrnutí viz např. (Englander 2002: 13-35 a 123-172; Healey ed. 2009; Sturmeý ed. 2017) aj.

uchopení problematiky přípustnosti použití násilí pro politické účely bude detailněji pojednáno v jiných částech této práce, zejm. v oddíle č. 2).⁵⁵ Mimo tyto směry představovali specifické důvody pro použití násilí i další filozofové, kteří ho a priori nezavrhují, ba naopak jej z různých důvodů a z různých ideologických pozic obhajují jako možný prostředek k dosažení určitých cílů.

Podrobnější pohled do dějin filozofie nabízí rozsáhlý vzorek takových prací, který lze s ohledem na úkol představit zde vlivné reflexe násilí v období kolem 20. století začít – i kvůli významným praktickým konsekvencím – konceptem Karla Marxe a Friedricha Engelse. Oba sice v této věci během svých životů prošli určitým vývojem (tak jako i v jiných otázkách je zde rozdíl mezi *raným* a *pozdním* Marxem) a z jednotlivých vyjádření dohledatelných v rozsáhlých archivech jejich textů (k předmětné otázce násilí viz např. kritické čtení výběru Marx – Engels 1984) lze poukázat na leckteré vzájemně si protiřečící vyjádření, nicméně za cenu určitého zjednodušení je možné prezentovat cosi jako jejich „oficiální pozici“ k otázce násilí. Maximálně stručně řečeno shledávali oba autoři v násilí „*urychlovač hospodářského vývoje*“ a přisuzovali mu roli „*porodní báby každé společnosti*“ či „*nástroje, jímž se provádí společenský pohyb a rozbíjejí zkostnatělé, odumřelé politické formy*“⁵⁶. Revoluční úloha násilí tak byla vnímána převážně pozitivně a přistoupit k násilným prostředkům během revoluce (která byla opakovaně označována za jediný možný způsob dosažení vytyčených cílů, viz Marx 1848; Engels 1967; Marx – Engels 1976: 71 aj., srov. Schaff 1973; Singh 1989) bylo dále ospravedlněno „*vysokým morálním a*

⁵⁵ Tyto tři základní etické přístupy k porozumění násilí – zejména (ale ne výhradně) násilí politicky motivovaného a odehrávajícího se na kolektivní úrovni – představují velkou část úvah o jeho legitimitě. Následující řádky tematizují především takové příspěvky z oblasti filozofie, které se obvykle neřadí ani do jedné z těchto tří tradic.

⁵⁶ Zde jen upozornění a upřesnění, že násilí představovalo sekundární jev změny společenského systému, nebylo samo o sobě příčinou a prvkem, který by stál na počátku pohybu věci a stejně tak jako všechny ostatní otázky bylo podřízeno „hospodářské otázce“ (teprve s jejím řešením mělo být samo vyřešeno). Násilí proto bylo pouhým – jakkoliv samozřejmě užitečným a nápomocným – doprovodným jevem skutečných vnitřních konfliktů a protikladů, které měly být zodpovědné za krizi a konec staré společnosti.

duchovním rozmachem, který následuje po každé vítězné revoluci“ (Engels 1952: 134-157). Patrně nepřekvapí, že z podobného – marxismem ovlivněného, viz (Cohen-Almagor 1991) – stanoviska se rodí i chápání násilí u Lenina, který s tímto pojmem pracuje již v raných teoretických textech a s jeho použitím v praxi nakonec počítá mnohem otevřeněji a explicitněji než jeho hlavní inspirační zdroje, viz (Ryan 2011 či přímo Lenin 1959b: 11-238, zejm. 216-238).

Stanoviska obhajujícího násilí se drží i v různých „mírových“ agitačních prohlášeních během první světové války, kde sice na jedné straně plamenně hovoří o tom, že *„násilí je cizí ideálům socialismu a v socialistickém uspořádání společnosti se ani násilí ani válka nevyskytují“* (1915c aj.), nicméně zároveň odmítá universální hesla o odzbrojení a slogany typu *„jsme proti všemu násilí“* vidí jako *„zbožné přání buržoazních pacifistů bez špetky marxismu“* (1916: 452-453), nebo dokonce jako jednu z forem *„balamucení dělnické třídy“* (1915a: 325). Tamtéž konsekventně potvrzuje svůj dřívější postoj, když upřesňuje, že *„z třídní společnosti není a nemůže být jiného východiska než třídní boj“*, přičemž revoluční diktatura proletariátu *„je státní moc, opírající se bezprostředně o násilí.“* Odmítnutí si tedy zaslouží pouze násilí ve válkách imperialistických a kořistnických, zatímco socialisté nemohou být proti násilí per se: přípustné je to uplatňované v občanských válkách proletariátu za dosažení socialismu, viz např. *„jestliže je násilí vykonáváno masami pracujících a vykořisťovaných proti vykořisťovatelům, pak nechť se tak s naším souhlasem děje!“* – Lenin 1918 či komplexně i 1915b: 361-378 aj.). Dále je možné k němu přistoupit v obranných válkách socialismu, který zvítězil v jedné zemi, proti jiným, reakčním zemím atp. Ač je Leninova pozice na teoretické úrovni v podstatě konzistentní, intenzifikace projevů o odzbrojení a trvalém míru jako budoucnosti socialismu v době úvodní fáze první světové války a naopak akcent na marxistickou teorii s existujícím

ospravedlněním násilí jako způsobu řešení problémů spojených s třídním bojem v době, kdy se objevuje reálná šance dostat se k moci, lze s velkou dávkou jistoty přisuzovat zvolené politické strategii.⁵⁷ A skutečnost Leninova následného působení ve vládě a tehdejší státem řízený násilí a teror obyvatelstva, přispívají k potvrzení domněnky strategického využití této otázky, ledaže by šlo o naprostou neschopnost dostat původním teoretickým konceptům v realitě mocenské praxe (Witte 1993; Ryan 2012; dalšímu studiu poslouží i materiály viz Lenin 1959c či Azovcev 1975).

Relativně bohatou tradici ospravedlňování užití násilí ze strany levicově smýšlejících filozofů publikačně aktivních na počátku 20. století doplňuje George Sorel ve svém díle *Úvahy o násilí*, kde je „*nesobecké, heroické a disciplinované násilí*“ – silně propojené s myšlenkami syndikalismu a konceptem generální stávky – obhajováno v rámci revolučního boje proti řádu, jenž by udržoval třídní nerovnost a vykořisťování jako „*životadárné, tvořivé a ctnostné*“ (2004: xviii, xxi). Právě přímé akce, jako např. stávky, které hrají v představovaném konceptu odporu proti kapitalistickému zřízení centrální úlohu, mohou být provázeny heroickými gesty s prvky násilí, neboť ty udržují a posilují revolučního ducha (2004: 76). Ač Sorel počítal s eventualitou násilných srážek se zaměstnavateli nebo reprezentanty státních orgánů, je v mnoha ohledech zdrženlivý, uvědomuje si, že násilí může být mimořádně nebezpečné (např. 2004: 177-178 aj.) a rozhodně jej nelze řadit mezi „jakobínské

⁵⁷ Podobně flexibilní a pragmatický přístup Lenin koneckonců prokázal i v jiných oblastech politiky, např. v tzv. národnostní otázce, když ve svých teoretických textech (zejm. 1954a; 1954b aj.) silně obhajoval myšlenku sebeurčení národů. Podporu sebeurčení národů vyjádřil nepochybně i proto, že v mnohonárodnostním carském Rusku v ní viděl silný mobilizační slogan s revolučním potenciálem a prostředek k destabilizaci říše (k problematice národů a nacionalismu během občanské války v Rusku viz např. Pipes 1964; Smith 1999). V afirmativním přístupu (Martin 2001) a tzv. politice *korenizace* se pokračovalo i poté, co bolševici přebírají moc, která ale byla stále ještě nestabilní a ne úplně jednoduše vymahatelná ve všech oblastech země, vč. těch příhraničních s pestrým národnostním složením. V následujících letech po upevnění mocenské pozice vlády SSSR postupně směřuje k centralizaci a homogenizaci, tedy ke zdánlivému opuštění svého původního postoje k národům. Tento proces byl ale s velikou mírou pravděpodobnosti, alespoň pro některé sovětské komunisty, cílem od samého počátku. Dokladem taktického nakládání s příslibem uvolnění národnostní represe může být např. tento citát, ale i mnohé jiné: „*požadavek sebeurčení národů sehrál v naší stranické agitaci nemenší úlohu než např. ozbrojení lidu, odluka církve od státu, volba úředníků lidem a jiné požadavky*“ (Lenin 1957: 385). Pro komplexní obrázek o celé problematice lze doporučit např. (Suny – Martin eds. 2001).

socialisty“ či následovníky Robespierrovy revoluční politiky plné násilí a teroru (podrobněji viz Roth 1980; Vincent 1990; příp. Jennings 1985; Schmitt 1988: 65-76).

Osvobození mas – tentokrát od jha kolonialismu, rasismu a propracovaného systému kulturního útlaku – je hlavním motivem a smyslem použití (kontra)násilí, jako jediného účinného prostředku proti prvotnímu násilí, pomocí kterého vládne koloniální elita, rovněž pro Frantze Fanona (2012 a zejm. 2014). Ten si, dílem i kvůli svému povolání psychiatra, uvědomoval, jaké destruktivní dopady má násilí ze strany ovládajících na ovládané jedince, kteří mu jsou vystaveni (šlo zjednodušeně řečeno buď o odosobňující psychologické strnutí, či naopak prudké, nahodilé a nekontrolované exploze násilí – 2014: 72-74). Jako jeden ze způsobů, jak se vymanit ze stavu deprivace a zachránit vlastní mentální zdraví, doporučoval kolonizovaným obyvatelům seberealizaci prostřednictvím národněosvobozenického boje, kde má použití násilí své jasné mantinely a v případě úspěchu umožní jedinci stát se sám sebou (2014: 90). Ač se v textu nemluví explicitně o konceptu sebeobrany, vyplývá z něj, že násilí od utlačovaných není jejich vlastní násilí, ale násilí utlačovatelů, které pouze změnilo směr a otočilo se proti nim jako vržený bumerang – právě v tom spočívá velká část jeho legitimacy. Frantz Fanon napsal svoji psychologickou studii o dehumanizačních efektech kolonialismu na ovládané obyvatelstvo pod patrným filozofickým vlivem Jean-Paul Sartra (Bernasconi 2010, srov. Gertz 2008), jenž mu v rámci vlastní předmluvy ke zmiňovanému dílu vyjádřil podporu způsobem, který pro své radikální pojetí ve skutečnosti překračoval Fanonovu mnohem rezervovanější obhajobu (či spíše *analýzu* nebo *vysvětlení*) nevyhnutelnosti násilí. V Sartrově vstupu je řeč o „*nutnosti, aby rolníci naházeli kapitalisty do moře*“ nebo na jiném místě obdobně vulgární výzvy typu: „*zabít Evropana znamená zabít dvě mouchy jednou ranou – odstraníme jak utlačovatele, tak*

utlačovaného a dostaneme jednoho mrtvého a jednoho svobodného člověka“ (Sartre 2014: 41 a 49, srov. Walzer 2019: 339-341; dále např. Roberts 2004; Butler 2006; de Warren 2006).⁵⁸ Sartre sám se jak k problematice kolonialismu, tak i k násilí – jeho nezbytným omezením a imanentním hrozbám zneužití – vyjádřil i v dalších svých dílech (viz kritická reflexe zde: Laing – Cooper 1964; Santoni 2003, srov. Fleming 2011 aj.). Ze skupiny současných radikálněji politicky profilovaných filozofů, neváhajících pro emancipační snahy určitých skupin obyvatelstva schválit násilné prostředky, lze uzavřít alespoň odkazem na příspěvek Slavoj Žižka (2013), jemuž bude věnován delší komentář až v následující kapitole, v níž budou rozebrány i různé formy násilí, aby bylo zjevné, že když někteří autoři hovoří o přípustnosti násilí, nemusí to vždy znamenat podporu aktivace přímé fyzické síly (kap. 1.2.2).

Ze zcela jiné perspektivy přistupuje k tématu naturalizovaný francouzský filozof Emmanuel Levinas, který bývá primárně připomínán pro svůj propracovaný etický koncept označovaný jako „*setkání s tváří*“ (či setkání „*tváří v tvář*“). V něm vychází z odhalení skutečnosti všestranné podobnosti mezi lidmi, kdy má být ve tváři *Druhého* spatřován svět, jenž je člověku společný a který je vepsán v lidské přirozenosti: neustálé vzájemné setkávání lidí je potom nápomocné k uvědomění, jak

⁵⁸ Není bez zajímavosti, že tamtéž (2014: 43) Sartre kritizuje výše citované Sorelovo dílo označením „*fašistické blábohy*“ (v orig. *bavardages*), ač Sorelem tematizovaný ústřední koncept generální stávky, podpořené regulovanými akty násilí, působí ve srovnání se Sartrovými výzvami relativně bezzubě. Každopádně seznámení se stylem Sartrovy revolučně apelativní předmluvy může pomoci vysvětlit jeho pozdější popularitu v rámci květnových nepokojů ve Francii (viz např. Gilcher-Holtey 2008 aj.), které se odehrávaly pod údernými, leč realitu nadměru zjednodušujícími hesly typu *pod dlažbou pláž* (*sous les pavés, la plage*). Plakátová hesla a slogany jsou samozřejmě ze samé podstaty vždy simplifikující a schematické, nicméně v tomto případě se zdá, že myšlenka o snadno proveditelné změně převládajících společenských podmínek doopravdy věřila značná část těch, kteří se do nepokojů aktivně zapojili. Komplexitu uspořádání lidských společenství a správy věcí veřejných podcenili všichni ti, kteří se domnívali, že k dosažení lepších zítřků stačí (slovy Sartra „*naházet kapitalisty do moře*“) nebo poté v květnu 1968 vzít do ruky ony dlažební kostky, postavit z nich barikády či zasypat jimi zlé policisty a další reprezentanty existujícího režimu, načež ona mytická „rousseauovská“ pláž bude okamžitě k dispozici pro všechny. Velmi případnou poznámku k některým zvlášť dogmatickým odnožím revolučního či insurekcionistického způsobu boje za lepší budoucnost kdysi učinil německý anarchista Gustav Landauer, připomínající, že *stát* není věc třeba *stít*, který by bylo možno *svrhnout/převrhnout*, ani jako *okno*, které by bylo možné *rozbít a zničit*. Stát je sociální vztah, tj. jistý způsob, jímž se k sobě lidé vzájemně vztahují. Zničit a rozbít či spíše přetvořit, jej lze jedině utvářením nových sociálních vztahů – jinými slovy tehdy, pokud se k sobě lidé začnou vztahovat jinak (Landauer 2010: 214).

moc rozpoznávají sebe v *Druhém* člověku, včetně nahlédnutí bezbrannosti a zranitelnosti tváře, což umožňuje soucit, vyzývá k odpovědnosti a eliminuje libovolné chování (1997c: 163-225; 2009b: 208-215; 2003 aj.). Z toho vyplývá, že nejúčinnější kontrolou jednání vůči sobě navzájem je, když si jedinec představí sám sebe na místě toho *Druhého* (srov. tzv. *test výměny rolí* – role-reversal test – a jeho implikace pro morální teorii viz Hare 1977: zejm. 86-185, příp. Williams 2006: 82-92). Už z předmluvy k hlavnímu Levinasovu dílu *Totalita a nekonečno* je zjevné, že násilí ve válce je s apelem k zachování *Druhého* v mnoha ohledech v zásadním rozporu (1997c: 9-17, srov. Cohen 1998; příp. i Caygill 2002: zejm. 94-127). To na první pohled odkazuje k závěrům o Levinasově pacifismu, k nimž také řada autorů dochází, viz např. (Tahmasebi-Birgani 2014; Lawrence 2019 aj.). Levinas nicméně jinde ve svém rozsáhlém a komplikovaném díle tematizuje rozměr přípustného použití násilí k *Druhému* (např. 1994: 109, 113-114 aj.); či jak uvádí jiném místě, k *Druhému*, jenž už „nemá tvář“ (1998a: 105). A takové násilí nakonec neshledává vždy a za všech okolností zcela neslučitelným s vlastní etickou teorií – ostatně sám mluví o existenci „*legitimního násilí*“ (1998a: 106). Vybraní autoři, interpretující jeho dílo, sice nejsou zcela jednotní v tom, v jakých případech existuje dle Levinasovy teorie jednoznačné ospravedlnění pro násilí, ovšem platí, že to jde jen selektivně v situacích obecně formulovaného boje proti zlu nebo konkrétněji při sebeobraně, příp. i obraně třetí osoby před útokem, viz (Atterton 2002; Altez 2007; Shaw 2019 aj.).⁵⁹

Stručný přehled vybraných postav, které se ve sledovaném období významně vyjádřily k problematice ospravedlnění použití násilí, lze uzavřít disidentem a poté českým prezidentem Václavem Havlem. Ten sice mohl být pro některé naplněním

⁵⁹ Vzhledem ke komplikovanosti a významové šíři pojmu *násilí* v rámci Levinasovy filozofie (pro jedno z explicitnějších vyjádření viz např. 1997b: 6-10) se jeví užitečné poskytnout i text, vysvětlující či dále rozvíjející Levinasovu pozici k této specifické otázce od Jacquese Derridy (2002: 15-137; srov. Bernasconi 1997) a příklady sekundární literatury, uvozující čtenáře do Levinasova etického konceptu i se zřetelem na roli násilí, viz (Llewelyn 1995; Peperzak 2005; srov. Žižek 2013: 54-55).

Platónovy (2014: zejm. kniha šestá, tj. 233-268) ideje o filozofovi na trůně, ale jinak samozřejmě nepatří do kánonu filozofů 20. století. Jeho zařazení se může zdát na jednu stranu překvapivé, nicméně zůstává faktem, že málokterý autor textů s filozofickým přesahem, který má vazby k České republice, je tak pevnou součástí výuky na významných světových univerzitách jako právě Václav Havel, jehož práce (např. *Moc bezmocných* – 1990), patří do četby a studijních materiálů mnoha významných vzdělávacích institucí v zahraničí (vč. např. Harvardovy univerzity – Bloch 2019, Princetonské univerzity – Cohen ed. 2018: 637-644 atd.). Na přelomu tisíciletí se navíc opakovaně veřejně angažoval i v otázce legitimacy použití násilí, když svým pohledem přispěl k probíhající diskusi o tzv. *humanitární intervenci* (tj. použití síly jedním státem, příp. skupinou států, kvůli humanitárním účelům na území jiného státu a proti vůli tamějších vládců). Ke sporu, jehož jádrem je otázka, zdali je akceptovatelné vojensky zasáhnout na území státu, kde je na systematické úrovni organizováno hrubé a rozsáhlé porušování lidských práv, zaujal Václav Havel jednoznačně podpůrné stanovisko, které vyjádřil opakovaně (1993: 68; 2002a: 206-208; 2007: 486-487 či dále 2002b aj.) a s natolik konzistentní argumentací⁶⁰, že se lze setkat i s označením „*Havlova doktrína*“ (Žantovský 2014; 49 aj.).

⁶⁰ Pro názornou ilustraci kvintesence Havlovy argumentace, viz např. následující citace: „*nezměrné utrpení našich bližních v nedaleké Bosně a Hercegovině se nás bytostně týká a my se k němu musíme jednoznačně vyslovit a pojmenovat hlavního viníka. Musíme přijmout svůj díl spoluzodpovědnosti za mír a spravedlnost v Evropě, a v případě, že selžou všechna jiná řešení, podpořit v rámci svých možností i případně důraznější akce mezinárodního společenství. Jako ti, kteří se kdysi stali obětí hanebného mnichovského ústupku násilníkovi, musíme přece vědět lépe než kdo jiný, že před zlem se nesmí ustupovat, byť by nebylo páčáno přímo na nás. Naše lhostejnost k jiným může mít ostatně jediný možný následek: lhostejnost jiných k nám*“ (1997: 68). Havlův – možná poněkud intuitivně zastávaný – postoj, že odpovědnost člověka za jiné nekončí s hranicemi státu, ve kterém žije, mimochodem asociuje další z velmi silně dichotomicky pojatých témat použití násilí, jímž je klasická kontradiktorní diskuse, řešící supremaci *ochrany lidských práv vs. teritoriální suverenity*. Obsáhlá debata se odehrává přibližně na této argumentační linii: zastánci nadřazenosti ochrany lidských práv tvrdí, že státní suverenity nemůže být ochrannou bariérou, za kterou se schovávají tyraní a diktátoři – ti naopak porušováním základních lidských práv ztrácí legitimitu vládnout a mohou být sesazeni. Na druhé straně stojí proponenti nedotknutelnosti státní hranice (zejm. z řad tzv. rozvojových zemí – Ayoob 2004 – ale i Rusko – Baranovsky 2001 – nebo Čína – Shulong 2001), argumentující pro změnu povinností respektovat teritoriální integritu mj. jako efektivní obranu proti mocným aktérům mezinárodních vztahů a jejich neokoloniální a imperiální politice, která bývá zahalena do vznešených slov o humanitárních účelech a lidských právech, ač je hlavním motivem snaha o vměšování se do vnitřních záležitostí. Celá diskuse je samozřejmě ještě mnohem

Dalším z vybraných podtémat, u nějž existuje ve vztahu k problematice násilí ve 20. století více názorových proudů, je klasická kontradiktorní diskuse *homo bellicus* vs. *homo pacificus* neboli polemika, zdali člověk ze své biologické podstaty inklinuje spíše k iniciativě a vstupu do násilných konfliktů (*člověk válčící*), nebo je tato tendence zanedbatelná, ba opačná (*člověk mírumilovný*). Tématu vrozenosti *agresivity* u lidí byla již zasvěcena jedna z předchozích pasáží textu (viz prostřední část kapitoly 1.1.2, kolem s. 47, vč. pozn. pod čarou č. 36-38 a 40). Tamtéž se mj. poukazovalo na to, že zodpovězení otázky o přirozeném sklonu lidí k násilí má malou výpovědní hodnotu pro vysvětlení jevů, které nesou označení válka, protože ty násilné akty, jež lze skutečně označit za biologicky a „přírodou“ podmíněné, jsou živelné a spontánní (pouliční potyčky, rvačky, bitky a napadení apod.), zatímco události, jakými jsou války, představují natolik komplexní a kulturou masivně sedimentované fenomény, že jde buď o jevy na zcela odlišných pólech kontinua, nebo spíše o dva zcela kategoricky odlišné prvky. Z téhož důvodu nelze postupovat ani v opačném směru a vyvozovat z (empiricky jinak silně podloženého) faktu o četných případech násilných konfliktů v lidských dějinách⁶¹ důkaz o „jestřábí“ přirozenosti člověka,

nuancovanější a s její podobou od 90. let 20. století, kdy rapidně nabírá na intenzitě, se lze seznámit mj. prostřednictvím následujících textů, viz (Hoffmann 1996; Christopher 1996; Walzer 2002; Report of the Secretary General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change 2004; International Commission on Intervention and State Sovereignty 2005; Tesón 2006; Doyle 2007; Fletcher – Ohlin 2008: zejm. 129-154; Shue 2008; Johnson 2014: zejm. 137-154; Bellamy 2015 aj.), jež sumarizují argumenty pro omezené pojetí suverenity (zejm. suverenity chápané jako *sféry odpovědnosti*, nikoli *panství* a *dominia* – Kratochwil 1995; srov. Philpott 2016). Jiná díla – a dlužno říct, že v euroamerickém akademickém světě jsou spíše v menšinovém postavení – se zabývají i argumenty proti supremaci lidských práv (Rabkin 2001; příp. i 1998) a legitimitě humanitární intervence (Ayoob 2001 a 2002; Bittner 2004; Holder 2008; Welshová 2008; Miller 2018 aj.). Mezi ně částečně patří i texty, upozorňující na negativní doprovodné jevy a dopady (tj. i nevojenské problémy), které s sebou zpravidla přinesou i ty intervence, jež jsou skutečně motivované nejušlechtlejšími úmysly (Kennedy 2005 aj.); ostatně takové problémy přináší každá větší vojenská operace. K dispozici jsou i přehledové práce, uchopující téma komplexně a interdisciplinárně, viz např. (Lyons – Mastanduno eds. 1995; Moore ed. 1998; Wheeler 2000; Holzgrefe – Keohane eds. 2003; Pattison ed. 2014; Scheid ed. 2014; Bellamy – Dunne eds. 2016 aj).

⁶¹ Jedním z nejstarších dochovaných dokladů o případu násilného incidentu mezi skupinami lidí je pohřebiště Džebel Sahábá s datovaným vznikem mezi lety 14 000-12 000 př. n. l. spolu s nálezy ze stejné periody u obce Vádí Halfa, ležící na pravém břehu řeky Nilu na hranici mezi Súdánem a Egyptem (Wendorf 1968; Reader 1998: 142-143). O četnosti a rozsahu násilných střetů mohou vypovídat i závěry studia historiků Willa a Ariela Durantových (1968: 81), kteří tvrdí, že z posledních 3 421 let bylo pouze 268 roků bez zaznamenaného významnějšího násilného konfliktu. Jejich práce se datuje ke konci 60. let 20. století, přičemž v následujících cca padesáti letech nelze k číslu připočítat žádný další rok bez válek. Pro přehledný chronologicky řazený záznam

kteřá by toho měla být hlavní příčinou (od přírody vrozený sklon k násilí by v takovém chápání měl učinit války nevyhnutelné a měl by snad dokonce být postačující podmínkou jejich existence).

Klíčem ke správnému uchopení debaty o příčinách násilných konfliktů a válek ve světě, nahlížených prizmatem sporu *homo bellicus vs. homo pacificus* a také např. k osvětlení přidružené debaty *Mars vs. Venuše*, je zodpovězení otázek, jež jsou předmětem sporu v jiné slavné polemice, která rezonovala na filozofických seminářích 20. století. A totiž jaké vlivy – *příroda*, či *kultura* – se vlastně na výsledném jednání lidského jedince zásadně podílejí. Jestliže se totiž investigace v oblasti diskusí pod označením *homo bellicus vs. homo pacificus* a *Mars vs. Venuše* často omezuje na klíčovou otázku: *mají lidské bytosti (resp. muži) od přírody vrozený sklon k agresivitě a páchání násilí?* (a z případné kladné odpovědi by mělo plynout vysvětlení trvalé přítomnosti válek), potom by byla opomenuta potenciální role vlivu kultury a společenského systému na chování lidí, kteří se v něm nacházejí.⁶² Přitom

vojenských konfliktů v různých geografických oblastech planety Země v elektronické podobě viz např. (Battles: 2016). Mezi další oblíbené zdroje, které jsou často zmiňované na podporu tvrzení o prakticky konstantní přítomnosti násilných bojů v lidských společenstvích, patří např. práce od autorů Rudolpha Rummela (1997; 1998) či Matthew Whitea (2012). V těchto případech možné zpochybnit použitou metodologii a provedení sběr dat, když se některé odhady počtu obětí (zpravidla zaokrouhlené na jednotky milionů) zdají být příliš vágní a pokud ne vyloženě nesprávné, tak alespoň značně diskutabilní. Na důvěryhodnosti nepřidává ani skutečnost, že zatímco první jmenovaný autor uvádí jako počet obětí vlády Stalina 61 000 000 osob, druhý jmenovaný obhajuje diametrálně odlišné číslo 20 000 000 osob. Pro další seznamy obětí, na něž lze pro srovnání odkázat, viz např. (Livingstone Smith 2007: 217-219; Roser 2019 aj.).

⁶² Určitou variantou diskuse o krvelačné, či nenásilné a pokojné povaze člověka je problém metaforicky pojmenovatelný jako *Mars vs. Venuše* (tj. srovnání míry agresivity a rozdílného sklonu ke konání násilí u mužů a žen). Součástí této diskuse je i zkoumání toho, jaké důsledky z hlediska přístupu k *násilí* má příslušnost k *pohlaví* (příroda), resp. jaká je v tomto ohledu role *rodu-genderu* (kultura). V prvním případě se diskutují esenciálně přítomné charakteristiky dle příslušnosti k ženskému, či mužskému pohlaví (to se chápe jako biologicky dané a nese tudíž objektivní a neodstranitelné – např. anatomické, fyziologické aj. – rozdíly mezi pohlavími). Klasickým argumentem z této kategorie bývá mj. upozornění na vztah mezi přítomností hormonu testosteronu (k nalezení ve výrazně vyšší koncentraci u mužů než u žen – Dabbs 1990) a skutky násilí, kterých se dle statistik rovněž dopouští majoritně muži (Denno 1994: 80-82; Kruttschnitt 1994: 293; Newburn – Stanko 1994: 1; Turner 1994; Collier 1998: 2; Copping 2017 aj.). Ještě více posiluje teorii o vlivu testosteronu na páchání násilí silná korelace mezi kulminací hladiny tohoto hormonu u mužů mezi 15-35 lety věku a skutečností, že násilných trestných činů se v drtivé většině dopouští právě v tomto věkovém rozmezí (Daly – Wilson 1988; Archer 2004; United Nations Office On Drugs And Crime 2019: 23). Příčinná souvislost, odkazující na rozdílné biologické uspořádání mužů a žen, zejm. pokud jde o žlázy s vnitřní sekrecí a hormonální složení, je potom nasnadě, byť, jak ukazuje další diskuse, vše je pochopitelně složitější a ve skutečnosti výrazně méně přímočaré, viz např. (Sapolsky 1998: zejm. 147-160 a 2019: zejm. 93-99; Archer 2006; Eisenegger et al.

bez přesvědčivého pojednání o tomto problému se zdá být jakákoliv predikce o ne/násilném chování lidí, resp. mužů, vycházející striktně z poznatků o „lidské přirozenosti“, neúplná.

Z tohoto důvodu je nejprve nutné stručně rozebrat ještě jednu poslední antitezi – *nature vs. nurture* a teprve poté předložit stanovisko k relevanci zkoumání toho, jestli je dispozice ke konání násilí objektivně obsažena v souboru evolučně získaných vlastností u příslušníků lidského druhu a tudíž vrozena prakticky každému jejímu členovi. Maximálně stručná formulace meritu sporu na ose *příroda* (nature) – *kultura* (nurture, příp. culture) – je obsažena v otázce, zdali jsou biologické, fyziologické či genetické vlastnosti u lidí principiálním faktorem pro chování člověka i tehdy,

2010; Carré et al. 2017 či komplexně Nelson 2006). Pro jiné hypotézy, usilující prizmatem „přírody“ vysvětlit dominantní úlohu mužů při vykonávání násilí a účasti ve válkách, např. (Wrangham – Peterson 1997; Buss 1998: zejm. 285-287; Ghiglieri 2000; van Vugt 2006; 2012 aj.). Druhý zmiňovaný přístup se opírá o pojem rodu-genderu, jakožto souboru sociálně a kulturně podmíněných atributů a uměle zkonstruovaných rolí, přisuzovaných mužům a ženám (Oakley 1985) a nejlépe jej ilustruje parafráze známého citátu Simone de Beauvoirové (1966) do podoby „muži se nerodí jako bojovníci/násilníci, ale stávají se jimi až během svých životů“. Typicky je za tím doporučeno hledat společenský tlak a snahu o naplnění příslušné role (např. Eagly 1987; Eagly – Wood – Diekmann 2000; Levesque 2011; Eagly – Wood 2016 aj.), kterou má osoba mužského pohlaví podle sociálních norem v dané kultuře plnit. Extrémně zjednodušeně by mohlo jít (nejen) v euroamerickém kulturně-civilizačním okruhu o archetypy muže „lovce, zajišťujícího obživu“ a „ochránitele kmene a rodiny“. K úkolům spojeným s těmito očekávanými rolemi jsou nejmladší chlapci údajně pozvolna fabrikováni prostřednictvím výchovy (typ hraček: zbraně, vojáčky apod.). Příslušníci obou pohlaví mají být navíc od nejútlejšího věku vystavováni řadě společenských genderových stereotypů, prezentujících, co by měl každý „správný muž“ a „správná žena“ dělat (např. Eagly – Steffen 1984; Basow 1992; Deaux – Kite 2008. aj.). Konkrétně jsou klukům na rozdíl od děvčat částečně tolerována zranění pořízená při roztodivných zdraví ohrožujících úkonech, ke kterým jsou nezřídka ostatními dospělými přímo motivováni – přičemž jejich následný pláč je považován za nevhodný a okolím zpravidla potírán a sankcionován. Stejně tak jsou u mladých mužů společensky přípustnější jejich vzájemné potyčky a další aktivity obsahující fyzický kontakt, nomen omen označované jako tzv. *klukoviny*. Svoji nezanedbatelnou úlohu hraje i síť tzv. implicitních asociací (Greenwald – McGhee – Schwartz 1998), která děti obojího pohlaví obklopuje a podvědomě silně formuje: určité obory studia (Nosek – Banaji – Greenwald 2002), sporty (Plaza et al. 2017), profese (White – White 2006), vlastností atd. (Rudman – Greenwald – McGhee 2001) mají být prezentovány jako typické pro chlapce. Stejně tak knižní (Peterson – Lach 1990; Turner-Bowker 1996; příp. Morris 2000: zejm. 25-106 aj.), filmová (Lauzen 2015; Ward – Aubrey 2017 aj.) a další produkce pro děti představuje mužské hrdiny v určitém světle, např. jako aktivní statečné bojovníky; naopak dívky vystupují zpravidla v pasivních rolích křehkých osob, stranících se fyzických pŕetek a zemdlévajících při pohledu na krev a násilí. Tyto naučitelné společenské standardy chování mají jedinci obou pohlaví tendenci přijímat a své připsané role následně svědomitě hrát (West – Zimmerman 1987, srov. Butler 1990 aj.), což má primárně stát za faktem vyššího výskytu násilí v chování mužů (Eagly – Steffen 1986 aj.). Pro komplexní příspěvek k obsáhlé problematice lze doporučit (Goldstein 2003; Lippa 2009). Zároveň všechny tyto otázky tematizuje i tzv. *feministická kritika*, která tvoří nepřehlédnutelnou a zajímavou oblast analýzy dané problematiky ve 20. století. Pro relevantní literaturu, vycházející z tohoto ideového proudu, která detailně rozvíjí důsledky příslušnosti k pohlaví, ale i přijetí role v rámci genderu-rodu ve vztahu k válce a násilí, viz např. (Ruddick 1995: zejm. 127-252; Warren – Cady 1996; resp. Elshtain 1995; či pro novější příspěvky zejm. Sjoberg 2013 aj.). Zcela závěrem ještě reprezentativní výběr textů, zrcadlící rozmanité vnitřní názorové proudy feminizmu, reflektující válku a násilí (Elshtain – Tobias eds. 1990).

vstupují-li od samého počátku existence jedince do interakce s dalšími významnými proměnnými typu okolního prostředí, výchovy atp.?⁶³ V akademické literatuře napsané v uplynulém století je možné nalézt množství zastánců obou pohledů, tedy těch, kteří začali hledat klíč k jednání člověka především v jeho genetickém materiálu, i těch, kteří se přiklánějí k rozhodující roli externích vlivů prostředí a výchovy, viz klasicky např. (Hamilton 1964; Wilson 1975 a 1993; Trivers 1985; Barkow – Cosmides – Tooby eds. 1992; Wright 1995; Buss 1998; Cartwright 2000 aj., resp. Mead 1935; Allen et al. 1975; Montagu ed. 1980; Kitcher 1985; Rose – Lewontin – Kamin 1990; Geertz 2000; Rose – Rose eds. 2000; a leckdy i poměrně ostrá polemika mezi oběma stranami viz Segerstråle 2001; Alcock 2003; Barkow 2005).⁶⁴

⁶³ Sousloví *nature vs. nurture* (prvně prosloveno viz Galton 1874) je nejčastěji do českého jazyka převáděno kromě verze *dědičnost-prostředí, vrozené-naučené* či *přírozenost-výchova* jako *příroda-kultura* (Komárek 2008; Mácha 2015 aj.), a proto s danou variantou pracuje i tento text (pro další méně tradiční, ale docela dobře ilustrativní dělení i *povaha-potrava* – Peregrin 2019). Jelikož je slovo *kultura* mnohovýznamové a bývá označované za jedno ze dvou či tří slov s nejkomplicovanější definicí obsahu – přinejmenším pokud jde o „žebříčky“ lexika anglického jazyka (Eagleton 2001: 9) – může být užitečné alespoň elementárně vymezit způsob jeho dalšího používání v dané práci. Platí, že pojem kultura je pojat extenzivně a v poměrně velké významové šíři: bude zahrnovat všechny negenetickými prostředky přenášené a nadbiologické fenomény, tj. obsáhlou a komplexní síť významů, symbolů, pravidel, ale i artefaktů, jejichž prostřednictvím se lidé snaží porozumět sobě i okolnímu světu. K dalším specifickým a možným způsobům vymezení termínu viz např. (Kroeber – Kluckhohn 1952; Jahoda 2012 a u nás např. Soukup 2004: 202; 2011: 16-47; Budil 2003: 15-19, příp. Paleček 2017: zejm. 53-88) aj.

⁶⁴ Většina výše zmíněných textů, přiklánějících se k vlivu „přírody“ na lidské chování, se vyjadřuje k problému na obecné úrovni, ale někteří autoři samozřejmě přímo zařazují kapitoly, vysvětlující proč lidé přistupují k násilnému chování, viz např. (Wilson 1993: 98-118; Buss 1998: 278-311; nebo i Tiger – Fox 2017: 204-231; Ridley 2015: 162-203; Morris 2018: 133-163 aj.). Řada dalších textů té doby se potom zabývá exkluzivně vysvětlením agresivního a násilného chování člověka prizmatem „přírody“ a to jako hlavní výzkumné otázky, viz např. některé osobnosti, o kterých již v této práci byla řeč (Ardrey 1973; Eibl-Eibesfeldt 1979; 1996; Tooby – Cosmides 1988; Wrangham – Peterson 1997; Ghiglieri 2000; Lorenz 2019 aj.). Tyto texty je adekvátní doplnit o stručný seznam některých dalších nejvýznamnějších děl z poslední doby, jelikož od konce 20. století se pochopitelně debata vyvinula a posunula, viz např. (Campbell 2005; Rosen 2005; Buss 2006; Livingstone Smith 2007; Gat 2008; Thayer 2009; Shackelford – Weekes-Shackelford eds. 2012; Shackelford 2014; ale i časopisecké shrnutí viz Lopez 2016 aj.; v českém prostředí např. Zrzavý 2017). Závěrem vstupu, doplňujícího významné příspěvky k přírodním a biologickým základům chování člověka, je vhodné poznamenat, že procedura funguje i v opačném směru. Tzv. *sociomorfni modelování* je název pro způsob pohlížení na svět, který naopak společenské vztahy projikuje do přírody. Každá epocha vybírá při procesu interpretace živé přírody z nepřehledného množství jevů ty, v nichž vidí potvrzení základních principů svého fungování. To následně slouží pro potvrzení správnosti toho, jak společnost funguje (neboť jde o identické základy, na nichž stojí „objektivní příroda“). Lze jmenovat značné množství příkladů z minulosti (koincidence Darwinovy teorie s dobou viktoriánské Anglie apod.), ale to neznámá, že jde o záležitost historie, jenž by na nevědomé rovině nepůsobila i dnes. Sociomorfni modelování je výrazné téma biologa Stanislava Komárka, kterému se opakovaně věnuje (1997: 9-11 a 1998: 44, 80-85 a 2008: 114-117) aj.

Hlavní zastánce různých stupňů biologického determinismu na chování člověka lze ve 20. století identifikovat mezi *(socio)biology* (někdy též *evolučními psychology*, viz např. Workman – Reader 2015 či *behaviorálními ekology*, viz např. Krebs – Davies – West 2012), podle nichž existují hlubší pravidla, než jsou ta naučitelná v kulturním prostředí, která do podstatné míry řídí sociální život. A právě biologie má být klíčem k odhalení těchto pravidel (doslova: „*geny drží kulturu na vodítku*“ – Wilson 1993: 161; Lumsden – Wilson: 1981: 13, 179, 375; srov. Plomin 2018). Naopak disciplínou, jejíž sympatizanti začali minimálně v průběhu 20. století důrazně poukazovat na značnou pestrost kulturně podmíněných variant chování lidí v různých společnostech – získaných až během života a výchovy – je *kulturní antropologie*, která se tak snaží upozornit na podstatné množství oblastí lidské existence, které samotná biologie nedokáže zcela uspokojivě vysvětlit, viz např. (Boas 1894 a 1940 a 1938: explicitně např. 195) a jeho následovníci (Kroeber 1917; Lowie 1917; Murdock 1932 aj.), příp. specifičtěji ve vztahu k válce a násilí potom viz zejm. (Montagu 1968 a 1976; Ferguson 1984; Mead 1990; Fry 2006 aj.).

Pro účelnou diskusi mezi znesvářenými táboři je třeba nalézt terén, na němž by se jejich zástupci mohli smysluplně potkat (či férově utkat). A pokud je specifickým zájmem kulturních antropologů výzkum tzv. *kulturních universálií*, tj. fenoménů přítomných napříč všemi lidskými společenstvími na Zemi (viz např. Brown 1991 aj.⁶⁵), tak pro zastánce teze o významném spouštějícím vlivu řady biologických daností a regulativů na chování lidí a uspořádání společnosti platí, že by mohli

⁶⁵ Mezi další komplexní a souborné pokusy o systematizaci a klasifikaci universálně přítomných kategorií lidských kultur patří např. *Cross-Cultural Survey*, který vykonal americký antropolog George Murdock (1945). V období několika roků od zahájení projektu vzniká reprezentativní kartotéka, z níž je možné pro lepší představu vyjmenovat některé komplementární k těm ve vztahu k násilí (jde např. o: dávání darů, osobní jména, označení příbuzenských vztahů, pověry, pozdravy, pozorování počasí, rozdělování ohně, medicína, trestní sankce, účesy, vaření, žertování atd. Kromě jmenovaných autorů vypracovali osobité podoby universálně přítomných kategorií dále např. Florence Kluckhohnová, Robert Redfield nebo Clark Wissler aj., viz (Soukup 1996: 110-119). Závěrem poznámka, že Brownův seznam kulturních universálií je i s připojeným myšlenkově stimulujícím komentářem dostupný v českém jazyce (Pinker 2009: 470-472).

argumentovat pro svoji pozici mj. právě existencí *invariantních kulturních universálií*. Fakt pozorovatelnosti kulturně nespecifických a nepodmíněných jevů totiž vybízí k odhalení prapříčiny v jednotném biologickém základě.⁶⁶ Bezprostředně ve vztahu k problematice *násilí* lze z obsáhlého seznamu, čítajícího několik set položek, vyjmenovat zejm. tyto kategorie: (výskyt) *konfliktů; agrese; různých forem násilí* a (existence) *nástrojů-zbraní*. Kromě toho je možné objevit i spojité jevy, jež lze typologizovat do dvou skupin – restriktivní, tj. *konflikt, jenž je odsuzován; snahy o mediaci konfliktů; vyjednávání, pravidla zakazující některé formy násilí (vraždu aj.)* či *empatie* a katalyzující, tj. *Já vs. Druhý (vč. života ve skupinách, které si dělají nárok na území a vnímají se jako odlišní lidé), konflikty mezi skupinou a vnějškem* či *etnocentrismus*.

Vybrané kulturní universálie se zdají být trochu diskutabilní, pokud by z nich mělo vyplývat, že všudypřítomná existence výše vyjmenovaných *zbraní, konfliktů, agrese* a *určitých forem násilí* vypovídá cokoliv definitivního o „lidské přirozenosti“ ve smyslu stabilní a dané podoby *homo bellicus* nebo *homo pacificus*. Ale co je hlavní, realita čehosi universálně pozorovatelného nutně neimplikuje, že je to člověku vrozené, vždyť např. čistá kulturní universálie rozšířená po všech societách na celé planetě v podobě *rozdělávání a používání ohně* (nebo historicky třeba institut *otročtí*, ač srov. Aristotelés 2009: 1253b-1255b, tj. 41-48), zjevně nepředstavují nic, co by bylo lidem v rámci společenství, kde lze tyto jevy pozorovat, *vrozeno*, nýbrž

⁶⁶ Současně s argumentačním využitím kulturních komonalit pro tvrzení, že je to primárně genetická výbava, která zásadním způsobem vytváří sociální chování u lidí, je nutné upozornit i na opačný pohled, jež vyzdvihuje empiricky pozorovatelné faktum kulturní diverzity na planetě Zemi coby protiargument (vždyť k rozmanitosti lidských společenství by přece v takové míře a v tolika oblastech mohlo těžko dojít, pakliže by měl platit předpoklad fundamentálního biologického determinismu). Ač by toto mohlo vypadat jako falzifikace sociobiologických závěrů, jejich přední reprezentant Edward Wilson sám představuje svoji odpověď, když rozděluje sociální evoluci u lidí na kulturní a biologickou. První jmenovaná se vyznačuje velkou rychlostí, zatímco ta druhá má tempo o poznání pomalejší (srov. např. s tzv. lamarckismem – Komárek 1997: 60-61). Formy kulturní adaptace tak předběhly biologickou evoluci, nicméně také ony budou nakonec donuceny respektovat limity, které stanovuje přírodní výběr a biologická evoluce, jež jsou pro ně nepřekonatelné – jestliže s ní nebudou v souladu, najdou se způsoby korekce, které je strhnou zpět, viz již výše zmíněná metafora o *genech, držících kulturu na vodítku* (Wilson 1993; Lumsden – Wilson 1981).

něco, čeho bylo v průběhu času *dosazeno*. Ačkoliv všudypřítomná identifikace násilí (jakožto možného projevu agresivity coby vlastnosti ve výbavě člověka) vyloženě vybízí k předpokladu, že v každé lidské společnosti jsou ve vysokém množství přítomni „nositelé“ agresivity, což nutně generuje násilné konflikty, tak z pouhého faktu přítomnosti čehosi ve všech lidských společenstvích ještě logicky nevyplývá, že jde o vrozenou záležitost, která by se navíc snad měla projevovat nevyhnutelně. Kulturním universáliím totiž rozhodně nelze rozumět jako instinktům či vrozeným psychologickým atributům, ale pouze jako výsledkům komplikovaného vztahu mezi hereditárně a evolučně získanými fyziologickými a vnitřními dispozicemi lidí na jedné straně a podmínkami existence na této planetě na straně druhé.

Je samozřejmě zjevné, že by bylo nemístně naivním přeceňováním vlivu biologie, očekávat objev bezprostředního vztahu mezi ní a kulturními universáliemi, nicméně i „příroda“ má při jejich utváření svoji důležitou roli. Konkrétní společenská řešení, přijatá různými kulturami v různých oblastech, jsou sice velice rozmanitá, ale prvotním stimulem k jejich prosazení na universální úrovni mohl být doopravdy shodný základ: všeobecná lidská přirozenost⁶⁷. Tomu napovídají i závěry některých kulturních antropologů – za všechny např. Ruth Benedictová, jež ve své práci obhájí přesvědčení, že kulturní universálie představují universální *kategorie* (či *vzorce*), tvořící rozhraní, v rámci něhož se konkrétní prvky přítomné

⁶⁷ Nicméně i tato universální lidská přirozenost je pouze souborem daných vnitřních dispozic, které se do podoby konkrétních schopností a dovedností vyvinou jen v součinnosti s vhodným prostředím a výchovou. Proto nemá žádný smysl rozumně hovořit o něčem jako *mimokulturní, divoké, nedotčené a pravé* lidské přirozenosti. Kdyby totiž jakýkoliv lidský jedinec vyrůstal divoce a mimokulturně, tj. zcela nedotčen a izolován od příslušníků svého druhu, mělo by to na něj naprosto mrzačící vliv a žádný z rysů, které se považují za normální a přirozené pro každého člověka (např. bipední chůze, řeč, většina aktivity přes den apod. – Komárek 1998: 86-87) by se bez působení vhodného sociálního prostředí od počátku života vůbec nerozvinul. Koneckonců centrální nervový systém člověka a samotná *frontální kůra* (také frontální kortex) – a její nejmladší část *prefrontální kortex* – je fylogeneticky nejpozději evolučně vyvinutou mozkovou oblastí (navíc i ontogeneticky dospívá až jako poslední, ve věku lidského jedince cca 25 let – Sapolsky 2019: 27-60), a tedy vznikala a nadále se utváří už v úzké interakci právě se socio-kulturním prostředím a bez přístupu k symbolickému systému, který kultura představuje, nemůže efektivně chování člověka řídit. Dále k tomuto konkrétnímu bodu i k obecnější interakci mezi přírodou a kulturou viz práce z oboru *kulturní neurověda* (Wexler 2006; Chiao ed. 2014 aj.).

u jednotlivých lidských společenství odlišují (1999: mj. 25). K problematice, která je předmětem tohoto textu, lze uvést například všudypřítomnou *existenci zbraní* jako obecné kategorie, která však obsahuje velmi rozmanitou a v jednotlivých provedeních různorodou škálu předmětů, jež ta která společnost používá. Pro analogický postoj vyjádřený slovy jiného autora z oboru antropologie (Kluckhohn 1953: 520): „*všechny kultury zahrnují mnoho poněkud odlišných odpovědí na v podstatě stejné otázky kladené lidskou biologii a všeobecnou situací člověka.*“

Při snaze adresovat jádro problému artikulované o pár stran výše a zhodnotit rozsah biologicky a kulturně podmíněných projevů chování člověka, je nutné připomenout, že současný trend už dlouho spočívá ve snaze vyhnout se krajnostem a jednoznačně nevyzdvihovat žádnou z biologických či kulturních proměnných, jež jsou obecně vzato vždy ve vzájemném působení. A tak i když jsou bezpochyby mnohé prvky v uvažování o sociobiologickém výkladu života člověka přínosné, bylo by nerozvážné nekriticky přijmout teze biologického fatalismu. A obráceně, přestože kultura a faktory jako výchova hrají dozajista extrémně významnou úlohu, pouze jejich prostřednictvím nelze člověka přetvářet do libovolné podoby (jak by snad měli tendenci hájit advokáti jednoho z extrémních pólů debaty z řad „antisociobiologů“, ultraenvironmentalistů či kulturních deterministů razících heslo *omnis cultura ex cultura*, shrnuté do výroků „*kultura je jedinečný lidský fenomén, zcela nezávislý na zákonech biologie*“ – Murdock 1932: 200 či „*psychologie není schopna vysvětlit procesy v kulturní sféře, stejně jako různé architektonické styly nemohou být vysvětlovány prostřednictvím gravitačního zákona*“ – Lowie 1917: 25-26).⁶⁸

⁶⁸ Jako další ze symbolů oponentního postoje k biologickému determinismu často slouží i okřídlený citát zakladatele behaviorismu Johna Watsona (1930: 82), slibující z „*tuctu zdravých novorozenců, vyrůstajících za specifických podmínek mého vlastního světa, vychovat – a to z kohokoliv z nich zcela náhodně – odborníka v libovolném oboru – lékaře, právníka, umělce, úspěšného obchodníka a, ano, dokonce i žebráka či zloděje, bez ohledu na jeho talent, sklony, dispozice, schopnosti či nadání nebo rasu jeho předků*“. Další čelní představitel

Zmíněné výroky jsou příkladnou ukázkou zcela disparátně chápaného problému *příroda vs. kultura*, který už dnes působí dost archaicky. Americký kognitivní psycholog Steven Pinker stylem, který je mu vlastní, hovoří o „hloupé dichotomii“ (2009: 463) a bere za triviální fakt, že veškeré jednání je pochopitelně interakcí mezi přírodou a výchovou, přičemž podíly obou jsou stejně tak neopomenutelné a neoddělitelné jako třeba délka a šířka obdélníku při určování obsahu. Doslovně pojatá polarizace *příroda vs. kultura* je skutečně mimořádně zavádějící a dost nešťastná, neboť existuje-li nějaký vztah mezi vlivem přírody a kultury na lidské chování, určitě nejde o antagonistické pojetí *příroda vs. kultura*, ale ani o paralelně fungující a mimoběžné pojetí *příroda a kultura*, daleko spíše lze mluvit o vztahu *příroda + kultura* (či „*přírodokultura*“, jak navrhuje Fuentes 2014), neboť obě entity představují společné pole pro výzkum sociálního jednání (užitečnou ilustrací jejich dvojjednosti by mohla být tzv. *Möbiova páska* a symbolem komplementarity *voda* jako sloučenina dvou prvků: *vodíku* a *kyslíku*).⁶⁹ Hlasy upozorňující na irelevanci jejich postavení do protikladů či izolovaného a disparátního studia byly slyšet už od 2. poloviny 20. století a dnes představují v podstatě mainstreamovou pozici, viz např. (Durham 1992; Meaney 2001; Lewontin 2002; Ridley 2004; Nettle 2009; Goldhaber 2012; Richerson – Boyd 2012; Descola 2014; Henrich 2015; Lock – Palsson 2016; Sasaki – Kim 2016; Causadias – Telzer – Gonzales eds. 2018 aj.).

Ať dojde k přijetí singulárního či interakcionistického pojetí problému *příroda vs. kultura*, nedává rázem výlučné zaměření na otázku, jestli má „lidská přirozenost“

řečeného psychologického směru, který ve své extrémní pozici považuje organismy za jakési černé skříňky s nezájmem o děje uvnitř, kladoucí důraz pouze na projevy chování navenek, které lze efektivně regulovat požadovaným způsobem prostřednictvím sofistikované aplikace odměn a sankcí je B. F. Skinner, který dále rozvíjel svoji práci v intencích prioritního významu výchovy na jednání jedince, viz např. (1938 a 1971; příp. i v románovém provedení 2005). Pro komplexní ohlédnutí za kulturním determinismem vč. argumentů pro jeho odmítnutí viz (Pinker 2002).

⁶⁹ Smírlivý postoj obou táborů, nabízející jakousi kompromisní pozici lze číst v následujícím výroku: „*to, co dědičnost určuje u lidí, je obecná schopnost osvojit si jakoukoliv kulturu jako takovou; konkrétní podoba kultury však bude záviset na náhodných faktorech narození a na společnosti, ve které člověk vyrůstá*“ (Lévi-Strauss 1985: 18).

sama o sobě sílu generovat společné charakteristiky i v sociální sféře (právě např. v podobě *kulturních universálií*) úplně dobrý smysl. Pokud totiž platí, že vrozené věci jsou kontaminovány nánosy ze sféry kultury (a někteří si myslí, že k tomu dokonce dochází takovým způsobem, že je od sebe již není možné rozeznat⁷⁰) či jsou jimi přímo spoluutvářeny, není ani možné označit „lidskou přirozenost“ za výhradní příčinu existence násilí a válek ve světě. Přesto je neustálým předmětem akademického zájmu spor mezi těmi, kteří v první řadě zastávají názor, že člověk je 1) *od přírody agresivní a nepřátelský*, nebo 2) *od přírody mírumilovný* (každopádně principiálním determinujícím faktorem zůstává biologická predestinace).⁷¹

⁷⁰ Vezme-li se v potaz závažná připomínka v podobě teze poststrukturalistů, tvrdících, že subjekt je konstruován diskursem, který jej domněle objektivně *popisuje*, čímž však ve skutečnosti subjekt *vytváří* (viz např. Foucault 1999), lze se legitimně tázat, nakolik jsou lidé schopni přirozenost (a samotnou sféru spadající do kategorie „příroda“) vnímat. Jinými slovy je důvodné pochybovat o tom, zdali se užití termínu přirozenost (*definovaná přirozenost*) s přirozeností (*skutečná přirozenost*) překrývá, nebo spíše reprezentuje to, co si pod ní lidé představují (srov. „*věc o sobě-noumena*“ a „*věc pro nás-phaenomena*“ – Kant 2001: 194-210 aj.). *Přírodu a přirozenost* přece lidé nutně nahlíží prostřednictvím *diskursů* (viz Geertz 2000 a jeho „*mnohost kulturních konfigurací přírody*“), eo ipso i to, co se jeví jakožto předdiskursivní, lze vnímat obvykle pouze prizmatem nějaké myšlenkové struktury a určitého diskursu, jejichž pomocí tyto „pravdy přírody“ i lidé sdělují. Je tedy jasné, že prakticky pokaždé, když lidé hovoří o přirozenosti, která má předcházet diskurzu, sami ji vlastně kontaminují určitými diskursy, čímž i tyto čisté podoby přírody v jistém slova smyslu činí též diskurzivní.

⁷¹ Historie názorů o vrozené agresivních a násilných sklonech člověka byla předmětem diskusí ve 20. století, nicméně kořeny této debaty sahají daleko do historie. Zastánci teze o konfliktní a výbojně lidské přirozenosti přitom v průběhu času argumentovali z velice různorodých pozic, viz např. Aurelius Augustinus (2006: I 7., tj. 20-21 aj., příp. Kelly 2002: zejm. 53-55 aj.) a pád člověka zatíženého dědičným hříchem nebo pojetí člověka u Spinozy, u nějž vašeň vítězí nad rozumem (dle Waltz 2001: 23-24). Dále se nabízí vysvětlení agresivního a násilného člověka od Thomase Hobbese (2009: XIII, 3-10, tj. 87-89), ale i Immanuela Kanta (1999: 31 aj.), Thomase Henry Huxleyho (1888: 203-206), Williama Jamese (1982: např. 120-123, ale i jinde) a ve 20. století z těch, o kterých se zde dosud nehovořilo, typicky ještě např. u Reinholda Niebuhra (2002), ale i u výše zmíněného Bertranda Russella (2004) s linií až do současnosti, např. u Stevena Pinkera (2011; 2012: zejm. 483-570) atd. Pro vyváženost pohledu je možné uvést i prominentního zástupce z řad odpůrců pojetí člověka jakožto přirozeně agresivní a násilné bytosti – za všechny viz Rousseauovo „*není nic jemnějšího než člověk ve svém primitivním stavu*“ (1989: 121), s výstupem, že „*lidé nejsou nepřáteli od přírody, válku vyvolávají vztahy mezi věcmi a ne mezi lidmi – válka tedy není vztahem člověka k člověku, ale vztahem jednoho státu k druhému*“ (2002: 19-20). S ohledem na symbolický význam Rousseaua pro tábor obhajující přirozeně holubičí povahu lidí bývá celá diskuse *homo bellicus vs. homo pacificus* občas titulována i jako *Rousseau vs. Hobbes*, když ten druhý slouží s ohledem na svůj koncept *člověk člověku vlkem* jako reprezentant názorové protistrany (Keeley 1996: 5-8; Dawson 1996a: 19-33 a 1996b; Lawler 2012; Sapolsky 2019: 265-284 aj.). Jde-li o rousseauovsky pojaté texty, které jsou datací vzniku blíže 20. století, potom lze odkázat na stať od ruského anarchisty Pjotra Kropotkina (1922), v níž argumentuje z darwinistických pozic, když tvrdí, že sama příroda postupně stvořila člověka do podoby bytosti, která ctí uspořádané společenské vazby, je kooperativní, altruistická a mírumilovná. V moderní podobě pak představuje odmítavé stanovisko ke geneticky naprogramované a po zvířecích předcích člověka zděděné inklinaci k násilí, i když bez rousseauovské idealizace ryze dobráckého divocha, např. (Sussman 1999 a 2004; Sussman – Hart 2010; Fry 2006; de Waal 2006 a 2012; Roscoe 2007; Ferguson 2009 a 2011 či Seville Statement on Violence 1990) atd. Obě protikladná stanoviska čelí v takto vyhocené variantě

Politická filozofie disponuje protikladnými popisy povahy člověka a tzv. *přirozeného stavu* od novověkých teoretiků společenské smlouvy Thomase Hobbesa (2009: 87-91) a Jeana-Jacquesa Rousseaua (1989: 86-114). V obou případech ale jde o teoretický konstrukt, myšlenkový experiment a hypotetický stav, přičemž dnes už jsou k dispozici prostředky, jak do situace prvních lidských pospolných skupin, či ještě o něco dříve, nahlédnout. Oblíbeným způsobem zkoumání lidské přirozenosti ve vztahu k primordialitě násilí jsou ve 20. století, kromě výzkumu chování primátů i paleontologické či archeologické nálezy, příp. antropologická pozorování současných přírodních a civilizací téměř nedotčených komunit. Někteří autoři na základě tohoto pohledu do historie (pro přehledné zpracování statistik viz Roser 2019) rozhodně tvrdí, že významná část (zejm. mužské) populace umírala odedávna v důsledku vnitrodruhové agrese – zabítí a vražd – a násilí považují za běžnou příčinu smrti i u dnešních přírodních národů (Chagnon 1968a a 2013: 247-278; Keeley 1996 a 2014; Ferrill 1997: 9-32; Wrangham – Peterson 1997; Walker 2001; Haas 2004; LeBlanc – Register 2003; Gat 2008; Pinker 2011; Wrangham – Glowacki 2012; Chacon – Mendoza eds. 2013; LeBlanc 2014; Allen – Jones 2014 eds.; Kim – Kissel 2018 aj.).

zjevným potížím a námitkám, které se objevují už na první pohled: tábor, jenž symbolizuje postava Rousseaua, by měl dokázat vysvětlit logický paradox, jak mohl údajně od přírody zcela mírumilovný lidský tvor dospět do situace, kdy se najednou objevila válka, tj. jak může z čistě dobrého a dobrotivého povstat cokoliv dobru se vymykajícího. Na druhé straně ti, hovořící o člověku jako o zabijákovi ze své přirozenosti, stojí před problémem, jak např. vysvětlit existenci psychických potíží, jimiž trpí ti lidé, kteří participovali na zabíjení ve válce (tzv. *posttraumatická stresová porucha* – Tick 2005 a 2014; Paulson – Krippner 2007; příp. originálně i Shay 1995 a 2003 aj.). Nenucenost, ba snad i radost či potěšení, při vykonávání činností, k nimž má být člověk od přírody předurčen, kontrastuje s výzkumy, poukazujícími na neochotu a obecně silný odpor lidí způsobovat bolest druhým, nebo je dokonce usmrcovat, zejm. jde-li o akty vykonané fyzicky tváří v tvář (Greene 2003; Cushman – Gray et al. 2012; Livingstone Smith 2007: kap. 8; Sapolsky 2019: 545-548; a především Grossman 1995; Grossman – Christensen 2017; srov. Ehrenreich 1997; Bourke 1999; van Creveld 2008). Celá historie diskuse na ose *homo pacificus* a *homo bellicus* je mnohem komplexnější, a její zpracování sahá daleko za obzory tohoto krátkého vstupu. Nezdá se každopádně, že by takto schematické dělení povahy člověka dávalo dobrý smysl, neboť lidský jedinec je zpravidla schopen zařazovat do repertoáru svého jednání prvky z obou složek, té „dobré“ i „zlé“. Z nekonečně dlouhého seznamu zdrojů zabývajících se tématem, lze doporučit jako vhodný výchozí texty (Dyer 2006; Fry 2013 eds.).

Nejde přitom o fakt, jenž by byl dalšími akademiky akceptován bez výhrad, viz např. (Marshall Thomas 1989; Mead 1990; Otterbein 1997 a srov. 2004 a 2008: zejm. 52-99; Kelly 2000 a 2005; Ferguson 2003 a 2006b a 2013a a 2013b a 2018; Fry 2007; Fry – Söderberg 2013 aj.)⁷². Ovšem i kdyby mělo být pro účely argumentu o lidské belikozitě přijato, že mortalita v důsledku použití násilí mezi lidmi byla vysoká ještě před prosazením sedentárně-zemědělského způsobu života, nemusí z toho vyplývat, že k úmrtí masivně docházelo právě v důsledku *válek*. Vrozená a evolučně získaná inklinace k agresí a násilí vůči dalším lidem se sice docela dobře může projevovat útoky a četnými pokusy o fyzické napadení, ba zabíjením a homicidou většího rozsahu, ale iniciativa k těmto akcím se objevuje spontánně, částečně poháněna instinkty či emocemi, když zde jsou navíc hybatelem konání čistě individuálně-egoistické motivace. A je-li válka skupinovým fenoménem, vykonaným politickou autoritou pro politické cíle a jevem s určitými výše nastíněnými rysy jako např. pokročilá sociální organizace apod. (pro definiční ukotvení viz zejm. kap. 1.1.2), nezdá se být za vysoký počet úmrtí v době dávné historie z větší části zodpovědná.

Platí, že válka zůstává s ohledem na požadavek určité úrovně společenské organizace, nezbytné pro plánovanou a koordinovanou kolektivní akci, převážně kulturním fenoménem, objevujícím se ve své typické podobě v pokročilejším stadiu komplexnějších lidských societ (těch nekočovných a s vyšší hustotou populace).

Po výše uskutečněném shrnutí kritiky izolovaného přístupu ke studiu problému

⁷² Některé epizody daného akademického sporu doprovází dosti vyhrocené kontroverze, viz např. známý a extenzivně citovaný výzkum antropologa Napoleona Chagnona (1967 a 1968b a 1977), popisující lid Yanomamů z amazonského deštného pralesa (konkrétněji obývající území u hranic Brazílie s Venezuelou) jako extrémně násilný. Coby interpretaci takového jednání nabízí sociobiologii inspirované vysvětlení o reprodukčním úspěchu v podobě vyššího počtu potomků yanomamských válečníků. Závěry výzkumu se stejně jako metodologie a způsoby intervence do života civilizací málo dotčeného kmene staly předmětem emotivní kritiky, viz (Ferguson 1989 a 1995 a 2001; Tierney 2002; Borofsky ed. 2005; Sahlins 2013 aj.; srov. Chagnon 2013). Mimo to jsou ale k dispozici i méně angažované sborníky, předkládající vyváženějším způsobem pohledy obou táborů (Haas ed. 1990; Martin – Frayer eds. 1997; Knüsel – Smith eds. 2019 aj.), příp. kratší užitečné přehledové studie (Helbling 2006; Kim – Kissel 2019).

příroda vs. kultura pochopitelně nelze tvrdit, že válku vysvětluje a formuje výlučně sféra kultury. I vlivy „přírody“ jsou významné, ale mezi ty nejdůležitější biologií podmíněné vlastnosti, na které je rozumné se při bádání nad příčinami a dynamikou válek zaměřit, nepatří ty regulující agresivitu a sklon k násilnému chování, nýbrž ty zodpovědné za sklon k tribalistní dichotomizaci *my a oni*. Celý proces tohoto způsobu sociální kategorizace je totiž mechanismem ukotveným v samém DNA lidí, probíhá samovolně a automaticky, s tím, že tato vlastnost ve výbavě člověka už skutečně významně promlouvá nejen do podoby fenoménu války, ale i její odnože – *spravedlivé války* (dále viz kap. 3.2).

Hlavním cílem tohoto oddílu bylo představit a kriticky reflektovat příspěvek autoritativních filozofů k problematice násilí s těžištěm v období okolo uplynulého století, což evokuje poznámku o filozofii 20. století, jako do velké míry věku zkoumání jazyka. Ten pro analytickou filozofii – coby dominantní proud filozofických úvah této etapy přinejmenším v anglosaském světě – představuje primární nástroj poznání a hlavního zprostředkovatele okolního světa. Proto se vždy táže po exaktním vymezení smyslu a významu pojmů. Má-li být tedy filozofická reflexe *násilí* 20. století úplná (jakkoliv jde o téma spadající spíše pod oblast sociální a politické filozofie), jeví se užitečné vzít za svůj důraz na pojmový aparát a pokusit se vymezit samotný termín s přihlédnutím k jeho využití pro popis velmi rozmanitých aktů člověka. To je i úkolem bezprostředně navazující kapitoly.

1.2.2 Násilí – pokus o vymezení pojmu aneb kolik podob má násilí?

Z předchozí kapitoly jasně vyplývá, že fenomén *násilí* nabízí množství tematických okruhů vhodných pro filozofická zkoumání. Rovněž lze vyzorovat, že každý z těchto okruhů je plný dalších konkrétních problematických otázek, při jejichž zodpovídání se zase a znovu asociují a otevírají další a další subtémata a subotážky. Okruh souvisejících problémů může být u natolik komplexních jevů, jakým násilí je, skutečně obrovský. A to tím větší, čím širší či vágnější definice pojmu násilí je přijata. Naopak jeho exaktní a užší vymezení napomáhá ohraničit relevantní pole výzkumu, umožňuje jej věcně a efektivně uchopit a zároveň zamezuje nebezpečí přílišné roztržitosti a potenciální bezbřehosti diskuse. S tímto vědomím – a také proto, že násilí představuje jeden z centrálních pojmů této práce – se jeví jako užitečné o něm důsledněji pojednat, specifikovat jeho obsah a doplnit jej o přehled možných alternativních uchopení. V případě násilí jde o termín, u nějž se přímo nabízí interdisciplinární přístup, nicméně platí, že primárně bude daný fenomén reflektován z filozofických pozic a to včetně oněch alternativních konceptů.

Kdykoliv je bez dalšího upřesnění v daném textu zmínka o násilí, operuje se s minimalistickým pojetím, jež by pro účely zahájení diskuse o definičních problémech pojmu mohlo znít následovně: *akt úmyslného použití fyzické síly alespoň jednou osobou za účelem způsobit újmu na zdraví osobě druhé a to proti její vůli* (s doplněním, že je zahrnuto i využití technologií v podobě některých moderních zbraní, způsobujících okamžité fyzické poranění a destrukci i na velké vzdálenosti, aniž by bylo nutné vyvinout vlastní fyzickou sílu ve významné míře, tj. např. zmáčknutím spouště, stisknutím tlačítka apod.).⁷³ Takto ohraničená sféra

⁷³ Termín *násilí* je ve veřejném diskursu často používán zaměnitelně s termínem *agrese*, nebo dokonce s termínem *agresivita*, ale pochopitelně se nejedná o plně synonymní výrazy (u posledního zmíněného pojmu už jen proto, že zatímco *násilí* a *agrese* společně představují projevy chování a odkazují ke konkrétním akcím, *agresivita* představuje vlastnost a označuje sklon k určitému jednání – konkrétně právě k tomu přistoupit

násilí vymezuje základní způsob práce s daným termínem v tomto textu a představuje pouze to, co je zde chápáno jako centrální prvek kategorie násilí. Jde o pracovní definici, která přitom v žádném případě neusiluje o to, být plně vyčerpávající a všeobecně akceptovanou definicí, postihující veškeré formy a druhy činnosti, které by mohly být eventuálně zařazeny pod hlavičku násilí. Dalo by se tak např. docela dobře namítnout, že uvedený popis obsahu pojmu nezahrnuje *úmyslný pokus poškodit čistě materiální statky* nebo situace, kdy se do pozice objektu, jemuž se vědomě působí újma, dostávají *jiná zvířata než člověk*, ačkoliv nejenže tyto případy bývají obsaženy v mnohých definičních pokusech významných institucí (viz např. Blackwell Dictionary of Social Psychology dle Geen 1995: 669; Oxford Dictionaries 2020; The American Heritage Dictionary 2020 aj.), ale rovněž intuice většiny osob by patrně podobné případy za akty násilí považovala.⁷⁴

k *agresi*). Stojí za to zde zmínit a stručně okomentovat alespoň dva vybrané rozdíly, které bývají pro diferenciaci mezi *násilím* a *agresí* uváděny: obecně se má za to, že zatímco pod *agresi* patří obrovská množina jednání – fyzické, verbální, přímé, nepřímé atd. – které se vztahuje k útoku, hrozbě nebo obraně, násilí je více specifické. Už jen proto, že násilí bývá rezervováno pouze pro lidské osoby jakožto aktéry, o mimolidských zvířatech coby vykonavatelích násilí smysluplně hovořit nelze (např. Hlobil 2017 či též následující pozn. pod čarou). Jedno z nabízených vysvětlení tvrdí, že v protikladu k *agresi*, která může být vnímána i v pozitivním smyslu, jde v případě *násilí* vždy o nějaké překročení norem, přičemž normotvorní živočichové jsou pouze lidé, má nicméně své slabiny a nelze jej absolutizovat. Slovo násilí sice skutečně zpravidla bývá používáno v negativních konotacích a automaticky v pejorativním smyslu coby patologické, antisociální a delikventní jednání, viz např. (Dewey 1916: 295 aj.), nicméně tvrdit, že pojem sám v sobě má implicitně obsažen prvek čehosi nesprávného či amorálního už není tak jednoznačně přijímán, neboť to s sebou nese potenciál odlišného hodnocení určitého chování coby násilného na základě odlišných perspektiv stran sporu a zvláště u textu, jenž se zabývá problematikou stanovování pravidel pro válku, kde je násilí silně zastoupeno, by mohl mít požadavek označit za násilné pouze takové jednání, jež je překračováním pravidel, za výsledek i zmatení – obsáhlou debatu na dané téma zachycuje např. (Wyckoff 2013). U *agresivity*, ale i *agrese* je oproti tomu mnohem snazší nalézt konsensus na tom, že kromě nežádoucích projevů lze rozeznat i jejich objektivně pozitivní aspekty („zdravá“ agresivita na trhu práce, ve sportu, apod.). Pro účely této stručné poznámky pod čarou je možné z plejády textů, které se tématem zabývají, vybrat rakouského etologa Konrada Lorenze (např. 2000 aj.), jenž mj. vidí jako jeden z nejdůležitějších pozitivně vnímaných úkolů vnitrodruhové agrese zabezpečení stejnoměrného rozdělení živočichů téhož druhu v rámci biotopu a dále přisuzuje agresivnímu jednání organismů, které ho jsou schopny, úlohu zabezpečení větší adaptability na okolní prostředí a úspěšnosti v podmínkách, ve kterých se ocitnou – např. pokud jde o situace bezprostředního zachování života při odrážení útoku nebo obhajobě teritoria, přístupu k potravě pro sebe, partnera nebo potomky – jinými slovy, přispívá k oné žádoucí zdatnosti individua. Pro další diskusi o fenoménu agrese vč. úsilí o nalezení definice a rozlišení pojmů agrese a násilí viz např. (Tedeschi – Felson 1994; Baron – Richardson 2004: zejm. 1-38; Krahe 2013: zejm. 18-23; Allen – Anderson 2017 aj.).

⁷⁴ Proto např. ty nepokoje na veřejnosti, které doprovází výtržnosti, vedoucí k různě rozsáhlému poškození na majetku, avšak bez otevřeného přímého střetu mezi jednotlivými aktéry, by jistě mohly patřit mezi případy násilného chování a jejich zařazení do této kategorie by odpovídalo i všeobecnému přesvědčení a praxi, viz např. (ČTK 2015). To platí i pro čistě soukromou a neveřejnou sféru, kdy je skutečně velmi snadné si představit, že rozbití a likvidace mobiliáře bytu jednotlivcem či skupinou osob, budou většinou označeny za

Definice dále s odkazem na interpersonální rozměr vylučuje všechny formy čistě sebepoškozujícího chování (ať už přímou tělesnou destrukci sebe sama nebo v podobě bulimie a mentální anorexie vč. extrémní varianty újmy způsobené na vlastní osobě – sebevraždy) a s ohledem na zmínku o jednání proti vůli poškozeného vlastně vylučuje i konsensuálně prováděné akty určitých osob na těle masochisticky orientovaných jedinců. Další hraniční příklad do úvahy nabízí extrémní bojové sporty typu MMA, wrestling, box apod., jež by naopak formálně vzato mohly spadat do předložené pracovní definice, a také se běžně za sporty, v nichž je násilí přítomno, označují (Atyeo 1979; Jewell ed. 2012; Kerr 2013; Young 2019). Na druhou stranu zápas dvou dospělých, svéprávných a svůj souhlas s účastí vyjadřujících jedinců, utkávajících se podle předem domluvených pravidel, nepředstavuje nic zavrženíhodného (což vrací diskusi k otázce, jestli je pro kategorii násilí tak důležité překračování pravidel).

Ještě mnohem podstatnější otázku ohledně zařazení do výše stanovené sféry násilného jednání představuje individuální sebeobrana, příp. obrana třetí osoby nebo další legitimní a oprávněné intervence, obsahující fyzickou sílu, např. policejní

násilnou akci a to aniž by byla komukoliv z přítomných způsobena jakákoliv tělesná újma nebo byla porušena jeho práva. Podobně jako u násilí vykonávaného na hmotných statcích bude patrně v souladu se všeobecným postojem a jakousi „lidovou psychologií“ i představa, že se člověk může dopustit násilí i na jiných živých bytostech, než jsou lidé, především potom na obratlovcích (a to přesto, že obráceně to jaksí nejde: není příliš sporu o tom, že útok mimolidských zvířat, při nichž člověk – nebo i jiný živočich – utrpí tělesnou újmu, za násilí považovat jednoduše nelze, což souvisí s přiznáním odlišného stupně morálního statusu; pro úvod do debaty k této otázce viz např. Jaworska – Tannenbaum 2018). V tomto případě by asi bylo možné z nějakých striktně formálních argumentačních pozic navrhnout a zároveň se pokusit obhájit, aby se slovo násilí vztahovalo jen k určitému aktu mezi lidmi a zvolit pro případy ekvivalentního aktu mezi lidmi a ostatními zvířaty jiný termín (podobně jako mimolidská zvířata mohou podle převládající uzance českého jazyka *žrát*, ale nemohou *jíst*, mohou *pojít*, ale nemohou *zemřít*, event. mohou být *usmrcena*, ale nemohou být *zavražděna* – jakkoliv je už dnes standardně možné za jejich trýznivé usmrcení viníka postihnout – viz např. v ČR Zákon č. 246/1992 Sb.). O to ale v dané práci nejde. Jak bude uvedeno dále v hlavní části textu této kapitoly, jedním z důvodů, proč se zde s příklady úmyslného poškození materiálních statků (jako např. žhářství, vandalismus aj.) nepracuje, je ten, že zpravidla nejde o politicky motivované skutky, což platí i u případů „násilí“ na mimolidských zvířat, kterého se na nich zpravidla nikdo nedopouští za účelem dosažení nějakého politického cíle. Všechny tyto skutky proto stojí mimo zorný úhel hlavních snah této práce, která cílí na studium násilí, odehrávající se ve formě válek, tj. principiálně politických fenoménů, čímž se stává problematika jejich klasifikace irelevantní.

akce.⁷⁵ Není zde nicméně nutné se dlouhosáhle přít a argumentovat pro, nebo proti zařazení těchto případů do sféry násilí, neboť pro účely práce samotné to není podstatné. Prvek záměrného použití fyzické síly člověkem na jiném člověku s cílem jej zranit hraje v kategorii násilí naprosto ústřední úlohu, a tak je zde artikulován samostatně, očištěn od další problematizace, aby mohl posloužit jako vhodný a dobře srozumitelný reprezentant – prototyp – popisovaného fenoménu. Pokud dojde k přehledné analytické rekapitulaci, byly pro násilí jako typické vybrány následující prvky: úmysl – fyzická újma – interpersonální jednání.

Vymezení prostřednictvím těchto tří pilířů je užší než klasická a hojně uváděná (Turshen 2004: 29; Bessel 2015; Fraga 2016; Shapiro 2018 aj.) definice násilí od *Světové zdravotnické organizace* (WHO), která pod pojem zařazuje „*úmyslné použití či hrozbu použití fyzické síly nebo moci proti sobě samému, jiné osobě nebo proti skupině osob, která přímo způsobí, nebo s vysokou pravděpodobností bude mít za následek, poranění, smrt, psychologickou újmu, deprivaci a poruchu vývoje osobnosti*“ (Krug et. al eds. 2002: 5). Pokud jde o zařazení *hrozby použití fyzické síly*, které je uvedeno nad rámec zde přijatého popisu pojmu násilí, a s nímž mohou souviset takové činy jako např. únosy, vydírání, příp. i znásilnění a další praktiky, kdy jeden z aktérů přiměje druhého aktéra k určitému jednání, ke kterému by býval sám a dobrovolně nepřistoupil – klasicky viz (Dahl 1957: 202-203) – potom je

⁷⁵ Takové činy by znovu s odkazem na násilí jakožto pojem s normativními konotacemi nemusely být do kategorie násilí řazeny, srov. slavná definice státu od německého sociologa Maxe Webera (2009b: 244), která zmiňuje „*legitimní fyzické násilí*“, což může znít jako oxymóron. Policejní složky užívají pro donucovací prostředky *fyzickou sílu a pacifikují* pachatele přestupků nebo trestných činů, ale to se v daném pojetí neoznačuje jako *násilí*, neboť jednají v souladu s pravidly (to samé i v případě střetu dvou pravidelných armád, které mají v uniformovaných osobách protistrany svůj legitimní cíl?). O *policejním násilí* může být smysluplně řeč až tehdy, když policejní jednotky překročí své pravomoci nebo nedodrží další důležitá kritéria jako je přiměřenost zásahu apod. To samé se samozřejmě týká i sebeobrany, která k tomu, aby byla označena za morálně přípustnou, musí respektovat řadu omezení a dostát množství podmínek. I když jim nicméně dostojí, v běžné řeči se stále a znovu lze setkat s prohlášeními o tom, že oběť útoku pro svoji legitimní obranu využila násilí. K diskusi o pravidlech přípustné sebeobrany – která hraje klíčovou roli i v rámci oboru spravedlivé války – a to jak na individuální, tak i kolektivní úrovni, viz např. (de Rooze 1990; Thomson 1991; McMahan 1994 a 2004b a 2005b a 2006; Rodin 2002; Kaufman 2009; Frowe 2014 a 2015: 9-49; Miller 2014: zejm. 44-77; Coons – Weber eds. 2016; McPherson 2018; Steinhoff 2020; příp. přehledově Johnson 2008).

důležité zmínit, že jde o situace, které jsou velmi úzce svázané s pojmy *donucování* (Nozick 1972; Tedeschi – Felson 1994; Wertheimer 2014 aj.) či *moc* (klasicky např. Weber 1978: 53; dále k rozboru pojmu zejm. Russell 1938; Clegg 1989; Morriss 2002; osobitě i Foucault 2001; Lukes 2005: pro úsporné a užitečné zachycení další diskuse k mimořádně obsáhlému tématu viz zejm. 163-187).

A to dokonce tak silně, že jejich zařazení do kategorie násilí je na hranici akceptovatelnosti, neboť jakkoliv může být zmíněné trio pojmů příbuzné, existují mezi nimi přece jenom signifikantní rozdíly. Co činí *moc* distinktivní od *násilí* je mj. skutečnost, že zatímco *moc* znamená určitou dispozici a potenciál jednání člověka, samotné násilí už vždy představuje nějaký reálně vykonaný akt (proto o něm lze hovořit až jako o jednom z konkrétních projevů moci). Určitá osoba tak může být držitelem moci a disponovat jí, čehož u násilí není možné dosáhnout – nelze jej *mít*, násilí se může pouze *dít*.⁷⁶ Stejně tak nesprávné by bylo zaměňovat s pojmem násilí pojem donucení (neboli „*každou akci, která je vykonána s úmyslem způsobit újmu jiné osobě či si vynutit její poslušnost*“ viz Tedeschi – Felson 1994: 168). Jak je patrné, oba termíny jsou sice opět vzájemně v úzkém vztahu a násilí pochopitelně může být, a často i skutečně je, využito jako jedna z forem donucení, nicméně nejde o jediný způsob a „donucovací prostředek“. K donucení vůbec nemusí docházet pouze v důsledku přímého použití násilí, nýbrž jej lze uskutečnit i jinak, vč. např. hrozby trestu, a dalších variant, kde jakákoliv přímá fyzická síla absentuje (a platí i obráceně, že násilí není nijak vázané na pojem donucování a člověk k němu může přistoupit i za zcela jiným účelem).

S tím úzce souvisí i další odlišnost mezi výše zmíněnou a často diskutovanou definicí WHO a zde předloženým a obhajovaným minimalistickým pojetím. Zatímco první

⁷⁶ Ostatně proto nelze pochopitelně považovat za násilí ani *nerealizované plány* na násilné akce, *představy*, natožpak třeba *sny*, jakkoliv by mohlo jít o fantazírování plné obrazů těch nejbrutálnějších forem násilí. To vše by bylo možné zařadit do kategorie násilí až tehdy, kdy by došlo k realizaci.

jmenované vymezení explicitně zařazuje do kategorie násilí i *psychologickou újmu*, pro účely této práce přijatá charakteristika s ní nepracuje a nepočítá za násilné ani prostředky, které k psychologické újmě mohou vést, pakliže neobsahují použití fyzické síly vůči poškozené osobě. Takovými prostředky „psychického násilí“ se konkrétně míní různé formy ponižování, zastrašování a vyhrožování prostřednictvím např. jazykových a verbálních projevů nebo chování klasifikované jako mobbing, bossing, stalking, harašení či obecně fyzické síly prosté šikanování v různých sférách lidských aktivit, vě. té zcela neosobní, např. prováděné dopisní či elektronickou poštou (příp. i tzv. *kyberšikana*), viz např. (Garbarino – deLara 2003; Hirigoyen 2011; Dromm 2012; Duffy – Sperry 2012; Hinduja – Patchin 2015; Smith 2018). To vše může probíhat od jedinců – fyzických osob – nebo pod hlavičkou institucí – např. úředníků či médií (novinářů atp). Všechny tyto akty, byť jsou bez přítomnosti brachiálního násilí, přitom dost často vedou nejen k emocionální újmě a různým psychickým traumatům, ale mohou působit i na fyzickou stránku a v konečném důsledku mohou mít negativní dopad na samotnou somatiku člověka: váží se k nim mj. poruchy spánku, chronická únava a bolesti hlavy, žaludeční problémy a další příbuzné potíže s procesem trávení aj.

I když lze uznat, že „nenásilné“ formy psychologického nátlaku mohou být v porovnání s těmi fyzickými-násilnými útoky stejně tak zraňující (a někdy třeba i více), je snad ospravedlnitelné s ohledem na hlavní záběr práce – tj. analýzu pocesů přímo souvisejících s vedením války – orientovat zorné pole výzkumu především na ty bezprostřední fyzické akty násilí, které zastávají ze všech známých forem a podob válečného násilí ústřední úlohu.⁷⁷ V rámci násilných aktivit úzce spojených

⁷⁷ To snad platí i s vědomím, že účast ve válce samozřejmě může mít i pro takové aktéry, kteří nebyli během bojů nikdy zraněni a neutrpěli žádnou tělesnou újmu, velmi tvrdé dopady na psychiku. Znamenité zpracování problematiky nabízí (Grossman 1995; Grossman – Christensen 2017 aj.). I zde je to nicméně do velké míry

s válkou je dále pozornost logicky zaměřena zejm. na takové, které jsou vykonány *kolektivně* a pro *politické účely* (tj. primárně tam patří instrumentálně motivované násilné jednání skupiny, jejíž členové se i jako jeden celek se společnými politickými cíli vzájemně chápou). Proto zde nejde ani tak o sledování skutků, řadících se např. pod termín domácí násilí (McCue 2008; Jackson ed. 2015 aj.), ale vlastně ani o takové činy jako loupežná přepadení či nájemné vraždy, uskutečňované pro ekonomický zisk nebo další individuální násilné trestné skutky, příp. i násilné potyčky bez sledování politických cílů a záměrů. Všechny tyto činy sice nepochybně mohou náležet do třídy násilí, vymezené na úvodní straně této kapitoly, leč přesto jim zde není věnován větší prostor. Mezi zkoumané jevy naopak patří násilné výbuchy občanské nespokojenosti, teroristické útoky, státem páchané násilí a především veškeré násilné děje, jež jsou bezprostřední součástí války vč. mučení a týrání (např. takové, které se dělo během druhé světové války, z novější doby potom i na zajatcích v Iráku apod., viz Innes 1999: zejm. 162-173; Zimbardo 2014: zejm. 387-448 aj.).⁷⁸

Není pochyb o tom, že množství z výše zmíněných forem násilí, jež se pod zdejší selektivní klasifikaci pojmu nevejdou, lze jinak považovat za mimořádně závažné či přímo zavrženíhodné, a tak je bezesporu důležité na ně upozorňovat či se jim přímo snažit předcházet.⁷⁹ Koherentně pojednat o „všech zlých věcech na světě“ nicméně

právě fakt přítomného fyzického násilí, ať už vykonávaného ostatními a na ostatních nebo pozorovaného u spolubojovníků a dalších osob, co vede k rozmanitým poruchám psychiky člověka.

⁷⁸ Snaha o konceptualizaci pojmu násilí a diskuse o problematických bodech této činnosti spolu s dalším úsilím násilí definovat, klasifikovat, typologizovat a rozlišit jeho různé formy má svoji historii a je i dnes rozšířená, viz např. (Curtin – Litke eds. 1999; Englander 2002; Krug et. al eds. 2002; Mareš 2003; Rutherford – Zwi – Growe – Butchart 2007; Tolan 2007; Audi 2009; Garver 2009; Wieviorka 2009; Coady 2012: zejm. 21-42; Bufacchi 2013; Haupt 2015; Hamby 2017; American Psychological Association 2020 aj.).

⁷⁹ Jedním z takových příkladů je i otázka, zdali zařadit do kategorie násilí jednání, které není bezprostředně doprovázeno fyzickými útoky, ač jeho konečné důsledky přímou fyzickou újmu či likvidaci obsahují. Příkladem budiž fenomén holocaustu, jenž byl ze strany organizátorů zcela prost fyzického rozměru, neboť se jeho bezprostřední realizace hlavní architekti osobně neúčastnili. Takový Adolf Eichmann nikdy nikoho osobně nezavraždil, nikdy nikoho netýral a nikdy nikomu přímo fyzicky neublížil. Ovšem jeho aktivní participace na systematickém a precizně logisticky i technicky provedeném vyvražďování několika milionů lidí je

při nejlepší vůli nejde, a to je i hlavní důvod, proč dochází ke specializovanějšímu vymezení (jež je doopravdy motivováno hlavně snahou zaměřit se na jádro řešeného tématu – v žádném případě za tím nestojí bagatelizace a zlehčování problémů přidružených k pojmu násilí). Proto nakonec není reflektován ani další známý příklad, tradičně spadající do rámce širšího konceptuálního pojetí násilí, který zahrnuje všestrannou deprivaci osob a omezení jejich potenciálu rozvoje ze strany neosobní instituce tj. např. prostřednictvím zákonů, norem a společenského, politického či ekonomického uspořádání, budujícího různé selektivní bariéry přístupu jedinců ke vzdělání, lékařské péči, na trh práce atp. Jinými slovy mimo zdejší definici zůstává tzv. „*strukturální násilí*“ (Galtung 1969: zejm. 168-183; dále 1971; 1996 aj.) neboli újma způsobená nepřímo, v podstatě vždy bez fyzické a bezprostřední přítomnosti konkrétní osoby vykonavatele, které se do vymezené kategorie násilí v této práci nevejde už proto, že jej jeho „oběti“ vlastně nemusí jako násilí subjektivně vnímat.

Tato specifická forma násilí, kterou artikuloval a do prostředí akademické debaty prosadil norský matematik Johan Galtung se typicky váže k jevům jako chudoba (způsobená sociální nespravedlností), genderová nerovnost (doprovodný jev patriarchálních společností) nebo degradace životního prostředí (znovu jde o antropogenní vliv, tj. důsledek činnosti člověka) atd. A pokud je podle vlastní definice strukturální násilí přítomno tehdy, pakliže se reálná úroveň blahobytu (ve smyslu: uspokojování potřeb) snižuje pod úroveň, jež je potenciálně možná, potom může jako ilustrativní příklad posloužit úmrtí na tuberkulózu, které je třeba ještě v 18. století chápat jako nevyhnutelné, ale s ohledem na poznatky a prostředky současné medicíny už nikoli. Podobně lze předejít i chorobám, propukajícím v důsledku znečištění ekosystémů určitých oblastí světa, k nimž došlo kvůli morálně

nepopíratelným historickým faktem (slavně např. Arendtová 2019). Pře o to, jestli se jedná, či nejedná o násilí, zůstává ale s ohledem na zde přijatý způsob uchopení této problematiky za obzorem disertační práce.

zpochybnitelnému světovému ekonomickému uspořádání a dělbě práce. Plody vědeckého pokroku v oblasti medicíny či možnost existence v nezávadném životním prostředí jsou zde jednotlivcům upřeny vždy v důsledku působení struktury, v jejímž rámci se nacházejí v nevýhodném postavení. Těmito otázkami se v daných intencích intenzivně zabývají např. (Farmer 1996 a 2004 a 2005; Sen 1999: zejm. 87-110 a 2008; Pogge 2002 a 2013 aj.; Nixon 2011; příp. i Gutiérrez 1988).⁸⁰

Jako konkrétní případ komplexně exploativního a sociálně nespravedlivého politického uspořádání, odkazujícího ke strukturálnímu násilí, se nabízí např. systém tzv. *apartheidu*, fungující oficiálně mezi lety 1948-1994 v Jihoafrické republice (Gordon 2017 aj.). Tehdy totiž platily zákony, jež některé skupiny populace objektivně znevýhodňovaly na poli společenském, kulturním, politickém i ekonomickém (v daném případě šlo o černošské obyvatelstvo; globálně patří mezi skupiny ohrožené strukturálním násilím především ženy, děti, domorodé obyvatelstvo a obecně nejchudší vrstvy společnosti). Tento příklad by ale mohl být trochu zavádějící, neboť systém *apartheidu* stál, tak jako i jiné projekty kolonialismu, do značné míry na hrozbě a mnohačetném faktickém uplatnění bezprostředního fyzického násilí v podobě např. policejní represe apod. Pro strukturální násilí by proto mohlo být typičtější omezení přímo na takové institucionální akty a soubory politik, které přispívají ke krácení základních lidských potřeb především (nebo i výlučně) formou legislativních opatření, převládajícími společenskými normami a přijatým ekonomickým systémem bez otevřené hrozby či přímého použití násilí (tj. např. nespravedlivé daňové zatížení a příjmová nerovnost nebo už zmíněný

⁸⁰ Pokud jde o německého filozofa Thomase Poggeho, zmíněného zde mezi těmi, jež se dotýkají fenoménu strukturálního násilí, stojí za to v práci zabývající se tématem spravedlivé války připomenout, že tento myšlenkový koncept sám využívá ve svých textech o chudobě jako porušování lidských práv, kde se zamýšlí nad možnostmi legitimní a přípustné obrany obyvatel postižených nespravedlivě způsobenou chudobou, explicitně viz např. (Pogge 2013; srov. Lippert-Rasmussen 2013 a 2017; Räikkä 2014). Z toho vyplývá, že ač je fyzické a přímé násilí nepochybně centrálním zájmem teorie spravedlivé války, tato myšlenková tradice je potenciálně využitelná i pro morální hodnocení jiných forem násilí.

diskriminační přístup ke zdravotním službám, do sféry vzdělávání nebo na trh práce). Pokud by tyto jmenované složky byly otevřeny materiálně dobře zabezpečeným skupinám či monopolizovány těmi, kteří drží mocenské pozice ve státě, zatímco nejnižším společenským vrstvám by byly upřeny, což by rezultovalo v problémy se zabezpečením základních potřeb: potravin, pitné vody, bydlení apod., pak lze hovořit o čistém případě strukturálního násilí.

V případě jihoafrického apartheidu se navíc jednalo o plně vědomé, ideologicky podložené a zdůvodněné politiky, zatímco pod strukturální násilí lze řadit i ty nepřímé a v podstatě nezamýšlené konsekvence fungování ekonomických a politických systémů jako je sociální vyloučení a nižší průměrná délka života určitých skupin populace či naopak vyšší míra nemocnosti a chronických zdravotních potíží, dotýkající se selektivně také pouze jistých segmentů obyvatel. Pozadí těchto struktur a mocenských hierarchií, udržujících vztahy nadvlády a panování jedněch nad druhými, může podněcovat skupiny, které pocítují výše uvedené dopady nejtvrdším způsobem, k otevřeným výbuchům násilí fyzického (ty jsou ale jen snadno pozorovatelnou a zaznamenanou „špičkou ledovce“ nad hladinou, příčiny se nachází ukryty kdesi pod ní, viz např. Salvage – Rowson – Melf – Sandøy eds. 2012; Pilisuk – Rountree 2015; Hiller 2017 aj.). V porovnání s fyzickým násilím je tak pro to strukturální charakteristická jeho „neviditelnost“, kdy k negativnímu vlivu na jedince dochází bez přítomnosti a jednoznačné personifikace vykonavatele⁸¹. Nízká kvalita života a nerovné příležitosti se obvykle jeví perspektivou těch nejvíce postižených jako standardní a normální stav věcí, neboť jsou tak mocně zakotveny

⁸¹ Zde se nabízí odkaz na současné převládající metody boje ve vojenských konfliktech, kde jsou masivně nasazovány moderní zbraňové systémy, schopné zacílit a pomocí dálkově ovládaných střel fyzicky zneškodnit i osoby geograficky velmi vzdálené, nacházející se zcela mimo frontovou linii. Cíle takových útoků potom mohou nabývat pocitu, že k útoku na ně došlo „z čistého nebe“ a i zde doslova bez přítomnosti a identifikace osoby vykonavatele. Dále je k tématu možné doporučit zejm. (Strawser ed. 2013; Allhof – Evans – Henschke eds. 2013: 285-404; Kaag – Kreps 2014; Gusterson 2017 aj.).

do sociální reality a trvalé životní zkušenosti aktérů, že vzbuzují dojem podmínek, jež zkrátka byly, jsou a budou.⁸²

Danému způsobu vnímání napomáhá i tzv. „*kulturní násilí*“, což je navazující koncept z pera Johana Galtunga (1990 a 1996), který upozorňuje na to, že široce chápané prostředky kultury (jako např. náboženství, ideologie, média, ale i umění, věda aj.) mohou působit jako legitimizační faktor existence jak přímého fyzického násilí, tak i toho strukturálního. Děje se tak ještě méně postřehnutelně, prostřednictvím bagatelizování projevů přímého fyzického násilí či zastírání a zamlžování příčin situací, ke kterým vede strukturální násilí. V důsledku mechanismů, které se označují jako kulturní násilí, tak může být omlouváno, či dokonce ospravedlňováno (typicky prohlášením za „přirozené“) i takové uspořádání, udržující nerovné životní šance v důsledku nerovnoměrné distribuce zdrojů a dávající vzniknout selektivně přítomné negramotnosti, vyšší nemocnosti či nižší naději dožití apod. vč. hladomorů, sužujících znovu pouze vybrané skupiny obyvatel. Podobně se některé skutky nemusí jevit jako násilné, pokud dojde k jejich hodnocení skrze tak specifické soubory hodnot a postojů, jakými jsou např. ty označované jako tzv. *rape culture* či *kultura machismu* (tj. zjednodušeně řečeno komplexně pojatá dominance mužů ve vztahu k osobám ženského pohlaví vč. projevů sexuálně predátorského chování či misogynie). Společenská nebezpečnost všeobjímající kontroly, zastrasování, hrubosti, bití, agrese apod. je prizmatem těchto sítí přesvědčení relativizována, stejně jako je zpochybňováno jasné dělení

⁸² Mohlo by se zdát, že oproti klasickému fyzickému násilí je u násilí tohoto typu složitější komparovat jej v čase a nacházet nějaké archeologické či paleontologické důkazy o jeho existenci. Tak jako se snaží akademici najít odpověď na otázku, jak rozšířené a intenzivní bylo bezprostřední tělesné násilí v raných společenstvích člověka (viz např. s. 87-88 této práce), tak i zde si současná věda snaží poradit a zprostředkovat přítomnost strukturálního násilí od prehistorie až v podstatě do 19. století, viz např. (Klaus 2012, Nystrom 2014; Malešević 2016; Tegtmeier – Martin eds. 2017; Grauer – Buikstra 2019 aj.)

na pachatele a oběť, která má vždy nést svůj díl viny (Buchwald – Fletcher – Roth eds. 2005; Katz 2006; Harding 2015; Příbylaková 2019 aj.).⁸³

Jinou přítomnou převládající socio-kulturní normou Evropy, již lze využít jako příklad kulturního násilí, může být už od období renesance rozšířená a mnoha kulturními symboly upevňovaná a dále reprodukováná etnocentrická přesvědčení o intelektuální, kulturní, rasové aj. nadřazenosti nad Afričany (viz např. Jahoda 1999; Fredrickson 2003; Rattansi 2007; Budil 2015 aj.; srov. s pozdějším „*kulturním rasismem*“, viz např. Jones 1999; Mukhopadhyay – Chua 2008; Chua 2017; Rodat 2017; příp. Taguieff 2001; Balibar – Wallerstein 2011). To poskytlo kromě jiného legitimizační rámec, jenž pomáhal udržet v praxi obchod s otroky, který sám Johan Galtung (1990: 295) uvádí jako vzor jevu, v němž se mísilo jak přímé fyzické násilí, tak i strukturální a právě kulturní násilí. Daný příklad už poměrně jasně odhaluje souvislosti tohoto typu násilí s diferenciací *my a oni* (když i autor konceptu hovoří o triádě dualismus-manicheismus-armageddon, viz Galtung 2003). Kulturní násilí je zde totiž procesem zobrazování druhého jako čehosi zásadně odlišného nebo nepřátelského, s doprovodnou informací o superioritě sebe sama a inferioritě jiného a cizího (a prostřednictvím působení určitých aspektů kultury by se tak obě skupiny měly začít i podvědomě vnímat).⁸⁴ Záměrné využití kulturních symbolů, jež

⁸³ Určité prvky obou prezentovaných příkladů názorových a hodnotových komplexů mohou být v nějaké míře v západním světě pozorovány, ale nejde o postoje, jejichž vliv by byl dominantní. Není snad nezajímavé zmínit se v textu, jenž se z velké části věnuje problematice války, o dvou dalších vybraných soudech, které už lze v euroamerickém světě považovat za převládající morální přesvědčení a u nichž není pochyb, že jsou získány působením kulturních vlivů, obklopujících jedince od raného věku. Jde o kontrast mezi obecně odmítaným a společensky sankcionovaným vědomým usmrcením člověka a heroizováním a glorifikováním těch, kteří vědomě usmrtili člověka (nebo i mnohem více) v čase války. Je zjevné, že k této transgresi přispívá i rozšířený kulturní fenomén prezentovat účastníky války jako hrdiny a oslavovat vítězná vojenská tažení formou přehlídek, pomníků, vyznamenání apod. (což je – a hlavně dříve zcela nepochybně bylo – častější než oslavování těch, kteří dosáhli významných úspěchů na poli diplomacie, vyjednávání, spolupráce a nenásilné agitace prostřednictvím masivních letákových kampaní). Další vysvětlení rozdílného hodnocení usmrcování osob ve válce a mimo válku pochopitelně nabízí i tzv. *teorie spravedlivé války*, viz celý segment této práce označen jakožto kap. 2.

⁸⁴ Důležité je přitom pochopení, že lidem primárně nevedí člověk jiné rasy nebo sexuální orientace apod., ale obraz této skupiny, který si prostřednictvím stereotypního, zavádějícího, či realitě zcela neodpovídajícího zobrazování vytvořili a který je v jejich kultuře zakořeněn.

mají sílu projevy přímého fyzického násilí, stejně jako důsledky násilí strukturálního, normalizovat a učinit společensky akceptovatelnými, je hlavním nebezpečím, na něž koncept odkazuje. V krajním případě se nicméně komplex postojů, napomáhající opresi určitých skupin populace, může stát natolik těsně spjatým s kulturními normami společnosti, že je celý proces útlaku pevně udržován po dlouhou dobu a to i na zcela nevědomé úrovni.

Velmi podobnou představu o daném rozměru problematiky, tentokrát označenou jako „*symbolické násilí*“, analogicky prezentoval Pierre Bourdieu (zejm. 2000), což byl francouzský filozof, jenž na sebe upozornil i pro svoji práci na poli sociologie či antropologie. V jeho specificky pojaté formě násilí hrají důležitou roli *znaky* či *symbols*, jejichž prostřednictvím lidé vnímají a hodnotí sami sebe i ostatní. Účinek působení těch znaků a symbolů, které získaly v rámci společnosti dominantní vliv, přitom může být tak silný, že nevědomě spoluutváří matici jednání člověka a dává vzniknout tomu, co sám Pierre Bourdieu nazývá „*habitus*“ (zjednodušeně řečeno: škála získaných, ale stabilních a pevně zakořeněných dispozic pro jednání určitým způsobem; tyto předpoklady ke specifické formě vnímání a myšlení jsou výsledkem působení okolních struktur, jímž byl jedinec dlouhodobě vystaven a jejichž hodnoty a pravidla si mimovolně osvojil a následně internalizoval – konkrétněji např. Bourdieu 1992: 52-65; Wacquant 2016; event. Růžička – Vašát 2011: zejm. 131-133 aj.).

Jedním z nejdůležitějších systémů znaků pro člověka je jazyk, a tak i druh násilí, o němž Pierre Bourdieu (1999) hovoří, je silně vtělen právě do jazyka a jeho forem.⁸⁵

⁸⁵ Podobně pracuje s jazykem jako prostředkem útlaku a násilí i v předchozích odstavcích diskutovaný Johan Galtung (1990: 299 a 1996 aj.) a činí tak i další, kteří si uvědomují opresivní a destruktivní potenciál jazyka, jež bývá detekován v podstatě ve všech oblastech lidské společenské existence, s tím, že mezi typické a často analyzované okruhy jazykového násilí patří gender (Kiesling 2019 aj.) a rasismus (Hill 2008 aj.). K dalším rozmanitým studiím o vzájemném vztahu násilí a jazyka viz např. Paul Ricoeur (1998), Jacques Derrida (1999) či Henri Bergson a George Sorel (pro účely tohoto textu viz Fujita 2012) nebo i (Lemke 1995; Pratt 2009; Littman-Navarro 2017; Silva ed. 2017; příp. i Peace Review: A Journal of Social Justice 1998 – tematické číslo aj.).

Symbolické násilí se totiž do velké míry skrývá v pojmech a jazykových vyjádřeních, jež mají zaobalovat a zkrášlovat mocenské vztahy. Velkou část své teoretické práce o vlivu všeobecně užívaných myšlenkových schémat (tj. konglomerátu znaků a symbolů), prostřednictvím nichž si lidé osvojují existující struktury formou podvědomého vnímání, ilustruje Bourdieu (2000) na vztazích mezi pohlavími v publikaci signifikantně nazvané *Nadvláda mužů*. Zde podrobně popisuje mužskou společenskou dominanci, která je tak úzce spojena se symbolickým řádem, v němž se lidé nacházejí, a tak silně formuje sociálně utvářené myšlení člověka, že je mimořádně složité ji objektivně nahlédnout, uvědomit si ji, potažmo jakkoliv zpochybnit (srov. Galtungova pozice k otázce rovnosti mezi muži a ženami, viz Confortin 2006). A právě v tom spočívá největší síla patriarchálního sociálního pořádku, jenž vůbec nepotřebuje využívat složky přímého fyzického donucování pro udržení svého chodu a ani nepotřebuje žádné explicitní a opakované ospravedlňování, neboť se vnucuje – a následně je skutečně přijímán – coby universálně platný a neutrální.

To je ostatně pro symbolické násilí charakteristické: dochází k němu tehdy, pokud znevýhodňovaný vlastně ani nemůže jinak, než nadvládu jiného a okolní diskriminující podmínky přijmout a uznávat (čímž vlastně paradoxně „spolupracuje“ na dané formě násilí vůči sobě samému). K reflektování vzájemného vztahu totiž ovládaný disponuje výlučně nástroji poznání, které nejsou ničím jiným než osvojenou formou vztahu této nadvlády, a ukazují proto daný vztah jako přirozený (Bourdieu 2000: zejm. 12-13, 32-40; příp. i Krajs 1993; Lukes 2005: 139-144; Burawoy 2019 aj.). V tomto světle se proto ona „poddanost“ žen jeví spíše než vynucená jako ryze spontánní, dobrovolné a autonomní rozhodnutí, ač fakticky zůstává výsledkem všudypřítomných vnějších tlaků androcentrického vidění maskulinního řádu (tlaků

o to mocnějších, že jejich působení cestou přivykání symbolickým strukturám je v podstatě neviditelné).⁸⁶

Mezi autory, kteří o všech třech výše představených konceptech násilí pojednávají ve vzájemném dialogu, patří slovinský filozof Slavoj Žižek, jemuž se dnes dostává i velké mediální pozornosti. On sám terminologicky vymezuje pole pro analýzu násilí dělením na *subjektivní* a *objektivní*, tj. přímé fyzické, resp. systémové a symbolické násilí (2013: 14-19). Tvrdí přitom, v podstatě shodně se svými předchůdci, že složky objektivního násilí ve skutečnosti do velké míry stojí za projevy násilí subjektivního, neboť pro něj vytváří podmínky, a tak zůstávají jejich pravou příčinou (neboli: opakující se rabování sociálně znevýhodněných či vyloučených skupin na předměstích velkých evropských měst – subjektivní násilí – je touto dikcí důsledkem politiky a ekonomického systému liberalismu – objektivní násilí). Subjektivní násilí na sebe pro svoji přímočarost, určitou vizuální atraktivitu a skandálnost strhává pozornost, pročež se většinový laický i odborný diskurs k tématu násilí odbývá především kolem něj. To nicméně Žižek považuje za zásadní chybu a sám – věren svému stylu, kdy vlastní filozofické vývody namnoze prokládá anekdotami (či filmovými odkazy) – ilustruje rozdíl mezi snadnou viditelností a falešnou naléhavostí subjektivního násilí a neviditelností a nezájmem o to objektivní násilí, které je ale mnohem závažnější, na bonmotu (jehož autorství jinak patří Bertoldu Brechtovi): „*co je vyloupení banky* (subjektivní násilí, pozn. MR) *proti založení nové banky* (objektivní násilí, pozn. MR)?“ (2013: 190).

⁸⁶ Výše popisované podoby násilí se mohly zdát poměrně vzdálené od toho přímého fyzického a není asi nutné na škále násilí postupovat k těm ještě více odlehlým. Jako poslední příklad z této oblasti lze doplnit ještě tzv. „*božské násilí*“ od německého filozofa Waltera Benjamina, který s termínem pracuje ve svém textu *Ke kritice násilí* (1998). Tam se originálním způsobem zabývá objasněním komplikovaného vztahu mezi právem a násilím, potažmo účelem a prostředkem a otevírá tím komplexní otázky spravedlnosti, autority a suverenity. Jeho složitý text se stal předmětem četných (leč velmi různorodých) interpretací, viz např. (Derrida 2002b; Martel 2011; Žižek 2013: 163-186 aj.; event. česky i Gondek 2006; Škop 2006: 116-148, 154-170).

Tato linie úvah má svoji tradici a mohla by být dále doplňována, ale pro tentokrát postačí už pouze odkaz na dvě antagonistické, ale vzájemně se doplňující formy násilí, které identifikuje francouzský filozof Étienne Balibar (2017: zejm. 19-23). Jde o násilí „*ultra-objektivní*“, tj. ekvivalentní formu výše nastíněného *systemového* násilí, které prostřednictvím společenského a politického zřízení či ekonomického systému (zjednodušeně řečeno jde v jeho očích o podmínky globálního kapitalismu) vytváří vyloučené skupiny a postradatelná individua, žijící ve velmi neutěšených sociálních podmínkách. Konkrétní zaznamenané projevy fundamentalisticky pojatého skupinového dělení (mj. podle etnického, rasového, náboženského aj. klíče) poté náleží násilí „*ultra-subjektivnímu*“. Balibarovy komentáře tak vrací pozornost k významu kategorizace lidí ve vztahu k násilí a současně dokládají, že ač by se *systemové* či *symbolické* násilí nemuselo jevit jako relevantní pro zde rozebíranou problematiku *spravedlivé války*, absence jakékoliv vazby může být pouze zdánlivá. Bezprostřední fyzické násilí sice nepochybně je s oborem *spravedlivé války* spojeno přímočařeji, nicméně představují-li další alternativní koncepty násilí podloží, které jej plodí, pak i ony musí mít svoji relevanci. A ta spočívá mimo jiné i v rozdělování lidí do různých segmentů a tříd, jež je vlastní strukturálnímu násilí (alespoň podle teoretiků, kteří jej studují). Vytváření těchto hranic, udržovaných a dále posilovaných ekonomickými, politickými, ale i kulturními politikami, napomáhá vzniku prostředí, které je živnou půdou pro násilí, neboť alterita a kategoriální rozdíly násilí silně podněcují.⁸⁷

⁸⁷ Pro úplnost pokrytí diskutovaného tématu „jiného násilí“ lze doplnit a bez většího rozboru alespoň zmínit dva svébytné příspěvky v podobě konceptu tzv. *mimetické rivality* od René Girarda a analýzu situace marginalizovaných a privilegovaných osob v čase války v díle Judith Butlerové. Podle výrazného představitele francouzského intelektuálního života René Girarda má totiž zmíněná *mimetická rivalita* potenciál eskalovat až do krize, kterou doprovází otevřené násilí. Aby k tomu nedošlo, přijímá společnost určitý vzorec chování, který má eskalaci konfliktu mediovat. Ve svém díle za něj označuje tzv. perzekuční a obětní mechanismus kultur neboli rituál identifikace určité skupiny jako obětního beránka. Členové této skupiny jsou kolektivně označeni za viníky situace a uskupení jako celek personifikuje všechny příčiny krize. Výběr obětního beránka přitom není

Tato problematika je podrobněji řešena dále (zejm. v kap. 3.1 a 3.2), ale už nyní lze poznamenat, že ve vztahu k projevům násilí je vnímání odlišnosti druhého a akcent na hledání a zdůrazňování jeho ne-lidských znaků velmi důležitým prvkem. Všechny hranice štěpení, které jsou bohatě položeny napříč lidmi ve společnosti, se přitom postupně transformují do jedné velké dichotomie – *my a oni* –, jejíž aktivaci je možné pozorovat u všech koordinovaných i méně koordinovaných forem kolektivního násilí (válka, genocida, rituální násilí, potyčky gangů, rvačky fanoušků apod., viz např. Tilly 2006).

náhodný a spočívá v masivním zapojení ghettoizace dimenze *my* (zde myšleno jako majorita) a vymezení se vůči dimenzi *oni*, k čemuž pomáhá výběr nápadných vnějších viditelných znaků a stereotypizace takové skupiny – cizinci, lidé z okraje společnosti, tj. chudí, nemocní apod., ale i náboženské menšiny aj. (Girard 1997 a 2005 a 2009, event. Palaver 2002; Fleming 2004; Burda 2014). Dalším pokusem prezentovat, jak dochází k rozdělování na subjekty spadající do pozitivně vnímané kategorie *my* a na druhé straně na ty vyloučené a kulturně i společensky nesrozumitelné entity, u nichž je fyzické násilí tolerovatelné, je americká filozofka a teoretička feminismu Judith Butlerová. Ta dlouhodobě tvrdí, že vynucování některých společensky ustavených norem, např. té o heterosexuality (a jejich obhajoba jako určitých forem „přírodního zákona“), je svého druhu násilím na skupinách osob (v tomto případě zejm. homosexuálové, lesby, transsexuálové apod.), viz např. (Butler 1990 aj.). Klasifikace osob na privilegované a marginalizované probíhá neustále, ovšem nejvíce naléhavou se stává až během války, kdy se riziko pro ty utlačované a znevýhodněné zvláště radikálně zvyšuje, a tak se Butlerová ve své pozdější tvorbě věnuje právě principům kategorizace v situaci války. Podle ní je účinným způsobem odhalení hranic *my a oni* v během válečného konfliktu sledování toho, jaké životy jsou oplakávány a za jaké se naopak netruchlí. Tímto způsobem lze podle jejího soudu efektivně vidět, kdo do členské (*my*) kategorie spadá a kdo nikoliv (*oni*), k čemuž se následně váže i rozdílná odpovědnost a chování vůči členům jednotlivých kategorií. Za takové entity, které čelí zvýšenému riziku ničím nelimitovaného násilí v době války, konečně považuje části muslimské populace (zvláště nelegální imigranty do Evropy či USA), včetně v Guantánamu či např. ještě oběti mučení v Abú Ghraibu (Butlerová 2004 a 2013; dále Rigel 2016).

2. Spravedlivá válka

2.1 Co to je *teorie spravedlivé války* a kdy se zrodila v euroamerickém kulturně-civilizačním prostoru?⁸⁸

V euroamerickém kulturně-civilizačním myšlenkovém prostoru se pod souslovím *spravedlivá válka* (*bellum justum*) neřadí jakékoliv libovolné morální hodnocení či nestructurovaná reflexe válčení, ale patří tam pouze ty úvahy, které korespondují s přesvědčením, že válka může být za určitých předpokladů a okolností spravedlivá (příčemž součástí daných úvah je popis těchto okolností a artikulace takových předpokladů). Tradičně se proto jako *teorie spravedlivé války* označuje normativní koncept, stanovující za jakých konkrétních podmínek je možné se legitimně uchýlit k válce – *jus ad bellum* – a jaká specifická pravidla je nutné dodržovat po jejím zahájení – *jus in bello*.

Výsledkem po několik století probíhající debaty autorů od starověku až do současnosti (souborně a pohromadě na jednom místě viz zejm. Brunstetter – O'Driscoll eds. 2018; Reichberg – Syse – Begby eds. 2006; May – Rovie – Viner eds. 2006 aj.) je soubor standardizovaných kritérií, sloužících jako vodítko pro rozhodnutí o ne/ospravedlnitelnosti války (viz dále zejm. kap. 2.3). Obsah těchto kritérií nicméně nikdy nebyl vnímán jako nezpochybnitelná ortodoxie a ani nadále není přijímán zcela

⁸⁸ Pojmy *kultura* a *civilizace* se sebou samy o sobě nesou pro svou významnou mnohoznačnost (viz Soukup 2011b: 16-47 či Sokol 2002) totiž s exaktním užíváním (zřetelné viz von Wiese 1960, srov. Burgess 1991). Ta je ještě dále multiplikována, pokud jsou uvedeny vedle sebe a mohou působit v interakci (k tomu viz Hrubec 2008: 17-29), čemuž však efektně zabráňuje jejich syntéza do verze *kulturně-civilizační*, která se naopak vyznačuje neutralizací všech potenciálně matoucích konotací, a proto bude zmíněná sjednocená forma používána i zde. Obdobná nejasnost platí i o významových nuancích adjektiv *evropský*, *euroamerický* či *západní* a pozorovatelném fenoménu jejich nerespektování a zaměnitelného používání. *Západ* tak může v určitém pojetí reprezentovat např. státy tzv. *západního bloku bipolárního konfliktu studené války* nebo zase země, které historicky příslušely ke *Svaté říši římské*, nicméně stejně tak může představovat i obecný pojem, spojující *geograficky nesourodé subjekty, které jsou nositelem specifických hodnot*. Ačkoliv právě tento koncept je neblížeji pojetí, jaké bude uplatněné v tomto článku, nezdá se nutné poskytnout zde jejich precizní výčet, neboť to přímo nesouvisí s primárním záměrem této práce. Kromě textů výše zmíněných, jež snad mohou napomoci orientovat se ve významových distinkcích jednotlivých termínů, lze ještě odkázat na některé další snahy z posledních dvou dekad vyrovnat se s abstraktními termíny *evropská identita*, *evropanství* či *idea Evropy* atp. viz (Wilson – van der Dussen eds. 1995; Delanty 1995; Horyna 2001; Pagden ed. 2002 či McCormick 2010 aj.).

neproblematicky a dogmaticky, nýbrž je odborně diskutován a kontinuálně kriticky přezkoumáván a aktualizován, podobně jako celé odvětví spravedlivé války (např. Evans ed. 2005; Fotion 2007; O'Donovan 2009 aj.). Permanentní revize vedla k postupnému doplňování konceptu o nové ideje, včetně těch, které velmi výrazně proměňují a doplňují dosavadní základní kategorie, viz např. *jus post bellum*⁸⁹, příp. i *jus ad vim*⁹⁰ či *jus ex bello/jus terminatio*.⁹¹

Intenzita soudobého výzkumu, který se z různých pozic věnuje různým aspektům ospravedlnění vojenských aktivit, svědčí nejen o významu, jaký je dnes této problematice přikládán, ale rovněž o dominantní úloze, kterou v tomto úsilí zastává disciplína spravedlivé války – ta doopravdy není žádným historickým a muzeálním artefaktem, ale živou kategorií, jež slouží i pro hodnocení současných vojenských konfliktů.⁹² K dispozici tak je rozsáhlá literatura, mapující vybrané kapitoly z dějin

⁸⁹ Pod tímto označením se stručně řečeno skrývá jakýsi postkonfliktní management, zahrnující zabezpečení základních potřeb obyvatel, odstranění nevybuchlé munice, nášlapných min a dalších zátěží pro budoucí generace, vč. komplexního úsilí vypořádat se s minulostí a předat hlavní viníky a válečné zločince spravedlnosti. Do této kategorie zpravidla spadá i snaha o vykořenění příčin války, budování politických institucí a státní správy atp. (Orend 2000 a 2002 a 2006: 160-222; DiMeglio 2005; Williams – Caldwell 2006; Stahn 2007; McCready 2009; Allman – Winright 2010: zejm. 57-173; May 2012; Stahn – Easterday – Iverson eds. 2014).

⁹⁰ *Jus ad vim* (= *spravedlivé použití síly*) je poměrně nedávno navrženou kategorií, jež tematizuje schopnost tradičních kritérií spravedlivé války poskytnout efektivní etický rámec pro hodnocení stále častěji se objevujících vojenských akcí, které jsou velmi omezené co do svého rozsahu. Tyto akce sice stále využívají ozbrojenou sílu, ale oproti masivní pozemní invazi či rozsáhlému bombardování u standardně vedených válek jde o výrazně nižší míru. Řadí se tam pouze selektivní, jednorázové a časově ohraničené operace elitních jednotek, individuální a přesně zacílené raketové úder, atentáty apod. Omezený charakter a nízká intenzita těchto úderů snižuje ekonomickou náročnost, destrukci a lidské ztráty (na obou stranách) a minimalizuje jiné nepředvídatelné a často katastrofické důsledky, které doprovází konvenční vojenské konflikty, jež jsou uskutečněny ve větším měřítku. Tyto „ctnosti“ samo sebou nemusí znamenat, že jde o plně ospravedlnitelné akty – a je právě úkolem teorie spravedlivé války nalézt prostředky, jak tyto nové trendy ve válčení uchopit (Ford 2013; a zejm. komplexně pojatá publikace Galliot ed. 2019).

⁹¹ Další nová kategorie, aspirující prosadit se mezi stávající soubor pravidel, tentokrát akcentuje etický rozměr správného načasování konce probíhající války (tj. *ex bello*, příp. *terminatio*). Ta by nikdy neměla být zbytečně prodlužována a autoři, kteří se o formulaci kategorie zasloužili, nabízí kritéria, jež mohou signalizovat, že prahové hodnoty užítka pokračování války byly překročeny, což má vést k rozhodnutí ji ukončit. Kdyby aktéři války na tyto (pokud možno) nezávislé a objektivní ukazatele nedbali a v boji pokračovali, mohli by být za budoucí škody morálně odpovědní (event. by mohl být legitimizován vojenský zásah třetí strany, která by na základě krytí daty o vhodnosti ukončení války mohla vstoupit do hry a pokusit se konflikt ukončit). Mezi iniciátory projektu patří zejm. (Moellendorf 2008 a 2011 a 2015; Rodin 2008 a 2015 aj.).

⁹² Z potenciálně rozsáhlého seznamu je zde možné uvést alespoň krátký výčet aktivně činných institucí (zejm. *Stockholm Centre for the Ethics of War and Peace* – SCEWP; *Oxford Institute for Ethics, Law and Armed Conflicts* – ELAC; *International Peace Research Institute, Oslo* – PRIO), uznávaných odborných časopisů (zejm. *Journal of Military Ethics*, ale i *Ethics & International Affairs* aj.) a v posledních letech sestavených souborných knižních publikací od významných nakladatelství a autorů, kteří se soustavně zabývají etickými

myšlení o *spravedlivé válce* v novověku (Tuck 2001 aj.), středověku (Russell 1977 aj.) a v antickém světě (Raaflaub ed. 2007 aj.), event. jsou dostupné i komprehensivní publikace chronologicky sledující vývoj v delším časovém úseku až do současnosti (zejm. Johnson 1975 a 1981; Christopher 2004: zejm. 8-103; Bellamy 2006: zejm. 15-134; Corey – Charles 2012; Lee 2012: 35-67 aj.). V rámci bohaté reflexe historie tématu v západním intelektuálním prostředí nezbyvá mnoho bílých míst, které by bylo potřeba zaplnit, přesto je možné identifikovat několik bodů, na kterých neexistuje všeobecná shoda. Mezi ně patří i jedna sporná otázka principiálního významu: odkdy je vlastně možné hovořit o zrodu teorie spravedlivé války v západním kulturně-civilizačním prostoru?

Asi nejčastěji sice bývá za zakladatelskou postavu označen jeden z nejvýraznějších raně křesťanských filozofů a teologů Aurelius Augustinus, viz např. (Ramsey 1961: 15; Markus 1983: 1; Barnes 1988: 771; Robinson 2008: 114; Mattox 2006: 1-6 a 2018: 13; Koniar 2009: 15, 29-30 a 2011: 209; Messina – de Paulo 2011: 23 aj.), ale faktem je, že ani on neposkytuje jedno ucelené pojednání zasvěcené danému tématu, kde by se s otázkou komplexněji vypořádal a detailně formuloval své závěry.⁹³ A právě tato skutečnost vede jiné autory k přesvědčení, že skutečně

otázkami války a řeší podmínky jejího ospravedlnění v dnešním světě, viz např. (Allhof – Evans – Henschke eds. 2013; Frowe – Lang eds. 2014; Lazar – Frowe eds. 2018; May ed. 2018 aj.). Opomenout nelze ani reálný přesah problematiky do politické praxe, který lze ilustrovat např. zde (Bush G. W. H. 1993; Blair 1999; Bush G. W. 2002; Carter 2009; Obama 2009 aj.; příp. sekundární literatura viz Snauwaert 2004; Dolan 2005; O'Driscoll 2006; Lee 2013 aj.). Zde uvedený výčet odkazů pro orientaci v problematice samozřejmě nemůže být konečný, a proto lze odkázat čtenáře na nedávnou užitečnou rešerši relevantních textů, seřazených podle sub-témat celé široké tematiky spravedlivé války, kterou poskytuje (Farrell 2013).

⁹³ To si uvědomuje většina výše zmíněných autorů, kteří sice připouští, že není k dispozici žádné systematické zpracování látky (ve smyslu samostatného rozsáhlejšího textu), nicméně zdůrazňují, že ad hoc útržky rozprostrané napříč pracemi Augustina (pro výběr těch nejdůležitějších viz např. Reichberg – Syse – Begby eds. 2006: 72-90) jsou vyjádřeny v rámci vlastního pevně strukturovaného myšlenkového systému, který obsahuje konzistentní premisy, jež poskytují možnost dedukovat odpovědi na mnohé klíčové otázky a dilemata etiky válčení (a to v mnoha ohledech až dodnes). Proto již v tomto momentě jde podle jejich soudu o soustavnou *teorii*, jakkoliv nevyřčenou přímo (pro opačnou pozici srov. např. Swift 2007: 288-289; Syse 2007: 36-37 aj.). Na neexistenci přímého pojednání poukazují jako na zásadní nedostatek a diskvalifikační prvek u konstitutivní osobnosti tématu i další autoři, kteří popisují, že Augustinovi byla zakladatelská role připsána toliko na základě prostého faktu proliferace jeho myšlenek mezi budoucí myslitele, zabývající se otázkami etiky válčení. Pro ty se stanoviska Augustina stala základním referenčním rámcem úvah, čímž byla do velké míry fakticky

souborné a vyspělé uchopení problematiky – hodné označení „*teorie* spravedlivé války“ – vykryštovalo spíše až později, např. mezi 9.–13. stoletím (Teichman 1986), konkrétně třeba v podobě analýzy mezi válkou a spravedlností u Gratiana (Cox 2018a: 34-35 a 44-45; Reichberg 2018: 59-60); dále v 11.–13. století (Neff 2005: 49) či právě v průběhu 13. století (Moseley 2020). Další autoři se zase zmiňují o době na konci 13. století či až okolo roku 1500 (Johnson 2005: 61 a 1975: 33-35, resp. 1975: 8 a 75), příp. se dokonce přiklání k 16. a 17. století (McMahan 2012) nebo jej jednoduše personifikují do díla Huga Grotia (Hutečka 2008: 87). Absenci shody a velký časový rozptyl návrhů v této věci dokumentují i stanoviska, hledající prvního skutečného teoretika spravedlivé války ještě před Aureliem Augustinem, nejčastěji v osobě římského filozofa Marca Tullia Cicerona, viz např. (van Neste 2006; Stewart 2018: 8).

Podrobnější pohled do děl, jež se o stanovení počátku pokoušejí, zřetelně odhaluje zásadní obtíž konsensuálního zodpovězení otázky: ta spočívá v rozdílné definici toho, jak moc velký stupeň systematizace, koherence a explicity pojednání o etických otázkách válčení se očekává, aby se dalo hovořit jednoznačně o „*teorii* spravedlivé války“ a nikoli pouze o kořenech, prototeoriích či nahodilých úvahách o etickém rozměru lidského jednání v souvislosti s válkou. Označení doby vzniku *teorie* spravedlivé války je přitom zjevně odvislé od stupně komplexity a elaborace, jenž je ten který autor osobně ochoten považovat za dostatečný pro skutečnou *teorii*.⁹⁴ Je

determinována podoba oboru. Způsob, jakým se Augustinovy poznámky k tématu etiky válčení dostaly do hlavního kánonu *tradice* spravedlivé války a daly vzniknout určitému „*narativu*“ (Elshtain 1992: 323), popisují s různými hodnotícími soudy (Messina – de Paulo 2011; Wynn 2013: zejm. 9-31; Corey – Charles 2012: 53-84; či obsírně Russell 1977: 5-212 aj.). Závěrem ještě noticka, vysvětlující Augustinovu neochotu věnovat se zmíněným otázkám soustavně a přímo, když ve své práci *Contra Faustum Manichaeum* dí: „*Sed de iustis quidem iniustusque bellis nunc disputare longum est, et non necessarium*“ (2015: XXII, 74, CSEL 25).

⁹⁴ Zodpovězení této otázky naráží na podobný problém, jaký se objevuje např. při hledání zakladatelské osoby oboru mezinárodního práva. Jako „otec mezinárodního práva“ bývá asi nejčastěji uváděn nizozemský právník Hugo Grotius (např. Vreeland 1917 aj.; srov. van Ittersum 2016) a je pravda, že právě jeho dílo zůstává významným způsobem otištěno v podobě moderních institucí (např. *Společnost národů*) a to i takových, které fungují dodnes – nejenže sídlo *Mezinárodního soudního dvora* je v nizozemském Haagu, ale i další dokumenty

proto otázkou, zdali by úroveň argumentace a kvalita obhajoby kteréhokoliv konkrétního návrhu období zrodu či zakladatelské postavy vůbec mohla být vodítkem k objektivnímu zodpovězení této otázky (už jen kvůli „sklonu k tendenci“, podrobněji viz O'Driscoll 2008: 100-101). S ohledem na absenci pevných kritérií pro nezpochybnitelné rozhodnutí o dosažení úrovně koherentní *teorie* by tak asi bylo možné prohlásit, že v principu mohou být obhajitelné úplně všechny výše zmíněné návrhy, neboť věc má nejasně ohraničený charakter, je fluidní, podmíněná a částečně relativní (s dodatkem, že všeobecně akceptovatelné shody na jednom postoji nelze dosáhnout a není ani potřeba).

Studium většího množství textů o tématu spravedlivé války nicméně odhaluje ještě jednu skutečnost, která s problémem souvisí. Termín *teorie spravedlivé války* bývá v korpusu tematicky relevantní literatury využíván pro označení dvou poněkud odlišných věcí, což může v diskutované otázce způsobovat ještě další zmatení. Jde o následující pojetí:

- 1) *teorie spravedlivé války* = *speciální disciplína a podobor politické filozofie*, v jehož rámci se po několik století normativně diskutují etické a morální aspekty válčení (tzv. „*společná meditace*“, viz Corey – Charles 2012: 10; či ucelený „*narativ*“ viz Elshtain 1992: 323). V tomto smyslu jde o proměnlivý a neustále kriticky přezkoumávaný a doplňovaný proud různých (více či méně homogenních) úvah a idejí, vycházejících z přesvědčení, že existují situace a okolnosti, kdy je

OSN nesou Grotiův odkaz, např. *Všeobecná deklarace lidských práv* (1948), příp. výrazně i *Ženevské úmluvy* (2018). Nicméně i on měl pochopitelně své předchůdce, jejichž myšlenky zpravidla znal a dále je syntetizoval, interpretoval a inovoval spíše nežli by přišel s vlastním zásadním vkladem co do obsahu a chápání problému (jde mj. o Pawła Włodkowica, viz Bełch et al. 2018 aj.; Francisca de Vitoriu, viz Scott 1934; Anghie 1996; Beneyto – Varela eds. 2017 aj. či Alberica Getniliho, viz Domingo – Minnucci 2020 aj.). Komplexní hodnocení etapy postupného utváření mezinárodního práva nabízí např. (Kennedy 1986); další detailní vhled do problematiky viz např. (Neff 2014 aj.). Tak jako u mezinárodního práva, kde se hovoří o dávných *kořenech*, *konceptualizaci* a posléze o *systematizaci* je i v případě spravedlivé války častým scénářem popis následujícího vývoje: v antice se nachází „základy“, jež se dále typicky prostřednictvím Aurelia Augustina „konceptualizují“ a integrují do křesťanství, až se konečně např. v podobě Gratiana, Tomáše Akvinského či pozdějších postav „konstituují do podoby systematické teorie“.

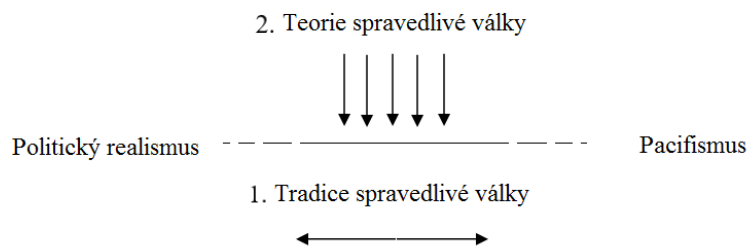
použití násilí na kolektivní úrovni ospravedlnitelné, zejm. dodrželi-li se určité podmínky. Tyto úvahy ve svém celku vytváří ucelenou formu *teorie spravedlivé války* s určitými jednotícími prvky (rodová podobnost) a principy, tak jak o ní mluví např. (Bellamy 2006: 2-5).

- 2) *teorie spravedlivé války* = *jedna koherentní, dobře podložená, systematická teorie a plně sourodá fixní doktrína*, (příp. soubor empiricky či experimentálně testovatelných hypotéz snad až ve smyslu přírodních věd), která by měla být schopna pomocí formulace konkrétního souboru pravidel a kritérií definovat a komplexně ospravedlnit obsah, principy a vzájemný vztah zahájení, způsobu vedení a ukončení války s nárokem na obecnou pravdivost a platnost (lze si též představit ve formě jakéhosi *algoritmu* či komprehensivního *manuálu*, jak vést válku).

Termín *teorie spravedlivé války* jednou reprezentuje samotnou ideu disciplíny i s jejími dlouhými dějinami (pro vybrané příklady, kde lze jednoduše odkázat na název knihy či článku, viz např. Elshtain 1992; Mellow 2003; Snauwaert 2004; Evans ed. 2005; Mattox 2006; Walzer 2006; Farrel 2013; Allhof – Evans – Henschke eds. 2013; Kelsay 2013; O'Driscoll 2019b; Moseley 2020; vč. mnoha českých – Hutečka 2008; Velek 2014 aj.). A podruhé sousloví *teorie spravedlivé války* představuje užší označení jednoho konkrétního učení uvnitř celého širokého myšlenkového rámce spravedlivé války (znovu pouze ty příklady, kde lze způsob použití snadno vyčíst z titulu, viz např. Langan 1984; Walters 1984; van Neste 2006; Fotion 2007; de Paulo – Messina – Tompkins eds. 2011 aj.). Není přitom žádnou výjimkou, ba spíše je dokonce pravidlem, že v obsahu jmenovaných textů opakovaně

dochází k zaměnitelnému využití *teorie spravedlivé války*, jež střídavě reprezentuje oba významy – celý kánon i individuální teorii.

Významový rozdíl zachycuje i následující diagram, který s ohledem na přehledné odlišení raději rovnou nabízí pro první způsob využití *teorie spravedlivé války* (tj. pojetí č. 1 o dvě strany zpět) variantu *tradice úvah o spravedlivé válce*:

Zdá se totiž, ač jde o silně zaběhnutou praxi, že pojem *teorie* není nejvhodnější využívat pro označení celého oboru. Primárně přece výraz *teorie (spravedlivé války)* sémanticky evokuje jednu unifikovanou, jasně vymezenou a vnitřně plně sourodou fixní doktrínu, avšak v samotné disciplíně *spravedlivé války* jde spíše o *rámec úvah, myšlenkovou tradici* či *tematicky sjednocený diskurs a soubor poznatků*, o kterém lze v holistickém smyslu jen s obtížemi hovořit jako o homogenní *teorii*. Při seznámení s dějinami oboru lze pozorovat existenci velmi pluralitního prostředí, ve kterém vedle sebe koexistují rozmanité konkurenční *teorie* (a zde už je vhodné označení *teorie* ponechat⁹⁵). Ty se liší i v natolik základních otázkách jako např. přesvědčení o vzájemné ne/závislosti kategorií *jus ad bellum* a *jus in bello*, ne/zpochybnitelnost morální rovnosti bojujících (komatantů) a imunity nebojujících (civilistů)⁹⁶ nebo i

⁹⁵ Ačkoliv i tak může být pro některé označení *teorie* *spravedlivé války* trochu zavádějícím pojmenováním s odkazem na to, že její obsah nikdy není čistou *teorií*, jež má zůstat na úrovni *teorie*, ale spíše návrhem ctnostného jednání v praxi, jakousi *praktickou moudrostí* (nikoli vzdálenou tomu, pro co Aristotelés používal termín *frónésis*, tj. extrémně zjednodušeně řečeno základní schopnost rozpoznat náležité jednání a činit správná rozhodnutí (Aristotelés 2013: 1140b-1145a, tj. 139-151; k interpretaci prostřednictvím sekundární literatury např. Aubenque 2003). Podobné vnímání mají i (Johnson 1984: 15; O'Donovan 2009: 6).

⁹⁶ První tři zmíněné body odkazují k naprosto dominantní současné diskusi v rámci disciplíny *spravedlivé války*, kterou doprovází štěpení na dva tábory – zastánce tzv. *standardní* či též *tradiční teorie* *spravedlivé války* od Michaela Walzera (zejm. 2019 aj.) a tzv. *revizionisty*, přicházející na přelomu tisíciletí

rozdílným počtem a interpretací předkládaných kritérií či také různou mírou restriktivního přístupu k využití násilí, jež některé „verze spravedlivé války“ posouvá blíže k politickému realismu a jiné zase k pacifismu.

A pokud teorie spravedlivé války (myšleno v plurálu) v podstatě v každé ze svých individuálních podob vychází z odlišných premis – některé mohou být náboženského, jiné zase sekulárního charakteru atp. – a navrhují rovněž podstatně odlišné závěry, vzniká taková míra nekompatibility, jež prakticky neumožňuje mluvit o celém oboru jako o *jednotné teorii* (myšleno v singuláru); podrobněji např. (Koniar 2011 s výstižným titulem *Spravodlivá vojna: teória či teórie?*; srov. i Bellamy 2006: 2-5; Corey – Charles 2012: 7-10, 14-21; Lee 2012: 30-31 aj.).⁹⁷ Jako výrazně lepší podoba pojmenování celé množiny poznatků z oboru se proto zdá být *tradice spravedlivé války* (pochopitelně opět myšleno v singuláru), představující ve výše prezentovaném grafickém znázornění – spíše než jeden konkrétní bod – širší kontinuum a určitý interval, zahrnující v sobě jednotlivé rozmanité teorie spravedlivé války, ať už se jedná o ty v hlavním proudu nebo o ty marginální či úplně hraniční⁹⁸. Upřednostnění

s tzv. *redukcionistickou kritikou*, reprezentovanou mj. Davidem Rodinem (2002), Jeffem McMahanem (mj. 2004c), Cécil Fabre (2012), Helen Frowe (2014) aj. Oba směry se liší nejen metodami (na jedné straně etický rozbor Walzerův, zaměřený na empirii podložené kazuistice, na druhé převážně analytický a abstraktní přístup protistrany), ale i odlišným pohledem na některé zcela základní otázky. Hlavní sporné momenty a dynamiku diskuse zachycují podrobněji např. (Lazar 2016 a 2017a a 2017b; Frowe 2017; Braun 2018, příp. ve zdejším prostředí Velek 2011: zejm. 19-44, 71-98, 184-223; Koniar 2018).

⁹⁷ Podobně jako v případě spravedlivé války jde např. i u feminismu či anarchismu (jakožto filozofických směrech, politických ideologiích či sociálních teoriích) o rámec, jehož obecným a sjednocujícím cílem je v prvním případě snaha upozornit na nerovné postavení žen a mužů a hledání příčin a řešení tohoto stavu (Tong 2017; Case – Craig 2019: zejm. 125-190 aj.), a ve druhém případě odstranění nedobrovolných hierarchií a moci a nadvlády člověka nad člověkem (Ward 2004; Marshall 2010 aj.). Tyto rámce vytváří mantinely pro extrémně pluralitní a diverzifikovaná vyjádření, jež jsou natolik různorodá, že by se snad dalo občas uvažovat i o *feminismech* a *anarchismech* v plurálu.

⁹⁸ Ve skutečnosti lze i termín *tradice* používat v množném čísle jakožto pojem o něco obecnějšího charakteru nežli *teorie*, ale o něco specifitější povahy než holisticky pojatá tradice ve smyslu celého oboru. Takto chápané tradice, či subtradice spravedlivé války (a jejich další menší součásti, lze snad říct i *sub-subtradice*) sdružují vzájemně velmi blízké soubory přesvědčení o etickém přístupu k válce na různých úrovních. Mezi příklady takových odnoží patří např. tradice přirozeněprávní, pozitivněprávní, sekulární či humanistická a náboženská, kam dále spadá protestantská i katolická tradice, jejíž součástí je mj. tradice svaté války, kanonického práva a scholastická, příp. neoscholastická tradice, pod něž lze zase řadit tu tomistickou, salamanské školy atd. atp. (jedním z autorů, kteří se o vnitřní klasifikaci oboru pokouší, je např. Bellamy 2006). Dalším možným využitím sousloví tradice spravedlivé války v plurálu je označení pro vícero svébytných kulturně-civilizačních či

termínu *tradice* tedy znamená odmítnutí myšlenky o jedné monolitické a statické teorii či doktríně, ale nikoli myšlenky, která jinak činí disciplínu spravedlivé války tím, čím je – přesvědčením, že za určitých okolností a po naplnění určitých podmínek může být i organizované použití vojenské síly pro politické účely (vč. např. zabíjení), morálně přípustné a ospravedlnitelné.⁹⁹

Pokud dojde k porozumění *teorie spravedlivé války* způsobem, pro nějž je jinak adekvátnější termín *tradice spravedlivé války*, a obsah sousloví bude představovat proměnlivý a neustále doplňovaný proud rozmanitých úvah ohledně ospravedlnění válčení, které ve svém celku vytváří určitou formu *summy oboru*, a pokud se zároveň rezignuje na požadavek vysoké míry sofistikovanosti a vnitřní soudržnosti, potom takové pojetí *teorie spravedlivé války* zcela proměňuje pátrání po jejím počátku. Je-li totiž současně možné *tradici* v minimální definici charakterizovat jako „*přenos čehosi z jedné generace na další*“, a to dokonce bez ohledu na to, jestli si přijímající je vědom od koho to získal (viz Shils 1981: 12)¹⁰⁰, lze daný popis přenosu zjevně pozorovat i v případě Aurelia Augustina. Tento údajný „otec zakladatel“ je totiž sám do velké míry právě příjemcem, neboť jakkoliv k ideji spravedlivé války částečně přispěl vlastními inovativními myšlenkami, nelze v žádném případě hovořit o vytvoření učení ex nihilo. Množství z výchozích principů spravedlivé války, které sumarizoval, aktualizoval a rozvinul, bylo položeno v zárodečné formě dlouho předtím a Augustinův význam spočívá hlavně v tom, že sám tyto zdroje důkladně nastudoval a určitým novým interpretačním způsobem zapracoval do vlastního

náboženských tradic spravedlivé války, viz např. (Kelsay – Johnson eds. 1991; Sorabji – Rodin eds. 2006; Reichberg – Syse eds. 2014; Morkevičius 2018).

⁹⁹ Termín *tradice spravedlivé války* by mohl nalézt (a také občas nalézá – Brown 2011) svůj významový ekvivalent v sousloví *myšlení o spravedlivé válce*. Citovaný autor vede distinkci mezi *teorií a tradicí* (tj. *myšlením* či možná lépe *přemýšlením o spravedlivé válce* – v orig. *just war thinking*) poukazem na to, že zatímco *tradice* se soustředí na *kladění otázek*, *teorie* je především o *hledání odpovědí*.

¹⁰⁰ Termín *tradice* se dočkal v humanitních a sociálních vědách své pečlivé reflexe a rozeznat lze různá uchopení pojmu, jeho rozličná hodnocení i další zajímavé postřehy, k nimž se je možné dostat prostřednictvím děl následujících autorů (Pelikan 1984; Nardin 1992; Jeffery 2005; Hobsbawm – Ranger eds. 2012; či nejkonkrétněji ve vztahu ke spravedlivé válce O'Driscoll 2018c).

myšlenkového systému, např. (van Neste 2006; Mattox 2006: 14-18 aj.). Ústředním bodem tohoto celku se stala křesťanská víra, a právě s následnou expanzí křesťanství, v němž získalo jeho učení ve věci spravedlivé války silnou pozici, se masivně rozšířily a v podstatě kodifikovaly jeho závěry, což dalo vzniknout přesvědčení o jeho zakladatelské roli.¹⁰¹

I tento volnější způsob hledání počátku tradice spravedlivé války (tj. vystopování prvního autora, který s myšlenkou o tom, že válčení lze ospravedlnit, přišel) má ale svá úskalí a ani posun k Augustinovým bezprostředním inspiračním zdrojům, či ještě starším předchůdcům, nemusí být jednoduše přijatelným řešením. Záleží totiž na tom, jak stabilní má genealogie celého oboru být a jestli je nutné, aby současná podoba hlavního proudu tradice úvah o spravedlivé válce poskytovala přímé spojení s onou „první formulací“ ideje spravedlivé války, jež by tak byla prokazatelně předávána z osoby na osobu a zůstala živá po celá staletí. Není snad překvapivé s ohledem na propast více než 1 500 roků, že např. Augustinovo pojetí spravedlivé války se od toho nynějšího v mnoha klíčových věcech velmi odlišuje a jen těžko by se tak hledala nit, která by se od něj bez přerušování vinula až k současným úvahám, viz např. jeho opomíjení dnes zcela kruciólní otázky přípustnosti (individuální) sebeobraně, na níž u moderních a v současnosti aktivních autorů do velké míry spočívá celé ospravedlnění války, viz např. (Walzer 2019: zejm. 123-124; Norman 1995: 117; Rodin 2002: 134-140 aj.; k sebeobraně jako nedotknutelné možnosti

¹⁰¹ Aurelius Augustinus, vycházející z učení Bible a zdrojů římské myšlenkové tradice si pochopitelně byl sám vědom toho, že se tématem zabývali i někteří myslitelé před ním, byť ve svém systému do velké míry usiloval o syntetizaci a inkorporaci jejich myšlenek do takového celku, který by dosavadní vědění v určitém smyslu vyčerpával a sám se stal novým výchozím bodem. Ve velmi podobném duchu se hovoří v souvislosti s přístupem k dějinám filozofie o Aristotelovi, který se domníval, že při ideálním výsledku jeho komplexní filozofické činnosti by mohla být všechna díla jeho předchůdců bez jakékoliv ztráty zahozena, tj. byla by nahrazena jeho vlastním dílem. Tento způsob tradice ovšem – jinak sám aristotelik – Alasdair MacIntyre (2004: 173) odmítá a představuje koncepci, ve které „*minulost není nikdy něčím, co bychom mohli jen tak odhodit, a (...) přítomnost je naopak srovnatelná pouze jako výklad minulosti a reakce na ni. Minulost, je-li to zapotřebí a je-li to možné, je pak opravována a transcendována, a přitom stále zůstává otevřená možnosti být dále opravována a transcendována na základě nějakého jiného úplnějšího hlediska v budoucnosti.*“ Toto pojetí do značné míry vystihuje chápání tradice spravedlivé války, o které se opírá i tato kapitola.

aktivovat vojenskou sílu i Charta OSN 1945: čl. 51). Avšak nejde pouze o jednotlivé rozdílné prvky, když se liší i celé vyznění Augustinova uchopení spravedlivé války, připomínající *etiku ctnosti*, zatímco dnes je v kurzu spíše mix *deontologicko-konsekvencialistického* přístupu (viz kap. 2.3.1 až 2.3.6 pro přehled normativních pravidel a diskusi o kritériích spravedlivé války).

Na podobném základě by se přitom daly vyloučit i mnohem starší dochované reflexe ospravedlnění války z období antiky a doby před naším letopočtem, které požadavku nepřerušeno lineárního a čistě kumulativního vývoje od počátku až do dneška nedokážou dostát. S ohledem na stanovování limitů použití síly a konkrétní navrhovaná restriktivní opatření ve vztahu k válce mají někteří skutečně tendenci vybrané osobnosti starověku na mapu tradice spravedlivé války zakreslit (viz např. Johnson 1991; Bellamy 2006: 15-29; Sorabji 2006; Husby 2009; Syse 2010; Raymond 2010; O'Driscoll 2015 a 2018b; Koniar 2016, Cox 2018b aj.). Mezi tehdejšími a současným uchopením oboru spravedlivé války se ovšem rozprostírá propast (např. kvůli široce rozšířenému způsobu, jakým docházelo v antickém světě k selektivnímu přístupu k ochraně lidských životů a odepření universalit základních lidských práv – jde pochopitelně o otázku tzv. *barbarů*), jež je tak velká, že se zdá perspektivou hlavního proudu dneška zařazení starověkých autorů nemožné. Ostatně důležité konstitutivní prvky, které by pomyslným mostem spojovaly jakýkoliv současný proud úvah o spravedlivé válce s ranou tradicí (v její původní podobě) se vytratily v naprosté většině případů, a to i v rámci užšího a konzistentnějšího pojetí spravedlivé války – v etické doktríně současné katolické církve, viz např. (Johnson 2005: 63 aj.).

Činí-li to ovšem problematickou identifikaci samého začátku úvah o spravedlivé válce prostřednictvím homologického chápání celého oboru¹⁰², vyžadujícího navíc mezi dvěma sledovanými jevy kontinuitu, nemusí to nutně znamenat absolutní nemožnost ohraničit období trvání tradice úvah o spravedlivé válce. Pro takový účel je pouze nutné nalézt jiný způsob vnímání tradice, než jakým je nepřerušovaně trvající a z ruky do ruky předávaný soubor pravidel. Tradice lze chápat i méně rigidně jako sice „*odolné, ale nikoli zcela neměnné praktiky, které podléhají neustálé modifikaci a proměně*“ (Nardin 1992: 3). V tomto kontextu by mohl poskytnout lepší službu – než předchozí metafora „rodokmenu“ – poupravený myšlenkový experiment tzv. *Théseovy lodě*¹⁰³. Tradici spravedlivé války by se v něm rozumělo jako projektu, který je neustále revidován a doplňován a jehož zastaralé, nefunkční a nepotřebné komponenty jsou postupně nahrazovány novými a to klidně až do momentu, v němž už žádná aktuální součást tradice spravedlivé války (či „lodě“) není původní.¹⁰⁴ I tehdy by snad stále šlo považovat již vyloučené předchůdce za historickou součást volněji definované tradice, neboť výše představené minimalistické chápání spravedlivé války jako přesvědčení o tom, že válka za určitých okolností a za určitých podmínek může být spravedlivá, poslouží jako tmel v běhu času. Od momentu první artikulace takové myšlenky jde o jakousi řadu příbuzných a v jistém smyslu k sobě se vztahujících názorů, jakkoliv třeba vzájemně kompetitivních a někdy i v určitých

¹⁰² Pojem *homologie* se v biologii zjednodušeně řečeno používá pro označení znaku (jakkoli v průběhu samostatného vývoje v konečné podobě odlišného), jenž je u různých druhů prokazatelným dědictvím po společném předkovi (Flegr 2007: 12); podrobněji a v konkrétnější aplikaci ještě viz (Zrzavý 1997).

¹⁰³ Jde o slavný paradox, využívaný pro ilustraci jedné z podotázek filozofického problému identity, který pracuje s hádankou, zdali objekt, jehož jednotlivé komponenty jsou prostřednictvím oprav postupně zcela vyměněny, zůstává původním objektem (příp. dokonce zdali by jeho uschované originální díly po znovusestavení byly jediným skutečně původním objektem či snad, což zní pochopitelně trochu absurdně, druhým totožným a zcela identickým objektem spolu s tím, jenž je složen z nových částí). Tyto úlohy řeší již antičtí autoři, viz např. (Platón 1996b: 139a-139e, tj. 33-35) a popularizují je novověcí myslitelé jako např. Thomas Hobbes (1839: 132-138).

¹⁰⁴ Podobně i J. T. Johnson (2009: 252), připodobňující tradici spravedlivé války k proudu myšlenek, který se vine historií jako korytem řeky, a ač stále zůstává proudem, tak zatímco pluje, zbavuje se některých částí a bere za své jiné, když se k tomu navíc občas dělí ještě na vnitřní proudy a ramena řeky, které ale poté zase splývají.

ohledech neslučitelných, které všechny spojují právě úvahy potenciální přípustnosti ospravedlnění války.

Takto se disciplína spravedlivé války stává mnoho století trvajícím kolektivním rozjímáním a přemýšlením, které doprovází diskuse ohledně ospravedlnitelnosti války, sahající prokazatelně až do starověku (ostatně jak konstatuje klasik oboru Michael Walzer v úvodní větě svého nejslavnějšího díla: „*od té doby co muži a ženy mluví o válce, mluví o ní z hlediska správného a nesprávného*“ – 1977: 3). Definitivní a nezpochybnitelné vymezení počátku spolu se stanovením jasných a konkrétních mantinelů, ohraničujících, co přesně patří do oboru, je ovšem na trvalé úrovni nedosažitelné, neboť konkrétní kanonický soubor autorů i vlastní narativ disciplíny jsou dobově podmíněné a skládá si je každá epocha samostatně. Rozhodnutí koho a co zařadit je totiž velmi selektivním výběrem těch prvků, jichž jinak historie nabízí přešel, které nejlépe konvenují momentálně převládajícímu chápání jádra ideje spravedlivé války. Právě proto se v průběhu času proměňuje a nadále bude proměňovat i datace doby zrodu a hlavní zakladatelská postava.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Pro některé další užitečné a dosud nezmiňené odkazy, napomáhající porozumět problému vymezení tradice/teorie spravedlivé války, viz např. (Rengger 2002; Reichberg – Syse – Begby eds. 2006: vii-xii; O'Driscoll 2008; Clark 2015: 33-50; Brunstetter – O'Driscoll eds. 2018: 1-7; Reichberg 2018 aj.).

2.2 Evaluace literatury o spravedlivé válce v českém akademickém prostředí

Přestože si lze jen těžko představit badatele, zabývajícího se otázkami spravedlivé války, který by se orientoval výhradně na tuzemskou vědeckou produkci, zdá se být u příležitosti zevrubného pojednání o tématu vhodné (a snad i potenciálně užitečné) předložit strukturovaný seznam vybraných prací, zachycující reprezentativním způsobem dosavadní reflexi problematiky *spravedlivé války* v českém jazykovém prostředí.

V případě časopiseckých článků a sborníkových příspěvků jde pochopitelně spíše o texty diskutující jeden vybraný rys spravedlivé války z určitého úhlu pohledu, viz např. obecný historický exkurz od kořenů úvah o dané problematice až do současnosti (Rosůlek 2007; Hutečka 2008; Petrov – Píčová 2015), přes konkrétněji laděné texty, prezentující vždy jednu ohraničenou etapu postupného vývoje myšlení (Koniar 2016¹⁰⁶; Adámek 2019). Poslední kategorií jsou ty velmi specifické, zabývající se příspěvkem jednotlivých postav, ať už těch, které svým významem ovlivnily debatu na úrovni celoevropské (Heider 2009: zejm. 93-99; Koniar 2009) či pouze lokální (Soukup 2003 a 2011a: zejm. 280-313; Marek 2015).

Poslední dva jmenovaní autoři se orientují na úvahy o ospravedlnitelnosti války v období husitství, které představuje jeden z historických vrcholů co do intenzity a frekvence dochovaného bádání o tématu na našem území. Z tehdejších osobností pojednali autenticky o etické přípustnosti války např. Jakoubek ze Stříbra (1932 a 1967) či Křišťan z Prachatic (in Bartoš 1932: 569-572 a 577-582) a jejich dílo sem lze formálně zařadit, přestože původně bylo převážně zpracováno v latině (dnes

¹⁰⁶ Primárně je pozornost této krátké podkapitoly věnována rešerši literatury české provenience, ale v případě Ivana Koniara činného na Katolické univerzitě v Ružomberku jde o natolik výraznou postavu oboru v českém a slovenském prostoru, že jeho příspěvky napsané ve slovenském jazyce jsou součástí přehledu zdrojů.

už zpravidla k dispozici v českých překladech, viz výše zmíněné odkazy). Pro popis přístupu k otázkám spravedlivé války ze strany dalších autorů z husitského hnutí poté viz např. (Toman 1898: zejm. 1-73; Hoch 1907; Svejtkovský 1952: zejm. 36-42; Molnár 1967; Rokyta 2012), ale vůbec nejdovedněji a nejkompexněji (Soukup 2007 a 2010).

Komplementární k dějepisnému zpracování vývoje myšlenky o spravedlivé válce jsou texty vyjadřující se k novým výzvám a budoucím perspektivám oboru (Znoj 2003; Duřpetková 2012). Z odborných periodik či oddílů knih lze dále uvést i pohledy v pojetí interkulturním (Rigel 2014 a 2015a), ty se zaměřením na právní aspekty (David 2010; Ondřej et al. 2010: zejm. 1-10 a 77-107; ale i Chotaš 2014) nebo pohlížející na věc prizmatem křesťanství, které je nositelem velmi silné tradice debat o spravedlivé válce (Stašek 2012, příp. i 1924; Šrajer 2010; Hanke Jarošová 2015; Kompendium sociální nauky církve 2008: čl. 401 a 488-520, zejm. 500-507, tj. 256 a 309-328, zejm. 315-320; Katechismus katolické církve 2002: zejm. čl. 2302-2317, tj. 563-566 či většina příspěvků časopisu *Salve* 2005 s tematickým číslem o spravedlivé válce). Konečně lze rozeznat a vyjmenovat i příspěvky aplikující teoretické poznatky o spravedlivé válce na reálné vojenské konflikty¹⁰⁷ (Kříž – Duřpetková 2010; Peroutka 2019), příp. vztahující se k dalším partikulárním otázkám vojenské praxe (Šedivý 2001: zejm. 48-51; Velek 2008; Koniar 2010; Mikulka – Hynková 2016; Mareš 2019).

Téma spravedlivé války je několikrát obsaženo i v rámci vybraných pasáží tematicky relevantních knih a článků o válce obecně, viz např. (Šedivý 2000: 192-193; Krejčí

¹⁰⁷ Válka v Iráku byla tak jako v zahraničí rozbuškou k napsání obrovského množství polemických textů, hodnotících ospravedlnitelnost kroků iniciovaných americkou administrativou. Většina této debaty se odbyvala v mediálním prostoru a šlo o názory, komentáře, sloupky, úvahy, eseje a podobné žánry. Zachytit tuto publicistickou reflexi zde není proveditelné, za všechny lze odkázat na texty (v obou případech poněkud svérázných autorů), které si za východisko pro své závěry ohledně legitimacy vojenské intervence v Iráku vybraly právě teorii spravedlivé války, přičemž první z nich je se zahájením války souhlasný, zatímco druhý se na základě posouzení shodných kritérií staví proti (Joch 2003; Semín 2003).

2011: zejm. 85-114) jakožto případy, kde se tak děje alespoň trochu strukturovaně. Fragmentárně jsou zmínky o spravedlivé válce k nalezení také v řadě dalších textů, které se ovšem znovu primárně věnují jiným výzkumným problémům, a stopy spravedlivé války jsou tak minimální, že v podstatě postrádá význam na ně systematicky odkazovat. Jediným z kratších útvarů, na nějž je smysluplné pro užitečný způsob encyklopedického zpracování poukázat, zůstává (Bílková 2009).

Vedle zdrojů, které se zabývají problematikou jen na omezeném prostoru či velmi selektivně co do rozsahu, existuje i několik monografií, jež mají naopak možnost pokusit se na větší ploše o komplexnější přístup, což z nich činí literaturu, zasluhující si v rámci tématu největší pozornost: viz např. (Holub 2009), podávající nástin historického vývoje učení o spravedlivé válce a to zejména v kontextu křesťanské etiky. V té samé publikaci je předložena i diskuse o reakci na 11. září 2001 – tj. zahájení vojenských operací USA a jejich spojenců na území Afghánistánu a Iráku – a její součástí je i snaha využít koncept spravedlivé války v situaci asymetrického boje proti terorismu, což je situace, ke které text navrhuje konkrétní kritéria. Další významné monografické zpracování problematiky (Koniar 2011) předkládá komplexní historické ohlédnutí a kritické přehodnocení celé dosavadní tradice úvah o spravedlivé válce s komparací jednotlivých teoretických zpracování pravidel a kritérií spravedlivé války, které vykrytalizovaly v průběhu dějin. Autor si klade hlavní výzkumnou otázku, zdali je možné tyto jednotlivé doktríny zahrnout do jedné metateorie spravedlivé války, či se liší natolik, že jde i přes příbuznost tématu o neslučitelné koncepty. Posledním ze systematictější a souborněji uchopených pojednání o otázkách spravedlivé války je (Velek 2014, srov. Škvrnda 2016; Koniar 2018), kde jsou vyloženy základní pojmy teorie spravedlivé války a rozvíjeny úvahy o současných debatách v rámci oboru spolu s dalšími přidruženými otázkami typu

preventivní války, občanské války, humanitární intervence, terorismu nebo zbraní hromadného ničení atp.¹⁰⁸

Speciální kategorií zůstávají texty od zahraničních autorů, které vyšly v českém překladu, viz (Sutor 2014; a patrně nejvýznačnější osobnost pokud jde o pokrytí dějin spravedlivé války – Johnson 1997 a 2005). Mnoho k tématu se lze dočíst i zde (Rawls 2009: 137-158, srov. Myšička 2014: zejm. 166-202) a výběr doplňuje pro pořádek ještě (Sutor 1996: zejm. 314-322; Peschke 1999: zejm. 519-529; Scruton 1999: 151-152; Johnson 2000; Lowery 2003; Weigel 2003; Dupré 2010: 200-203; Iscara 2012; van Herwaarden 2012; Huber 2016: 192-201) nebo naopak texty od původem českých autorů, které byly publikovány v angličtině (Kolín 2012; Kříž – Ach-Hübner 2016; Soukup 2016; příp. Hošman 2019).

Konečně je v dané sekci důležité zmínit relativně čerstvý český překlad a vydání asi nejdůležitějšího a nejdiskutovanějšího díla oboru ve 20. století *Spravedlivé a nespravedlivé války: morální argumentace s historickými příklady* (Walzer 2019).

V kategorii zdrojů o spravedlivé válce, které jsou k dispozici v českém jazyce, by potom bylo možné uvést i některé klasické práce, např. Marca Tullia Cicerona (1970: zejm.: I §11-13, tj. 38-42, I §23 tj. 56, III §32, tj. 167-171 a 2009: III §23-24, tj. 34-35, §36, tj. 139-141) nebo Aurelia Augustina (2007b: III 14, tj. 112-115 a 2007c: XIX 7, XIX 12, tj. 258, resp. 261-262 aj.), Isidora ze Sevilly (2002: XVIII, 1, tj. 51-57), Tomáše Akvinského (1938: II–II, q. 40, 1-4, tj. 341-347), Bartolomé de Las Casase (1954) a Immanuela Kanta (1999) s Erasmem Rotterdamským (2018), popř. výňatky z Grotiova díla *Tři knihy o právu válečném a mírovém* (např. 2014; a jiné fragmenty

¹⁰⁸ Svoji pozornost si zaslouží i některé texty, stojící mimo rámec standardně recenzovaných časopisů (Grůza 2007; Petrov 2015), k nimž lze připočíst i poměrně vysoké množství studentských závěrečných prací na dané téma, obhájených na různých českých univerzitách. Databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v ČR (<https://theses.cz/>), do které je vložen značný počet děl z více než padesátky pracovišť v zemi, nabízí ke stažení i desítky těch, které se věnují spravedlivé válce, její historii, všemožným souvislostem a aspektům, které se k ní vážou. K nalezení jsou i práce rigorózní či disertační, které se už zde vyplatí explicitně jmenovat (Duřpetková 2011, resp. Holá 2008).

díla, které na své celistvé převedení do českého jazyka čeká in Plechanovová 2003: 139-145; Hrdina – Masopust 2011: 145-151).

Při rozhodnutí o zařazení některých textů samozřejmě velmi záleží na tom, jak extenzivně se problematika spravedlivé války vykládá. Ač jsou zpravidla otázky legitimacy humanitární intervence či morálního hodnocení terorismu atp. řazeny do okruhu témat, která spravedlivá válka řeší, zde je pro účely přehledné a nezbytněle rešerše spravedlivá válka uchopena v užším smyslu. Nejde proto jen o jakékoliv blíže nestrukturované hodnotící soudy o morálním rozměru války, ale o disciplínu, sdružující autory, debatující o základní myšlence, že válka může být za určitých okolností a při dodržení určitých pravidel ospravedlnitelná, přičemž výsledkem debaty je stanovení seznamu specifických rozhodčích kritérií. Kolem této základní ideje se po staletí sedimentovaly důležité postřehy a příspěvky, které daly vzniknout určitému široce respektovanému historickému kánonu literatury. Pokud se jakýkoliv současný text věnuje vybraným etickým aspektům válčení, ale na existující tradici úvah o spravedlivé válce se explicitně neodvolává (nebo se hlásí k jiným tradicím morálního uvažování o válce, jako je např. pacifismus), potom není do výběru zahrnut. Z toho důvodu se pochopitelně na obrovskou část prací o válčení nedostává, vč. těch, které jsou užšímu pojetí spravedlivé války třeba i velmi blízko.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Dále nejsou kvůli redundantnosti samostatně zmiňovány ty články z odborných periodik, které se později objevují (byť v částečně upravené podobě) jako součást rozsáhlejších monografií, viz např. texty *Etické argumentační struktury použité v diskuzi o válce v Iráku* od Tomáše Holuba (2006) či *Státník v roli tragického hrdiny? Spravedlivá válka a nejvyšší ohrožení* od Josefa Velka (2013), viz též (Holub 2009: 112-147, resp. Velek 2014: 248-286).

2.3 Slovník spravedlivé války: kritéria *jus ad bellum* a ukotvení terminologie v českém diskursu

V dílech autorů zmíněných v předchozí podkapitole (2.2) dochází k rozboru velmi rozmanitých témat spojených s disciplínou spravedlivé války, přesto má většina z nich společné to, že se alespoň částečně věnují jádrové otázce problematiky, za kterou je možné označit snahu o stanovení kritérií, sloužících pro rozhodnutí, zdali lze hodnotit uvažované válečné konflikty nebo jednotlivé činy, odehrávající se v jejich rámci, jako morálně ospravedlnitelné. V následujícím úseku práce jsou nejčastěji uváděná pravidla pro zahájení spravedlivé války vyjmenována a to i s připojením stručného komentáře k jejich obsahu (jde pouze o velmi krátký popis, neboť podrobná analýza a hlubší problematizace každého z nich nejenže není v bezprostředním vztahu k hlavním cílům práce, ale hlavně je dobře pokrytá a přístupná v jiných textech, vč. těch českých, viz odkazy v následujícím odstavci). Pozornost je proto věnována spíše způsobu, jak s označením kritérií zachází čeští akademici a překladatelé do českého jazyka, kteří mohou k etablování korektní terminologie přispět (stejně jako mohou nesprávným převedením do češtiny nechtěně napomoci k prosazení zavádějícího pojmenování)¹¹⁰. Text poukazuje na to, že zdánlivě nevinný způsob jazykového uchopení kritéria může vést někdy i k podstatným posunům ohledně významu.

¹¹⁰ Takovou příležitost neformálně kodifikovat názvosloví dostal v poslední době např. překladatel klíčového a celé paradigma ovlivňujícího díla od Michaela Walzera (2019), neboť zde existuje předpoklad vysokého množství čtenářů a následně i přímých odkazů a citací (ač, pravda, z jiného úhlu pohledu Walzerovo kniha nepředstavuje pro tento cíl ideální materiál, protože neobsahuje jednu přehlednou tabulku nebo ucelenou kapitolu, kde by byla jednotlivá kritéria seřazena a okomentována, ba dokonce z oněch šesti nejčastěji uváděných se věnuje jen některým). Úkol zhodnotit, jak k věci překladatel přistoupil, znesnadňuje skutečnost, že oproti anglickojazyčným vydáním má to české pouze jmenný rejstřík. Po konzultaci s originálem a dohledání relevantních pasáží, kde Walzer problémy spojené s některými kritérii diskutuje, lze konstatovat, že autor překladu kodifikaci slovníku odmítl, když tu převedl výraz *just cause* do podoby „spravedlivá příčina“ (2009: 129), zatímco jinde používá souloví „spravedlivá věc“ (2019: 221). Ve shodě s tím je i *last resort* jednou „poslední instance“ (2009: 162) a podruhé „poslední možnost“ (2019: 359).

Pokud jde o kritéria vztahující se k otázce přípustnosti zahájení války (*jus ad bellum*), obvykle se rozeznává šest bodů, jejichž úplné a bezvýjimečné naplnění představuje limitující podmínky pro to, aby takový akt bylo možno považovat za spravedlivý. Je to *spravedlivý důvod, správný záměr, legitimní autorita, proporcionalita cílů, dostatečně vysoká pravděpodobnost úspěchu a konečně válka jako poslední možnost* (Coppeters – Fotion eds. 2003: 27-153; Orend 2005; Guthrie – Quinlan 2007: 17-34; Koniar 2011: 129-179; Lee 2012: 68-96; Velek 2014: 45-70; Lazar 2016 aj.). Někteří jiní autoři považují za relevantní pouze první tři, event. čtyři zmíněná kritéria a dalším se nevěnují vůbec nebo pouze okrajově (Brown – Syse eds. 2014: 5; Coates 2016: zejm. 137-223), jinde lze dohledat soubor pěti kritérií (Kolín 2012: 137-154). Na druhou stranu existují i texty, pracující s obsáhlejším seznamem a předkládají počet sedmi bodů (Frowe 2015: 52-74). Pro účely dané práce je nejvhodnější přidržet se mainstreamového způsobu a zaměřit se na nejčastěji uváděnou a rozebíranou šestici kritérií.

2.3.1 Spravedlivý důvod

Za jádro ospravedlnění události války, které má všeobecně vysokou přesvědčivost, bývá považována *sebeobrana* nebo *obrana jiného nevinného subjektu*, jenž se stal obětí agrese (uznáno i Chartou OSN 1945: čl. 51). Tento bod je v rámci souboru kritérií vyjádřen v podobě *spravedlivého důvodu* neboli přesvědčení, že válka může být vedena jen pro legitimní a obecně přijatelný důvod. V tradici spravedlivé války jde o položku vpravdě principiálního významu, od níž se odvíjí mnohé další úvahy ohledně ospravedlnění války.¹¹¹ V českojazyčných pracích se lze kromě čteného

¹¹¹ Kritérium *spravedlivého důvodu*, jak už jeho pojmenování napovídá, sleduje, zdali to, co aktéři uvádí jako důvod pro vstup do války, lze považovat za dostatečně závažné, aby prostřednictvím toho bylo možné ospravedlnit i něco natolik významného, jako je použití vojenské síly. Za příklad toho, co podle obecného konsensu není a nemůže být spravedlivým důvodem, je válka započatá z důvodu touhy po teritoriální expanzi, pomstě, šíření náboženské víry, materiálním zisku, slávě apod. Naopak za přijatelný důvod, pro nějž je možné vstoupit do války, je typicky považována obrana vitálních hodnot politického společenství jako je např. územní

výskytu pojmenování *spravedlivý důvod* (Peschke 1999: 522; Šedivý 2000: 193; Johnson 2005: 66; Holub 2009: mj. 69, 135, 144; Ondřej et al. 2010: 87, 88, 89; Šrajcar 2010: 82; Duřpetková 2011: 21; Sutor 1996: 316, 320 a 2014: 40, 46; Mareš 2019: 37) zároveň velmi často setkat i s převedením do podoby *spravedlivá příčina* (možná i proto, že v latinském podání kritérium zní *causa justa* a v anglickém jazyce poté nejčastěji *just cause*). Svoji roli jistě hraje i skutečnost, že v díle jedné z nevlivnějších postav tradice úvah o spravedlivé válce, která je v dispozici i v českém jazyce (jde o o monumentální *Summu theologickou* od Tomáše Akvinského – 1938: II–II, q. 40, 1, tj. 342), zvolil její překladatel Emilián Soukup právě tuto variantu, čímž názvosloví pro mnohé čtenáře neformálně kodifikoval. Odtud mnozí autoři ustálené slovní spojení přebírali a dosud přebírají, když o Akvinského pojetí spravedlivé války referují, viz např. (Sousedík 2011: 537-538). Vliv je nicméně tak silný, že se znění *spravedlivá příčina* usadilo nejen ve zpracování autorů pocházejících z křesťanských kruhů nebo v textech zamýšlených primárně pro křesťansky orientovaného čtenáře (Johnson 1997: 354, 362; Weigel 2003: 8;

celistvost a možnost suverénního uplatňování moci, zachování míru, dodržování lidských práv, event. obrana klíčových ekonomických zájmů atp. Proto je možné zahájit a vést bojové operace proti agresivní a dobovačné válce, tj. proti jakémukoliv ničím nevyprovokovanému vojenskému útoku na nevinný subjekt. Stejným způsobem je přípustné postupovat ve snaze zamezit rozsáhlému a systematickému porušování tvrdého jádra lidských práv. Některé z výše popsaných kroků lze považovat v principu za jednoznačně (sebe)obránné, u jiných – např. intervenci, vedoucí ke svržení vlády země, kde k překračování lidských práv dochází – může být tento status rozporován, ale i zde budou obháječi zásahu vyzdvihovat právě obranný aspekt. A podobně tak budou činit i v neméně diskutabilním případě odvrácení bezprostřední (či v budoucnu velmi pravděpodobné) snahy ohrožit mír, kdy jedna strana s intencí bránit sebe nebo jiný subjekt vojensky zaútočí jako první, viz tzv. *preemptivní* a *preventivní* válka (Galston 2002; Luban 2004; Crawford 2005; Kaufman 2005; Reichberg 2007; Totten 2010; Chatterjee ed. 2013; Shue – Rodin eds. 2014; Velek 2014: 99-112; Walzer 2019: 147-164 aj.). Klasifikovat tyto akty jako defenzivní je předmětem značných kontroverzí, ale bez ohledu na rozporné hodnocení konkrétních příkladů, na teoretické úrovni asi platí, že ne vždy by měl být ten, kdo zaútočí první, automaticky považován za agresora (viz potenciálně morálně přijatelné úsilí napravit proběhlé křivdy, např. získat po letech zpět území, které bylo v minulosti nespravedlivě odňato). V rámci diskusí o morální přípustnosti vstupu do války má sice kritérium spravedlivého důvodu výsadní postavení a představuje *nezbytnou podmínku*, aby mohla být válka hodnocena jako ospravedlnitelná, nejde však o *podmínku dostatečnou*. Pro příklad argumentace, že válku, která měla všeobecně přijatelný spravedlivý důvod, ale s ohledem na nedodržení dalších principů ji ve svém celku jako spravedlivou hodnotit nelze, viz např. (McMahan – McKim 1993). K vývoji chápání kritéria v historii nebo k současným diskusím, např. jestli je možné, aby spravedlivý důvod měly obě strany sporu apod., viz (Coppeters – Ceulemans – Hartle 2003; McMahan 2005a; Orend 2006: 32-46; May 2008; Koniar 2011: zejm. 139-154; Lee 2012: 73-82; Regan 2013: 48-84; Velek 2014: 46-53; Frowe 2015: 53-56 a 66-69; Coates 2016: 162-182).

Heider 2009: 94, 96-97; Koniar 2009: 30, 35; Stašek 2012; Huber 2016: 193 – přesné znění u posledně jmenovaného je: „*ospravedlňující příčina*“), ale i v mnoha dalších dílech, viz např. (Scruton 1999: 151; Johnson 2000: 475; Drulák 2003: 37; Holá 2008: mj. 91; Koniar 2011: mj. 139; Krejčí 2014: 408; Myšička 2014: 172, 174; Petrov – Píčová 2015: 74; Mikulka – Hynková 2016: 57-58) a pracuje s ním i překladatel nedávného vydání Cicerona (2009: III §24 35, tj. 141) nebo předtím Isidora ze Sevilly (2002: XVIII, 1, tj. 51-57).

Při dvojitým označování tohoto kritéria termíny *spravedlivý důvod* a *spravedlivá příčina* dochází k jakémusi zmatení, a tak lze nalézt i tyto kombinace: „*spravedlivý důvod, resp. příčina*“ (Znoj 2003: 29), „*spravedlivá příčina (= důvod)*“ (Peroutka 2019: 8) nebo naopak „*spravedlivý důvod*“ s dovětkem, že toto „*kritérium vyžaduje, aby válka měla legitimní a obecně přijatelnou příčinu*“ (Bílková 2009: 265). Méně častá, ale ne úplně ojedinělá jsou i další vyjádření kritéria – znovu nepochybně nalézající své předobrazy v latinské verzi *causa justa* – jako „*spravedlivá věc*“ (Hutečka 2008: 97-98, 105; Weigel 2003: 11; Dupré 2010: 201; Sutor 2014: 54; Marek 2015: 269, 281), event. „*správná věc*“ (Soukup 2010: 80), „*spravedlivý případ*“ (Rosůlek 2007: 170) či „*spravedlivá kauza*“ (Velek 2014: mj. 45), příp. tamtéž i „*oprávněný důvod*“ a variantně „*oprávněný cíl*“, (Johnson 2005: 61). V některých zaznamenaných případech textů, které se shodou okolností do jednoho zabývají husitskou diskusí o tématu spravedlivé války, lze číst výrazy „*oprávněná pře*“ či „*spravedlivá pře*“ (Soukup 2007: 237; jen pro druhý výraz Soukup 2003:185; Jakoubek ze Stříbra 1967: 33; Molnár 1967: 19).

Vyznění *spravedlivé pře* je trochu archaické a neposkytuje čtenáři tak jasnou představu o tom, čím se kritérium zabývá jako nomen omen znějící *spravedlivý důvod*. Varianty *spravedlivá kauza* či *spravedlivá věc* by samy o sobě nemusely být

úplně špatným označením, nicméně i v porovnání s nimi se jako nejefektivnější a nejužitečnější název kritéria jeví *spravedlivý důvod*, který lze hlavně považovat za jednoznačně adekvátnější termín než na první laický pohled možná ekvivalentní, ale ve skutečnosti dosti zavádějící *spravedlivou příčinu*. Mezi slovy *příčina* a *důvod* totiž existují závažné sémantické rozdíly s dalekosáhlými důsledky pro jejich využití k danému účelu ospravedlnění vstupu do války. Zatímco *příčiny* pracují spíše s fakty a jsou popisem děje (deskriptivní rozměr), *důvod* sleduje hodnotovou rovinu věci (normativní rozměr) a vyjadřuje význam onoho děje.¹¹²

V předmětné problematice války lze uvést ilustrativní příklad v podobě *příčiny* úmrtí lidského jedince v důsledku zasažení kulkou, která vyvolala masivní krvácení, avšak pátrání po *důvodu* je zcela odlišnou záležitostí. Na otázku, proč je nějaký konkrétní člověk po smrti, lze sice jednak odpovědět „v důsledku vykrvácení, které vyústilo

¹¹² Pro zjednodušenou ilustraci rozdílu lze říct, že příčiny svým vysvětlujícím charakterem patří spíše do přírodních věd, které mají převážně mechanistický a instrumentální ráz a zabývají se odkrýváním kauzality, tj. zkoumáním vztahu mezi dvěma jevy zpravidla fyzické povahy – příčinou a následkem – a konkrétními procesy, které se nutně a nezbytně (se železnou pravidelností) odehrávají podle objektivních pravidel okolního světa. Některé takové procesy lze v laboratorních podmínkách snadno opakovat a experimentálně testovat s tím, že při zabezpečení stejných podmínek (*ceteris paribus*) povedou vždy k identickým výsledkům, z čehož je možné konstruovat určité přírodní zákony. Pomocí odhalení příčin lze typicky vysvětlit geologické události fyzikální povahy jako např. zemětřesení, sopečnou činnost či je možné prohlásit, že příčinou záplav byly dlouhodobé deště (všechny tyto jevy způsobily na lidské vůli zcela nezávislé procesy v litosféře, resp. atmosféře). Oproti tomu *důvod* patří spíše do oblasti společenských věd, sleduje teleologickou linii lidského jednání, snaží se vysvětlit jevy, které stály za pozorovatelným chováním, a tak interpretovat činy a hledat ultimátní záměry jedince. Charakterizuje jej vztah k vědomé činnosti člověka a k jeho možnosti jistým způsobem ne/jednat. O smysluplnosti dělení věd na přírodní a ty o člověku nebo o přeryvu mezi *porozuměním* (*verstehen* – *understanding* – *compréhension*) a *vysvětlením* (*erklaren* – *explanation* – *explication*), příp. i dichotomií *důvod* a *příčina*, se diskutuje už delší dobu a svým pohledem přispělo množství autorů, viz např. (Davidson 1963; srov. Risjord 2005; a dále Weber 1978 a 2009a; Ricoeur 2004; Winch 2004: zejm. 78-87 aj.; pro užitečné zachycení určité fáze dané debaty viz Macklin 1972). Jistě lze namítnout, že ač má pojem *příčiny* své široké využití v přírodních vědách, nefiguruje výlučně v této doméně, ale i ve vědách sociálních, viz např. časté závěry o tom, že bezprostřední *příčinou války* (oním *casus belli*) může být např. zahájení blokády přístavu nebo dlouhodobá strukturální nespravedlnost, ekonomická krize aj., viz např. (Waltz 1979 a 2001; Howard 1983: zejm. 7-23; Cashman 1999; Cashman – Robinson 2007; Levy 1990 a 2010; Levy – Thompson 2011; Stoessinger 2010; a souborně i Rotberg – Rabb eds. 1989). Nicméně to, že dané jevy mohly být označeny za bezprostřední *příčiny* války, neznamená, že nemají zároveň své *důvody* a v oboru *spravedlivé války* jde právě o to, interpretovat z pozorovatelného chování intenci a tu poté pomocí existujících kritérií zhodnotit (samostatnou kategorií jsou potom tzv. *zástupné důvody* bez vazby na reálný stav skutečnosti, jimiž by mohla být např. tvrzení o počátku první světové války kvůli zastřelení Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu nebo zahájení konfliktu, který později získal své označení *třicetiletá válka*, defenestrací královských místodržících na Pražském hradě. V obou případech šlo samozřejmě hlavně o ekonomicko-mocenské důvody (Kagan 1996: 81-231; Joll 2013; Clark 2014; Levy – Vasquez eds. 2014 aj.; resp. Gutmann 1989; Sutherland 1992; Wilson 2008 aj.), u druhého z nich bylo vše ještě částečně intenzifikované náboženskými rozpory.

v letální hemoragický šok“, ale také „protože měl v úmyslu se zbrani napadnout jinou osobu, aby jí zamezil předat zprávu o lokaci nepřátelských jednotek – ta se ovšem efektivně bránila před jeho útokem, aby si zachránila život a mohla dokončit bojový úkol, nápomocný k vítězství vlastní strany“. Stejně tak mohl v rámci boje mezi zneprátenými stranami požár způsobit rozsáhlé škody na majetku, v důsledku toho, že došlo k prudké chemické reakci – hoření – které se za přítomnosti kyslíku dále šířilo a masivně uvolňovalo teplo a světlo a spolu s tím byly přeměňovány látky organické na anorganické. Tento popis děje nicméně sám o sobě nic neřekne o důvodu a motivu, kvůli kterému kdosi vědomě škrtl sirkou či použil plamenomet a započal proces popsany výše. Přitom v problematice ospravedlnění války jde beze vší pochybnosti právě o hledání smyslu a významu. Přesněji řečeno o pátrání po smyslu a významu pravidel, kterými by se lidé v určitých situacích měli řídit. A zatímco *příčina* se často spojuje s děním, které probíhá bez volního rozhodnutí člověka, *důvody* se soustředí právě na vědomé jednání lidí, což mnohem lépe odpovídá pointě normativního oboru spravedlivé války.¹¹³

2.3.2 Správný záměr

Po spravedlivém důvodu následuje z logiky věci kritérium, které slouží především jako pojistka toho, o čem právě probrané kritérium pojednávalo. Jeho smyslem je kontrolovat, aby subjektivní záměry strany, která válku zahajuje, byly skutečně shodné s objektivním důvodem pro uskutečnění války (protože zahájení válečných operací je dle teorie vždy ospravedlnitelné jen za účelem dosažení toho, co lze

¹¹³ Podstatná jména *důvod* a *příčina* se v českém jazyce spojují s dalšími slovními druhy natolik rozdílným způsobem, že z jazykového hlediska není pochyb o existenci signifikantních rozdílů mezi oběma pojmy (viz slovesa pojmenovávající vědomé činnosti, např. *ne/souhlasit* – s důvodem ano, nikoli však s příčinou či *ne/rozhodnout* něco – lze opět z důvodu, nikoli z příčiny). Dále se důvod i příčina odlišným způsobem pojí s přídavnými jmény označujícími specificky lidské jednání, jako např. *osobní, rodinný, malicherný, spekulativní* aj. (vždy se řadí pouze k důvodu, nikoli k příčině, jež zase pro změnu může být např. *zákonitá*). Pro další příklady specifického spojení substantiv důvod a příčina, které eviduje český jazyk s přídavnými jmény a zájmeny přivlastňovacími, s předložkami *pro, proti, k* nebo se slovesem v infinitivu viz (Svoboda 1985).

považovat za spravedlivý důvod – a tam, jak vyplývá z předchozích odstavců, zamlčované uspokojení vlastních partikulárních zájmů pochopitelně patřit nemůže).¹¹⁴ Vhodným označením pro meritum daného kritéria se proto zdá být termín „*správný záměr*“ (Johnson 2000: 475; Soukup 2003: 185; Znoj 2003: 29; Duřpetková 2011: 24; Myšička 2014: 172, 174; Sutor 2014: 40, 47; Velek 2014: mj. 45; Marek 2015: 269, 270, 281; Peroutka 2019: 8), jenž je také používán s nejvyšší frekvencí spolu s termínem „*správný úmysl*“ (Akvinský 1938: II–II, q. 40, 1, tj. 342; Jakoubek ze Stříbra 1967: 33; Rosůlek 2007: 170; Holá 2008: mj. 96-97; Bílková 2009: 265; Holub 2009: mj. 69, 142, 167; Koniar 2009: 31 a 2011: mj. 154; Šrajer 2010: 82; Mikulka – Hynková 2016: 58; Sousedík 2011: 537). Druhé jmenované sousloví používá i (Johnson 2005: 67), který ale přidává i označení „*řádný záměr*“ (Johnson 2005: 61), čímž by bylo možné otevřít sérii pojmů s víceméně

¹¹⁴ Samostatné zařazení *správného záměru* mezi podmínky zahájení spravedlivé války je dokladem zvláštní důležitosti kritéria *spravedlivého důvodu*, neboť *správný záměr* je na něj přímo navázán a v podstatě jej pouze dále rozvíjí: idea začlenění *správného záměru* spočívá zejména v tom, aby bylo vždy předmětem speciální pozornosti a posouzení, že oficiálně deklarovaný důvod (tj. věc, která naplňuje požadavky kladené na spravedlivý důvod) k zahájení války odpovídá skutečné motivaci. V rámci zjednodušené ilustrace to znamená, že pokud subjekt A vojensky intervnuje proti subjektu B, pak je to doopravdy kvůli tomu, aby např. ochránil tamější obyvatelstvo od útlu tyranského vládce a znemožnil další rozsáhlé porušování lidských práv (nebo z jiného podobného důvodu, jehož legitimita je považována za všeobecně akceptovatelnou) a nikoli za účelem fakticky sledovat čistě vlastní zájmy. Subjekt A tedy musí zabezpečit, že veřejně udávaný důvod – často cosi velmi vznešeného a vzletného – je skutečným záměrem a nikoli pouhou záminkou či fasádou, za kterou se skrývají mnohem méně přijatelné a ospravedlnitelné pohnutky (např. materiální zisky, tj. snaha získat kontrolu nad surovinově bohatým územím subjektu B). Plně dostát takovému úkolu ovšem vyžaduje schopnost komusi nahlédnout do niterného stavu mysli, což s sebou implicitně nese těžko překonatelné metodologické problémy exaktního rozlišování rétoriky od reality. Jedním ze způsobů, jak dešifrovat skutečné pohnutky určitého aktéra, je dlouhodobé sledování jeho reálného jednání. Ale pokud může být tato strategie úspěšná u jednotlivců, kde lze očekávat určitou konzistenci chování, věc se zdá být ještě složitější v případě států, jakožto heterogenních jednotek různých a dynamicky se měnících politických a zájmových vlivů (nemluvě např. o celé koalici států, uvažujících z nějakého důvodu vstoupit do války). Situaci komplikuje i fakt, že právě v bezpečnostních otázkách jsou mnohá rozhodnutí činěna na základě informací od tajných služeb a to nevěřejně (s následným dlouhým moratoriem na přístup do archivů, znemožňujícím na celá léta cokoliv osvětlit). Kromě potíží identifikovat niterné úmysly ve vztahu k důvodu války je třeba přiznat, že již samotná představa existence jednoho singulárního záměru pro vstup do války je příliš schematická a nezachycuje pravděpodobnou plasticitu a rozmanitost dlouhodobých a krátkodobých zájmů a motivů jednotlivých aktérů. I když *správný záměr* představuje letité kritérium, jehož zařazení se datuje k Aureliu Augustinovi a drží se i u Tomáše Akvinského (1938: II–II, q. 40, 1, tj. 342) a dalších, dodnes je z mnoha výše zmíněných důvodů považováno za problematické nebo dokonce kvůli těsné spojitosti se spravedlivým důvodem za zcela redundantní (s vysvětlením, že ve správně interpretovaném kritériu *spravedlivého důvodu* už má být *správný záměr* inherentně obsažen), viz např. (Mellow 2003; McMahan 2005a aj.). Pro další výklad a různé hodnocení významu kritéria, viz (Coppeters – Kashnikov 2003; Orend 2006: 46-50; Cole 2011; Koniar 2011: 154-163; Velek 2014: 55-58; Frowe 2015: 60-61 aj.).

zaměnitelným významem jako „*dobrý úmysl*“ (Dupré 2010: 201; Petrov – Píčová 2015: 74), „*spravedlivý úmysl*“ (Sutor 1996: 316; Johnson 1997: 354) nebo „*spravedlivý záměr*“ (Šedivý 2000: 193; Mareš 2019: 37) a rovněž (Hutečka 2008: 97, 98, 105), který na jiných místech téhož textu používá „*motiv*“ (2008: 95) nebo „*smysl války*“ (2008: 97, 105). Právě tento rozměr akcentuje i „*zaměření na cíl*“ (Huber 2016: 193), „*spravedlivý cíl*“ (Drulák 2003: 37; Krejčí 2014: 408) a „*pravý účel*“ (Sutor 2014: 47), jež také dobře vysvětlují, o co v kritériu jde. Poslední zaznamenanou alternativou v české diskusi o podmínkách zahájení spravedlivé války je „*upřímný úmysl*“ (Milíč Lochman 1994: 94). Bylo by určitě možné v nuancích vnímat povedenější a méně povedené způsoby pojmenování, ale v porovnání s kritériem spravedlivého důvodu nelze evidovat žádné zásadní problémy ve snaze o formulaci názvu. Nejčastěji využívanou variantu *správný záměr* lze proto bez výhrad přijmout, ač samozřejmě pojmy jako *skutečný a pravý záměr*, ale i jiné zde zmíněné, by úlohu korektního označení mohly plnohodnotně sehrát.

2.3.3 Legitimní autorita

Jestliže panuje konsensus na existenci objektivně spravedlivého důvodu pro válku, u něž jde pokud možno co nejprůkazněji doložit shodu se skutečnými úmysly aktéra, potom se otevírá cesta k uskutečnění války s nárokem na status spravedlivé války – tedy za předpokladu, že taková válka bude, kromě dalšího, schválena entitou, jež legitimním způsobem zastupuje lid a má kompetence k tomu formulovat veřejný zájem. Vhodným úvodem do problematiky označení třetího kritéria zůstává jeho bezpřívlastková verze „*autorita*“ (Koniar 2011: 129, pro diskusi k adjektivům, které ho doprovází 132-133), ačkoliv takové znění je spíše výjimečné a bývá specificky doplňováno, aby jeho podstata vyšla lépe najevo, viz např. „*autorita pro vedení*

války“ (Koniar 2009: 30).¹¹⁵ Veškeré další příklady artikulace tohoto tradičního a fundamentálního principu zahájení spravedlivé války už doprovází nějaké přídavné jméno či přívlastek, utvářející mj. následující sousloví: „*dostatečná autorita*“ (Scruton 1999: 151), „*princiální autorita*“ (Znoj 2003: 29), „*legitimní moc*“ či „*legitimní politická síla*“ (Heider 2009: 94, resp. 95) a permutace toho všeho v podobě „*legitimní politická moc*“ (Koniar 2009: 18, 30). Dále ve stejném duchu pokračují „*legitimní vrchnost*“ (Milič Lochman 1994: 94), „*legitimní panovník*“ (Drulák 2003: 36), „*legitimní vladař*“ a jinde „*autorita vladaře*“ (Molnár 1967: 18, resp. 19), „*autorita vládce*“ (Akvinský 1938: II–II, q. 40, 1, tj. 342)

¹¹⁵ Z toho už srozumitelně vyplývá požadavek kritéria, aby rozhodnutí o vstupu do války provedl aktér, který je kompetentní k tomu tak učinit nejen dle hlediska právního (zpravidla dle platného ústavního pořádku či jinak kulturně specificky), ale i morálního (např. tím, že občané daný orgán nebo instituci, ale i jednotlivou osobu, jako legitimní i dobrovolně vnímají a respektují – nabízí se odkaz na teorii společenské smlouvy nebo třeba úspěch v demokratických volbách, který toho může být ukazatelem). Použití ozbrojené síly má být povoleno pouze za účelem zabezpečení veřejných cílů pod kontrolou veřejné autority a to vždy s respektem k předchozím dvěma kritériím *spravedlivého důvodu* a *správného záměru*. Požadavek legitimní autority je pevnou součástí seznamu už od samého počátku úvah o spravedlivé válce (viz např. Reichberg 2012 aj.), s tím, že se v průběhu historie konkrétní představa o podobě legitimního aktéra výrazně proměnila. Dříve byli oprávněni realizovat vstup do války vládci v podobě např. králů, později společně s parlamentem nebo dnes ještě v součinnosti s vládou či prezidentem, nicméně základním referenčním bodem byl po dlouhá léta stát jako nejvyšší politický útvar. V posledních dekadách už není tato pravomoc exkluzivně držena na státní rovině – akt zahájení války může být posvěcen i mezinárodní institucí, typicky např. Radou bezpečnosti OSN (srov. Brown 2011). Za původní ideou navržená kritéria stojí snaha potlačit tzv. *soukromé války* neboli zamezit střetům organizovaných skupin, pokoušejících se prosazovat své partikulární zájmy pomocí násilí. V době pozdního středověku začíná akcent na explicitní stanovení takového kritéria pozvolna upadat v souvislosti s tím, jak se proměňuje vojenská strategie a technika, potažmo její nákladnost, která z války činí podnik, jehož efektivní vedení si v době novověku mohou dovolit pouze představitelé větších a bohatších celků (viz předchozí ústup rytířstva a postupné prosazování střelných zbraní a později i dělostřelectva atd.). Ohniskem diskuse se požadavek legitimní autority stává opět v druhé polovině 20. století, kdy probíhá debata o přijatelnosti akceptovat v této roli i nestátní entity a taková politická společenství, která se mohou snažit artikulovat zájmy části veřejnosti (typicky např. aktéři občanských válek, povstalci, bojovníci za sebeurčení a nezávislost nakoloniální nadvládě, separatisté apod., viz mj. Held 2005; Finlay 2010; Parry 2015; Blair – Kalmanovitz 2016). Svoji prominentní roli z doby raného středověku už ovšem legitimní autorita neobnovila a dnes hraje např. v porovnání se spravedlivým důvodem pro morální zhodnocení války až sekundární úlohu (Reitberger 2013). V souvislosti s tímto kritériem lze zmínit i občasný požadavek, aby válka byla legitimní autoritou vyhlášena veřejně tj. prostřednictvím oficiální a formální deklarace války, předcházející jakékoliv zapojení vojenské síly. V tomto bodě nemusí jít pouze o přepjatý legalismus, neboť význam takového kroku spočívá i v tom, že součástí deklarace zpravidla jsou jasně artikulované a zcela konkrétní důvody vyhlášení války (což představuje pro stranu, která je vyhlásila, určitý závazek a zároveň to usnadňuje zhodnotit ostatním jejich závažnost a platnost). Transparentnost a otevřenost navíc pomáhá identifikovat i podmínky, za nichž lze od války ustoupit a odvolat ji, čímžto získává protistrana jasně vodítko k tomu, jaká opatření přijmout, chce-li se válce vyhnout. Pro svoji aktuálnost např. při nesnadném rozlišování „bojovníků za svobodu“ a „teroristů“ nebo ve vztahu k ospravedlnění pokusů vojensky potlačit různé warlordy a entity, vzpírající se centrální vládní autoritě, je otázka legitimní autority věnována vysoká míra pozornosti a tudíž lze evidovat i značné množství textů, diskutujících partikulární body problematiky nebo i těch, které téma traktují obecně (Callhoun 2002; Coppieters 2003; Syse – Ingiers 2005; Coates 2006: 139-161; Fabre 2008; Koniar 2011: 129-139; Lang – O'Driscoll – Williams eds. 2013; Regan 2013: 20-47; Velek 2014: 53-55; Gentry 2014; Frowe 2015: 59-60; Parry 2017; Benbaji 2018).

a „*autorita panovníka*“ (Sousedík 2011: 537) či třeba i „*veřejný úřad*“ (Johnson 2005: 61). Seznam použitých výrazů tím ovšem zdaleka nekončí a dohledat lze i následující označení kritéria: „*kompetentní vyhlášovatel*“ (Peroutka 2019: 8) nebo „*vyhlášení právoplatnou autoritou*“ (Hanke Jarošová 2015: 161; Johnson 2000: 575).

Jiné dostupné zdroje pro změnu uvádí „*spravedlivé oprávnění*“ (Šedivý 2000: 193), což je termín, který je obratem v závorce doplněn a osvětlen asi nejčastějším označením „*legitimní autorita*“ (Šedivý 2000: 193; Holá 2008: mj. 31-32; Bílková 2009: 265; Duřpetková 2011: 23; Heider 2009: 95; Holub 2009: mj. 68, 136, 142, 161; Stašek 2012; Krejčí 2014: 408; Sutor 1996: 320 a 2014: 45; Velek 2014: mj. 45; Mikulka – Hynková 2016: 58; Mareš 2019: 37). To razí i (Hutečka 2008: 95, 97, 98), ačkoliv tamtéž uvádí vícečetně i pojem „*legální autorita*“ (Hutečka 2008: 90, 104, 105), aby jinde překladatel vyhodnotil jako vhodný termín „*legitimizovaná autorita*“ (Huber 2016: 193)¹¹⁶. Různými přídomky pojmu *autorita* pokračují i další tvůrci: „*veřejná autorita*“ (Soukup 2010: 80; Sutor 2014: 42), „*zplnomocněná autorita*“ (Šrajter 2010: 82), „*oprávněná autorita*“ (Weigel 2003: 12; Dupré 2010: 202; Petrov – Píčová 2015: 74) či „*příslušná autorita*“ (Peschke 1999: 522) a někteří kromě *legitimní* autority v tom samém textu pracují i s variantami „*suverénní*“

¹¹⁶ Výrazy *legální* či *zákonná* autorita jsou používány spíše minoritně (např. Hutečka 2008: 90, 104, 105; Sutor 2014: 40 a 1996: 316) a pro svoji úzkou spojitost s pojmem *legitimity* k tomu občas dochází snad i pouhým nedopatřením. V rámci promyšlené adekvátní terminologie nicméně stojí za to se u rozdílu krátce zastavit a vysvětlit, jaké důvody činí z verze „*legitimní autorita*“ optimální variantu. Doslovným ekvivalentem slova *legální* je *zákonné* (tj. to, co je konformní s momentálně platnými psanými zákonnými normami). Ve snaze o správnou formulaci daného kritéria by bylo nežádoucí, kdyby takové použití odkazovalo k právně-pozitivistické tradici, jejíž součástí může být i přehnaný legalismus a poněkud formalistní lpění na dodržování určitých zákonných procedur. Jedinou složkou daného kritéria totiž není dohlédnout na to, aby válku vedla ta autorita, která k tomu má čistě podle právního pořádku kompetence, ale aby existovalo pouto důvěry, které by doprovázelo vztah mezi oním subjektem a společností, jejíž veřejný zájem zastupuje. Legimita je obsáhlejší pojem než legalita, zahrnuje oblast politiky a morálky, a může sahát i za obzory psaného práva. Jde o normativní koncept s vazbou na to, co je správné a dobré, otevírající otázky o pravdě, spravedlnosti či smyslu a významu konkrétního zákonného nařízení. Historie zná příklady, kdy by užší vymezení prostřednictvím pojmu *legální autority* mohlo poskytnout krytí nacistickému režimu nebo jiným legálně dosazeným kolaborantským a loutkovým vládám, které byly v principu instalovány v souladu s ústavním pořádkem, ale jinak působily zcela bez vazby na lid. Propletenec pojmů *legální* a *legitimní* je jinak ještě složitější (Filip – Svatoň 2011: 37-39) a ani výše nastíněné rozdělení nemusí samo o sobě všechny komplikace vyřešit, alespoň základní pomůcku pro pochopení rozdílu snad ale představuje.

a „kompetentní“ autority (Holá 2008: mj. 86), když jinde se pro změnu objevuje „řádná“ (Rosůlek 2007: 170), „svrchovaná“ či „správná“ autorita (Johnson 1997: 354, resp. 362 a pro druhý pojem též Johnson 2005: 65; Myšička 2014: 172). Závěrem ještě doplnění, že i tentokrát převádějí původně latinskou terminologii do českého jazyka svébytným způsobem texty, zaměřující se na období husitství, když mluví o „povolení shůry“ (Soukup 2003: 185), „potvrzení od vyššího“ (Jakoubek ze Stříbra 1967: 33) či „potvrzení od představeného“ (Marek 2015: 269).

Poslední zmíněné varianty mohou odkazovat k představě nadpozemské autority, která vojenské akce zaštiťuje, což bylo historicky i součástí požadavku tohoto kritéria (pozemští zástupci božské autority s ní často měli komunikovat, znát její vůli a byli tak nejlépe vybaveni k tomu ji uplatňovat na Zemi), ale to je současnému vymezení obsahu dosti vzdálené. I přes rozmanitost a variabilitu konkrétních znění je zde vlastně jen několik okruhů, z nichž se obecnější termín „autorita“ jeví více vhodný než exkluzivnější označení „vladař“ a „vyhlašovatel“. A pokud jde o přídomek, potom jednoznačně lépe vychází širší a výstižnější přídavné jméno „legitimní“, nežli autorita „zákonná“ a „legální“ (podrobněji viz pozn. pod čarou na předchozí straně).

2.3.4 Poslední možnost (krajní řešení)

Pokud by všechna tři dosavadní kritéria pro ospravedlnění nasazení vojenské síly byla objektivně splněna, stále by to nebylo pro přiznání statusu spravedlivé války dostatečné, pakliže by nebyly dodrženy i jiné podmínky, mezi něž mj. patří požadavek zahájit válku až jako úplně „poslední možnost“ (Johnson 2000: 475; Weigel 2003: 12; Rosůlek 2007: 170; Holá 2008: 39, 71; Holub 2009: 137, 143, 164; Duřpetková 2011: 27; Koniar 2011: mj. 163; Velek 2014: mj. 45; Hanke Jarošová 2015: 161; Mikulka – Hynková 2016: 58). Doslovně vzato označení evokuje, že uskutečnění války musí předcházet vyčerpání úplně všech dostupných prostředků

nevojenské povahy, které mají potenciál konflikt zažehnat.¹¹⁷ Taková formulace je možná příliš přísná, ale každopádně platí, že s vyhlášením války je třeba být maximálně obezřetný a teprve tehdy, kdy se ostatní pokusy konflikt vyřešit jeví (nebo reálně ukáží) jako neproveditelné či neúčinné, lze k aktu války aktivně přistoupit, neboť tehdy boj skutečně znamená „opatření z nezbytí“ (Molnár 1967: 18), „poslední nutný prostředek“ (Šrajcr 2010: 82), „nejzazší prostředek“ (Huber 2016: 135), „krajní řešení“ (Myšička 2014: 172), „jediné východisko“ (Dupré 2010: 202), event. „princip poslední možnosti“ (Mareš 2019: 38).

V tomto bodě neexistuje až na výjimky, viz ne úplně zdařilý „poslední důvod“ (Znoj 2003: 29), příliš velká diverzita a vše se točí okolo vzájemně zaměnitelných termínů jako „poslední instance“ (Hutečka 2008: 91; David 2010: 639; Krejčí 2014: 408; Petrov – Píčová 2015: 74) nebo „poslední prostředek“ (Sutor 2014: 41, který ale jinak tamtéž i jinde používá latinizované „ultima ratio“ – 41, 46). Jiní se symbolickému

¹¹⁷ Důsledná aplikace takto rigidně vykládaného kritéria by patrně v praxi naprosto znemožnila kdykoliv a jakkoliv přistoupit k válce. Myšlenka zařazení této prastaré položky (viz explicitně už Cicero 1970: I § 11, tj. 39) do seznamu proto nespočívá v požadavku doopravdy vyčerpání veškeré alternativní možnosti vojenského řešení, ale tkví spíše ve snaze zabezpečit, aby válka nebylo možné zahájit příliš snadno. Fakticky jde o to, aby předtím, než bude přikročeno k aktivaci vojenské síly, byly skutečně důsledně promyšleny dostupné způsoby, jak problém urovnat nenásilnou cestou a to včetně snahy předejít vzniku konfliktu v jeho prvopočáteční, latentní fázi. Mírové řešení sporu má mít vždy přednost před vyhlášením války, kterou zpravidla doprovází destrukce a ztráty na životech, a tak je vhodné upřednostnit akce charakteru právního (arbitráže, soudy a smířčí řízení neutrální a nadřazené autority), diplomatického (mezinárodní nátlak, vyjednávání a snaha o kompromis), ekonomického (sankce, bojkot, embargo) nebo i další nátlakové, ale primárně nenásilné postupy s potenciálem situaci deeskalovat (ačkoliv srov. ničivé dopady, které např. ekonomické sankce mohou mít, viz Clark 1996; Pierce 1996; Arnove – Abunimah eds. 2000; Peksen 2009; Gordon 2012; Allen – Lektzian 2013 aj.). Kdyby kritérium nemělo být vnímáno převážně jako brzda ukvapeného vstupu do války a výzva k obezřetnosti a opatrnosti ze strany „horkých hlav“, ale jako úplně poslední možnost, odkazovalo by to k absurdní představě scénářů s řetězcem chronologicky řazených událostí, kde by se mechanisticky aplikovaly a velmi schematicky hodnotily jednotlivé pokusy, jak spor urovnat a vyhnout se válce s tím, že nakonec lze v podstatě vždy navrhnout a vyzkoušet ještě nějakou další možnost. Tento postup by mohl být kritizován nejen jako vzdálený realitě, ale i jako škodlivý pro spravedlivou stranu sporu – vždyť protistrana může být zcela imunní k nevojenským prostředkům nátlaku a může pouze využít času, jehož se jí oddalováním dostane, k tomu, aby situaci naklonila ve svůj prospěch. S vědomím nepřipustnosti ihned iniciovat válku bez pokusu nalézt jiné způsoby řešení je na druhé straně omezená i míra, s jakou je třeba brát na kritérium poslední možnosti zřetel: vhodné to je tehdy, kdy existuje důvěryhodný předpoklad, že problém bude možné urovnat nenásilným způsobem. Jestliže se naopak odůvodněně jeví zapojení mimovojenských postupů k řešení jako předem neúčinné, mohlo by striktní trvání na tomto kritériu mezitím způsobit značné a neodčinitelné škody, což s sebou přináší i velice komplikovanou otázku připustnosti tzv. *preemptivního* a *preventivního úderu* (Galston 2002; Luban 2004; Crawford 2005; Kaufman 2005; Reichberg 2007; Totten 2010; Chatterjee ed. 2013; Shue – Rodin eds. 2014; Velek 2014: 99-112; Walzer 2019: 147-164 aj.). K samotné diskusi o kritériu poslední možnosti, jeho obsahu, vztahu k dalším kritériím, smysluplnosti apod. viz např. (Coppeters – Apressyan – Ceulemans 2003; Coates 2006: 204-223; Mouch 2006; Koniar 2011: 163-169; Velek 2014: 58-61; Aloyo 2015; Frowe 2015: 62).

označení kritéria, známého v anglickojazyčném prostředí pod lapidárním *last resort*, vyhýbají a pomáhají si popisem jeho obsahu: „*pokud byly vyčerpány všechny možnosti vyřešení pře*“ (Šedivý 2000: 193). Obdobně formou opisu postupuje i (Drulák 2003: 37; Bílková 2009: 165) hovořící o kritériu „*vyčerpání mírových prostředků*“. Právě představa úplného vyčerpání mírových prostředků, kterou i standardně uváděná verze *poslední možnost* logicky navozuje, je zavádějící. Mnohem lepší je hovořit o *minimálním použití síly* (vč. naprosté absence fyzické síly, viz Ohlin – May 2016: zejm. 15-36), která povede k efektivnímu dosažení cíle a doplnit to o nutnost raději dvakrát zvážit a bedlivě přehodnocovat použití vojenských prostředků – jinými slovy přistoupit k jejich zapojení až jako ke *krajnímu prostředku*. Je nicméně složité silně etablovanou variantu *poslední možnost* nahradit, a tak se zde vedle klasického pojmenování uvádí jako návrh.

Požadavek aktivace vojenské síly až jako krajního prostředku, kterým může *legitimní autorita* efektivně jednat za účelem např. vlastní obrany, ochrany lidských práv či dosažení míru apod. (tj. věci, jež lze řadit do kategorie *spravedlivého důvodu*) je důkazem restriktivního charakteru disciplíny *spravedlivé války*, která čerpá ze snahy omezit možnosti použití násilí a vždy preferuje nevojenské řešení. Na tomto fundamentálním principu fungují i poslední dvě kritéria, která se nicméně oproti těm dosavadním liší v tom, že hodnotí přípustnost zahájení války především s ohledem na důsledky, k nimž takový krok povede. Obor *spravedlivé války* nečerpá primárně z konsekvencialistické etiky (bez *spravedlivého důvodu* a motivace k zahájení války nelze o její přípustnosti nikdy hovořit), ale u sociálního jevu, jakým válka je, pochopitelně nelze úplně přehlížet důsledky, ke kterým povede – to by se jinak doktrína *spravedlivé války* brzy stala zcela nekredibilní. Proto je dosavadní soubor doplněn ještě o následující dvě položky.

2.3.5 Proporcionalita cílů

První z nich nemá tak dlouhou historii jako předchozí představovaná kritéria a např. Aurelius Augustinus ani Tomáš Akvinský tento bod mezi nejdůležitější pravidla nezařadili. Větší pozornosti se kritériu dostává až v novověku, konkrétně třeba v díle Huga Grotia (2005: mj. II, 24, V, tj. 1140-1142) a od té doby už daný princip proporcionality cílů z mapy spravedlivé války nezmizí, ba naopak začíná hrát stále důležitější roli. Samotné kritérium vyžaduje, aby zahájení války předcházelo pokus o analýzu výnosů a nákladů uvažované války, což je činnost označovaná jako: „*zvažování statků*“ (Milíč Lochman 1994: 94) a „*zvažování hodnot*“ (Sutor 1996: 318), příp. „*vyvážené užití síly*“ (Johnson 2000: 475). Tři právě zmíněná označení dávají docela dobře tušit meritum kritéria, jež spočívá v tom poměřit negativní aspekty, které budou válku nutně doprovázet, s pozitivními výsledky, které má přinést.¹¹⁸ Pro účel zabezpečit, že použitá síla nebude ve vztahu k cílům excesivní,

¹¹⁸ Správné uplatnění tohoto kritéria spočívá v zabezpečení toho, aby výsledné dobro (to, co je ohroženo a cíl, jenž má být vstupem do války dosažen) převážilo nad nežádoucími dopady uskutečnění války (např. počet obětí, utrpení v důsledku zranění, škody na majetku apod.). Každou válku pochopitelně doprovází určitá míra negativní zátěže, a proto je třeba vždy podle aktuální situace a na základě maxima dostupných informací důsledně zvážit potenciální rizika i očekávatelné benefity a poté rozhodnout, jestli zahájení války dává z tohoto hlediska smysl. Kdyby se zdálo, že výsledná suma všech pozitivních aspektů, kterých má být zahájením války dosaženo, bude nepoměrně nízká k tomu, co negativního válka hypoteticky přinese, tak určitá interpretace kritéria velí ustoupit od uvažované války. A to i tehdy, kdyby důvod byl zcela objektivně spravedlivý: pakliže totiž válka ohrožuje vyšší a větší dobro než ta, za něž se má vést a pokud by způsobené škody byly neúměrně vysoké, nezbývá než takové bezpráví tolerovat a strpět. Kritérium proporcionality cílů tak vrací pozornost ke *spravedlivému důvodu* a možnosti škálování jeho významu (spravedlivým důvodem může být nejen rozsáhlé a systematické porušování lidských práv nebo agrese ve snaze anihilovat celou populaci napadeného subjektu, ale třeba i spor o malý, neosídlený a relativně bezcenný ostrůvek). Kdyby obhajoba tohoto mikroúzemí za použití vojenských prostředků hrozila přerůst v masový konflikt, tak aby asi s přihlédnutím k tomu, že zlo vzniklé v důsledku války nemá být závažnější než křivdy a nespravedlnost, proti nimž má být obrana vedena, nezbývalo než na ostrovní území rezignovat (srov. McMahan 2005a; May 2008 aj.). Není snad nutné dodávat, jakým morálním hazardem zároveň může být ustupování agresí, bezpráví a zlu a jaké to může v dlouhodobém horizontu přinést hrůzostrašné konsekvence. Provedení prvotního důvěryhodného propočtu zisků a ztrát i se zahrnutím dlouhodobých dopadů a řady těžko předvídatelných důsledků, kolaterálních ztrát atp. pochopitelně zůstává principiálně problematické, protože množství proměnných je obrovské, jakákoliv predikce ve válce je nejistá a pohybovat se lze pouze v rovině pravděpodobnosti. Z toho vyplývá, že pracovat s využitím tohoto kritéria je extrémně komplikované, stejně jako zpětně posuzovat, zdali bylo beze zbytku naplněno. Hodnocení morálního užítku z války s její morální cenou je nadmíru komplexní záležitost a podobně jako např. utilitarismus, coby jeden z nejvýznamnějších etických směrů, založených na konsekvencialistické logice (Eggleston – Miller eds. 2014; Lazari-Radek – Singer 2017; Forcehimes – Semrau 2019, příp. Shaw 2016), jej nutně doprovází značné množství praktických problémů. Kromě výše popsané epistémické nejistoty je dalším z nich tzv. „společná měna“ neboli převoditelnost negativních aspektů (ztráty na životech, materiální škody apod.) a pozitivních statků (zachování suverenity, části území apod.), z nichž některé, jak vyplývá ze jmenovaných příkladů, mohou mít materiální

jsou hojně užívány i termíny jako „*přiměřenost*“ (Hanke Jarošová 2015: 161; Krejčí 2014: 408; Huber 2016: 193), „*úměrnost*“ (Znoj 2003: 30; Bílková 2009: 265; David 2010: 639; Dupré 2010: 203) a „*princip úměrnosti*“ (Sutor 2014: 46). Ještě o něco častěji je v praxi využíván termín významem identický, ale původem vycházející z cizího slova, jakkoliv dnes už bezpečně etablovaného v rámci běžného užívání českého jazyka: „*proporcionalita*“ (Holub 2009: 137, 166; Ondřej et al 2010: 90; Koniar 2011: mj. 173; Myšička 2014: 172; Petrov – Píčová 2015: 74; Mikulka – Hynková 2016: 58; Mareš 2019: 37), event. „*princip proporcionality*“ (Velek 2014: mj. 45). Stejným způsobem, ale snad ještě polopatičtěji a s výstižnějším popisem vlastního obsahu působí „*proporcionalita dobra a zla*“ (Rosůlek 2007: 170) nebo podobně věrně znějící „*proporcionalita cílů*“ (Duřpetková 2011: 25), která je nejen dobrým informátorem o pointě kritéria, ale navíc v sobě nese i distinkci ve vztahu k potenciálně identicky znějícímu kritériu *jus in bello* (též *proporcionalita* či lépe *proporcionalita prostředků*). I s ohledem na očividné rozlišení mezi proporcionalitou spadající pod *jus ad bellum* a *jus in bello* se pojmenování *proporcionalita cílů* jeví jako jednoznačně nejvhodnější.

a jiné zase nemateriální povahu, některé vybízejí ke kvantifikaci, jiné odkazují ke kvalitativní kategorii atp. Některé úvahy o finanční nákladnosti vs. množství zmařených životů proto mohou působit dosti absurdně. Není navíc úplně jasné, co vše lze smysluplně zahrnout do množiny *důsledků války* a jak moc bezprostřední, příp. dlouhodobé dopady brát vlastně v potaz (či zdali obsáhnout i ztráty nepřátelské strany). Zcela nový rozměr potom přináší dané kritérium do dynamiky hodnocení válek s vynálezem zbraní hromadného ničení (Forge 2009 a 2017: 139-154). Je obtížné si představit, že jakékoliv jejich použití by dokázalo naplnit toto kritérium, neboť škoda způsobená takovými zbraněmi může být jen těžko proporcí k zisku z jejich využití, což implikuje postoj tzv. *jaderného pacifismu* (tento pacifismus nicméně neodkazuje k premisám, z nichž standardně vychází pacifisté, ale drží se striktního výkladu pravidel spravedlivé války). Jak už bylo naznačeno výše, právě tyto kalkulace jsou z principu extrémně problematické a vyžadují vysokou míru spekulace a nejistých kontrafaktuálních úvah (Mellow 2006). Tato nejistota s sebou nese určitou atraktivitu otázky „co by bývalo bylo, kdyby“ a stimuluje fantazii, což dalo vzniknout, kromě velkého množství ryze fiktivních děl populární kultury, i oboru tzv. *alternativní historie*. Ten usiluje v dané věci o určitou serióznost a poctivé vážení faktů (jeho podstatnou odnoží je právě předkládání alternativních scénářů s vojenskou tematikou a hledání cest, které bývaly mohly vést k vítězství Napoleona či nacistického Německa nebo armády Jihu v USA atp., viz např. Cowley ed. 1999 a 2002; Ferguson ed. 2011; Deutsch – Showalter – Forstehen eds. 2012 aj.). Pro studie, dále rozvíjející některé z výše zmíněných úvah a přinášející ještě jiné užitečné vhledy do tématu, vč. konkrétních ilustrativních příkladů, např. invaze SSSR do Československa v roce 1968 a diskuse o případné proporcionalitě cílů vojenské pomoci ze strany USA, viz (McMahan-McKim 1993: zejm. 506-18; Brown 2003; Fotion 2003; Carmola 2005; Hurka 2005 a 2008; Koniar 2011: 173-179; Lee 2012: 85-93; Velek 2014: 61-67; Frowe 2015: 54-56, 63-69; Coates 2016: 183-203; Shue 2018 aj.).

2.3.6 Dostatečně vysoká pravděpodobnost úspěchu

Výčet uzavírá druhé převážně konsekvenčionalisticky orientované – a v celkovém pořadí seznamu už šesté – kritérium, jež s určitými morálními implikacemi posuzuje „pravděpodobnost úspěchu“ (Rosůlek 2007: 170; Koniar 2011: mj. 169; Krejčí 2014: 408; Mikulka – Hynková 2016: 58) a „*existenci rozumné šance na úspěch*“ (Bílková 2009: 265; Petrov – Píčová 2015: 74; Duřpetková 2011: 26; Mareš 2019: 37), příp. i „*dosažitelný a pravděpodobný úspěch*“ (Znoj 2003: 30). Z těchto označení už není složité dovtípit se jeho obsahu, který je do velké míry zaměnitelný s předchozím kritériem *proporcionality cílů*. I zde je třeba ještě před zahájením války důkladně posoudit, zdali je dosažení stanovených cílů prostřednictvím zapojení vojenské síly adekvátní cestou a nepovede k ještě většímu neštěstí než zlo, které se má odstranit. A kdyby všechny dostupné indicie svědčily pro beznadějnost vstupu do války, nemuselo by být přípustné tento akt učinit kvůli námitce o zbytečném krveprolití a hazardování s lidskými životy.¹¹⁹

¹¹⁹ Pravidlo dostatečně vysoké pravděpodobnosti úspěchu pracuje s přesvědčením, že válka nemá být vyhlášena, pokud neexistuje reálná šance, že rozhodujícím způsobem přispěje ke zlepšení situace, ba naopak, pokud to jediné, co přinese, budou ztráty na životech a další formy utrpení, pak je její vedení úplně zbytečné a postrádá smysl. I v případě tohoto kritéria – shodně jako u předchozí *proporcionality cílů* – platí, že bez jakékoliv naděje na aktivní změnu nežádoucí situace je třeba se smířit s bezprávím a tolerovat jej. Nicméně zrovna tak jako u předešlého kritéria platí i námitka, že je složité dopředu cokoliv plausibilně předpovědět, a tak jednoznačně prohlásit odpor za zcela marný je příliš troufalé. Vždy lze čile spekulovat o potenciálních scénářích budoucího vývoje, z nichž některé mohou být nakonec příznivější, než říkají prognózy. Ostatně i historie dokládá nemálo příkladů, kdy jednotlivé bitvy (jakoby „zázrakem“) dopadly proti všem původním předpokladům jinak, viz např. (O'Brien 2010). Je jistě opodstatněné pravdivě vykreslit situaci a informovat obyvatelstvo o vyhlídkách vojenské akce, stejně jako je správné být velmi zdrženlivý ve vztahu k naprosto nezodpovědným a iracionálním vojenským dobrodružstvím, připomínajícím posílání vojáku „na porážku“, přesto je třeba si zároveň uvědomit, že výsledek je s ohledem na extrémní množství proměnných, které na něj mohou mít vliv, jen mimořádně komplikované spolehlivě předjímat. Zásadní je proto pokaždé zvážit jeden důležitý prvek, a sice pro jak velkou věc se má válka uskutečnit. Bylo by stěží přijatelné, kdyby ke zbytečnému krveprolití došlo v důsledku zcela nerealistického posouzení situace a kvůli marginálnímu důvodu (byť by spravedlnost byla na straně těch, kteří jsou slabší stranou sporu) a právě v tom asi spočívá hlavní význam kritéria – zvláště tehdy, když ti, kteří rozhodují o zahájení války, často nejsou těmi, kteří sami přímo bojují a nesou nejvíce bezprostřední břemeno války, naopak místo sebe posílají v rámci všeobecné mobilizace své spoluobčany. Odlišně je nicméně nutné přistoupit k tezi o promarněných životech tváří v tvář těm nejzásadnějším příkladům spravedlivého důvodu, tj. při obraně zcela základních a fundamentálních hodnot (zde je možné mluvit i přes vojenskou porážku o významném symbolickém morálním vítězství). Kdyby např. výrazně vojensky silnější strana agresora deklarovala cíl v podobě kompletní genocidy populace napadeného státu, potom nejenže by nemělo valný smysl zvažovat, zdali odpor proti agresii má reálnou šanci na úspěch, neboť sebeobrana stejně zůstává jedinou nadějí napadených, ale navíc jim dává možnost aktivně ovlivnit vlastní osud a nikoli trpně přihlížet likvidaci

Všechny dosud zmíněné pokusy pojmenovat toto spíše mladší a až později formulované kritérium pracovaly s termínem *pravděpodobnost*, který evokuje možnost exaktního vědeckého (matematického) uchopení a proveditelnost důvěryhodné predikce ve vztahu k zabezpečení toho, že stanovené cíle války jsou skutečně reálně dosažitelné a zahájení konkrétních vojenských akcí nebude iracionálním podnikem a bezúčelným mrháním životů a dalších zdrojů. Ve skutečnosti je však vyčíslitelnost takové *pravděpodobnosti* dost obtížná a výše zmíněné označení kritéria reálně odkazuje v podstatě k tomu samému jako ty znějící vágněji: „*vyhlídky na úspěch*“ (Dupré 2010: 203; Sutor 2014: 41) a „*odůvodněné vyhlídky na úspěch*“ (Katechismus katolické církve 2002: čl. 2309, tj. 564; Holá 2008: 39) nebo následující snahy operující s principiálně prakticky neměřitelnou *nadějí*. V konkrétní formulaci pak: „*naděje na úspěch*“ (Holub 2009: 143, 166; Hanke Jarošová 2015: 161), „*předpokládaná naděje na úspěch*“ (Šrajfer 2010: 82), „*rozumná naděje na úspěch*“ (Drulák 2003: 37), „*přiměřená naděje na úspěch*“ (Johnson 2000: 475) a „*pravděpodobnost naděje na úspěch*“ (Velek 2014: 45) nebo ještě přímočaareji „*oprávněná naděje na vítězství*“ (Sutor 1996: 318). Právě poslední označení, které jako jediné zmiňuje přímo *vítězství*, s sebou navíc nese otázku po tom, co vlastně lze za *úspěch* považovat. Je úspěchem odvrácení alespoň některých negativních skutečností a hrozeb nebo je úspěchem jedině *vítězství*? (a i zde se nabízí

(vzpomenout lze potlačené povstání ve varšavském ghettu v dubnu 1943, viz Kurzman 1993; Gutman 1998; Arens 2011 aj.). Dále by v diskusi o uplatnění tohoto kritéria mělo mít svůj význam i silné odhodlání obyvatel hájit dobrovolně věc, o níž jsou přesvědčeni, že představuje spravedlivý důvod, i s vědomím, že pravděpodobnost úspěchu je minimální (tentokrát budiž příkladem následné varšavské povstání z roku 1944 – Ciechanowski 2002; Davies 2005 aj.). Tyto příklady lze (bez hodnotícího soudu autora) ilustrativně uvést v kontrastu k rozhodnutí československé vlády, jak přistoupit k tzv. *Mnichovské dohodě* v roce 1938 a následující strategii. Při pokračujících úvahách o úskalích kritéria se objevuje ještě jeden aspekt, na nějž je dobré upozornit – jde o to, že v určité interpretaci lze považovat aplikaci kritéria jako usnadnění agrese velkých států v rámci výrazně mocensky asymetrického konfliktu, neboť vojensky slabší státy by ve světle výše řečeno mohly být často donuceny pod tíhou tohoto kritéria neklást onen bezúčelný odpor a jediným jejich rozumným východiskem je akceptovat situaci. Z některých výše uvedených důvodů není kritérium úplně nejpevnější součástí seznamu a jsou i autoři, kteří se rozhodně domnívají, že toto kritérium postrádá jakoukoliv teoretickou i praktickou hodnotu pro hodnocení morality války a mělo by být vypuštěno (McLaughlin 1998). Pro další popis, interpretaci, obhajobu i problematizaci tohoto kritéria, viz např. (Fotion – Coppieters 2003; Harbour 2011; Koniar 2011: 169-173; Eckert 2014; Uniacke 2014; Velek 2014: 68-70; Frowe 2015: 56-59; McInerney 2019).

otázka po konkretizaci a škálování od těsného a upracovaného vítězství – či dokonce Pyrrhova vítězství? – až k naprosto triumfálnímu vítězství, tj. od částečného až k *úplnému dosažení vytyčených cílů*, jakéhosi *naplnění telos*, srov. s různými pohledy na danou problematiku: Mandel 2006; Blum 2013; Blanken – Rothstein – Lepore eds. 2015; Hom – O'Driscoll – Mills 2017; O'Driscoll 2019a a 2019b a zejm. 2019c aj.). Některé příklady válečných konfliktů z posledních let, typicky např. invaze USA a spojeneckých vojsk do Afghánistánu (2001) či Iráku (2003) – viz např. (Rose 2011: zejm. 236-288 aj.) – navíc ukazují, že rychlé vítězství na armádní úrovni, dosažené v důsledku vojenské převahy, nemusí vést k dosažení konečných cílů, pro něž se válka zahajovala.

Právě tato nejednoznačnost při hodnocení toho, co je to úspěch, spolu s velmi problematickou měřitelností pravděpodobnosti jeho dosažení, značně oslabuje pozici tohoto kritéria, vč. jeho relevance pro zapojení do úvah o reálných válečných situacích. I s vědomím těchto závažných výhrad se lze vypořádat s hledáním správného pojmenování této položky seznamu pravidel *jus ad bellum* a přiklonit se k variantám pracujícím s pojmem *pravděpodobnost*, jenž v sobě nese apel na minimalizaci vágnosti a co možná nejdůslednější (nejvědeckější) zhodnocení poměrů a predikci budoucího vývoje. Optimální doplnění nabízí spojení s termínem *úspěch*, který je flexibilnější nežli slovo *vítězství* a lze jej aplikovat i na dílčí naplnění cílů či zanechání symbolických odkazů při marném heroickém boji za významné hodnoty. Tato pravděpodobnost úspěchu přitom musí být *dostatečně vysoká*, což vylučuje ty podniky, které jsou od počátku zjevně odsouzeny k nezdaru a vystavují vojáky i civilisty vlastní strany zbytečnému riziku, aniž by to vyžadovalo nějakou konkretizaci a bylo řečeno, že *dostatečně vysoký* znamená nadpoloviční či jinou pravděpodobnost.

3. Fenomén *my a oni* ve vztahu k problematice spravedlivé války

3.1 Teorie sociální kategorizace a dynamika meziskupinového chování

Proces *kategorizace*, tj. rozdělování věcí, živočichů, rostlin, událostí, myšlenek atd. do uspořádaných celků, je obecně jedním ze základních způsobů, jakým si člověk strukturuje realitu okolního světa za účelem usnadnit si v něm orientaci. Jeho pevnou součástí je i tzv. *sociální kategorizace*, ke které dochází ve snaze dekodovat informace a interpretovat podněty přicházející z vnějšího sociálního prostředí – jde zjednodušeně řečeno o zařazování ostatních lidí do specifických skupin.¹²⁰ Jedinci tak činí prostřednictvím tzv. *kategorizačních klíčů* či *kategorizačních kritérií* způsobem, který je pro ně s ohledem na momentální kontext osobně smysluplný (jde proto vždy o subjektivní pohled na sociální realitu). Hlavním vodítkem pro vytváření různých množin osob zpravidla bývá určitý významný rys či specifický znak, který je vzájemně spojuje a současně vymezuje ve vztahu k ostatním. Jednotlivcům proces sociální kategorizace zároveň umožňuje ztotožnit se osobně s určitými skupinami (tzv. *referenční skupina*), porůzň je hierarchizovat, hodnotit a spoluutvářet tak vlastní sociální identitu. K tomu dochází i prostřednictvím odmítnutí skupin, s nimiž

¹²⁰ Pojem *skupina* lze nalézt v několika významech od pouhého „souhrnu lidí“ (vytvořeného např. pro statistické účely nebo jiným náhodným či umělým způsobem; též nazývány jako *agregáty* či *seskupení lidí*) až k těm plnohodnotným sociálním skupinám různých velikostí, které mají zpravidla hierarchickou strukturu, osobní vazby, četnou a opakovanou interakci mezi členy, společné cíle, vytvářejí interní normy apod. Pro zdejší účely je široké téma vykládáno ve vztahu k válce jako formě meziskupinového konfliktu (Tropp ed. 2012), nicméně pro podrobnější vhléd do tématu sociálních skupin, jejich utváření, dynamiky fungování, klasifikaci a pro obecněji pojaté zkoumání meziskupinových vztahů viz např. (Hewstone – Stroebe – Jonas eds. 2008: zejm. 88-111, 244-315; Kassin – Fein – Markus 2013: zejm. 150-203, 294-337; Smith – Mackie – Claypool 2015: zejm. 141-229; Forsyth 2018; Gilovich – Keltner – Chen – Nisbett 2018: 359-444), kde je možné se dočíst více rovněž o teoriích, metodách nebo na empirickém zkoumání založených výzkumech o sociálních skupinách různých velikostí (malé: školní třídy – velké: univerzity či ještě větší: křesťanská církev) a typů (primární – sekundární, dobrovolné – nedobrovolné členství apod). Pro úplnost ještě doplnění k obecnému základu v českém jazykovém (viz např. Hewstone – Stroebe 2006: zejm. 451-570; Myers 2016: zejm. 237-274) či přímo autorském kontextu (viz např. Nakonečný 2010: zejm. 142-176, 383-439; Výrost – Slaměník – Sollárová eds.: zejm. 88-100, 238-249; či o něco blíže ke specifickému pojetí tématu, řešenému v této kapitole, tj. o meziskupinových vztazích a sociální kategorizaci, viz Kouřilová 2011; a vč. praktické aplikace na prostor střední Evropy též viz Graf – Hřebíčková – Petrjánošová – Leix 2015).

se člověk ztotožňovat nechce, poněvadž jednoznačně identifikovat sám sebe v rámci sociální kategorizace nezbytně znamená definovat i to, kým jedinec jako osoba není¹²¹ (např. Turner et al. 1987 a 1994; Bodenhausen – Kang – Peery 2012; Liberman – Woodward – Kinzler 2017 aj.). Vedle mnoha konkrétních způsobů sociální kategorizace např. podle věku, pohlaví, etnicity, náboženské víry, jazyka, třídy, sexuální orientace apod. tak lze v rámci organizačního systému mozku člověka rozeznat i rozřazování osob podle příslušnosti k tzv. *členským skupinám* (já + další lidé = my) a tzv. *nečlenským skupinám* (ostatní lidé = oni). Tento způsob klasifikace osob zároveň představuje závažnou determinantu chování jedince.¹²²

Četné experimenty z oborů psychologie a neurovědy přesvědčivě dokládají, že lidé utváří dichotomie *my a oni* naprosto bezděčně a s extrémní rychlostí. Jde o vrozenou, plně automatickou a nikoli volní vlastnost člověka, která se již od útlého dětství

¹²¹ Německý právník a politický teoretik Carl Schmitt (2013) tvrdil, že „definice toho, čím jsme, vyžaduje předně definovat, čím nejsme“ a vztah *my a oni* považoval za základ jakéhokoliv společenství (srov. Barša 2016). Tradice ohraničování vlastní skupiny a její sebedefinice postavením jiného prvku jako kontrajektu je pak skutečně silná – z těch nejznámějších: *Proč nejsem křesťanem* (Russell 1928), *Proč nejsem konzervativcem*, (Hayek 1993; Buchanan 2005), *Proč nejsem sociálním demokratem* (Chesterton 1981) či *Proč nejsem komunistou* (Čapek 1924). Shrnutí množství dalších příkladů toho, kdy se lidé vymezují vůči jiné skupině a mají potřebu vyjádřit, proč nejsou např. muslimem, hinduistou, kreacionistou, ateistou, sekularistou a samozřejmě liberálem, environmentalistou, feministou či eurofederalistou a eurooptimistou nebo dále potom z vážnějších filozofických diskusí biotechnooptimistou, postmodernistou, rawlsiánem a z méně vážných témat dokonce i motoristou, cyklistou, java programátorem, linuxářem či slávistou atd. atp. viz (Lukavec 2009). Někteří autoři upozorňují na to, že vytrvalé hledání nepřítele za účelem zvýšit kohezi skupiny, je oblíbenou strategií totalitních režimů, které se jejím prostřednictvím snaží udržet u moci (Kołakowski 2004: 207-212; Arendtová 2013: např. 568-591 aj.). Dále k odvěkému tématu skupinové diferenciaci a příkladům, kdy bylo hanobení druhého využito pro konstrukci vlastního intelektuálního světa a to i v prostředí války, viz např. (Trittle 2000: 101-123; Loewenstein 1997: zejm. 59-76; Bauman – May 2010: zejm. 43-73; Bažant – Vejrychová eds. 2016; Wegner – Gray 2019: zejm. 117-141 aj.).

¹²² S rozlišením skupin na *členské* a *nečlenské* přišel na začátku 20. století americký sociolog William Graham Sumner (1906), diferencující jednoduše podle skutečnosti, zdali jedinec je, nebo není za plnohodnotného člena uskupení pokládán. Na základě toho následně člověk sám při popisu dělení skupin v řeči spontánně používá pojmy *my* a *oni* (a to ve stejném základním významu jako ostatní aktéři skupinové interakce). Nezáleží přitom na velikosti daného uskupení, jež se může pohybovat od několika málo jedinců až po miliony osob (konkrétně např. národ), příp. i miliard (třeba tehdy, kdy by se lidé při kontaktu s mimozemskou civilizací chtěli definovat jako pozemšťané). Následný výzkum poukázal na některé specifické atributy toho, co s sebou může obnášet silná identifikace s nějakou skupinou: pozitivní stereotypy o jednotlivcích, sounáležitost a pevné vazby mezi členy, vzájemný altruismus, obětavost a silná oddanost zájmům skupiny jako celku. Vztah k nečlenským skupinám je přitom často charakterizován doprovodnými jevy zcela opačného rázu: negativní stereotypy, paušální odsudky, zobecňování a pejorativní nálepkování (komplexně viz např. Allport 2004; srov. Dovidio – Glick – Rudman eds. 2005). Obecně o *meziskupinových postojích* a zejm. *meziskupinovém zkreslení* (a jeho jednotlivých formách jako je preference členské skupiny, tzv. *in-group bias* či *in-group favoritism*, resp. znevažování nečlenské skupiny, tzv. *out-group bias* či *out-group discrimination*) více v hlavní části textu.

rozvíjí stejně spontánně jako např. schopnost chodit či mluvit (Baron – Banaji 2006; Bigler – Liben 2007 aj.). Nahrává tomu i prostředí, v němž se lidé nacházejí a jehož pevnou součástí tento způsob sociální kategorizace zůstává a to prakticky na všech úrovních; tradiční protokolární „*dámy a pánové...*“ nebo běžná oslovení „*vážené studentky, vážení studenti...*“, „*milé kolegyně, milí kolegové...*“ či obyčejné „*dobré ráno kluci a holky...*“ jedno z mnoha dichotomických dělení posluchačům signalizují a jakkoliv bezelstně tak pro dané rozdělování připravují půdu. Některé duální kategorie na ose *my a oni* jsou pro identitu člověka pochopitelně významnější než jiné, u těch nejdůležitějších – často jsou jimi ty, které vychází z fyzických znaků – pak příslušné části lidského mozku automaticky reagují na podprahové a neuvědomělé podněty a jsou velmi silně naladěny úspěšně identifikovat rozdíly, což se týká zejm. rasy (tj. především barvy kůže), pohlaví, věku, ale i sociálního statusu.¹²³ S příslušníky vlastní členské skupiny mají lidé následně tendenci k tzv. *sociální identifikaci*, doprovázené vytvářením emocionálních pout, respektováním interně přijatých norem, projevováním vyšší míry loajality, empatie či ochotou pomáhat a dalšími případy altruistického a prosociálního jednání, jež doprovází všeobecné upřednostňování těch osob, které se ke skupině řadí, před nečleny (tzv. *meziskupinové zkreslení* či též *intergroup bias*), viz např. (Sole –

¹²³ Několik konkrétních experimentů z pomezí psychologie a neurovědy, zabývajících se vlivem neuvědomělých smyslových podnětů ohledně např. rasy, lze stručně připomenout. Na jejich základě se dnes mluví o tom, že zobrazí-li se člověku tvář odlišné rasy na velmi krátký čas, cca desetinu vteřiny (to znamená, že si samotný jedinec nemůže být jistý, zda vůbec cokoliv spatřil), okamžitě se aktivuje amygdala, což je část mozku, vyhodnocující emoční signály a podněty, které odkazují k nebezpečí. Promítne-li se naopak viditelně obrázek vyděšeného obličejce, amygdala se aktivuje spíše tehdy, jde-li o člena vlastní skupiny, vystrašení členové jiných skupin u člověka „alarm“ v takové míře nespouští, ba naopak u nich mohou být takové podněty přijímány s uspokojením. Dále se opakovaně podařilo experimentálně potvrdit, že běloši v USA jsou schopni si lépe zapamatovat tváře bílé barvy pleti než ty černé a neutrální výrazy obličejů, patřících k jiné rase, mají zároveň tendenci hodnotit jako rozhněvanější oproti neutrálním obličejům osoby vlastní rasy – jako kdyby některé části lidského mozku byly přednastaveny asociovat si cosi negativního s *těmi druhými*. A konečně se při promítání naturalistické nahrávky, zobrazující propichování ruky jehlou, obvyklé reakce vlastního strnutí u diváků utlumí, jde-li o ruku člověka odlišné rasy atd. atp., viz např. (Sapolsky 2019: 80-83, 342, srov. 352-354).

Marton – Hornstein 1975; Dovidio et al. 1997; Worchel et al. 1998; Otten – Moskowitz 2000; Levine et al. 2002 a 2005 aj.).¹²⁴

K příznivějšímu hodnocení „svých“ a rezervovanému postoji k „těm druhým“ dochází dokonce i tehdy, kdy nelze nalézt žádné resentimenty dané negativními zkušenostmi z meziskupinového kontaktu v minulosti, stejně jako je vyloučeno vysvětlení preference členské skupiny např. prostřednictvím probíhající soutěže o vzácné zdroje a maximalizaci vlastních odměn na úkor druhé skupiny (srov. *teorie realistického konfliktu* – Sherif 1954; Sherif et al. 1988; příp. Perryová 2019). K ustavení některých takových skupin totiž došlo v experimentálních „laboratorních“ podmínkách naprosto arbitrárním způsobem, např. hodem mincí, rozdělením triček odlišné barvy, odlišným odhadem počtu teček na sérii obrázků či rozdělením na dětské „příznivce“ (chlapci ve věku cca 12 let) malířů abstraktního umění Vasilije Kandinského nebo Paula Klee apod. (Rabbie – Horowitz 1969; Tajfel 1970 aj.).¹²⁵

¹²⁴ Fakt, že proces dichotomizace s pozitivními (my) a negativními (oni) konotacemi probíhá zcela samovolně, bezděčně a podprahově, může dokumentovat tzv. *test implicitních asociací* (poprvé představen viz Greenwald – McGhee – Schwartz 1998; dále mj. Nosek – Greenwald – Banaji 2007; Nosek – Hawkins – Frazier 2011; Banaji – Greenwald 2013 atd.). Základní principy fungování testu, skládajícího se z několika kroků, lze zjednodušeně popsat následovně: probandi jsou instruováni stisknutím příslušných tlačítek co nejrychleji přiřadit pojmy nebo jména, příp. fotografie tváří, obrázky či piktogramy k odpovídajícím kategoriím (podle toho, jaké implicitní asociace se zrovna testují): typicky např. černoši-běloši, heterosexuálové-homosexuálové, muslimové-ostatní lidé, staří lidé-mladí lidé, štíhlí lidé-obézní lidé apod. Následně probíhá tatáž duální kategorizace u slov, u kterých lze předpokládat *pozitivní asociace* (jako např. *štěstí, krása, přátelství, radost, dobro, smích* apod.) a na druhé straně *negativní asociace* (jako např. *jed, bolest, nenávisť, katastrofa, vztek* apod.). Testují-li se implicitně přítomné předsudky např. pokud jde o předpoklady mužů a žen k uplatnění ve společnosti, nejde o kategorie slov pozitivních a negativních, ale takových, které se vztahují např. k *rodině a kariéře* apod. Po dvou „zahřívacích“ kolech se vždy všechny čtyři kategorie specificky uspořádají na monitoru, aby byli respondenti testu znovu vyzváni k přiřazování slov či obrazců, tentokrát do všech kategorií současně. Jejich různou konfigurací na obrazovce vznikají spojení, která někdy účastníci párují suverénně, ale jindy – pokud se jim spojení jeví nekonzistentní či nekompatibilní – na několik milisekund zaváhají, než najdou správné řešení. A tím odkryjí své předsudky, jež jsou při dostatečném trvání testu a množství rozřazovaných výrazů dobře identifikovatelné na základě výsledného vzorce prodlení u odpovědi. Test našel od doby vzniku široké a četné využití, ač jde o nástroj, který není prost kontroverzí a jehož vypovídací hodnota byla opakovaně zpochybňována, viz např. (Oswald et al. 2013; Mitchell – Tetlock 2017; Jost 2018 aj.). Zájemce o absolvování testu lze odkázat na online verzi, kterou spravuje Harvardova univerzita, viz (Project Implicit 2020).

¹²⁵ Jeden z nejznámějších experimentů tohoto typu provedl sociální psycholog Henri Tajfel, jež se velkou část své profesní dráhy zabýval tématem utváření kolektivních identit. Britští chlapci – věkem školou povinní – sledovali v průběhu experimentu jednotlivé obrázky s určitým počtem teček, jehož množství měli odhadnout. Aniž by se experimentátoři zabývali zaznamenanými odhady jednotlivců, po skončení promítání zcela náhodně některým probandům sdělili, že měli tendenci ve svých odhadech počty nadhodnocovat, zatímco jiným bylo sděleno, že počty teček obecně podhodnocovali. Mohlo by se zdát, že se jedná o naprosto bezvýznamnou skutečnost, přesto v další fázi experimentu, když byli jeho účastníci vyzváni k udělení imaginárních bodů

Z členství v takto nahodile a navíc pouze ad hoc sestavených skupinách (tzv. *paradigma minimálních skupin*), které postrádají prvky obvykle přítomné u skupin spontánně zformovaných v „přirozeném prostředí“, nemohou jejich příslušníci očekávat žádné zvláštní benefity, leč přesto se v chování projevuje tendence favorizovat členy vlastní skupiny¹²⁶. K protežování „našich“ a obecně negativnímu hodnocení „cizích“ zjevně stačí prostý fakt vzájemně zaznamenané existence alespoň dvou sociálních skupin. Za rozvinutím a udržením mechanismu, přisuzujícího vysoký status a pozitivní hodnocení vlastní skupině mohou stát různé motivace, viz např. vysvětlení pomocí vlivné *teorie sociální identity* (zejm. Tajfel 1981; Tajfel – Turner 1986; dále Hornsey 2008 aj.) či *teorie redukce nejistoty* (Hogg – Abrams 1993; Hogg 2000 a 2012) nebo *teorií sociální dominance* a *ospravedlňování systému* aj. (Kassin – Fein – Markus 2013: 174-175).

Zároveň jej podporuje skutečnost, že evoluce utvářela a doslova předurčila člověka i jeho mysl k životu ve skupinách (Brewer – Caporael 2006 aj.). Lidská společnost byla po velmi dlouhou dobu – hovořit lze minimálně o statisících let – ještě před příchodem velkých náboženství s univerzalistickými ambicemi (cca od 8. stol. až do našeho letopočtu) rozdělena na mnoho menších tribálních komunit, žijících na teritoriálně omezeném území několika kilometrů čtverečních s dosti ostrým pojetím hranic mezi těmi, kteří si loajalitu zasloužili a mezi těmi, kteří nikoliv.

jednotlivcům, o nichž věděli jen to, že patří do skupiny osob, jež počet teček spíše nadhodnocovaly nebo podhodnocovaly, aktéři i v anonymitě svých kójí udíleli více bodů těm, se kterými tuto zdánlivě nesmyslnou kategorii sdíleli. Ukončení experimentu a postupné shromažďování účastníků na jednom místě bylo doprovázeno dotazy typu: „*ke které skupině patříš?*“ v podstatě kdykoliv, kdy některý z chlapců přicházel z dějiště pokusu. Po jeho přiznání následovaly příslušné reakce od ostatních z vlastní členské a nečlenské skupiny (Tajfel – Billig – Bundy – Flament 1971).

¹²⁶ K tomu, aby byli lidé k některým štedřejší než k jiným, stačí mimoděčně tvrzení organizátorů o údajně stejném datu narození mezi vybranými účastníky experimentu – právě ti poté byli od svých domnělých narozeninových soupeřů odměňováni více (Miller – Downs – Prentice 1998). Pro evokaci pocitu spřízněnosti s členy vlastní skupiny prostřednictvím zcela nahodilého faktoru není nutná intervence experimentátora a „laboratorní podmínky“, viz např. povedená historka ze zákulisí natáčení filmu *Planeta opic*, kde se údajně ti komparsisté, vystupující v převlečení za šimpanze, drželi mimo natáčení pospolu a podobný sklon ke sdružování během nenatáčecích dnů a volnočasových aktivit měli i herci v přestrojení za gorily (dle Sapolsky 2019: 335).

Vztahy se sousedními komunitami často doprovázela xenofobie a nepřátelství. Úzká a efektivní spolupráce členů skupiny byla nezbytná pro vlastní přežití, mj. i proto, aby zabezpečovala konkurenceschopnost ve vztahu k ostatním uskupením a lidští jedinci se tak postupně naučili dávat v určitých situacích intuitivně přednost proskupinovému chování a potlačit to egoisticky motivované (Sober – Wilson 1998; van Vugt – Schaller 2008; Wilson 2013; Haidt 2013: zejm. 235-270; či sám Darwin 2009: 166; srov. Singer 2011b). Účelem popisovaného jevu pozitivně a negativně zabarvené sociální kategorizace na „své vlastní“, resp. „cizí“ proto bylo rozpoznání potenciálních spojenců s vyšší pravděpodobností pozitivní interakce (my) a identifikace těch, od nichž mohlo naopak hrozit nebezpečí (oni).¹²⁷

Kategorie *my a oni* a s nimi svázané kladné a záporné stereotypy zde sloužily jako mechanismus, který je schopen ušetřit mnoho energie a kognitivní kapacity, protože namísto posuzování každého jednotlivého případu a konkrétní situace z historické paměti vytáhne zkušenosti s jinými příslušníky té které skupiny a na základě předpokladu o podobnosti členů téže kategorie usoudí, jak se kdo pravděpodobně zachová (Macrae – Milne – Bodenhausen 1994). Pro usnadnění orientace člověka

¹²⁷ Pokud se výše řečený kontext vztáhne na řešenou problematiku meziskupinového konfliktu v podobě moderních válek, tak je pro ně naopak typické, že jde o střet skupin většího počtu osob, kde je vyloučené, aby se v rámci vlastních členských skupin jednotlivci osobně znali na základě opakovaných interakcí tváří v tvář (a to jak přímo v armádě, tak i v zázemí). Tmelem natolik rozsáhlé skupiny, jako je např. národ, tudíž nemohou být dlouhodobé osobní vazby jejich členů (např. politolog Benedict Anderson – 2008 – hovoří o národech jako o „představě“; též národ jako „společenství vzniklé v představitosti“, neboli „imaginární“ či „myšlené“ společenství, jehož členové pouze sdílí cosi jako „společný příběh“). Přesto se sounáležitost, oddanost a připravenost ke společné akci u takto rozsáhlých skupin bez osobní známosti v principu neliší od těch menších (viz např. Hornstein – Masor – Sole – Heilman 1971) a to ani pokud jde o tendenci zaujímat nepřátelské postoje k podobně velké skupině těch druhých. Zcela jinou otázkou jsou pochopitelně menší jednotky, do nichž jsou vojáci umisťováni, tam jsou společné závazky a loajalita budovány velice intenzivně, což je dáno specifickou situací sdíleného osudu ohrožení a vzájemné závislosti – není proto překvapením, že se v tomto prostředí snadno může aktivovat tzv. *parochiální altruismus*. Zjednodušeně řečeno jde o kooperaci a poskytování výhod pouze uvnitř vlastní skupiny – a to i na úkor zvyšování individuální zdatnosti jednotlivce – doprovázené nepřátelským postojem vůči těm, kteří se mezi členy téže etnické či jazykové aj. skupiny neřadí. To se ve vojenských jednotkách během antagonistických konfliktů může projevit např. sebeobětováním jedince ve prospěch skupiny v rámci boje proti společnému nepříteli, kde pomoc „nám“ rovná se poškození „druhého“ (extrémní variantou mohou být např. japonská piloti kamikaze). Dále k sebevražedným atentátům (např. Pape 2005) a zejm. k tezi, že štedrost, solidarita a altruismus se jako strategie lidského chování prosadily v kontextu meziskupinového konfliktu a nepřátelství k „druhým“, viz (Bernhard – Dischbacher – Fehr 2006; Choi – Bowles 2007; Bowles 2008; Orbell – Morikawa 2011; de Dreu – Balliet – Halevy 2014; Rusch 2014; Yamagishi – Mifune 2016 aj.).

v sociálním prostředí má tento mechanismus svůj nepochybný význam, ač v přesnosti úsudku není zdaleka neomylný a vykazuje určitou míru chybovosti. Navíc se k němu pojí i další negativní aspekty zkreslující realitu, neboť myšlení prostřednictvím vzájemně se vylučujících kategorií *my a oni* jde tradičně ruku v ruce s utvářením dojmu o absolutní jednotě mezi členy v rámci jednotlivých celků (tzv. *intra-category similarities accentuation*) společně s nadměrným zdůrazněním odlišností mezi oběma entitami (*intercategory accentuation effect*), viz (Krueger – DiDonato 2008). Stmelujícím prvkem sociální skupiny, který ji zároveň diferencuje ve vztahu k ostatním, mohou být též různé symboly (např. vlajky, písně, apod.), ale i takové „biotechnologie“ jako je společné cvičení a další aktivity vyžadující synchronizaci pohybů či hlasových projevů, které mají svým dílem přispět k tomu, aby se členové uvnitř skupiny začali cítit co možná nejvíce identičtí a zároveň odlišní vůči nečlenům.¹²⁸ U „našich“ ani „těch druhých“ pak nedochází ke komplexnímu popisu skupiny, zohledňujícímu detailní poznatky o jednotlivcích, ale převládá zjednodušující zobecňování a stereotypizace, v níž jsou obě skupiny rigidně vnímány jako unifikované a vnitřně homogenní celky, nicméně se vzájemně velmi odlišnými charakteristikami: ty spojované s členskou skupinou bývají zpravidla pozitivní (tzv. *autostereotypy*), zatímco rysy přisuzované nečlenské skupině negativní (tzv. *heterostereotypy*).¹²⁹

¹²⁸ Soudržnost uskupení má svoji souvislost i s náročností iniciačního obřadu, umožňujícího plnohodnotné členství. To dokladuje popsáný a mnohokrát experimentálně testovaný mechanismus utváření pozitivnějšího obrazu o skupině, pokud přijetí předcházela namáhavá a nepříjemná procedura (Festinger – Carlsmith 1959 aj.). V realitě armádních skupin potom platí, že po náročném a tvrdém základním vojenském výcviku mají ti, kteří jím prošli, tendenci si skupinu idealizovat, neboť představa, že veškeré utrpení a odříkání absolvovali pro něco, co je velmi nedokonalé a za danou námahu nestálo, by jim způsobovala nepříjemnou *kognitivní disonanci*. Jedinci proto v případě pochybností o kvalitě skupiny, do níž se dostali, ochotně přesvědčí sami sebe, že vlastně není tak špatná, ba že se nakonec jeví výborně.

¹²⁹ V případě souvisejícího jevu označovaného jako *skupinová atribuční chyba* je dokonce heterogenita a vnitřní rozmanitost celku potlačena na takovou míru, že rozhodnutí, k nimž skupina přistoupila, jsou automaticky považována za vyjádření vůle každého jejího jednotlivého člena, jako kdyby neexistovaly žádné odlišnosti, vnitřní variace, názorové platformy či snad disent. A v podobném duchu pod skupinovou atribuční chybou patří i závěr, který na základě vlastností a jednání konkrétního člena skupiny odvozuje osobnostní charakteristiku

Z předchozích pasáží plyne, že ten samý mechanismus, jenž podporuje loajalitu a spolupráci ve vztahu k ostatním příslušníkům členské skupiny zároveň může vést a často i skutečně vede k nepřátelství k nečlenské skupině. Takový závěr je sice obecně platný a zvláště v situacích, které jsou vnímány jako dichotomické a kompetitivní zároveň, skutečně generuje tento vzorec chování. Je nicméně třeba jej doprovodit poznámkou, zdůrazňující, že primární je pozitivní hodnocení vlastní skupiny, jejíž kvality bývají různě nadhodnocovány a zveličovány a až jako sekundární rys toho vzniká negativní hodnocení *těch druhých*. Příznivci svého fotbalového klubu jej mohou docela snadno bezmezně uctívat, aniž by cítili nenávist ke klubům ostatním. Případný rezervovaný či negativní vztah k těm druhým se objevuje až v situaci, kdy jsou spolu družstva v nějakém konfliktním vztahu a je odvozen spíše ze silného zájmu o naplnění cílů a prosperitu členů vlastní skupiny než principiální averzí a hostilitou k těm druhým (dosud nezmíněným potvrzením toho budiž i tzv. „hormon lásky“ oxytocin, který rovněž funguje na bázi selekce na „naše“ a „cizí“ a podněcuje především k vnitroskupinové lásce, jež nemusí být nutně a vždy spojena s nenávistí k nečlenům, viz např. Sapolsky 2019: 100-108 aj.). Jinými slovy je v meziskupinových vztazích vždy silnější preference členské skupiny než znevažování skupiny nečlenské, jež je toliko derivátem (k diskusi nad tímto tématem viz Brewer 1999 a 2007; Yamagishi – Mifune 2009; Halevy – Weisel – Bornstein 2012; Greenwald – Pettigrew 2014; Weisel – Böhm 2015 aj).

Člověk je v důsledku svého raného formování do velké míry tvor skupinový a příslušnost ke skupinám přímo a aktivně vyhledává, neboť mu to přináší jak výhody,

a vzorec chování typický pro celou skupinu a všechny její členy. S vědomím existence těchto fenoménů tak musí platit i to, že členství ve skupině s sebou nese hrozbu vztažení špatného chování kohokoli z členů na ostatní. A pakliže jednání individua, porušující interní normy skupiny, potvrzuje pro vnějšího pozorovatele negativní stereotypy, které o skupině jako celku panují, tak ač jinak jsou lidé při udělení trestů obecně benevolentnější k příslušníkům vlastní skupiny oproti nečlenům, v tomto případě dokáží být za účelem udržení dobrého obrazu skupiny i velmi tvrdí (Piff – Martinez – Keltner 2012) a vše může vyústit v *ostrakizaci*, tj. odmítání člena, minimalizace kontaktů s ním, nebo i jeho vyloučení atp. (Williams 2007; Besikci – Dvir – Williams 2017 aj.).

tak potěšení: mimo jiné mu to pomáhá budovat vlastní identitu a pocit bezpečí v tom smyslu, že někam patří (Baumeister – Leary 1995). Zkoumání toho, jak lidé uvažují o členech skupin, ke kterým naopak nenáleží, jak je vnímají, hodnotí nebo jak se k nim chovají s ohledem na členství ve vlastní skupině, je poté součástí *psychologie meziskupinových vztahů* (Tajfel 1978 a 1979 a 1982; dále též Hogg – Abrams ed. 2001; Brewer 2010; Yzerbyt – Demoulin 2010 aj.). Tato disciplína vymezuje meziskupinové jednání následujícím způsobem: konkrétní osoba neprovádí hodnocení ani nereguluje vlastní chování k druhým jako jednotlivec, ale především jako člen a zástupce skupiny, tj. výlučně prizmatem celku, s nímž se identifikuje (*já se mění na my*). Jednoduchým názorným příkladem meziskupinového kontaktu na ose *my a oni*, kde jsou jednotlivci z řad *těch druhých* vnímáni převážně jako příslušníci dané skupiny a nikoli jako individuality se specifickými osobními charakteristikami, může být setkání dvou táborů radikálních sportovních příznivců, ale také dvou jednotek zneprátelených armád. Jednání člověka v takové situaci je totiž primárně ovlivněno právě jeho příslušností ke skupině, a tak přestože by s některými osobami v nečlenském souboru fanoušků či vojenské jednotce mohl ve zcela jiné situaci vycházet docela bezproblémově a hodnotit je pozitivně, v daném kontextu je podle logiky skupinové příslušnosti automaticky aktivován vztah soupeření. Ač by vědomí skutečnosti, že člověk vždy patří s ostatními lidmi do mnoha členských a zároveň do mnoha nečlenských skupin (tzv. *křížová kategorizace* či *kroskategorizace*) mohlo být efektivním mediátorem konfliktu, neboť v každé dyadickém vztahu jsou věci, jež pár spojují, pravidlem takto vyhrocených polarit bývá přednostní vnímání druhých coby členů kategorií s konfliktem souvisejících (příznivec Sparty – příznivec Slavie, resp. voják Kocourkova – voják Absurdistánu) spíše než těch společných, ale s konfliktem

nesouvisejících (mladý, dělník, ale i posluchač hip hopu, vegan, sběratel pivních etiket, kynolog, básník apod.), viz např. Esses – Jackson – Armstrong 1998).¹³⁰

Rozdělování do souborů osob, z nichž některé jsou označeny silně pozitivně emočně nabitým pojmem *my* a kde se o jiných mluví jako o *ostatních* (tj. *ne-my*) se dle všech shromážděných poznatků jeví být zcela fundamentálním prvkem procesu sociální kategorizace v rámci fungování lidského mozku.¹³¹ Proto se s ním pojí odpovídající množství psychologických fenoménů. S diskriminačním viděním „těch druhých“ jako méně dokonalých než jsme „my sami“, nebo dokonce přímo nebezpečných a ohrožujících prosperitu naší skupiny, je spojován i fenomén známý jako *ethnocentrismus*. Ten je bez výjimky přítomen u každé lidské skupiny a souvisí s neschopností vystoupit z ohrady nevědomě vystavěné kolem vlastního myšlení a přijmout, pochopit či si vůbec představit nějaký jiný způsob života než takový, který praktikuje skupina, jíž je člověk členem. To zpravidla vede k posuzování norem, jež si nějaká odlišná skupina interně vytvořila, podle pravidel a standardů vlastní skupiny, které jsou jedinci jako jedině známy a slouží mu přirozeně jako

¹³⁰ Ve vztahu ke zde diskutovanému tématu války posouvá fakt organizace vojáků v armádě do jednotek – skupin (konkrétně jde o formace typu rota, četa, prapor apod.) analýzu chování aktérů z individuální na primárně skupinovou úroveň. Ostatně k zabíjení ve válce dochází z velké části proto, že člověk-cíl útoku pochází z armádních sil nepřátelské komunity (skupinová úroveň) a není přitom důležité, jestli tomu, kdo konkrétně útočí, oběť osobně způsobila jakoukoliv újmu (individuální úroveň). Jedním z typických neblahých aspektů, které s sebou členství v nějakém uskupení přináší, je tzv. *deindividuaace*. Jedná se o pojem, odkazující k pocitu anonymity jedince, čehož příčinou mohou být mnohé zcela prozaické faktory – tma, maska na obličej apod. –, které propůjčují aktérovi pocit, že není rozpoznatelný a tím zásadním způsobem oslabují funkci sociální kontroly, potlačující nežádoucí jednání. Konkrétním příkladem deindividuačního faktoru je právě členství ve skupině, kde člověk snadno získá pocit, že jeho jednání nebude zvenčí jednoduše identifikovatelné, což snižuje pravděpodobnost následných sociálních sankcí a osvobozuje jej od zábran. Navíc v momentě, kdy se jedinec zcela ztotožní se skupinou a kdy dochází ke splnutí jeho osobnosti s celkem, lze pozorovat sníženou seberegulaci, neboť aktér na sebe přestává vztahovat obvyklé zásady o svém chování a představy o sobě samém. Odlišně popisují kolektivní, hromadné, masové či davové chování a psychologický vliv celku na jednání jedince, který je jeho součástí, klasici jako např. Gustav Le Bon (2016; srov. Trotter 1919), José Ortega y Gasset (2018), Elia Cannetti (1994) aj. Často každopádně platí, že se uvolňují primitivní pudy a emoce, které nejsou mj. i s ohledem na deindividuaaci omezovány standardními regulačními mechanismy chování u lidí.

¹³¹ Co se týče zmíněného pozitivního náboje u jazykových výrazů *my*, *naši*, *nás* apod., kterým mají disponovat v porovnání s jazykovým vyjádřením, odkazujícím k *těm druhým* (*oni*, *jejich*, *váš* atp.), jde o hypotézu, jež byla s potvrzujícím výsledkem experimentálně testována (Perdue – Dovidio – Gutman – Tyler 1990). K další evidenci použití rozdílného jazyka při popisu konání členů vlastní a cizí skupiny viz např. (Maass 1999; Maas et al. 1989).

základní měřítko všech věcí a jevů, včetně hodnocení správného a nesprávného.¹³²

Teoretické zkoumání a popis důsledků praxe etnocentrismu je spolu s upozorněním na nebezpečí jeho nevědomého uplatňování významným tématem v oboru sociální a kulturní antropologie. Přesvědčení, že tento metodologicky chybný způsob interpretace světa je třeba nahlédnout a překonat se zrodilo a dále rozvíjelo kolem výrazných postav této disciplíny Franze Boase, Bronisława Malinowského a jejich žáků, viz např. *„nikdo se nikdy nedívá na svět zcela nepředpojatě. Člověk ho vidí tak, jak jej modifikuje konkrétní soubor zvyků, institucí a způsobů myšlení. Těchto stereotypů se nedokáže vzdát ani při filozofických úvahách; samotné pojmy dobra a zla totiž stále vztahuje ke svým konkrétním tradičním zvykům“* (Benedictová 1999: 17).

Výsledkem pohledu na životní způsob odlišné skupiny prostřednictvím této optiky posléze bývá závěr o tom, že vlastní je „normální“, potažmo všeobecně lepší a dokonalejší. V extrémních případech, typicky poté např. během stavu evokujícího pocit ohrožení členské skupiny či během samotného meziskupinového konfliktu (LeVine – Campbell 1972; Rothgerber 1997; Reicher – Haslam – Rath 2008 aj.), dochází k zesílení nekritické adorace norem vlastního sociálního uskupení, názorové jednotě, sociální uniformitě a konformitě, přičemž současně narůstá i tlak

¹³² Vznik interních norem platných pro členy skupiny je přitom jednou ze základních charakteristik samotné její existence. Skupinové normy jsou utvářeny mj. za účelem kontroly, jestli je chování členů v souladu s cíli skupiny. Pokud není, jedincovo konání bývá regulováno pomocí sociálních sankcí (výsměch, opovržení, ztráta pozice a v krajním případě se může vyskytnout i fyzické napadení či vyloučení z řad skupiny). Naopak pokud jednání individua naplňuje požadované parametry, dostává sociální odměny, aby se jeho jednání dále upevnilo (pochvaly, vylepšení statusu apod.). Tímto způsobem je mj. budována silná konformita se skupinou a solidarita s jejími členy. Obecně platí, že čím homogennější skupina je, tím je konformita jedince pravděpodobnější, neboť nemá možnost uchýlit se k nějaké platformě v rámci skupiny, kde by účinně rebeloval proti hlavnímu proudu skupiny. Výrazným příkladem skupinového konformismu je vnitřně nekritické „skupinové (či též skupinářské) myšlení – *groupthink*“ (Janis 1982), které se prosazuje ve vysoce kohezivních uskupeních, nacházejících se ve stresových situacích, kde jedinci chybí schopnost objektivně zhodnotit alternativy a místo toho se řídí snahou o jednomyslnost a kvůli solidaritě s úsudkem skupiny aplikuje autocenzuru. Zcela závěrem není bez zajímavosti poznamenat, že případové studie, na nichž autor konceptu Irving Janis ilustruje základní mechanismy skupinářského myšlení, pochází z vojenského prostředí: jde o rozhodnutí administrativy prezidenta USA J. F. Kennedyho uskutečnit invazi na Kubu známou jako vylodění v zátocě Sviní roku 1961, viz např. (Rasensberger 2012) a předtím neschopnost předpovídat japonský útok na americkou základnu Pearl Harbor v roce 1941, viz např. (Clausen – Lee 2015).

na akceptaci negativních stereotypů o těch druhých apod.¹³³ Jde o situaci, kdy se v důsledku hrozby od společného nepřítele zapomene na vlastní vnitroskupinové sváry, zatímco pospolitost, svornost a jednota je vystupňována na maximum a dovedená do krajnosti stejně jako proces skupinové dichotomizace, v němž nikdo neplatí za neutrálního pozorovatele. Dobro a zlo se redukuje na černobílé *my a oni* aneb *kdo není s námi, je proti nám* (event. i *nepřítel mého nepřítele je můj přítel* apod.).¹³⁴ Taková forma skupinové loajality ale může rychle a snadno zajít za hranici pozitivní soudržnosti (Cartwright – Zander 1960; LeShan 2004: 51-62 aj.), neboť zabsolutizovaná jednota otevírá dveře agresivním projevům xenofobie, ale i rasismu, což jsou fenomény, které vedou v krajním případě až k aktivní organizaci systematického pronásledování a k násilnému potírání členů odlišných uskupení (Sen 2007). Vůbec nejzávažnější formou útoku na druhé potom zůstává snaha o zpochybnění některých aspektů lidství nebo jeho úplné popření v rámci

¹³³ Pokud jde o sklon jednotlivce vystupovat uniformně s ostatními členy skupiny, lze jej doložit pomocí mnoha známých a dnes již klasických experimentů o síle sociálního tlaku, viz např. (Asch 1951). Na velice jednoduchou úlohu, při níž měli shromáždění účastníci experimentu rozhodnout, která ze tří poměrně podstatně odlišně dlouhých čar je svým rozměrem shodná s modelovou předlohou, odpovídali probandi individuálně správně ve více než 95 % případů, zatímco v situaci, kdy byli ve skupině konfrontováni s úmyslně mylnými odpověďmi ostatních členů – spolupracovníků experimentátora, kteří odpovídali v pořadí před nimi – rázem se až 85 % osob „nechalo přesvědčit“ či lépe rozhodlo raději vyslovit zjevně nesprávný soud než se v odpovědi odlišit od ostatních (srov. např. film *Dvanáct rozhněvaných mužů*, v němž dochází ke vzácnému jevu, kdy jedinec dokáže přesvědčit zbylé o svém stanovisku). Po zahájení války společenský tlak ještě eskaluje a kritické myšlení, kladení otázek či zpochybňování hlavního proudu myšlení skupiny je ještě méně pravděpodobné (každý, kdo by se o to pokusil, mohl by být v dané situaci snadno označen za „zrádce“). Silná konformita lidí působících v rámci skupiny se potom v realitě fungování vojenských jednotek může projevit i tak, že člověk participuje na konkrétních vojenských úkolech i přesto, že mu jejich vykonání je osobně nepříjemné. Činí tak svým dílem i ze solidarity s ostatními členy skupiny, kteří takovou „špinavou práci“ musí rovněž vykonávat (nebo by ji dokonce museli vykonat za něj) a v případě odmítnutí by mohli být vyloučeni ze středu vlastní skupiny. Pro skutečně extrémní příklady z druhé světové války, které jsou dle autora částečně vysvětlitelné právě touto logikou, viz např. (Browning 2002; Koestler 1978). Obecněji o tom, že se některé hrozné činy mohou zdát pod vlivem ostatních členů skupiny a v určitých specifických situacích jako přijatelné podrobněji viz např. (Waller 2002; Zimbardo 2014).

¹³⁴ Ač to na první pohled může znít kontraintuitivně, situaci ohrožení a konfliktu mezi skupinami se často přisuzuje role výrazného stimulu pro samotné zahájení *spolupráce* v rámci historického vývoje lidského druhu. Mnozí autoři se shodnou na tom, že člověk je nejen ultrasociální, ale i „*ultrakooperativní bytost*“ (Campbell 1983; Hawkes 1993; Tomasello 2014 aj.), přičemž zejm. ti sociální vědci, kteří vycházejí z evoluční teorie, často uvádí, že jde o výsledek dlouhé historie meziskupinových konfliktů. Úsilí pokořit nečlenskou skupinu bývá považováno za klíčovou motivaci pro následné rozvíjení spolupráce do velmi sofistikované podoby efektivní kooperace uvnitř jednoho sociálního uskupení, neboť potenciální ohrožení vitálních cílů skupiny ve válečném konfliktu má moc přimět její členy k velmi intenzivní, rozsáhlé a komplexní spolupráci, bez níž by ani existence velkých říší a civilizací nebyla myslitelná. To je i důvod proč je válka považována za jeden ze základních stavebních kamenů vzniku pokročilé lidské civilizace, viz např. (Turchin 2007 a 2016).

procesu tzv. *pseudospeciace* (Erikson 1966 a 1985; Eibl-Eibesfeldt 1979; Gil-White 2001 aj.) či *dehumanizace* (Bandura – Underwood – Fromson 1975; Leyens et al. 2001; Haslam 2006; Haslam – Loughnan 2013; Haslam – Stratemeyer 2016 aj.).

Mezi hlavní motivy selektivního odpírání atributů lidství na skupinové úrovni patří snaha, aby převládlo přesvědčení o platnosti diametrálně odlišných morálních norem pro jedny („my – plnohodnotní soukmenovci“) a pro druhé („oni – podlidi“). V kontextu odmítnutí přiznat práva a interně platné standardy chování konkrétní skupině osob se mluví o fenoménu tzv. *morálního vyloučení*; též *morální exkluze*, viz např. (Opatow 1990; Staub 1990 aj.). K úspěšnému morálnímu vyloučení dochází pochopitelně snadněji tehdy, když jsou členům inkriminované skupiny trvale odeprény kvality významné pro přijetí do kategorie lidských bytostí, neboť na takové podřadné bytosti se konsensuálně schválená a obvykle uplatňovaná pravidla pro zacházení se členy vlastní skupiny nemusí vztahovat (zde je patrné, jak dalekosáhlé negativní důsledky lze očekávat ve vztahu k dodržování pravidel spravedlivé války mezi dvěma stranami konfliktu tohoto typu). V momentě, kdy jsou „oni“ zdárně stigmatizováni jako lidé druhé kategorie, na něž není nutné brát morální ohledy, je pravděpodobnost reciprocity minimalizována stejně jako aktivace empatie, čímž je prakticky vyloučen jakýkoliv soucit s bližním. Uplatňovaná a ničím nelimitovaná diskriminace a perzekuce takových „ne-lidí“, u nichž existují pochybnosti, zdali s „námi“ vůbec patří do stejného živočišného druhu, se poté nejeví jako překračování nějakých norem, ale jako zcela normální, ba přímo jako nevyhnutelná a plně zasloužená. To může vposledku otevřít prostor pro realizaci tak extrémních aktů,

mezi které se řadí i *genocida* (Staub 1989; Chirot – McCauley 2006; Waller 2002; Livingstone Smith 2011 a 2020; Grimaldi 2013; příp. de Meierhenrich ed. 2014).¹³⁵

Dehumanizace a morální vyloučení druhých patří mezi jevy, které lze pozorovat na úrovni skupin už odedávna, a množství historických příkladů z reálného světa poskytuje při bližším ohledání možnost odhalit schéma, které proceduru „odlidštění“ doprovází.¹³⁶ Znamé jsou opakovaně využívané, a proto i detailně propracované strategie propagandy (viz např. Keen 2004; Aulich 2009 aj.), které přichází na řadu v situacích, kdy se jedna skupina dostane s druhou do mohutného konfliktu ohledně zájmů, jež považuje za životně důležité, a převládne názor o nevyhnutelnosti konfrontace násilnými prostředky. Mezi ospravedlňujícími komunikačními taktikami se jednak nachází barvitý popis protistrany jako nejvyšší možné hrozby pro dané společenství a snaha ukázat, že její případné vítězství by mohlo vést dokonce až k úplné anihilaci a ukončení existence vlastní skupiny. Všemožná démonizace a diabolizace soupeřící skupiny je společně se snahou zapojit mechanismy, aktivující u lidí pocit odporu a zhnusení dále doprovázena vyobrazováním druhých jako

¹³⁵ Americký polyhistor Jared Diamond vidí v rozdílech mezi komunitami, vyjádřených v rámci dělení *my a oni*, jednu z hlavních příčin uskutečnění genocid a na četných příkladech z dějin popisuje, že první kontakt dvou kulturně a nábožensky odlišných lidských společenství, které byly navíc na odlišném stupni materiálního vývoje, velmi často rezultoval v masové vyvražďování (2004: zejm. 268-299). Naopak norský antropolog Frederik Barth (1969) měl za to, že odlišnost kulturních prvků nepředstavuje příčinu konfliktů, nýbrž je důsledkem toho, že k nim mezi lidskými komunitami dochází. Jinými slovy: lidské skupiny nevstupují do vzájemných bojů primárně kvůli zaznamenaným odlišnostem, jež by je nějak nepřekonatelně iritovaly, ale odlišnosti naopak vytváří a následně akcentují až poté, co je konflikt zažehnut. Principem toho je jednoznačně diferencovat mezi „námi“ a protivníkem, odůvodnit radikální kroky, které jsou proti němu podnikány a napomoci mobilizaci vlastních sil.

¹³⁶ Dlouhou sérii konkrétních příkladů dehumanizace a morálního vyloučení by bylo možné zahájit jednou pradávnou skupinovou diferenciací a to rozdělením na *svobodné osoby* a *otroky*. Je totiž známo, že se prakticky všude ve světě – od asijského, přes evropský až po americký kontinent (a stejně tak i diachronně od starověku až do novověku, ale i poté) – objevovaly pokusy etablovat přesvědčení, že individua, jež se stala otroky, jsou primitivními, neinteligentními a méněcennými bytostmi neschopnými samostatného fungování (známé je vyobrazování otroků z řad Afričanů či nativních Američanů jako zavšivených opic, kanibalů, smilníků či modloslužebníků, žijících v permanentním hříchu a odsouzených k ztracení apod.). Na tomto základě mělo mít jejich ujařmení své opodstatnění a doprovodné násilí na osobách vyloučených z morálního universa mohlo být snáze považováno za ospravedlnitelné (Berreby 2008: 165; Jahoda 1999; Maybury-Lewis 2002 aj.). Mimořádně právě to je významným cílem morálního vyloučení a dehumanizace u všech historicky rozeznatelných entit, které musely čelit extrémnímu zacházení kvůli své skupinové příslušnosti (ať už to byli Židé, muslimští Bosňáci, Tasmánci či třeba kulaci atd., viz např. Gellately – Kiernan 2010 eds. aj.). Prostřednictvím vyjmutí těchto skupin ze sféry plnohodnotných lidských bytostí se vzájemnými morálními závazky má být z pachatelů krutostí uvnitř členské skupiny sejmut pocitu viny za to, jak neeticky zachází s jinými.

méněcenných a ničemných stvoření, postrádajících jakoukoliv hodnotu (hojně se v tomto ohledu používají různé formy zesměšňování apod.). K rozmanitým technikám, usnadňujícím degradaci druhých do role vrcholně nebezpečných či agresivních, odpor vzbuzujících a zcela postradatelných tvorů, stojících mimo rámce lidskosti, patří využití specifického slovníku (jde zpravidla o výrazy, označující členy potírané skupiny za neživé a pouze mechanicky fungující věci, tzv. *objektifikace*¹³⁷ či mimolidská zvířata, tzv. *animalizace* – tam typicky patří různá havěť, hmyz, škůdci, paraziti, choroboplodné zárodky, infikující čistotu skupiny či stvoření považována konkrétní kulturou za nečistá: např. krysy, prasata, psi apod. (Goff et al. 2008; Haslam et al. 2011).

V kontextu reálných vojenských konfliktů je možné nalézt mnohá pojmenování, mající za úkol vytěsnit druhé mimo standardní měřítka vojenské (ale vlastně jakékoliv) morálky, zamaskovat jejich lidství, a tím účinně mobilizovat členy vlastní skupiny k angažovanému a ničím neregulovanému boji proti nim. Zmínit lze hned několik takových, které odpovídají výše nastíněné motivaci vyobrazit příslušníky nepřátelské komunity jako hrozbu, učinit je podřadnými či evokovat ve spojitosti s nimi pocity znechucení.¹³⁸ Pro konkrétní příklady, pocházející z výrazných

¹³⁷ Snažit se druhé představit ve světle neživých, bezduchých a bezcitných strojů, zbavených vnitřního života a jakékoliv hodnoty je častou cestou, jak se jim morálně odcizit a učinit jejich likvidaci snadnější. Členy vlastní skupiny to totiž vede k morální netečnosti a poskytuje jim to příležitost zbavit se zábran participovat na kategoriálním vraždění, potažmo uchránit se od případných pozdějších výčitek svědomí a rozvinutí traumat. Mezi pomocné mechanismy při zvlášť rozsáhlých plánech na eliminaci protistrany patří i *byrokratizace*, účinně izolující od důsledků vlastních rozhodnutí, *rozptýlení odpovědnosti* dané mj. dělbu práce či využití *eufemismů* a odosobněného technického jazyka při popisu a plnění úkolů, jejichž podstatou je eradikace druhých. Není proto překvapivé, že např. koncentrační tábory a jiné podobné instituce, založené za účelem masivní perzekuce určitých kategorií osob, pracují s konceptem čísel a nikoli jmen. Nelidské zacházení, kterému jsou osoby přinucené existovat v těchto zařízeních cíleně vystaveny, je snazší praktikovat na někom, kdo *nená jméno* či *tvář* a tedy vlastně *není člověk* (Kelman 1973; Bauman 2010 aj.).

¹³⁸ Ochotnému přijetí obrazu o skupině jako bezvýhradně méněcenné kategorii osob, kde neexistují výjimky, napomáhá i lidská tendence ke glajchšaltování a monolitizaci nečlenských skupin, známá jako tzv. *out-group homogeneity effect* (Judd – Park 1988; Ostrom – Sedikides 1992; Boldry – Gaertner – Quinn 2007 aj.). Působením tohoto psychologického fenoménu jsou členové ostatních skupin pro vnějšího pozorovatele v podstatě identičtí a vzájemně nerozlišitelní (v porovnání se schopností identifikovat individuální rozdíly mezi členy v rámci vlastní skupiny). Hlavní charakteristikou jedinců z cizí skupiny zůstává právě a pouze příslušnost ke skupině. Údajná jednodlost a naprostá zaměnitelnost osob nečlenských uskupení následně usnadňuje přijetí

vojenských konfliktů druhé poloviny 20. a 21. století viz např. oslovení *rákosníci*, *tamani*, *žlutáci*, *šikmoočka* apod. – tj. v orig. *gooks*, *dinks*, *slopes*, *slants*, *rice-eaters*, *Charlies*, fungující jakožto označení civilistů i vojáků protivníka, jež bylo hojně rozšířené mezi americkými jednotkami ve vietnamské válce (Turse 2013 aj.). Dále lze uvést urážlivý pojem *švábi* (v orig. *inyenzi*), široce užívaný s cílem znevážit etnickou skupinu Tutsiů v neblaze proslulém konfliktu ve Rwandě (Gourevitch 1998; Thompson ed. 2007 aj.). Závěrečným příkladem zde uvedeným, avšak nikoli posledním z jinak dlouhého seznamu hanlivých výrazů pro zvlášť nenáviděnou rivalskou stranu, mohou být např. *velbloudáři* a *ručníkáři* – tj. v orig. *camel-jockeys*, resp. *ragheads*, mající za cíl dehonestovat obyvatelstvo a učinit členy armády Afghánistánu a Iráku v tamějších válkách předmětem nenávisti spojeneckých vojsk (dále viz např. Bagasra 2018 aj.). Některé epizody z těchto válečných konfliktů přitom potvrzují, že úsilí o vzájemné odcizení obou skupin a naprostou degradaci druhého do role bezcenného objektu bylo úspěšné, viz např. svědectví toho, co se odehrálo během masakru ve vietnamské vesnici My Lai (Bilton – Sim 1993) či snímky odkrývající dění v irácké věznici v Abú Ghrajbú (Danner 2005) aj.¹³⁹

Ne každý vojenský konflikt nicméně nabývá této podoby, což souvisí i s tím, že všechny nečlenské skupiny nejsou hodnoceny shodně, nýbrž jsou předmětem přísné hierarchizace a komplexní taxonomizace. Uspořádání vztahů se proměňuje

konstrukce o určité skupinové esenci, tj. o inherentních a trvalých vlastnostech všech členů. Povede-li se přitom úspěšně vykreslit skupinu v negativním světle, všichni její členové se stávají nositeli těchto negativních vlastností a podle toho se na ně i nahlíží.

¹³⁹ Jak vyplývá z úvodu této kapitoly, sociální kategorizace *my a oni* má do značné míry povahu emoční a automatickou, což je patrné mj. v rychlosti, s níž k ní dochází, ale i z dalších faktů zde diskutovaných. K výše popisované snaze racionalizovat dělení a hledat prvky, které mají skupiny nejen fakticky oddělovat, ale i bagatelizovat či obhajovat leckdy dosti nešetrný přístup k těm druhým, dochází až ex post (Haidt 2013 aj.). Účelem je, jak už bylo rovněž naznačeno výše, uklidnit a přesvědčit aktéry, že skupinové rozdělení a diskriminační jednání k protistraně má pevné a na rozumu vybudované základy, které jej ospravedlňují a jednajících vyvíňují (tzv. *morální vyvázání – moral disengagement*, viz např. Bandura 2016). Na tomto místě lze v kontextu práce, která se principiálně věnuje problematice spravedlivé války doplnit i znepokojivý postřeh Ruth Benedictové (1999: 36-37), jež poznamenala: „pokud válku ospravedlníme, pak proto, že všechny národy vždy nacházejí ospravedlnění pro své činy, ne proto, že by válka snesla objektivní zkoumání vlastní podstaty“.

na základě situačního kontextu a podléhá tomu, jakým způsobem pracují kulturní mechanismy, jež mají sílu meziskupinové vztahy mediovat, nebo naopak vyhrocovat.¹⁴⁰ V souvislosti s válkou lze vymezit dvě teoretické kategorie pro druhou stranu sporu a to 1) *protivníka/soupeře/rivala* a 2) *nepřítele*. Ke každé z těchto kategorií se následně váží zcela jiné normy chování. S oběma se pochopitelně při eskalaci konfliktu bojuje, ale zatímco protivník má být *poražen* v omezené válce, nepřítel může být bez soucitu *zničen* v rámci války totální (Ignatieff 2013; Wendt 1999: 251-297; srov. Barša – Císař 2008: zejm. 336-345). Obě kategorie jsou přitom do určité míry volně prostupné – příp. lze hovořit o jakémsi kontinuu mezi dvěma póly – a konkrétní způsob zařazení se odvíjí od podoby procesu utváření obrazu druhého. Proto i původní *protivník*, jenž je úspěšně vykreslen jako absolutně odlišný zejm. pokud jde o kulturní, náboženské nebo jiné hodnotové normy, přestává být symetrickým druhým a proměňuje se v *nepřítele*, asymetrického druhého. Při klasifikaci oponenta jako nepřítel bývá jeho charakter a způsob uvažování hodnocen jako natolik jiný a nepředvídatelný, že se v ohrožení ocitá i princip recipročního uznávání pravidel (případně se požadavek reciprocity proměňuje poněkud nešťastným způsobem: pakliže je druhý vyobrazen jako morálně padlý a úskočný intrikán, usilující o naše zotročení a zničení, styk s ním na základě reciprocity umožňuje, ba přímo vyžaduje, přijetí stejné formy zacházení). A to má s ohledem na prosazení principů pro vedení spravedlivé války v praxi zásadní dopad, jelikož bez vzájemného elementárního respektu a důvěry v konání druhého není pravděpodobné, že dojde k jejich uplatnění.

¹⁴⁰ Na složitost a mnohvrstevnatost tohoto procesu poukazuje i skutečnost, že se vztahy animozity a hostility nepěstovaly pouze mezi válčícími stranami, ale vnitřní dělení na svého druhu *my a oni* bylo možné nalézt i uvnitř skupin, které spolu byly ve válce. Tak například v armádě USA byla po velmi dlouhou dobu uplatňovaná segregace bělošského a černošského personálu, stojící na mnoha udržovaných stereotypch a předsudích o *těch druhých*. Diskriminační politika se v této oblasti měnila velmi pomalu a spolu s popisem opatření, které na sebe v průběhu 19. a 20. století brala a shrnutím jejich postupné demontáže, ji zachycují např. (Lee Lanning 1997; Morehouse 2000; Moore 2005 aj.).

Doložit tento fenomén a prokázat, jak důležité je kulturní uchopení protistrany do podoby *protivníka* či *nepřítele* (Coates 2006: 208-221) lze např. na způsobu, jakým vedlo své bojové operace nacistické Německo. To sice bylo v modu totální války prakticky ke všem svým soupeřům, ale přesto je možné jednoznačně vidět podstatný rozdíl v praktikách směrem k civilistům či válečným zajatcům v boji na frontě západní a východní. Zatímco na západě od svých hranic němečtí důstojníci i řadoví vojáci akceptovali na základě přesvědčení o sdílené kulturní identitě fundamentální rovnost ve vztahu k protivníkovi (symetričtí druzí), při postupu na východ se německá armáda, v souladu s národně-socialistickou ideologií, pasující židovské, ale i slovanské obyvatelstvo mezi podřadná etnika, dopouštěla nijak disciplinárně nepotrestaných aktů bezskrupulózního rabování, znásilňování, systematického vraždění a nemilosrdných čistek (asymetričtí druzí). Stejně tak bylo možné při propagandou vyhocené existenciální konfrontaci s „bolševickým nepřítelem“ zaznamenat četné popravy sovětských zajatců nebo jejich využití pro neúměrně tvrdou práci za poskytnutí špatné stravy a obecně velmi nevyhovujících životních podmínek v Německem spravovaných zajateckých táborech, což dokumentují i odlišné statistiky smrtnosti válečných zajatců z řad západních a východních armád (Bartov 1992 a 2001: zejm. 68-140; Hamburg Institute for Social Research 1999; Heer – Naumann eds. 2009 aj.). Tento přístup se nicméně v rámci druhé světové války netýkal pouze nacistického Německa, když ze stejných důvodů (menší či větší schopnost identifikace s protistranou) praktikovala dvojí metr v zacházení k příslušníkům vojska soupeře i armáda USA, alespoň pokud jde o bojiště evropské a pacifické. Na poli nekompromisního soupeření s japonským vojskem se udály skutečnosti (bezprecedentní krutost v boji, týrání zajatců, zohavování těl padlých apod.), které nemají při působení americké armády

na evropském kontinentě svůj ekvivalent; v tomto světle se i rozhodnutí svrhnout první atomové bomby právě zde jeví jako nepřekvapivé (Dower 1987; Sledge 2010 aj.).¹⁴¹

Existence množství dalších dobře zmapovaných vojenských konfliktů ve 20. století, které byly z nemalé části ovlivněné výše popsanou manicheisticky pojatou sociální kategorizací *my a oni* (přímo prostřednictvím této logiky popisuje fungování militantního fašismu např. Stanley 2018) nabízí některá poučení, jak jí předcházet. V reálné praxi se totiž ukázalo, že i sebezprecizněji formulovaný obraz nepřítele jako nejvyšší představitelné formy zla – jakési ohavné, úskočné a surové bestie, která neúnavně usiluje o to zničit naše životy – není s to přetrvat zkušenost dlouhodobějšího bezprostředního meziskupinového střetávání. Jakkoliv diametrálně odlišní se členové protistrany i vlivem propagandy mohou zdát, přímá konfrontace s nimi zpravidla odhaluje iluzornost původního dojmu o jejich nelidskosti a vede k naprosté rekonfiguraci vzájemných vztahů. Jako typický ilustrativní příklad tohoto jevu může posloužit první světová válka, jejíž velká část se odehrávala prostřednictvím zákopového způsobu boje. Tento specifický ráz vojenského střetnutí svým statickým charakterem mimořádně silně nahrává tomu, aby se aktéři, trvale shromáždění nedaleko od sebe po obou stranách zákopů, stali svědky různých náhodných epizod a mohli se tak důkladněji poznat a začít se rozeznávat na individuální úrovni. Z beztvareho a anonymního „nepřítele“, pokud stojí po dlouhé týdny a měsíce na pozici proti jinému vojákovvi, se nakonec nutně stane konkrétní „proplešatělý a vousatý pán s kulatým obličejem“, u nějž si člověk začne dotvářet

¹⁴¹ Pro úplnost je vhodné dodat, že i v rámci bojů na území západní Evropy pochopitelně docházelo k excesům, pokud jde o přístup k protivníkovým vojákům či zajatcům a to nikoli pouze ojedinele a individuálně, ale i systematicky na základě skupinové příslušnosti. Rozsah ovšem nebyl natolik velký a šlo zejména o takové osoby, které obsluhovaly některé ze zvlášť obávaných a nenáviděných zbraní, jako např. minometnici nebo plamenometnici či osoby. Speciální kategorii tvoří i ti, kteří využívali nepravidelný způsob boje, tzv. *partyzáni*. Pro zachycení obrazu nepřítele, diskusi k tomu, může-li být protistranou ctěn a považován za ušlechtilého či pro hledání hranic vojenské etiky na bojišti viz (Holmes 2011: 314-341).

osobní příběh – a jak cituje slovinský filozof Slavoj Žižek: „*nepřítelem může být jen někdo, jehož příběh jste ještě nevyslechli*“ (2013: 46-47). Vnímání nepřítele jako lidské bytosti, založené mj. právě na pohledu do jeho tváře či útržkovitých informacích z jeho všedního života, napomáhá prohlédnout zkonstruovaný obraz o druhém coby amorálním monstrem. Politický filozof Michael Walzer v jedné z podkapitol své nejvýznamnější knihy o spravedlivých a nespravedlivých válkách, pojmenované „*Nazi vojáci*“ (2019: 241-249), popisuje hned několik historek z různých bojišť uplynulého století, které spojuje podobný motiv: objev konkrétního člověka v nepříteli. Takové uchopení druhého přitom vede k hlubokému psychologickému odporu usilovat o jeho usmrcení.¹⁴²

V případě první světové války uvrhlo zmrazení frontové linie členy zneprátelených táborů do situace, kdy byli nuceni po značně dlouhou dobu žít nedaleko sebe (zvláště blízko potom hlídky a vojáci na předsunutých pozicích) a to navíc ve velmi podobných podmínkách plných materiálního strádání, nejistoty či strachu z utrpení a smrti. Tento společně sdílený úděl po nějakém čase vyústil v rozvinutí určité formy vzájemné tolerance a pocitu jakési specifické vzájemné sounáležitosti, ba „zbratření“.

¹⁴² Ze všech zmíněných příběhů vyplývá obecný závěr, že ke zdráhavosti působit újmu vojákům protistrany přispívá dekonstrukce procesu jejich dehumanizace. K tomu přitom může dojít i natolik prostým způsobem, jakým je zachycení člena druhé armády v situaci, jež působí komicky. Takové momenty dávají u pozorovatele vzniknout neochotě k násilné akci na základě toho, že grotesknost a absence masky profesionality v sobě má cosi zlidšťujícího. A pokud již dojde k vnímání některých členů protistrany jako jednotlivých osob s konkrétními vlastnostmi, může to odstartovat rozsáhlejší proces *dekategorizace*, viz např. (Ensari – Miller 2001 a 2002; Voci 2010). Tou se rozumí oslabení významu příslušnosti ke skupině a zvýraznění individuálního přístupu s přenesením kontaktu z meziskupinové na meziosobní úroveň. Pro pozorovatele tragikomických situací jde totiž o signál, že jejich aktéři jsou lidskými bytostmi se vši svojí pošetilostí, svými slabostmi, radostmi či strachy. Pro člověka přitom obvykle nepředstavuje takový problém participovat v boji stovek či tisíců členů armády proti stovkám a tisícům jiných abstraktních jednotek, ale složitější to je v případě jednotlivců, kteří navíc svým jednáním – náruživě si zapalují cigaretu, vesele se sluní a mají radost z příchodu jara a tepla, koupou se nazí, požitkářsky popíjejí ranní kávu, vyděšení utíkají s nenataženými kalhotami poté, co snad byli vyrušeni při vyměšování atd. atp. – evokují skrze své emoční projevy *někoho z nás*, kohosi, *kdo je jako my* a je s ním možná vzájemná identifikace. Najednou by tudíž nešlo o usmrcení anonymního člena nepřátelské armády, ale usmrcení autonomního subjektu s bohatým vnitřním životem. A tak chce jednat málokdo, slovy George Orwella (1991: 202), přímého účastníka přední linie na jedné z front španělské občanské války ve třicátých letech: „*byl jsem zde proto, abych střílel na „fašisty“; jenže člověk, přidržující si kalhoty, žádný „fašista“ není – je to zjevně jen jiná lidská bytost, vám podobná, a to se pak střílet nechce*“. Pro další popis tohoto problému viz příslušné pasáže práce biologa Roberta Sapolského (2019: zejm. 354-355, 561-567).

K určitému ztotožnění a navázání soucitnějšího vztahu k vojákům protistrany dopomáhaly nejen některé humorné příběhy ze zákopového života, ale i situace, kdy zranění „nepřátelé“ dlouho a hlasitě sténali či volali své rodinné příslušníky, což byl stejný způsob chování, který byl k vidění i u vojáků vlastní strany (Christopher 2004: 226). Aktéři vojenského střetnutí na základě svých zkušenosti, získaných během pobytu v zákopech nejenže pochopili, že členové druhé armády se v jádru nijak zvlášť neliší od nich samých, ale postupem času se jim dokonce začalo zdát, že vojáci obou táborů ve skutečnosti nestojí proti sobě, ale naopak mají mnoho společného. Alespoň v tom minimálním smyslu, že všichni milují svůj domov a rodinu, k níž se chtějí co nejdříve a pokud možno ve zdraví vrátit (ostatně četné prohlídky zajatců či padlých opakovaně odhalily, že i „oni“ nosí po kapsách fotky svých žen či dětí). Stejně tak jako *my*, tak i *oni* touží po tabáku a zlepšení zásobování, společně trpí vyčerpáním, stresem, nemocemi, nočními můrami, rozmary počasí atd. Situace se proto najednou mohla jevit i tak, že každý z vojáků uvězněných v zákopovém očištění je zde pouze na základě rozkazu od svých důstojníků a společně musí bojovat, strádat a umírat ne kvůli tomu, že by si vzájemně něco provedli a nenáviděli se, ale proto, že taková byla politika vrcholných představitelů státu.¹⁴³

¹⁴³ Představa, že řadoví vojáci v zákopech jsou s ohledem na společné zájmy a shodný osud ve své podstatě na stejné straně (vznik jakéhosi „my“) odkazuje k procesu tzv. *rekategorizace*, viz např. (Gaertner et al. 1989; Gaertner – Dovidio 2000), v němž se upouští od dělení na různé skupiny, místo nichž se nabízí pro dosud rozdělené entity nová a větší kategorie s jednotnou skupinovou identitou. Najednou tedy nemusí platit dělení na Němce a Angličany, ale v důsledku intenzivně vnímaných komonalit mezi oběma skupinami vzniká jednodušší kategorie „vojáci v zákopech“. Nečlenskou skupinou naopak začínají být důstojníci a výše postavení armádní činitelé z obou stran. I proto v první světové válce docházelo k takovým situacím, kdy běžní vojáci jednali vědomě proti rozkazům svých velitelů a protivili se oficiálně deklarovaným zájmům své strany. Příkladem budiž spontánní etablování strategie zákopové války známé jako „*žít a nechat žít*“ (Ashworth 2000; Axelrod 2006: 73-87) neboli oboustranný respekt k šetření konvoju se zásobováním, neútočení na nepřátelské strážce a muže zjevně nebojující, tj. pouze odpočívající, provádějící ranní hygienu či cvičící. V pravidelné časy nebo za velmi špatného počasí byl neformálně stanoven i naprostý klid zbraní vč. odstřelovačů apod. Vrcholem sounáležitosti vojáků v jedné zákopě s těmi druhými byla roku 1914 uskutečněná série *vánočních příměří* se společným zpíváním koled, modlitbami, předáváním drobných dárků, nebo přátelskými fotbalovými zápasy (Brown – Seaton 1999; Weintraub 2001; Brown ed. 2007; srov. Blom Crocker 2015). Výše postavení armádní činitelé se všem těmto jevům snažili předcházet tak, že jednotky pravidelně přesouvali nebo přikazovali přepady zákopů či využití dělostřelectva, což pochopitelně fungování křehkých a na důvěře a reciprocitě stojících příměří narušovalo.

Uvědomit si, že i v nepřátelských liniích se nachází skuteční lidé, kteří jsou navíc mnohdy velmi podobní nám samým, projevují obdobné city a jednají v mnoha ohledech stejně jako *my*, může představovat těžkou zkoušku, neboť členové tábora těch druhých bývají všudypřítomně karikováni a popisováni prostřednictvím negativních stereotypů. Jakmile se to nicméně podaří, platí to za zdroj značného oslabení antagonistických skupinových identit a ve vybraných případech to může vyústit alespoň ve chvilkové přijetí protivníka do členské skupiny.¹⁴⁴ Z toho lze dedukovat, že nežádoucí míru meziskupinového soupeření, eskalujícího až ve vojenské konflikty, by mělo být možné efektivně otupit tehdy, pokud se podaří posunout do pozadí obraz protistrany jakožto anonymní a homogenní masy nositelů záporných vlastností a nahradit jej chápáním druhých jako individuálně rozeznatelných lidských jedinců s řadou společných charakteristik sdílených napříč skupinami. Entity, které by byly důsledně provázány sítěmi meziosobních loajalit, by se měly stát do velké míry imunní vůči hrozbě vzniku výraznějších meziskupinových konfliktů.

¹⁴⁴ Tento motiv lze nalézt i v přemítání hlavního hrdiny slavné knihy inspirované první světovou válkou *Na západní frontě klid* od spisovatele Ericha Marii Remarqua (1988: 127-134). Ten v jedné ze scén dýkou ubodá vojáka z nepřátelské francouzské armády a poté, při bezprostředním pohledu do jeho očí a po nálezu dokumentů se jménem a fotografiemi ženy a dcery zemřelého muže, mu běží hlavou: „*Kamaráde, já jsem Tě nechtěl zabít, ale předtím jsi pro mne byl jen abstraktní myšlenkou, kombinací, která žila v mém mozku a vyvolala rozhodnutí – a tu kombinaci jsem zabil. Teprve teď vidím, že jsi člověk jako já. Myslel jsem na Tvé ruční granáty, na Tvůj bodák, na Tvé zbraně – nyní vidím Tvou ženu a Tvou tvář a to, co máme společné. Proč nám neříkají znova a znova, že vy jste stejní ubožáci jako my, že se vaše matky trápí stejně jako naše a že i vy máte stejný strach před smrtí, že stejné je umírání vaše i naše, stejná že je bolest – odpusť mi kamaráde, jak jsi mohl být mým nepřitelem? Kdybychom zahodili zbraně a uniformu, mohl bys být mým bratrem.*“

3.2 Případy vyhocené skupinové diferenciaci *my a oni* v kontextu tradice spravedlivé války – pohled do historie

Obraz radikální sociální kategorizace na členské a nečlenské skupiny s velmi závažnými důsledky pro dodržování předepsaných norem pro vojenská střetnutí představuje starověk¹⁴⁵. Vezmou-li se v potaz příklady z evropského kontinentu, je známé, že kupříkladu Římané rozlišovali mezi svými protivníky, a pokud se jím stal nějaký národ, se kterým byla předtím v době míru uzavřena diplomatická smlouva (ať už *hospitium*, *amicita* či *foedus* – viz např. Wendel 2018: 54-55, 66-69, 83-85; srov. Tuck 2001: 32) byl spor regulován podle *jus gentium*, zatímco vyložené nepřátelské a neorganizované komunity neměly žádný právní nárok na omezení prostředků násilí ze strany římské armády (Goldsworthy 2016: 37-86). Pokud jde třeba o formální vyhlášení války (jakožto jednu z podmínek, spadající obvykle pod kritérium *legitimní autority*) nebylo to ani u významné postavy tradice spravedlivé války Marca Tullia Cicerona (2007: IV §13-15, tj. 197-199) považováno za nutné v případě, kdy Římané vedli boje proti skupinám, jakými byli barbaři, a vzbouřenci –

¹⁴⁵ Tento fenomén je pro antické společnosti skutečně symptomatický. V dané kapitole se akcentuje zejm. tradice antického Řecka a Říma, nicméně platí, že např. Egypťané se vnímali ve vztahu k ostatním za natolik nadřazené, že jim to neumožňovalo mít rovnoprávného smluvního partnera, pročež jejich války nikdy nekončily uzavřením mírové smlouvy, viz např. (Paul 1996: 46), kde je diskutován přístup a praktiky i v jiných mimoevropských společnostech a mezi nimi lze nalézt i Izrael. Židé se z náboženských důvodů („Bohem vyvolený lid“) pokládali nejen za odlišnou skupinu, ale zároveň i za nadřazenou ve vztahu ke všem okolním národům, přestože k nim neuplatňovali rovnoměrně přezíravý postoj. Určité skupiny čelily horšímu zacházení než jiné, konkrétně např. Amalechtiité či Chetejci, Amorejci, Kananejci, Perizejci a Chivejci, kteří byli považováni za zvlášť nepřátelské národy a s nimiž nebyly udržovány žádné styky, a tak neměli nárok ani na jinak uznávané a institucionalizované požadavky typu ochrany vyslanců apod. Příklady zcela nehumánní a nadmíru kruté válečné praxe s požehnáním božím cituje z jednotlivých knih *Starého zákona* (vč. příkladů odlišného zacházení s různými skupinami) např. (Russell 1977: 8-10; Paul 1996: 178-180; Ondřej et al. 2010: 84-85; komplexněji potom Niditch 1995; Craigie 2002). Jednoduchá rovnice, pravíci, že čím více je komonalit mezi společnostmi, tím bude vyšší míra ohleduplnosti v případě vzájemného vojenského sporu (a naopak), každopádně platí. A je to Indie, která z období starověku poskytuje nejprůkaznější důkaz o vzájemně umírněném vedení války mezi soupeřícími, ale – kvůli sdílenému souboru hodnot – vzájemně se elementárně respektujícími jednotkami. Hmatatelným výsledkem sounáležitosti, kterou poskytovala kultura védského náboženství všem tamějším populacím, je vznik *Manuova zákoníku* (cca 2. stol. n. l.) s rozsáhlým souborem konkrétních zákazů způsobů vedení boje, ale i s opatřeními ve vztahu k válečným zajatcům a nebojícím osobám – civilistům (Mánavadharmašástra 2009: zejm. kapitola VII, tj. 109-123; Manuův zákoník 2019: zejm. kniha VII, tj. 249-288; příp. Armour 1922 aj.). Je nicméně příznačné, že i v tomto dokumentu spadají cizinci jako např. Řekové, Peršané nebo Číňané v tradičním kastovním dělení do té nejnižší kategorie (Olivelle 2009: 40-43). Pro další studium nevyčerpatelně obsažného tématu viz např. (Raaflaub ed. 2007; Neff 2014: 13-49).

lupiči, piráti (*latrunculi, praedones*) apod., tj. entitám, které nebyly považované za politické v pravém slova smyslu. Odlišná kategorizace *cizinců* a potažmo i různé normy zacházení s nimi, mají v Římě i své další jazykové ukotvení, viz významové posuny u pojmů *hostis, perduellis* či *peregrinus* (Skřejpek 2017: 21-25).

Přitom Cicero sám je ohledně přijetí tohoto pravidla o řádném vyhlášení války velmi explicitní: „*podmínky spravedlivé války jsou přesně vymezeny a slavnostně posvěceny fetiálským právem¹⁴⁶ národa římského; z něho vyplývá, že žádná válka není spravedlivá, jestliže se nevede teprve po odmítnutí předložených požadavků, nebo nebyla-li předem ohlášena a vypovězena*“ (1970: I §11, tj. 39). Tato pravidla jsou relevantní pro války s tzv. řádným nepřítelem římského impéria (*bellum hostile*), kdy je v ozbrojených konfliktech důležité dodržovat „*právo válečné a celé právo fetiálské*“ aneb slovy Cicerona „*jsou přísěžné sliby, které je často třeba plnit i vůči nepříteli*“ (pro vnitřní členění pojmu nepřítel a konkrétní příklady diferenciacie mezi Keltibery, Kimbry a Sabiny, Samnity, Puny a dalšími viz 1970: I §12, tj. 40). Totéž ovšem v rámci hierarchické kategorizace v žádném případě neplatí u výše zmíněných skupin, neklasifikujících se mezi zákonná politická společenství: „*když například nepřineseš slíbené výkupné za svůj život, není to podvod, ani kdybys tím porušil přísahu*“; a to, zdá se, nikoli pouze proto, že šlo o násilím vynucený závazek a slib daný v takové situaci a za takových podmínek není pochopitelně vymahatelný, ale také proto, že „*námořní lupič se nemůže počítat k řádným válečným nepřátelům*“ (Cicero 1970: III § 29-32, tj. 167-171). Barbaři, vzbouřenci, lupiči, piráti aj. se řadí mezi „*společné nepřátele všech lidí*“ a nemají žádný nárok na minimální standard

¹⁴⁶ Tzv. *fetiálské právo* je označením pro právní normy, vycházející z náboženských pravidel Říma a regulující „zahraniční politiku“ impéria, vč. diplomatického aktu formálního vyhlášení války. Za tento posvěcovací rituál sice byli zodpovědní kněží – dvacetičlenné kolegium fetiálů, ale procedura měla i ryze světský význam, podrobněji viz (Harris 1985: 166-174; Wiedemann 1986; Wendel 2018: 48-53 a 91-119).

v zacházení (*bellum romanum*). Blíže viz ještě (Tuck 2001: 10-11; Neff 2005: 18-19, 24-29).

Dělicí linie pochopitelně nebyla vedena jen na ose politicky organizované vs. apolitické společnosti, ale v případě označení za *barbara* také na jazykové a kulturně-civilizační rovině a to s podobně závažnými morálně-politickými důsledky.¹⁴⁷ Stejně jako poté Římané vedli před nimi i Řekové války buď více, či méně kruté podle toho, kdo konkrétně byl jejich protivník (Garlan 1976: 23-77; Ober 1994: 13-14; van Wees 2004: 6-18; příp. Cartledge 2002). A i když je role Řecka v rámci tradice spravedlivé války spíše zanedbatelná, někteří autoři, hledající kořeny této ideje, se příspěvkem tehdejších myslitelů, mj. Platóna (viz např. Husby 2009: 60-78; Syse 2006 a 2010), zabývají a jejich přínos k narativu spravedlivé války zmiňují (Bellamy 2006: 15-29; Raymond 2010; O'Driscoll 2015 a 2018b). Sám Platón mezi postavy pracující se skupinovou kategorizací *my a oni* velmi dobře zapadá, neboť ve svém nejdůležitějším díle *Ústava*, jež má představovat návod na správné uspořádání obce, staví proti sobě na jedné straně pojem „*vlastního a sourodého*“ a na druhé straně pojem „*jiného a cizího*“ (2014: 470b, tj. 218). Ten první vztahuje výhradně na Řeky, zatímco druhým odkazuje k barbarům, s tím že současně apeluje na třídu strážců, aby byli: „*ke známým a domácím co nejmírnější, ale k neznámým a nepřátelům naopak zlí*“ (2014: 375c, 375e). Všechny další instrukce pro správné jednání ve vojenských střetech, předložené především v páté knize *Ústavy* – tj. např. chovat se mírně, nepovažovat za nepřátele všechny členy protistrany vč. žen a dětí (ale pouze viníky

¹⁴⁷ Samotné slovo *barbar* má své etymologické počátky v onomatopoetickém vyjádření nesrozumitelného „breptání“. Označení barbar se dostalo všem, kteří mluvili jiným jazykem než Řekové (právě odtud charakteristika jejich pseudořeči „...bar-bar-bar...“ neboli pro našince cosi jako „...blablabla...“). Ne nepodobně ostatně i Češi odvodili jméno pro své neslovanské západní sousedy, neboť jejich mluvě nerozuměli – byli pro *němi* – tudíž *Němci*. A je fakt, že v projektu antropologické diference (Dupré 2006; Glock 2012 aj.), tj. hledání atributů, které odlišují člověka od zvířete, hraje sofistickovaná řečová komunikace silnou úlohu, proto odejmutí vlastnosti typické pro člověka – řeči – je jasným znakem inferiority subjektu a jeho statusu na úrovni zvířat (ne-lidí), se všemi důsledky, které to může mít. Nepřekvapí tudíž, že sebeoznačení jako Slované znamená naopak: ti, kdo slyší, rozumí a také srozumitelně mluví (Rejzek 2015: 641).

roztržky) a nezapomenout, že se nakonec obě strany smíří a nebudou vést válku – proto platí pouze selektivně a týkají se pouze konfliktů, které se objeví v rámci helénského světa. Uvnitř tohoto prostoru je třeba dbát i dalších norem chování, aby nebylo ohroženo budoucí mírové soužití u těch řeckých městských států, mezi nimiž zrovna vzplál vzájemný konflikt. Platón jmenovitě pokládá za zavrženíhodné a zakazuje následující akty: zotročování poražených, okrádání těl padlých mužů (s výjimkou zbraní), zabraňování pohřbům, pustošení polí a země (znovu s výjimkou legitimního odebrání části úrody pro vlastní potřeby) či boření a zapalování domů zneprátelené strany (2014: 469c-471c, tj. 216-219).¹⁴⁸

Není vůbec žádný pochyb o tom, že rozhodujícím faktorem pro dodržování daných standardů chování při vojenských střetech mezi všemi Řeky bez rozdílu, tedy i těmi z různých městských států (*xenoi*), byl především rozsáhlý soubor překrývajících se kulturních hodnot, praktik a mravů, stejně jako to bylo vědomí sdíleného původu, náboženství a jazyka (Hérodotos 2003: VIII 144, tj. 483). Naopak absence těchto klíčových komonalit odsunula a vyčlenila obyvatele nacházející se vně řecké kulturní sféry do jiné kategorie s nižším statutem (*barbaroi*). V důsledku přesvědčení o vlastní kulturní nadřazenosti došlo nakonec i k pojmové diferenciaci vojenských konfliktů na (občanské) *rozbroje – stasis*, které označovaly sváry a ozbrojené spory mezi Helény, tj. v rámci všech polis pod řeckým kulturně-civilizačním vlivem a na *válku – polemos*, což byl způsob označení, jenž zůstal vyhrazen právě pro násilné konflikty s vnějším nepřítelem, s barbary (Platón 1997: 628b, tj. 13 a zejm. 2014: 470b-c, tj. 218 aj). To, jakou podobu takové války nabývaly, může napovědět i fakt, že Řekové

¹⁴⁸ Z řecké historie jsou pochopitelně známé i případy, které nekonvenují tomuto popisu, a dokumentovat lze mnohé válčené excesy při zacházení s obyvatelstvem poraženého subjektu v rámci helénského světa, za všechny viz často vzpomínaný *Mélský dialog* (Thúkydídés 1977: 349-356). Tato událost dokumentuje, že vnímání rozdílu při střetech v rámci mezi Řeky a okolními společnostmi bylo čímsi normativním a spíše jakýmsi sklonem k určitému chování, rozhodně však ne absolutní železnou pravidelností ani zákonitostí.

kladli rovnítko mezi *barbary* a *otroky* (slavně viz Aristotelés 2009: 1252b, tj. 38-39).¹⁴⁹

Další signifikantní skupinová hranice *my a oni* má svůj zdroj v náboženské víře, kdy od vyznavačů křesťanského náboženství dostávají jinověrci nálepku „*pohana*“ (viz např. Tolan 2002: 105-134) a to podobně jako v řeckém světě i zde s naznačeným rozdílem mezi *válkou – bellum* a *rozbrojem – seditio* (Erasmus 2009: 179).¹⁵⁰ Někteří první křesťané se nejprve snaží profilovat striktně pacifisticky, zejm. na základě vybraných pasáží *Nového zákona* (např. *Horské kázání* se slavnými imperativy „*milujte své nepřátele*“ či „*tomu, kdo Tě udeří do tváře, nastav i druhou*“ – Bible 2004: Mt. 5: 38-48, tj. 1035) a ve své době odmítají participovat na vojenských akcích (Bainton 1960: 66-84; Swift 1985; Johnson 1987: 3-66; Harnack 1980; Hornus 2009; Corey – Charles 2012: 23-51 aj.). Jakožto reprezentanty nekompromisního pacifistického postoje této etapy lze zmínit např. myslitele, jakými byli Justin Mučedník, Órigenés či Tertullianus aj., přičemž étos absolutního pacifismu si někteří křesťané udrželi i později, např. v době reformace v 16. století nebo si jej drží i nyní (komplexně viz Yoder 2009; Long ed. 2011, příp. Holmes 2005: 39-50 aj.).

¹⁴⁹ V dobách archaického Řecka plného malých městských států s početně nemnohými ozbrojenými silami byla válka dosti formalizovaná a s určitou mírou zjednodušení a idealizace lze říct, že představovala ritualizovaný akt, kde se neslučitelné konflikty zájmů řešily vojenským střetem o často jediné otevřené a rozhodující bitvě, která měla problém v omezeném čase vyřešit a to bez většího zásahu do chodu hospodářství a dalších oblastí obou entit ve sporu. Pro poraženou stranu z toho zpravidla nevyplývalo žádné dodatečné drancování ani pomstou motivované vraždění apod. Teprve etapa řeckých dějin, kterou lemovaly řecko-perské války (499-448 př. n. l.), s sebou nese v určitých ohledech změnu zavedených pořádků. Pro komplexní zpracování způsobu války v starověkém Řecku viz např. (Hanson 1989; Dawson 1996: 47-107; Rawlings 2007 či Rich – Shipley 1995 aj.).

¹⁵⁰ Na jedné straně lze číst mnohé universalistické apely křesťanského náboženství, podle nichž jsou/mohou být všichni lidé bratry a sestrami (Bible 2004: Mt. 12: 50 aj.), ale to s sebou při určitém výkladu nese i paradoxní potenciál naprostého zavržení těch, kteří do společenství křesťanů nepatří, nebo přímo odmítají takové členství. Na základě výroku *všichni lidé jsou bratři a sestry* by totiž šlo sestavit sylogismus, z něhož vyplývá, že ti, jež se *bratrství a sesterství* zřeknou, potom vlastně přestávají být *lidmi* – a to se všemi důsledky, které z takového chápání vyplývají (z dlouhého seznamu knih, které konsekvence odepření statusu druhému člověku zachycují, viz např. Livingstone Smith 2011 a 2020; Grimaldi 2013; či s akcentem na monoteistická náboženství Moore 2000 aj.).

Nakonec se nicméně relativně brzy většinová pozice křesťanského světa transformuje do obhajoby teorie spravedlivé války. Mezi první křesťanské myslitele, kteří sice stále vnímali válku z etického hlediska v mnoha ohledech jako problematickou, avšak nikoli už kompletně a za všech okolností zavrženíhodnou událost, patří církevní otcové Aurelius Augustinus a Aurelius Ambrosius. Druhý jmenovaný, zastávající ve čtvrtém století post milánského biskupa – věren tradici římského impéria – prezentuje jako neakceptovatelné „válčení proti římským soukmenovcům či bratrům ve víře“, avšak zároveň je ochoten prohlásit: „proti ostatním je válka dovolena“ achválit římskou armádu, bojující na hranicích postupně se drolícího státního útvaru proti „barbarům“ (viz např. Swift 1970: 534; Bainton 1960: 89-91; Russell 1977: 12-15; Stevenson 1987 aj).

Přestože je imperativ pacifismu prolomen, ani později pochopitelně hlavní křesťanské autority nedávají válečnému násilí zelenou a v průběhu dějin lze evidovat značné množství příkladů, kdy dochází z iniciativy křesťanských institucí alespoň k omezení způsobů boje – např. se prosazuje hnutí *Pax Dei* a *Treuga Dei*, jehož cílem bylo pomoci zajistit mír a regulovat konflikty mezi křesťany (Gittings 2012: 88-91; Callahan 2018; Head – Landes eds. 1992). Jiným příkladem může být ustanovení přijaté na *Druhém lateránském koncilu* (1139), zakazující použití kuší v boji s tím, že stejné opatření platilo i pro jedy (Fordham University Medieval Sourcebook 2020: čl. 29; dále Keen 2017). Restrikce se ovšem vztahovala pouze na střety mezi dvěma křesťanskými válčícími stranami (typicky v díle středověké autorky Christine Pizánské dle Reichberg – Syse – Begby eds. 2006: 222; k ní dále ještě O'Driscoll 2018a). Jak dokládají dobové kroniky i další zdroje, společnosti nevyznávající křesťanství se ve středověku (eufemisticky řečeno) netěšily příliš dobrému obrazu:

muslimové, Židé, ale i další byli rutinně a zcela běžně – ať už soukromě či veřejně – označováni za nepřátele (Strickland 2003; Tolan 2013 aj.).

I proto ve vztahu k „neznabohům“ mimo komunitu křesťanského světa mnohdy docházelo k nevýslovným krutostem. Dostatečně známé jsou hororové výjevy křížových výprav ať už do prostoru Pobaltí (Christiansen 1998; Urban 2006) nebo do křesťanských svatých míst v jihozápadní Asii – tu v pořadí druhou ve 12. století na základě dogmatické křesťanské víry podpořil i středověký mystik spojovaný s oborem spravedlivé války Bernard z Clairvaux, viz např. (Russell 1977: 36-37; Holmes 2005: 88-91). Často zmiňovány jsou i popisy všech těch vojenských akcí, realizovaných v rámci konceptu tzv. *svaté války*, kde býval oponent vykreslen ve velmi černobílých barvách (Jubb 2005; Asbridge 2007; Birk 2012). Symbolem budiž např. dobytí Jeruzaléma roku 1099 a následné krutosti na většinově muslimském a židovském obyvatelstvu města (Pictet 1985: 17; Tolan 2002: zejm. 109-120; a dále např. France 1999; Asbridge 2012; Tyerman 2006 a 2019; resp. Steffen 2007: zejm. 182-232). Nejvýznamnějším textuálním uchopením a produktem dobových úvah o morální bezúhonnosti obrany víry vojenskými prostředky (*bellum christi*), které už dříve explicitně artikuloval např. papež Řehoř VII (viz Brundage 1976: 104; Russell 1977: 34-36 aj.), je kniha kanonického práva s titulem *Concordia Discordantium Canonum* sestavená kolem poloviny 12. století boloňským teologem a právníkem Gratianem (dílo je proto známější jako *Gratianův dekret*). Tento mohutný spis představuje jedno z nevlivnějších a nejdůležitějších děl tradice spravedlivé války i s tím, že součástí několik desítek stran dlouhé pasáže o válce zůstává formulace čtyř přípustných pohnutek pro zahájení války (kritérium *spravedlivého důvodu*), kde se mj. uvádí i „*obrana víry*“ (1879: II, c. 23, tj. 889-965; dále viz Tooke 1965; Russell 1977: 55-85; Cox 2018a aj.).

Smyslem této kapitoly není podrobně dokumentovat jednotlivé případy ukrutností a masakrů (k tomu viz např. Crowe 2014; Bryant 2015 aj.), jejichž zdrojem by byla zvlášť vyhrocená sociální kategorizace *my a oni* na linii náboženského přesvědčení, nýbrž doložit, že sklon k přijetí dané skupinové dichotomizace lze s neblahými důsledky evidovat i u autorů, kteří výrazně přispěli k definici oboru spravedlivé války. Pro mnohé může být možná překvapivé zjištění, že následujícím obdobím, které po středověku představuje živnou půdu pro hierarchickou diferenciaci lidských společenství, je renesanční humanismus a že výčet autorů začíná Erasmem Rotterdamským, jehož přitom předchází pověst přesvědčeného pacifisty. Erasmův pacifismus lze dedukovat především z rozsáhlých pasáží děl jako např. *Dulce bellum inexpertis* (2012), které dosud nebylo přeložené do českého jazyka a dále *Žalozpěv míru* (1958), příp. i z trochu ambivalentnějších, ale v mnoha ohledech stále přímočaře pacifistických a válku silně odsuzujících textech *Rukovjet' křesťanského rytíře* (1985) či *O výchově křesťanského vladaře* (2009: zejm. 176-187).

Zdroje Erasmova přesvědčení o etické nepřijatelnosti války spočívají především v jeho výkladu křesťanského náboženského učení, ze kterého zjednodušeně a maximálně stručně řečeno vyvozuje, že válčením dochází k popření všeho, o co usiloval Ježíš Kristus. Válku Erasmus nedokáže rozumem vysvětlit a pro správné křesťany dle něj zůstává její vedení nebo angažmá v ní zcela nepřijatelné. Erasma jako rozhodného a zcela vědomého pacifistu, který nezískává toto označení až zpětně, jelikož tak sám sebe ve svých textech jednoznačně a precizně definuje, vidí i řada interpretátorů a komentátorů jeho díla, viz např. (Olin 1979: 19; Dust 1987; ale vlastně i Fernández 1973; a coby upřímného a přesvědčeného odpůrce války jej popisuje i Musto 1991, který pouze doplňuje, že označení „*pacifismus*“ dává smysl až pro hnutí počátku 20. století, tudíž je pro Erasma anachronické; k dalším tematicky

relevantním textům o genezi Erasmova postoje k válce a míru viz např. Boršic 2012: zejm. 303-310).

Nicméně i s vědomím toho všeho zároveň platí, že z jiných pasáží Erasmových děl, viz např. *Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28* (2018:) nebo i z děl jiných autorů sekundární literatury plyne silná relativizace domnělého Erasmova pacifismu a to zejména poukáže-li se na jeho vztah k tureckému vojenskému tažení Evropou v 16. století (Weiler 1988: zejm. 34-38; Heath 1996; Tuck 2001: 29-31; Dallmayr 2006; Pecjinović 2013 43-51; Martin 2016; a zejm. van Herwaarden 2012). Tváří v tvář obléhání Vídně je Erasmus ochoten přehodnotit své pacifistické postoje, což mohlo být v daném případě o to snazší, že své přesvědčení o správnosti pacifismu čerpal z původního křesťanského učení. To sice samo o sobě obsahuje silně univerzalistické aspirace, ale přesto se v Erasmově podání, patrně i pod vlivem okolností, etnocentricky zužuje na vizi míru pro Orbis Christiana – křesťanský svět (Ron 2014 aj.). A tam většinově muslimští Turci jednoduše nepatří (ač jejich pozice coby *semichristiana* je lepší než např. u Židů či obyvatel Afriky – k tomu Ron 2018 a zejm. 2019: 121-165). Erasmovo pojetí pacifismu dostává v konfrontaci s jinakostí druhého zjevně své hranice, do kterých se některé skupiny nevejdou.¹⁵¹ V tomto případě jde o ty, vyznávající jiné náboženství: „*zavrhuji pouze ty války, které vedou již takřka celé století křesťanští panovníci proti sobě navzájem (...) nezavrhuji válku proti Turkům, nýbrž pouze ukazuji, jak by tato válka měla být vedena*“ (Erasmus dle van Herwaarden 2012: 284).

Je nicméně korektní dodat, ostatně to i z druhé části Erasmova výroku vyplývá, že je spíše zdrženlivý, pokud jde o využití násilí, a opakovaně apeluje na dodržování určitých zásad, vč. jednoznačného odmítnutí útočné války proti bezvěrcům: „*spousta*

¹⁵¹ S koncem Erasmova života se krátce překrývá i život jiného renesančního humanisty, francouzského právníka Guye du Pibraca, jenž v zaslepení náboženským konfliktem dokonce neměl problém s obhajobou toho, co se stalo Bartolomějské noci (Tuck 1993: 41).

křesťanů se mylně domnívá, že je komukoli dovoleno zabít Turka stejně jako vzteklého psa, pouze proto, že je to Turek. Analogicky k biblické charakteristice spasitele, který zabíjí, aby dával život, a zraňuje, aby uzdravoval, sice může platit, že „zabít Turka tak, aby se z něj stal křesťan a srazit bezbožného tak, aby z něj povstal zbožný, je milosrdné a Bohu milé zabití“, nicméně v tomto bodě jde spíše než o fyzický boj o metaforu duchovního boje, což je naznačeno vzápětí: „*náš triumf by byl Kristovi ještě milejší, kdybychom je nezabijeli, ale přibráli do svazku víry a zbožnosti*“ (Erasmus 2018: 51, resp. 56). I s vědomím jisté zdrženlivosti k použití násilí ve vztahu k Turkům jde ale v možnosti jejího schválení bezpochyby o značný posun oproti silnému a bezvýhradně pacifistickému postoji, který Erasmus prosazoval v rámci křesťanské populace.¹⁵²

Jedním z charakteristických rysů období renesance je obdiv k tradicím starověkého Řecka a Říma a intenzivní studium pramenů z této doby, které renesančním autorům sloužily jako intelektuální východiska pro vlastní texty, reagující na soudobé problémy. Italský právník Pierino Belli (1502-1575), vycházevše ve svém díle *Re Militari et Bello Tractatus* z opatření římského práva zvaného „*postliminium*“¹⁵³, nemá na tomto základě problém uznat ospravedlnění španělské expanze v tzv. *Novém*

¹⁵² Pokud jde o křesťanstvo, je představa monolitického *my* Erasmovým ideálem (viz např. „*je podstatné si uvědomit, že křesťanský svět je jedna vlast, křesťanská církev je jedna rodina, že jsme jeden národ, jeden stát, že všichni tvoříme částí téhož těla, jehož hlavou, které tělo vede, je Ježíš Kristus, a že jsme všichni živeni jedním duchem*“. Proto se nejpálčivějším problémem jeví vnitřní rozbroje křesťanského světa a bratrovražedné spory: „*ani Turci nejsou pro šíření evangelia takovou překážkou jako tito rebelové* (militantní protestanti – pozn. autora)“ (Erasmus dle van Herwaarden 2012: 272-273, resp. 276). Hlavní snahou křesťanů by mělo být ukončit rozkol, budovat znovusjednocení a zničit „Turka v sobě“ (kde Turek, dobový symbol odlišnosti, metaforicky představuje kohokoliv, kdo je odpadlíkem od římskokatolického *my*).

¹⁵³ Římské právo se obecně příliš nezabývalo mezinárodním právem a *postliminium* je jednou z nemnoha výjimek. Jde o ustanovení, které umožňovalo znovunabytí všech původních práv, které člověk předtím ztratil v důsledku vojenského zajetí v zahraničí. Plnoprávní římsští občané sice nemohli být v žádném případě zotročeni na teritoriu vlastního státu, ovšem pokud padli do moci nepřátel, s nimiž Řím neudržoval žádné diplomatické vazby, občanský zákoník pro ně přestal platit a právní dopady byly podobné jako v případě fyzické smrti (situace pozbytí všech práv mohla být revokována právě pouze prostřednictvím *postliminia*, viz Kincl – Urfus – Skřejpek 1995: 63). Římané přijetím takového opatření jasně dokládají, že vnímají zotročování jako standardní součást války mezi subjekty, které se vzájemně formálně neuznávaly a ač přijali položku, která v právní teorii upravovala pozici navrátilce z takové formy zajetí, de facto byl člověk považován za ztraceného, neboť v takto neregulovaných podmínkách byla jeho existence zcela nezaštitěna a vydána libovůli protistrany.

světě a to právě s ohledem na skutečnost, že mezi španělskými dobyvateli a domorodými společnostmi neexistovala žádná přijatá regulace. Zotročování tamějších obyvatel španělskými conquistadory, ke kterému docházelo, bylo možné považovat v takové situaci za přípustné (je třeba dodat, že takové ustanovení platilo oběma směry, tj. předpoklad byl takový, že v podobném stylu bude jednat – a zotročovat – i protistrana). Návrh řešení, jak se z daného stavu může indiánské obyvatelstvo vymanit a získat právo žít podle svých vlastních pravidel a svobodně ve své vlastní zemi, je velmi povědomý: jde o přemostění antagonismu *my a oni*, kterým bylo v této době a v dané situaci náboženství – prostřednictvím přijetí a úplného osvojení křesťanství (1936: 85).¹⁵⁴

V Oxfordu působící právník italského původu Alberico Gentili (1552-1608) ve svém obsáhlém syntetickém spise *De Iure Belli* (1933) rovněž mocně čerpá inspiraci ze zdrojů starověkého Říma (na jehož právo válečné byl expertem, viz jeho pozdější dílo *De Armis Romanis*; či Kingsbury – Straumann eds. 2010) a to i s nezbytnými implikacemi pro traktování *těch druhých*. A tak přestože základy svého pojetí práva národů odvozuje od konceptu „societas humana“, který při četbě jeho práce nejprve budí zdání všeobjímajícího pojmu, jehož množinou je celé lidstvo, viz „*příroda mezi všemi lidmi nastolila pouto příbuzenství, lásky, laskavosti a přátelství* – 1933: 67), představa holisticky chápaného universálního všelidského společenství dostává znovu

¹⁵⁴ Křesťanství je sice příkladem vytváření mocné sounáležitosti, základem budování silných vazeb a platformou sebeidentifikace s ostatními členy skupiny, nicméně spolu s probíhající reformací a vnitřním štěpením křesťanské církve se zde stále častěji pracuje s konceptem tzv. *kacířství*, (takový pohled na teologické otázky, který je silně odchylný od základních principů a dogmat dané věrouky), jež naopak z členské skupiny některé osoby velmi ostře vypuzuje. Tento značně radikální způsob sociální kategorizace přijal např. další z řady teoretiků spravedlivé války, Balthasar Ayala (1548-1584), který pracoval hned s dvojitým odpadlictvím, což situaci ještě vyhrotilo, když náboženskou herezi propojil i s politickou rebelií (jeho komentáře v textu *De Iure et Officiis Bellicis* se týkaly snahy protestantského Holandska zbavit se politického vlivu a nadvlády katolického Španělska). V tomto kontextu potom nepřekvapí, kolik prostoru věnoval jednomu z explicitně uváděných důvodů pro zahájení spravedlivé války: „*potlačit kacířství, povstání a vzpoury*“ (1912: 10-12). Způsob vedení takové války charakterizuje ve stylu „*ohněm a mečem*“ (1912: 5), zcela neústupně a s dosti definitivními konsekvencemi pro případné pozůstalé: zbavení majetku a zotročení. Více viz (Parker 1994: 43-44; Grewe 2000: 207-209; Bryant 2015: 87-89 aj.).

trhliny při kontaktu evropských kolonizátorů s nativními obyvateli Ameriky. Postupu Španělů je Gentili nakloněn (dokonce i přesto, že jsou v dané době v nepřátelském stavu s jeho novou vlastí, Anglií – viz např. McDermott 2005; Andrews 2011) a explicitně jim přiznává „*spravedlivý důvod k válce*“, neboť praktiky indiánů jako např. lidské oběti, kanibalismus, ale i jiné „*hříchy*“ jdou proti duchu „*lidské přirozenosti*“, „*společnému zákonu humanity*“ a jsou „*újmou na přirozených právech člověka*“, což vnímá každý, kromě těchto „*zvířecích bestí*“. Nejenže je proto válka ospravedlnitelná jako obrana proti surovým útokům na samotné hodnoty lidství¹⁵⁵, ale i způsob jejího vedení vychází z charakteru protistrany – omezení kladená na ty, kteří ji proti krutým a nemilosrdným divochům vedou, v podstatě neexistují a postupuje se právě tak krutě a nemilosrdně (1933: 123-124). K detailnějšímu rozboru inspirace Gentiliho, ale i dalších autorů renesance a humanismu (mj. John Mair, Juan Luis Vives, Juan Ginés Sepúlveda, Justus Lipsius aj.) myšlenkami antického světa o přirozeném otroctví, ochraně lidstva proti barbarství a jejich uplatnění na dobové otázky přístupu k *těm druhým*, zejm. vzbouřencům, Turkům a obyvatelům Ameriky, viz (Tuck 2001: 16-18, 34-50, zejm. 34-36; Baucom 2009). Pokud jde o přístup k válce, byl součástí této „humanistické tradice“ i o něco později žijící holandský právník Hugo Grotius (1583-1645), který rovněž na velice podobných základech podporoval tezi o morální propasti mezi evropským křesťanstvím a mimoevropským barbarstvím. A možná právě proto, že jeho jméno figuruje na seznamu autorů, kteří přispěli k tradici úvah o spravedlivé válce (a k oboru mezinárodního práva) hodně vysoko (Olsthoorn 2018), měla jeho obhajoba vojenského postupu coby potrestání těch, „*kteří bolestně porušují přirozený zákon*

¹⁵⁵ S přihlédnutím k Gentiliho vlastním životním peripetiím kvůli náboženské víře (jakožto protestant musel opustit Itálii, poté i Německo a natrvalo se usadil až v Anglii) je zajímavé si uvědomit, že náboženská otázka nehraje při jeho odsudku praktik obyvatel Ameriky primární roli a Gentiliho ortel nad nimi se uskutečňuje převážně na principu sekulárně pojatého přirozeného zákona (van der Molen 1968; Kelsay 2018; byť srov. Gentili 1933: 401-402).

národů“ (2005: 1021) ještě mnohem větší praktický dopad a umožnila legitimizovat značnou část uchvatitelských akcí, které Evropané v Americe i jinde organizovali, viz např. (Keene 2002).¹⁵⁶ V následujících stoletích se našly osobnosti, které se vůči tomuto odkazu Grotia aktivně vymezovaly nebo k němu byly alespoň rezervované, např. německý právní teoretik a politický filozof Samuel Pufendorf, osvícenský filozof Christian Wolff či významný německý filozof Immanuel Kant, viz zejm. (Cavallar 2002 a 2008; Hochstrasser 2006; resp. Orend 2016: zejm. 15-84). Zaznamenat je nicméně možné i ty postavy, které jej – opět s různou mírou nekritičnosti – přijaly, pracovaly s ním a rozvíjely jej (např. anglický filozof a průkopník empirismu John Locke či odborník na mezinárodní právo

¹⁵⁶ Grotiovo přihlášení k tradici, kterou reprezentovali humanisté Alberico Gentili a spol., je tak úplné, že spolu s nimi připouští válku proti indijcům i v těch případech, kdy nebyl od protistrany zaznamenán jediný nevyprovokovaný přímý útok (tudíž je značně problematické mluvit o sebeobraně). Tak jako jeho předchůdcům, i Grotiovi stačí k ospravedlnění vojenského postupu skutečnost indiánskými kulturami provozovaných praktik, jež okem křesťanské Evropy jdou „proti zákonům přírody“ (Tuck 2001: 102-103). Tímto přístupem se v podstatě vrací o sto let zpátky před argumentaci, kterou v této otázce prezentoval mj. Francisco de Vitoria (ač jeho dílo znal a vymezoval se vůči němu, viz např. Grotius 2014: 493). Ten odmítl conquistadory předkládaný spravedlivý důvod k použití vojenské síly, jímž byla právě snaha ukončit modloslužebnické a jiné praktiky indiánů vč. lidských obětí, kanibalismu apod. a přimět je k přijetí křesťanských hodnot a osvojení kulturních zvyklostí evropského světa. Ač má teorie tohoto dominikánského kněze silné kořeny v křesťanství (mocně se opírá i o učení Tomáše Akvinského), ve svém pojetí mezinárodního práva dokáže abstrahovat od exkluzivismu a předkládá pozici, kdy jsou si všechny společnosti dle přirozeného práva rovny a platí, že příslušností kohokoliv k jinému náboženství nevzniká spravedlivý důvod k válce (de Vitoria 1917: zejm. sekce 10, mj. 143). Tuto linii argumentace v polovině 16. století úspěšně obhájil v tzv. *Valladolidské disputaci* Bartolomé de Las Casas proti Juanu Ginesi Sepúlvedovi (viz např. Hanke 1994; Alvira – Cruz 1997; Andújar 1997; Hernández 2001; Brunstetter – Zartner 2010; Brunstetter 2018a aj.), který legitimizoval postup conquistadorů prostřednictvím výše zmíněné Aristotelovy teorie otroctví z přirozenosti (2009: 1253b-1255b, tj. 41-48; srov. Hanke 2011). Proto lze tak trochu paralelně vedle sebe vidět dvě tradice, stojící u zrodu mezinárodního práva – tu vybudovanou španělskými juristy a teology tzv. *Salamanské školy* (Scott 1934; Hanke 2002; Izbicki – Kaufmann 2019 aj.), kteří stavěli na syntetickém díle Tomáše Akvinského a druhý pilíř Gentiliho a Grotiovy tradice, čerpající především ze zdrojů římského práva a filozofie a inspirující se autory, jakými byli např. Cicero. Obě stojí na přirozeně-právním konceptu, ale s poněkud odlišnými implikacemi (Tierney 2001: 255-342). Vynikajícími studii, doplňujícími danou historickou problematiku o dynamiku kategorizace *my a oni* a analyzujícími pojem *toho druhého* mezi indiány a Evropany jsou (Pagden 1982; Todorov 1996; příp. Dussel 1995). I když je Francisco de Vitoria obecně považován za progresivního katolického myslitele a to nejen v oblasti spravedlivé války (Dierksmeier 2011), universální platnost jeho obhajoby práv indiánů na určitý standard v zacházení relativizuje animozita k muslimům, jež byla zřejmě dědictvím tradice, ze které vzešel, viz jeho jednoznačné vyjádření o bezvýhradné eliminaci všech nepřátel schopných nosit zbraně ve válečném sporu s jinověrci (de Vitoria dle Reichberg – Syse – Begby eds. 2006: 329; příp. i Brunstetter 2008: zejm. 6-9). Zcela závěrem ještě velmi podobná a značně symptomatická noticka o Las Casasovi (Friede – Keen ed. 2008; Clayton 2011; Hanke 2015; Brunstetter 2018b; de la Rasilla del Moral 2019 aj.), jenž se sice zasazoval za *ty druhé* v případě indiánů, jež bral za své (a dodnes je proto v latinskoamerickém světě předmětem určité adorace, viz např. název hlavního města mexického regionu Chiapas, který nese jeho jméno nebo množství jeho soch ve veřejném prostoru aj.), ovšem pro *ty vzdálenější druhé* (např. obyvatele Afriky) jeho sounáležitost v určitých fázích jeho života fungovala omezeně, když právě jimi navrhoval nahradit indiány pro těžké fyzické práce (srov. Brady 1966; Clayton 2009; Lampe 2018 aj).

Emerich de Vattel). Každá z těchto figur přitom patří do širšího kánonu oboru spravedlivé války; pro další a detailnější pohled na diskurs právní a filozoficko-teologické argumentační obhajoby kolonizace mimoevropských oblastí viz (Williams jr. 1992: 67-324; Tuck 1982 a 1993 a 2001: zejm. 144-148, 152-165, 187-196, 207-225; Neff 2014: 91-135).

Jestliže bylo Grotiovo dědictví v dané otázce velmi rozporuplné, a proto i opakovaně kriticky přezkoumávané, pokud jde o jím proponovanou úpravu práva válečného na evropském kontinentu, kurz vývoje se po *Vestfálském míru* (1648) rychle posouval právě směrem, který navrhl: k vnímání vojenského střetu jako pragmatického a nedělitelného komponentu mezinárodní politiky. To drželo vzájemné nepřátelství – po období, kdy bylo intenzifikováno rozštěpením na různé náboženské denominace v rámci reformace křesťanské víry¹⁵⁷ – relativně při zemi. V sázce už nejsou abstraktní a ultimátní náboženské hodnoty, ale zcela konkrétní teritoriální či mocensko-politické požadavky, a i proto lze druhou polovinu 17. a celé 18. století charakterizovat jako období tzv. *omezené války* kompaktních a profesionálních armád.¹⁵⁸

Posledním příkladem zástupce přesvědčení o intelektuální nadřazenosti Evropy ve vztahu ke zbytku světa, tolik rozšířeného v průběhu 19. století (Jahoda 1999;

¹⁵⁷ Místo výčtu konkrétních příkladů nábožensky motivovaného a vyhoceného násilí mezi katolíky a protestanty lze uvést postavu, která pro svůj vliv na dynamiku událostí hraje jednu z hlavních rolí při náboženském štěpení Evropy. Jde o německého reformního kazatele Martina Luthera, jenž pro svá pojednání o přípustnosti války (vč. té dobově nejvýznamnější – s Turky – Luther 2018, srov. Forell 1945 aj.) bývá autoritativními historiky (Johnson 2003) a dalšími výraznými osobnostmi (Ramsey 1983: mj. 261-262; Elshtain 2003: 101 aj.) spravedlivé války řazen mezi přední teoretiky této disciplíny v 16. století (dále a podrobněji Corey 2011; Corey – Charles 2012: 85-101). I on si ale najde své velmi vzdálené *druhé*, jimiž jsou Židé, kterým podobně jako „cikánům“ říká „cizinci“ a jimž by se dle něj mělo „zakázat volně se pohybovat po ulicích“, event. by měly být „vyhnány ze země“, příp. hovoří dokonce o „zapálení synagog a škol“, „zničení domů“, „zabavení peněz“ a „modlitebních knížek“ apod. (Luther 1948: 40-42). Jak může být toto jednání kompatibilní s ctivostným křesťanským životem a jak mohl Luther daný text sestavit (zvláště po osobní zkušenosti s pronásledováním protestantů od majoritních katolíků) je vskutku zarážející.

¹⁵⁸ Jak poznamenává (Howard 1994: 4), ke snaze zbytečně neeskalovat intenzitu konfliktu mohla svým dílem přispět i skutečnost, že na vysokých pozicích ve velení, které byly často v rukách „mezinárodní aristokracie“ se značně rozvětvenými stromy rodokmenu, byli po obou stranách armád usazeni příbuzní a rodinní příslušníci, což dokonale nabourávalo identitární sektářství.

Bowden 2009; Obregón 2012 aj.), je anglický filozof John Stuart Mill, kterého lze v širším pojetí chápání tradice spravedlivé války zařadit mezi ty, kteří ji spoluutvářeli v dané době, kdy byl obor v defenzivě. Všestranný filozof John Stuart Mill však bývá připomínán i pro prezentaci jiných vlivných myšlenek, mj. slavné liberální definice svobody pomocí tzv. *principu poškození*, kde zjednodušeně řečeno postuluje, že dospělý svéprávný člověk je svoboden činit cokoli považuje sám za správné, dokud tím nijak neomezuje druhé. V knize s titulem *O svobodě* (1913) rozumí *soukromé sfěře* jako neomezené doméně svrchovanosti individua, do níž nelze žádným způsobem intervenovat a to ani s cílem působit ve prospěch domnělého dobra dotyčné osoby. Zakročit je přípustné jedině tehdy, když má jednání onoho člověka negativní přesah do života druhých – do *sféry veřejné* – aby se zabránilo *poškození* jiných lidí („*jest zásada, že za prvé, jedině sebeochrana nebo chceme-li zlo od druhých odvrátiti, opravňuje lidi, jednotlivě nebo ve sdružení, omezovati svobodu ostatních členů spořádané obce*“ – 1913: 18; volně).

Takto široké pole svobody ovšem v rámci jeho teorie neplatí mj. pro děti, a další nesvéprávné osoby, o něž se jiní z různých důvodů musí starat, neboť u nich nelze předpokládat schopnost nahlédnout důsledky vlastního jednání, čímž je odůvodněn paternalismus. Millovo klasické vymezení svobody na rovině individua má v jiném jeho díle (1859) svoji analogii na kolektivní úrovni mezinárodních vztahů. Tam je možné „soukromou sféru jednotlivce“ číst jako „teritoriální suverenitu státu“ (srov. tzv. „*domácí analogie*“ – Walzer 2019: zejm. 123-124). Ani v tomto případě není možné bez souhlasu tamější vlády do interních záležitostí vstupovat, jakkoliv ušlechtilé by záměry mohly znít („*zahájit válku – s výjimkou války obranné – je vždy zavrženihodné, ať už se jedná o snahu vyvážet vlastní hodnoty a způsob vlády nebo válku vedenou za účelem zisku území a jiného ekonomického profitu*“ – 1859: 4).

Vojenská intervence je skutečně přípustná pouze ve velmi omezeném množství příkladů a není možná dokonce ani za účelem svrhnout tyranskou a utlačitelskou vládu v kterékoliv zemi, neboť tamější obyvatelé by si dle Milla měli vybojovat svobodu vlastními silami (a pokud nejsou tento obtížný zápas za vlastní svobodu schopni úspěšně podstoupit, nejsou na to vládnout si jiným způsobem prokazatelně připraveni a intervence by tak jako tak postrádala smysl).

Esej *O svobodě* i text *A Few Words on Non-Intervention* původně vyšly ve stejném roce (1859), a tak nepřekvapí Millův konsekventní dodatek, že takto definované standardy morálního jednání v mezinárodních vztazích platí pouze mezi dvěma *shodně rozvinutými* národy a nikoli mezi aktéry na *odlišném stupni rozvoje*. Tak jako nesvéprávní jedinci a děti v rámci pojednání o individuální svobodě, mohou se analogicky na mezinárodní úrovni tzv. „necivilizované“ a „nedospělé“ populace stát objektem legitimních forem donucování (vč. vojenské intervence), trvajících až do doby, kdy budou moci spravovat svoji zemi samostatně („*despotismus je oprávněná vládní forma nad barbary (...)* vztyčiti zásadu svobody není možné dříve, dokud lidé nestali se schopnými vyvíjeti se na základě svobodné a rovnoprávné diskuse. Až do té doby nezbývá nic jiného, nežli podrobiti se bezpodmínečně vůli nějakého Akbara či Karla Velikého...“ – 1913: 19-20).¹⁵⁹ Millovo vysvětlení zní tak, že od společností na onom nižším stupni vývoje nelze očekávat, že by se řídily jinak obecně platným pravidly a respektovaly územní svrchovanost, přičemž bez recipročního uznání tohoto práva ani nelze uvažovat o tom, že by se na ně jeho platnost vztahovala.

Millova liberální idea oprostít jednotlivce od vnější regulace v těch záležitostech, které se výlučně dotýkají jeho mysli a těla, je – samozřejmě s dílčími výhradami –

¹⁵⁹ Pokud jde o Millovu Británii v 19. století, lze doplnit ještě jeden příznačný fakt, jímž je vyvinutí obávaných střel dum-dum pro boj v Indii či dalších koloniích s intencí nikdy je nepoužívat na evropských bojištích, což kodifikovala dokonce i haagská úmluva přijatá roku 1899, viz (Kiernan 1998: 154-157).

principiálně akceptovatelná. Rovněž upření tohoto nároku vybraným nesvéprávným skupinám obyvatel se zdá být rozumně obhajitelné. Nicméně pokus o přenos týchž pravidel na kolektivní stupeň už lze vnímat jako výrazně méně plausibilní. Dobově poplatný radikálně etnocentrický názor, že není třeba brát zřetele na národy na nižším stupni ekonomického a materiálního vývoje (tzv. *barbarské* či *divošské* národy – Levin 2004), je zcela anachronický a nezdá se být zajímavé jej na tomto místě argumentačně vyvracet, pokud by měl skutečně sloužit pro obhajobu vojenských akcí (pro tentokrát pouze: „*násilí ve jménu civilizace odhaluje její vlastní barbarství, jakkoliv se snaží „obhajovat“ vlastní násilné jednání předpokládanou barbarskou ne-lidskostí druhého, proti němuž násilí uplatňuje*“, viz Adorno – Horkheimer 2010: 84; k „civilizovanému“ a „barbarskému násilí“ podnětně i Asad 2009).¹⁶⁰

¹⁶⁰ Jako mnohem podnětnější, a pro současnou diskuse relevantnější, lze hodnotit Millův silný akcent na *sebeurčení, nezávislost a autonomii* politického společenství, zabezpečující nedotknutelnost *státní hranice*. Úkolem této poznámky je ukázat, že úplná analogie „sféry svobody individua“ a „teritoriální suverenity státu“ nefunguje a z *absolutní suverenity* na individuální úrovni se na úrovni kolektivní nezbytně stává „*suverenita omezená*“ (srov. Shue 2008: 811-817). Millův *princip poškození* totiž v rámci individuální domény svobody znemožňuje jakékoliv omezení, a to i v situaci, kdy dochází k sebepoškození jedince. To by ale na kolektivní rovině mohlo vést k pojetí suverenity jako „*dominia*“ (viz Kratochvíl 1995), které by představitele státu v podstatě opravňovalo činit cokoli, pokud by k tomu docházelo v teritoriálně omezené oblasti. Důsledkem takového chápání suverenity by byla ztráta možnosti hodnotit jakékoliv akty jako morálně správné, nebo nesprávné a vyvozovat z toho důsledky. A princip nevmešování do vnitřních záležitostí státu měl původně dozajista úplně jiný účel. Podle Milla šlo zejm. o zajištění *sebeurčení*, tj. svobodné volby pojetí vlastního dobra a sledování vlastního štěstí komunity. Proto jej samozřejmě nelze chápat jako ochrannou bariéru, za níž by mohlo být s lidmi zacházeno svévolně. Ostatně standardním předpokladem liberální politiky filozofie přece zůstává přesvědčení o garanci bezpečnosti obyvatel, jakožto základním úkolu vlády a státu (a samotném důvodu legitimní existence státní autority s donucovacím aparátem, viz Hobbes 2009; Locke 1992 aj.). Vlády a členové státního aparátu, kteří tento svůj úkol nechtí, tak podlamují klíčový princip dávající legitimitu jejich vládnutí a princip, který zaručuje jejich státu respekt a uznání ze strany spoluúčastníků mezinárodního společenství. V jistém smyslu bychom mohli využít i Millových termínů, pokud bychom jim dali lehce odlišný obsah: takové státy se stávají kvůli neomalenému zacházení s obyvateli „barbarskými“ (dnes spíše: *zhroucenými státy* – failed states – např. Kraxberger 2012) a mohou být následně podrobeny paternalistickému zacházení. Přičemž shodneme-li se na nepříliš problematickém tvrzení liberálů, že existují *meze* toho, jak státy smějí *zacházet* s občany na svém území, pak se domnívám, že ostatní státy musí být také určitým způsobem *limitovány* v tom, jaké špatné zacházení s obyvateli na území jiných států smějí *ignorovat*. Každý účinný systém zajišťující určitá práva musí obsahovat i sekundární opatření, které v situaci, kdy nositelé primární povinnosti nejsou s to ji splnit, efektivně vystupuje proti porušování. Pokud dochází k přehlížení nesplněných povinností, pak se pohybujeme v ideální teorii, jelikož předpokládáme, že vše funguje ideálně. K tomu ale v praxi nedochází. Takovým účinným sekundárním opatřením zcela jistě může být i vojenská intervence, a proto tvrdím, že i když odmítneme Millovo explicitně zmíněné ospravedlnění zasahovat v případech, kde máme co do činění s tzv. „barbary“, stále zůstává v jeho vlastním myšlenkovém systému prostor pro aktivní uskutečnění intervence jednoho státu do vnitřních záležitostí státu jiného. Millův liberalismus totiž jako svůj fundament obsahuje i přesvědčení o všeobecné lidské důstojnosti a rovnosti (a to platí dokonce bezvýjimečně, tudíž i když „barbaři“ nemají v aréně mezinárodních vztahů žádná práva coby *populace*, jako jednotlivci jimi dle Milla disponují (1859: 5)). Millovo důsledné trvání na nedotknutelnosti integrity státní hranice (odvolávající se na analogii *sféry svobody individua* a *teritoriální*

Citace z děl teoretiků frankfurtské školy Theodora Adorna a Maxe Horkheimera přenáší děj do 20. století, v němž lze rozeznat nespočet případů šovinistickým etnocentrismem zapříčiněné sociální kategorizace *my a oni*, eskalující průběh války nebo takových, které k válce napomohly (některé mechanismy fungování nechvalně proslulých ideologií této doby více popisuje závěrečný segment kap. 3.1). Jde-li ovšem v této kapitole o prezentaci momentů, kdy tomuto jevu podleli autoři významně přispívající do tradice spravedlivé války, nelze jmenovat žádný.¹⁶¹ Je ostatně pochopitelné, že kdokoliv z výrazných přispěvatelů by zastával pozici vylučující vybrané skupiny z určitého standardu zacházení ve válce, ba vyčleňující je z lidského společenství – a to na základě jakýchkoliv důvodů –, z oficiálního kánonu spravedlivé války by tím okamžitě vypadl. V současné době je akcent kladený na universalitu lidských práv, všeobecnou platnost pravidel a obecně na inkusivitu tak silný, že by nebylo možné před zastáváním podobných pozic zavírat oči.

soverenity státu) by tak zjevně nebylo koherentní s dalšími složkami jeho učení. Více např. (Parekh 1995; Varouxakis 1997; Doyle 2009 a 2013 a 2015; Heraclides 2016; Walzer 2019: zejm. 166-172).

¹⁶¹ Jiná je situace v případě disciplíny filozofie jako takové, kde by 20. století v evropském prostředí stále ještě představovalo bohatý zdroj eurocentrického či etnocentrického pohledu na svět, což je věc dostatečně známá (nejpozději od dob Ruth Benedictové – 1999 se ví o názoru, že *lidská povaha a kulturní normy Evropanů* jsou pro mnohé z nich ekvivalentní hodnoty), leč z řad autorů silně formujících podobu oboru lze jmenovat i takové, u kterých je důkaz zajetí arogantním etnocentrismem spíše překvapivý. Tak např. zakladatel fenomenologie Edmund Husserl při zodpovídání otázky, co je příznačné pro Evropu jako duchovní útvar, odmítá geografické vymezení a zahrnuje i britská dominia, USA apod., přičemž zároveň vylučuje z příslušnosti celé skupiny osob, vč. „cikánů, kteří se jen neustále potulují Evropou“ (1996: 337). Ti jsou pro něj např. spolu s Eskymáky, Indiány nebo Papuánci, o nichž se rovněž jinde vyjadřuje s despektem (1996: 354-355), pouhým reliktem prehistorické doby a nepatří do příběhu, který započal zrodem filozofie v 7.–6. století př. n. l. u Řeků a znamenal „*prafenomén duchovní Evropy*“ (1996: 339 a dále). Pro další komentáře a vyjádření k této kapitole Husserlova myšlení viz např. (Cameron 2009; Gasché 2009: zejm. 21-94; Dinu 2011; Moran 2011; Angus 2017 aj.).

Závěr

Válka rozhodně nepatří mezi témata, jimž by byla věnována nedostatečná pozornost, nebo mezi jevy, které by byly v rámci akademické reflexe zanedbané. I při snaze o poctivé studium relevantních podkladů k této disertační práci se potvrdilo, že jde o velice intenzivně pokrytou oblast a každý smrtelník má při nejlepší vůli příležitost seznámit se s pouhým zlomkem existujícího materiálu. Toto tvrzení v zásadě platí i pro úzký výsek problematiky války, tzv. *spravedlivou válku*, představující dlouhodobé intelektuální úsilí filozofů, teologů, právníků, historiků, politických teoretiků či vojenských představitelů artikulovat podmínky morálně přípustného použití vojenské síly pro politické účely a následně je uvést do praxe. I zde bylo spotřebováno mnoho inkoustu a vznikl obdivuhodný korpus pramenů a literatury, který je dnes pro etické hodnocení válečných konfliktů k dispozici. Psaní této práce proto předcházelo rozhodnutí nalézt si ve velmi důkladně zpracovaném tématu vlastní prostor a nabídnout originální způsob pohledu na otázky války, vč. zmapování několika málo existujících bílých míst problematiky spravedlivé války.

První úsek textu měl ještě obecnější charakter a sloužil jako úvod do problematiky. Záměrem „pilotního dílu“ (kap. 1.1.1) bylo zdokumentovat úzkou vazbu fenoménu války na oblast filozofie, se zvláštním zaměřením na její podobory politické filozofie a spravedlivé války. Uvedením množství konkrétních momentů, kdy do života významných filozofů vstoupila válka, jež se konsekventně otiskla i do jejich díla, bylo doloženo, že ani tato disciplína v žádném případě není prosta jejích dopadů. Válčení a jeho důsledky naopak hrály při utváření důležitých myšlenek oboru filozofie podstatnou úlohu, byť často přehlíženou a explicitně málokde přiznanou a prozkoumanou.

A pokud to platí pro filozofii, o to více je pravda, že válka bezprostředně iniciovala vznik řady děl a ovlivnila způsob myšlení většiny prominentních autorů euroamerického kulturně-civilizačního prostoru u dvou subdisciplín filozofie: *politické filozofie* (konkrétně lze jmenovat např. Platóna, Niccolò Machiavelliho, Jeana Bodina, Thomase Hobbesa, ale i John Rawlse aj.) a především u *spravedlivé války*, kde se zdá být její formativní vliv vůbec nejviditelnější a nejrozšířenější (zaznamenat lze prokazatelný dopad na postoje Marca Tullia Cicerona, Aurelia Augustina, Tomáše Akvinského, Huga Grotia, Francisca de Vitorii či Michaela Walzera aj.). Seznámení s historickým kontextem a životními zkušenostmi hlavních postav tradice úvah o spravedlivé válce odkazuje na značnou receptivitu a provázanost hlavních sdělovaných myšlenek ve vztahu ke konkrétním okolnostem a válečným událostem, které je obklopovaly. Každý z teoretiků spravedlivé války navíc svým popisem a hodnocením konkrétního válečného konfliktu zároveň působil opačným směrem a utvářel podobu válek, které se postupným stanovováním omezení a formulováním pravidel v praxi proměňovaly, což upozorňuje na určitý živý mechanismus vzájemné interakce.

V rámci prvního bloku práce se dále řešily otázky terminologické. Rozhodnutí zabývat se v práci tím, co to je *válka* nebo *násilí* a v jakém specifickém významu se dané termíny objevují, nepředstavuje školometské cvičení a nebylo zařazeno coby obligatorní a obvykle fádní část úvodních kapitol závěrečných univerzitních textů, nýbrž sleduje skutečné vyjádření respektu k poznatkům, které přinesla ve 20. století analytická filozofie se svojí koncentrací na jazyk, význam atp. Objasnění toho, jak se klíčovými diskutovanými termíny lexikálního pole problematiky rozumí, může spolu s jednoznačným vymezením jejich obsahu napomoci předejít řadě nedorozumění a přispět k smysluplné komunikaci výsledků práce (tj. v konečném důsledku

poskytuje příležitost kritickému čtenáři efektivně zhodnotit závěry a přínos bádání). Pokud jde o válku, pak je zabezpečení toho, aby aktéři komunikace mysleli pod označením tohoto jevu konkrétní a shodnou věc zvláště důležité, neboť se jedná o dosti široký pojem, využívaný pro označení značně heterogenních událostí.

Za účelem studia války je tak sice nezbytné ji nějakým způsobem vymezit, ale nikoli stanovením jasné definice všech prvků a charakteristik, které událost označená jako válka nutně musí mít, a tím jednoznačně vyloučit ty události, jež některý z požadovaných komponentů nespĺňují do třídy *ne-válka*. Ostré hranice u této kategorie nejsou žádoucí, jde spíše o seznam prvků, z nichž některé hrají více a jiné méně důležitou úlohu. Jejich vztažení na reálné situace poté umožní posoudit, jak moc je daná událost typická a vhodná pro označení za prototyp války či alespoň hraniční případ války. Mezi centrální prvky, které ze souboru jevů činí událost skutečně hodnou názvu válka, patří zejm. kolektivní rozměr organizovaného fyzického násilí politicky definované skupiny, snaha o dosažení politických cílů, jež jsou konfliktní s cíli jiné skupiny s politickou autoritou, předchozí autonomní zhodnocení situace prostředky rozumu (kde instinkty a emoce hrají druhořadou úlohu) a kde účastníci konfliktu dosahují určité komplexity kognitivních schopností, jsou schopni abstraktního uvažování a sofistikované komunikace prostřednictvím symbolů, což jim umožňuje postupovat koordinovaně a dle sdíleného plánu.¹⁶² Takové uchopení přitom v podstatě znemožňuje smysluplné použití termínu války u soupeření jiných druhů sociálních živočichů než u člověka, typicky potom např. zápasení mezi koloniemi mravenců. Z jiných pochopitelných důvodů jsou jádru kategorie války příliš vzdálené i individuální násilné akty, spontánní a impulsivní

¹⁶² Intuici odpovídajícím obrazem války často bývá zmatek, chaos a absence řádu, což sice v nějakých konkrétních situacích k válce samozřejmě patří, ale v mnoha jiných ohledech lze válku charakterizovat jako nadmíru organizovanou a precizně promyšlenou záležitost a na to by se nemělo zapomínat.

hromadné bitky či konflikty mezi skupinami fotbalových fanoušků; také zařazení bojůvek mezi pravěkými lidmi, např. ještě v období paleolitu, to činí vysoce diskutabilní.

Podobně složité je to s precizní definicí fenoménu násilí. Pod tento komplexně chápaný pojem se mnohdy řadí celý soubor jevů a činností různého stupně rozmanitosti (často v závislosti na perspektivě oboru, z něhož je násilí nahlíženo – jinak se k němu přistupuje v literatuře lékařské, psychologické, právníkové, kriminalistické apod.). Zde přijaté a obhajované vymezení, které se jeví být pro účely a charakter práce nejvhodnější, by shrnuto do jedné věty mohlo znít následovně: úmyslně vykonaný fyzický akt, způsobující (nebo mající za cíl způsobit) tělesnou újmu proti vůli aktéra, na nějž je směřován; s tím, že primárně jsou tyto násilné činy uskutečňovány na kolektivní úrovni a pro politické účely. Kolektivní úrovní násilí s politickým rozměrem se míní takové násilí, které je instrumentálně využito pro dosažení politických cílů skupinou, jejíž příslušníci své členství s ostatními vědomě uznávají a jako skupina se společně identifikují. Toto ohraničení, jež opět nelze brát zcela rigidně a dogmaticky, uspokojivě shrnuje ústřední prvky toho typu násilí, které hraje důležitou úlohu pro popisovanou problematiku (spravedlivé) války.

I když je to nepochybně přímé fyzické násilí, které stojí v centru zájmu teoretiků spravedlivé války, kapitola okrajově poukázala i na fakt, že daná myšlenková tradice má své využití i pro morální hodnocení jiných forem násilí, což bylo jedním z důvodů, proč i jim byl věnován rozsáhlý prostor. Mezi nejznámější a nejčastěji zmiňované alternativní typy násilí ve filozoficky orientované literatuře patří to označované jako *strukturální* neboli *systémové* a také *kulturní* či *symbolické* násilí. Četné postřehy o tom, že široce pojatá kategorie násilí má své viditelné i skryté projevy a aktéry se nachází mj. v textech Johana Galtunga, Pierra Bourdieu či Slavoj

Žižka, Étienne Balibar aj. Neviditelnost a absence osoby vykonavatele plně platí pro strukturální a systémové násilí, k němuž má docházet tehdy, nejsou-li možnosti realizace lidských schopností naplněny a stupeň jejich využití zůstává vlivem socio-ekonomického či politického uspořádání pod aktuálně dosažitelným potenciálem. Ve variantě symbolického násilí jsou dokonce způsoby diskriminace a násilí přítomny (a pro většinu skryty) už v samotných znacích a symbolech, které člověka obklopují, tj. možnost personifikace jasného „viníka“ zde v podstatě neexistuje vůbec.

To ale nic nemění na tom, že obě kategorie mohou mít v konečném důsledku podobně negativní dopad na somatiku člověka jako přímé fyzické násilí. Co je nicméně z hlediska práce důležitější, i tyto specifické formy násilí mají svoji vazbu na diferenciaci *my a oni*, neboť kulturní i symbolické násilí jsou svým způsobem metodami podvědomé klasifikace na superiorní a inferiorní skupiny, což souvisí s tím, že v jejich rámci probíhají procesy vykreslující druhého jako cosi signifikantně jiného a odlišného. Tento rozměr je vzájemným pojítkem všech forem násilí, neboť ať už jde o bezprostředně vykonané výbuchy fyzického, např. rasově motivovaného, násilí proti cizincům-imigrantům nebo o nepřímé formy jejich útlaku prostřednictvím okolní struktury, příp. kulturními symboly a jazykovými způsoby reprodukováný segregáčnický sociální řád, pokaždé hraje dualita *my a oni* svoji úlohu.

Pointou obou podkapitol, které se ujasněním terminologie zabývaly (1.1.2 a 1.2.2), bylo – kromě přehledu dosavadního zpracování tématu a vytvoření definičního rámce hlavních pojmů problematiky – poukázat na to, jak překvapivě silná je pozice sociální kategorizace *my a oni* při snaze o jejich vymezení. Analýza fenoménu války prostřednictvím této duality se stala leitmotivem celé disertační práce. Po předložení hlavních bodů argumentace snad lze prohlásit, že dichotomizace vlastní členské a cizí

nečlenské skupiny je pojmu válka zcela bytostná. Prvek *my a oni* je dokonce natolik důležitý a vypovídající o charakteru této organizované skupinové události, že i konflikty, které neobsahují ani stopy fyzického násilí, jakými jsou např. ty mezi sportovními kluby (*přestupové války*), obchodními společnostmi (*cenové války*), ale i mnohé další situace a spory popisované jako *patentové, informační, mediální* aj. války často nesou – v přeneseném významu a částečně metaforicky – toto označení. To proto, že lidé s válkou silně identifikují vyhocené soupeření a intenzivně vyvinuté úsilí ve vztahu k dosažení konfliktních zájmů na úkor druhé skupiny, zatímco násilí, které válku bez diskuse také doprovází, má – možná překvapivě – až sekundární úlohu (navíc analýza pojmu kolektivní násilí poukázala na to, že antagonismus *my a oni* je inherentně obsažen už i v tomto fenoménu, což z něj činí opravdu nejnížší možnou vrstvu a fundamentální podloží pro studium obojího: války i kolektivního násilí).

Válčení tak ve své podstatě neznamena popření lidské schopnosti vzájemně spolupracovat, ale je naopak destruktivním výrazem téhož: schopností velmi energicky a efektivně spolupracovat, akorát k tomu dochází pouze v rámci vlastní skupiny a spolupráce je namířena proti skupině jiné, jíž se má působit újma. O velice úzkém vzájemném vztahu specifických forem spolupráce, solidarity, altruismu a meziskupinovém konfliktu v podobě války, který napomohl těmto strategiím chování, aby se rozšířily v lidských populacích, svědčí i mnoho nedávno provedených výzkumů a simulací, které zmiňuje úvodní kapitola posledního oddílu práce (3.1). I když je v antinomii *my a oni* objeven nejmenší společný jmenovatel a úplné jádro lidského vnímání války, jde pochopitelně o natolik komplexní a mnohvrstevnatý společenský jev, že jej samo sebou nelze zredukovat na jediný prvek ani smysluplně zkoumat (a už vůbec ne „vysvětlit“) prostřednictvím jediného faktoru. Je důležité mít

na zřeteli, že takové vnímání války by bylo deformující a příliš zjednodušující (jakákoliv její analýza musí být komplexní a interdisciplinární). Přesto se nicméně zdá, že pokud vůbec něco, jsou to pravidla a dynamika sociální kategorizace *my a oni*, jež představují nástroj, jak o válce na omezeném prostoru cosi příznačného a dostatečně signifikantního vypovědět. A je-li složka *my a oni* pro kolektivní formy násilí a válku charakteristická a implicitně přítomná v jakékoliv její definici, potom lze zároveň konstatovat, že svoji dosti významnou roli sehrála a nadále sehrává i na poli úvah o spravedlivé válce.

Ke zhodnocení dopadů klasifikace skupin osob na „naše“ a „cizí“ v rámci tradice spravedlivé války zde dojde hned po shrnutí poznatků z poslední dosud nevzpomínané pasáže prvního segmentu práce (1.2.1). Skromným cílem této části bylo představit vybrané otázky problematiky násilí, intenzivně diskutované v době s těžištěm ve 20. století či konkrétněji připojit některé komentáře a poznámky k důsledkům vzájemné interakce poznatků z jednotlivých okruhů velkých debat o *nature vs. nurture* v konkrétní podobě *homo bellicus vs. homo pacificus* a *Mars vs. Venuše*). Jak dokládá obsah kapitoly, kolem těchto otázek se odehrála pokročilá filozofická rozprava mezi těmi, kteří přisuzovali rozhodující roli při chování člověka vnitřní genetické dispozici a dědičnosti a těmi, kteří se přikláněli k sociální determinaci a vnějším vlivům, jako je prostředí a výchova.

Po seznámení s fakty lze utvořit následující závěry: koncepce člověka jako *tabula rasa*, postulující, že jeho sociální chování lze patřičnou modifikací *prostředí* a *výchovy* utvářet do zcela libovolné podoby se zdá být v kontextu informací, které biologové v uplynulých dekáдах přinesli, zcela nesmyslná. Pro přesvědčení, že zákony *přírody* mohou určitým způsobem rozvrhovat a vymezovat jednání lidí, existuje řada nahromaděných a přesvědčivě znějících důkazů, na jejichž základě lze

dnes reformulovat základní výzkumnou otázku ve znění: *zdali* je lidské chování geneticky determinováno na dotaz: *do jaké míry*. Nicméně bylo by stejně neadekvátní nechat zhoupnout kyvadlo kdesi od rigidní verze „*standardního modelu sociálních věd*“ (Tooby – Cosmides 1992) zcela na opačnou stranu a pro změnu se plně oddat myšlenkám genetického determinismu.

Vrozená genetická informace spolu s danou biologickou výbavou (genotyp) má na jednání člověka (fenotyp) nepochybný vliv, nebylo by nicméně příliš rozumné jej zveličovat. Jde metaforicky řečeno o vztah „receptu“ a „výsledného produktu“, do jehož závěrečné podoby pochopitelně promlouvá řada dalších proměnných. Kdyby mělo být působení genů na chování lidí vykládáno jako zcela bezprostřední, znamenalo by to redukci veškerého počínání člověka na pouhý reflex. Mysl lidí ale představuje výrazně komplikovanější mechanismus a trasa mezi geny a behaviorálními reakcemi je dlouhá a složitá. K redukcionistickému hledání přímočarých kauzálních vztahů mezi tím, co se odehrává v sociální sféře a mezi atributy, které člověk získal v průběhu evolučního vývoje, je na této úrovni vždy třeba se stavět kriticky a místo toho nabídnout pohled, že fenotyp se objevuje pouze v interakci genů s okolním prostředím.

Proto ani předpoklad násilného chování člověka, založeného exkluzivně na evolučním základě, nemůže být sám o sobě úplně přesvědčivý, a je třeba ho doplnit o společenské a kulturní vstupy. Kultura sama o sobě sice nepopírá zákony a pravidla evoluce, ovšem pro člověka výrazně pozměňuje její kontext. A pokud je to právě poměr vlivu *přírody* a *kultury*, co lze označit za meritum názorového střetu mezi stoupenci obou pólů diskuse, pak stručně představená rekapitulace této velké debaty ukázala, že namísto dvou vyhrocených a radikálních tvrzení o výsostném vlivu toho kterého komponentu na člověka, je to prakticky vždy interakce obou vlivů

současně (což dosti obrušuje hrany domnělé antinomie *příroda vs. kultura* a činí z ní spíše dvě spojené části jednoho celku ve smyslu principu *jin a jang*; další metaforou mohou být i dvě strany téže mince či ještě lépe „dvě strany“ tzv. *Möbiovy pásky*). Pojetí, jež připouští formování sociálního chování lidského jedince na základě vzájemného působení jeho prostředí, obzvláště kulturního prostředí a jeho genů je dnes – a to už nějakou dobu – převládajícím akademickým diskursem, nicméně otázek typu: je člověk od přírody agresivní a má vrozený sklon k násilí, kladených ve vztahu k vysvětlení existence válek, jako by přesto neubývalo.

A i když pro tvrzení o agresivitě a tendenci přistoupit za určitých okolností k násilnému jednání proti jedincům vlastního druhu, jako přirozené součásti výbavy člověka, existují relativně silné argumenty¹⁶³, stále zůstává nezodpovězena klíčová otázka, jak je fakt přítomnosti těchto dispozic a sklonů vztažen k existenci současných vojenských konfliktů, příp. jaké by měl mít implikace pro opatření, jež by vedla k jejich efektivní mediaci. Je asi docela snadno akceptovatelné ztotožnit se v případě řady projevů násilných aktů (napadení, vražda aj.) s vysvětlením, že jde o projevy lidské vnitrodruhové agresivity, k níž má člověk předpoklady od přírody.¹⁶⁴ Napadení nebo vražda ale neznamena válku a ve skutečnosti k sobě oba jevy mají docela dost daleko, a to i s ohledem na fakt odlišných mechanismů interindividuálního a meziskupinového chování.

¹⁶³ Ve skutečnosti pochopitelně nelze prohlásit, že by člověk byl „šelmou“, geneticky předurčenou k výlučné agresii a nepřátelství vůči ostatním lidem. Důkazy o psychologických mechanismech, které k tomu mohou potenciálně vést, neznamenají, že by takové chování bylo nevyhnutelně vepsáno v lidské přirozenosti. Navíc vedle těchto vlastností lze pozorovat i řadu prosociálních projevů, tudíž rysy lidské přirozenosti obsahují vyvážený mix „jestřábích“ a „holubičích“ prvků.

¹⁶⁴ Mimochodem i v extrémních příkladech animálního použití násilí, glosovaných expresivními výrazy typu „zatmělo se mi před očima“, „měl jsem blikanec“, tj. svým způsobem „nezamýšlených“ zločinech, jimž nepředchází rozumová skrutinizace a postrádají racionální kalkul, sice lze hovořit o výrazném vlivu biologie a nevědomých sil vládnoucích lidským životům, nicméně nejenže tyto situace prakticky vůbec nekorrespondují se vznikem a průběhem moderních válek, ale i zde je navíc často dispozice k tomuto způsobu jednání rozvinuta a katalyzována až v průběhu života patologickými sociálními podmínkami a samozřejmě i zde dochází k interakci prvků *příroda – kultura*.

Argumentovat proti vytváření příčinné souvislosti mezi evolučně získanou a člověku vrozenou schopností jednat v určitých situacích násilně a takovým krokem, jakým je zahájení války, lze dále mj. odkazem na již výše prezentované chápání pojmu válka, opakovaně vyzdvihující i přítomnost *organizace*. Zvláště dnešní války, ve kterých po určitou dobu dochází k použití vysoké intenzity síly a násilí na kolektivní úrovni (povětšinou již pomocí velmi sofistikovaných technologií a strategií), vyžadují jakožto masivní operace dosti precizní organizaci, pro kterou je nezbytná vysoká míra racionality (tam lze zařadit i mnohé chladnokrevné kalkulace zahájit a vést válku z důvodu různých politických či ekonomických motivací).

Z toho důvodu jen stěží můžeme o válce hovořit jako o převážně biologickém, ba nevyhnutelném „přírodním“ fenoménu s vlastní neměnnou dynamikou a logikou (což platí i o řadě vojenských akcí z minulosti). S tímto vědomím je proto důležité klást si otázku, co o ní může napovědět zjištění o člověku vrozené a biologicky dané agresivitě. Ta sice může lidské jedince za specifické konfigurace okolností a naplnění určitých podmínek instinktivně pohnat k bezprostřednímu brachiálnímu použití fyzické síly, a tak se patrně může projevit i na bojišti v přímé akci, ale stěží ji lze použít jako důvěryhodné vysvětlení celého nadmíru komplexního fenoménu války coby „pokračování politiky jinými prostředky“.

Může-li být v rámci projektu hledání příčin války prostřednictvím zkoumání lidské přirozenosti něco potenciálně nápomocného existenci války vysvětlit, potom je znovu nejefektivnější upřít pozornost na fakt, že přírodní výběr designoval člověka vnímat svět prizmatem dělení *my a oni*, tj. na přátele (my, členská skupina = zpravidla vlastní rodina, kmen, národ atp.) a protivníky či nepřátele (oni = cizinci a osoby, které do členské skupiny nespádají). Celá hobbesovsko-rousseauovská diskuse může být zjednodušena vysvětlením, že lidé jsou *homo homini deus* k členům vlastní skupiny

a *homo homini lupus* k těm druhým. Proto fenoménem, který dokonale odpovídá rovnoměrnému rozkročení mezi *přírodou a kulturou*, zůstává opět skupinová kategorizace podle klíče *my a oni*, která má jednak své silné ukotvení v lidské biologii, ale stejně tak mocný přesah do sociokulturní sféry, neboť způsob vnímání ostatních skupin je silně společensky ovlivněn a případný obraz nepřítele sofistikovaně konstruován.

Vůči podlehnutí tomuto vrozenému a všeobecně přítomnému psychologickému mechanismu pochopitelně nebyli imunní ani významní teoretici *spravedlivé války*, a proto i v jejich oboru měl fenomén *my a oni* zásadní dopad. Jak podrobněji shrne až finální část závěru, tak např. jádrová oblast problematiky *spravedlivé války* – kritéria, jejichž dodržení je rozhodujícím faktorem k uznání války za *spravedlivou* – byla se svolením hlavních figur myšlenkové tradice uplatňována selektivně, podle toho, o jakého protivníka zrovna šlo. A takový přístup nekonvenuje cílům disciplíny, o níž je v nejobecnějším smyslu možné hovořit jako o komplexním intelektuálním zhodnocení otázky morální přípustnosti válčení s ambicí universální platnosti. Je všeobecně známo, že válka jako mezní situace *par excellence* dává člověku příležitost projevit jak ty nejušlechtilejší, tak i ty nejvíce padlé povahové rysy. Učení *spravedlivé války* by se přitom v principu mělo snažit ty zavrženíhodné potlačit a jejich projevům zamezit, nikoli je katalyzovat (byť uznání určité strany za jedinou správnou a *spravedlivou* může situaci naopak eskalovat, v čemž spočívá odvrácená tvář konceptu *spravedlivé války*).

Rozsáhlé pasáže práce (zejm. potom kap. 2.3.1 až 2.3.6) diskutovaly právě to, co z těchto úvah filozoficko-etického, náboženského nebo právního charakteru vykryštovalo v průběhu staletí do podoby kritérií, která samozřejmě nelze brát jako něco uzavřeného a všeobecně akceptovatelného, nicméně přesto jde o položky,

jež se těší relativně širokému konsensu. V případě těch hodnotících ospravedlnitelnost samotného zahájení války jde o *nomen omen* znějící *spravedlivý důvod*, *správný záměr* (tj. požadavek, aby spravedlivý důvod zahájení války byl shodný se skutečnou motivací), *legitimní autoritu* (tj. zabezpečení toho, aby rozhodnutí o vstupu do války provedla instituce, která k tomu má oprávnění a morální způsobilost), *proporcionalitu cílů* (tj. důvěryhodná predikce, že výsledné dobro převáží nad negativními důsledky ne/zahájení války), *dostatečně vysokou pravděpodobnost úspěchu* (tj. apel, aby válka nebyla vyhlášena, pakliže neexistuje rozumná šance na úspěch a změnu nežádoucí situace – jde tak o motivaci zamezit zbytečnému krveprolití) a konečně *válku jako poslední možnost-krajní řešení* (tj. vojenské východisko je možné přijmout teprve poté, co byly vyzkoušeny i jiné reálné alternativy mírového vyřešení sporu).¹⁶⁵

Stručným kritickým rozbohem, opřeným o významné tituly z relevantní sekundární literatury, byly u vybraných položek ze souboru zjištěny určité problematické body. Jde např. o to, že se některá kritéria svým obsahem navzájem do značné míry překrývají (např. *proporcionalita cílů*, pod níž lze řadit jak *válku jako poslední možnost-krajní řešení*, tak i *dostatečně vysokou pravděpodobnost úspěchu*), zatímco jiné vyžadují určitou – a v praxi těžko dosažitelnou – míru spirituálního rozjímání a telepatických schopností (*správný záměr*) či spekulativních a kontrafaktuálních úvah (*dostatečně vysoká pravděpodobnost úspěchu* a *proporcionalita cílů*), konečně další zase trpí tím, že není úplně jasné a jednoznačné, co je vlastně jejich obsahem (*dostatečně vysoká pravděpodobnost úspěchu*). To vše vede některé autory

¹⁶⁵ Výše zmíněné varianty pojmenování jednotlivých kritérií vzešly z jazykové a sémantické analýzy základní terminologie spravedlivé války, která se opírala o extenzivní rešerši existujících textů z českojazyčného akademického prostředí (event. těch významných titulů, které byly původně napsány v cizím jazyce, ale je evidován i jejich český překlad). Argumentačně podloženým odmítnutím některých současných verzí pro označení pravidel spravedlivé války, např. často uváděná *spravedlivá příčina*, a pečlivým zdůvodněním alternativních návrhů svého znění (zde *spravedlivý důvod*) výsledek aspiruje v roztržitém českém pojmosloví ohledně tématu na vytvoření standardního slovníku pro další debaty v rámci oboru (kap. 2.2 a 2.3).

k přesvědčení, že relevantní jsou pouze některá ze zmíněných šesti kritérií, a proto by měl být seznam užší nebo velmi odlišně strukturovaný. Diverzita názorů v této věci a interpretační různost ohledně hodnocení váhy a významu jednotlivých kritérií je uvnitř oboru skutečně obrovská, podobně jako heterogenita postojů k jiným základním otázkám problematiky (např. spor o vzájemnou ne/závislost kategorií *jus ad bellum* a *jus in bello*, ne/zpochybnitelnost morální rovnosti bojujících či imunity nebojujících apod.).

Konstatování této různorodosti mělo (v kap. 2.1) za následek zpochybnění smysluplnosti hovořit – v rozporu s pevně zavedeným lexikem – o celé disciplíně jako o *teorii spravedlivé války*, neboť v tomto případě zjevně nejde o jednu *teorii* či *fixní doktrínu*, ale spíše o sféru úvah a diskusí, vytvářejících pestrou mozaiku s jednotícím tématem, pro níž je mnohem přiléhavější termín *tradice spravedlivé války*. Termín *teorie spravedlivé války* by měl být omezen pro použití v užším smyslu, tj. pro označení uceleného souboru vnitřně zcela koherentních pravidel a podle specifických premis formulovaných kritérií, exaktně vymezujících podmínky, podle nichž lze odpovědět, jestli je válka spravedlivá, nebo nespravedlivá. I když je možné mezi jednotlivými historicky předkládanými teoriemi spravedlivé války nalézt i některé konfliktní či zcela antagonistické pohledy, stále jde o týž disciplínu spojenou jednotící ideou. Oním referenčním bodem je přesvědčením, že válka může být za určitých okolností a při naplnění určitých podmínek spravedlivá. Tento fundament je neměnný a umísťuje všechny teorie na mapu *tradice spravedlivé války*, ač popis okolností a podmínek se v jednotlivostech může i signifikantně různit.

Právě tato poznámka je důležitá pro zodpovězení otázky po zakladatelské postavě oboru spravedlivé války či hledání období vzniku disciplíny. Jinak budou totiž odpovídat ti, kteří mají na mysli komplexní, systematicky pojatou a sofistikovaným

způsobem rozpracovanou teorii (půjde o zasazení do pozdější doby) a jinak ti, kteří otázku po zrodu přemýšlení o ospravedlnitelnosti války chápou jako hledání vzniku jakési platformy pro konverzaci či jakéhosi společného výzkumného pole, které poskytuje zázemí pro jakkoliv proteovskou a vnitřně diverzifikovanou množinu úvah o spravedlivé válce, jež sjednocuje pouze snaha odpovídat na ty samé otázky a úsilí řešit stejná morální dilemata (ti budou ochotni vidět první náznaky výrazně dříve).

Zcela závěrem lze v rámci shrnutí centrálního motivu a hlavní výzkumné otázky celého textu konstatovat, že dualita *my a oni* čerpá z faktu existence množství dělicích linií např. na úrovni rasy, etnicity, pohlaví, jazyka, třídy, věku, či náboženství atp., které dále umožňují jejich rozdělení na základě příslušnosti jedince k některé ze skupin. Podrobněji viz (kap. 3.1), kde se rovněž diskutovalo, jaký je dopad toho, pokud člověk nevystupuje sám za sebe, ale spíše jako reprezentant nějaké vlastní členské skupiny. V meziskupinovém kontaktu totiž k druhému lidé zpravidla nepřístupují jako k individu a osobnosti se specifickým souborem kvalit a vlastností, nýbrž zvažují především jeho příslušnost ke skupině (pokud je ve válce spatřen uniformovaný muž, je primárně kategorizován jako „německý/francouzský/ruský atd. voják“, podobně jako je příznivec nějakého sportovního klubu v čase kolem zápasu „slávistou či spartanem apod.“).

V textu zmínění sociologové, antropologové, sociální psychologové, filozofové a kognitivní vědci přitom na základě mnohých pozorování a experimentů opakovaně ukázali, že za určitých podmínek vzniká silná identifikace s vlastní členskou skupinou, doprovázená často negativním vymezením vůči cizí skupině. V oddíle práce, zabývajícím se teoretickým uchopením sociální kategorizace a dynamikou meziskupinového chování, bylo zdokumentováno, že kolektivní členství ve skupině samo o sobě přináší sklon k vnitroskupinovému sdílenému vnímání a interpretování

reality, adoraci norem vlastní skupiny, sociální uniformitě a názorové jednotě, přičemž všechny tyto fenomény jsou ještě zvýrazněny tehdy, když mají členové skupiny pocit vlastního ohrožení ze strany členů skupiny druhé.

Právě tehdy se intenzifikuje skupinová konformita a dále narůstá tlak na akceptaci negativních stereotypů o *těch druhých*. Je ovšem důležité zdůraznit, že člověku vrozený mechanismus neustále vytvářet různé konfigurace na ose *my a oni* nestojí sám o sobě za násilnými konflikty, k nimž dochází naopak až tehdy, kdy je inklinace k rozmanité sociální kategorizaci potlačena a omezena přijetím konstrukce, že sociální konflikt má podobu dvou monolitických a proti sobě stojících skupin. To bývá úzce svázané s *etnocentrismem*, tj. universálně přítomným přesvědčením o tom, že *vlastní skupina* je celkově nadřazena *jiným skupinám*. Jedním z negativních důsledků uplatňování etnocentrismu bylo mj. nedodržování interních a mezi aktéry s některými sdílenými fundamentálními charakteristikami obecně platných pravidel tehdy, kdy protistrana byla řazena do příliš vzdálené a odlišné skupiny (tzv. *asymetriční druzí*). Právě tehdy docházelo k pasivním, ale i velmi aktivním a systematicky prováděným formám pseudospeciace či dehumanizace s odepřením nároku na určitou, byť minimální, úroveň zacházení a k vystavení formám zvlášť krutého násilí, což podrobně dokladuje závěrečná část práce (kap. 3.2).

Zde bylo jasně doloženo mj. to, že zatímco války mezi jednotlivými městskými státy v rámci helénského kulturně-civilizačního okruhu vedli Řekové zpravidla relativně humánně a nepřátelští bojovníci a civilní obyvatelstvo bylo šetřeno (s výjimkou občasných excesů), války s nepřáteli spadajícími mimo vlastní hodnotový svět, např. s Peršany, byly vedeny s menší ohleduplností. To samé platilo typicky při

římské expanzi na území barbarských národů, tureckém dobývání Evropy¹⁶⁶ či španělské invazi do tzv. *Nového světa* a pochopitelně také v jiných kolonizačních výbojích. Spolu s promyšlenou propagandou, dopouštějící se obratné manipulace, dostala metoda dehumanizace *těch druhých* další rozměr ve 20. století, kdy se např. vojáci nacistického Německa na terénech východní fronty či zcela charakteristicky v případě židovského obyvatelstva, nemuseli zabývat normami zacházení, které jinak na elementární úrovni dodržovali na frontě západní.

Za typické objekty tohoto chování byly v textu identifikovány soubory osob, které mohou být rozčleněny do následujících kategorií: 1) *vzbouřenci* (např. dle Marca Tullia Cicerona a Balthasara Ayaly), kde jako zdroj opovržení slouží „zrada“ a odpadlictví od skupiny, k níž rebelské formace mohly původně náležet a k níž ztratily jinak vysoce ceněnou skupinovou lojalitu coby evolučně adaptační požadavek k utváření soudržných a kooperativních koalic (lze doložit i nekompromisním přístupem k dezertérům). Dále 2) *bezvěrci-jinověrci* (příp. *kacíři*, kteří mají blízko k předchozí kategorii, např. dle Martina Luthera či Erasma Rotterdamského) a lidé obvykle označovaní jako *divoši* či *barbaři* (např. dle J. S. Milla, resp. Aristotela, Platóna a opět Cicerona), tedy ti, kteří se nachází na odlišném stupni materiálního rozvoje a zároveň jsou cizí a výrazně odlišní nějakým signifikantním prvkem, zpravidla konfesijně, kulturně, etnicky, jazykově apod. (v kombinaci všeho výše zmíněného také např. dle Aurelia Ambrosia, Pierina Belliho, Alberica Gentiliho, Huga Grotia). Pokusy vysvětlit a obhájit takové chování v rámci

¹⁶⁶ Zde není řeč pouze o praktikách tureckých armád ve vztahu k obyvatelstvu a vojsku křesťanské Evropy, naopak je důležité zdůraznit, že jde o oboustranný proces. V textu byla poněkud rozvolněná pozice křesťanské Evropy, pokud jde o možnosti vést válku proti Turkům, ilustrována na postavě Erasma Rotterdamského. U něj šlo o chápání Evropy jako prostoru *respublica Christiana (my)*, ohroženého v době jeho života tureckou invazí, která byla s ohledem na většinově muslimské založení Turků (*oni*) hodnocena jako vpád „vnějšího nepřítele“. Tehdy rázem erodoval Erasmův pacifismus, neboť ten byl zejména postojem, zakazujícím válku v rámci křesťanského světa. Jeho úsilí o to, aby zavládl mír mezi evropskými panovníky, bylo patrně skutečným přesvědčením o válce jako hříšném podniku, nicméně stín pochybností, přisuzující Erasmově snaze o nastolení míru i vedlejší motivaci sjednocení Evropy hlavně za účelem efektivního odporu proti vojenskému tažení Turků, nelze ignorovat.

disciplíny spravedlivé války mohly být leckdy pouhou post hoc racionalizací silných antipatií, vyvolaných v důsledku automatických a emocemi řízených procesů sociální kategorizace *my a oni*.

Myšlenka vedení války podle pravidel vznikla (a taktéž byla dodržována) mezi celky, které sice měly nějaké vzájemně neslučitelné zájmy a staly se z nich protivníci, ale byly součástí širšího rámce náboženských a kulturních hodnot. Pro skupiny obyvatel, nacházejících se vně vlastního impéria, užívali Řekové, Římané a po nich i všechny další společnosti různá označení, signalizující, že jde o osoby nižší kategorie. Následně si strany konfliktu bez předpokladu reciprocit vzájemně negarantovaly žádná práva na ohleduplnější zacházení, neboť je od takových „podlidí“ ani sami neočekávali. Z toho je jasně patrné, že spravedlivá válka neodkazuje pouze k legálně ukotveným pravidlům, závazně a vymahatelně stanovícím určité standardy válčení, nýbrž také – a původně jednoznačně více – ke kulturním a neformálním normám a jakémusi „étosu válečníka“.

A tak pokud spolu v novověku válčily zneprátelené strany Francouzů a Angličanů, šlo standardně o konflikt mezi tzv. *symetrickými druhými* s elementárním respektem k dodržování pravidel z obou stran, zatímco ve snaze uchvátit terén nově objeveného amerického kontinentu s tamějším obyvatelstvem byl ze strany Evropanů právě z důvodu etnocentricky vyhodnoceného divoštví a pohanství. Na základě toho je patrné, že z mnoha proměnných, spoluurčujících, jakým způsobem bude válka vedena, je způsob vnímání protistrany patrně tím nejvýraznějším. Je-li totiž oponent vyobrazen jako ztělesnění absolutního zla a dokonalá antiteze nás samých, není překvapivé, že se dodržování pravidel spravedlivé války stává neudržitelným a otevírá se prostor k jejich „legitimnímu“ pokřívání. Vždyť v existenciálním boji proti tak fatálně záporně vnímanému nepříteli se může jevit přiměřené použití

v podstatě jakýchkoliv prostředků, které zabezpečí jeho porážku, vč. např. opuštění rozlišování mezi civilisty a kombatanaty atp.

Kromě mnohačetného uplatnění manicheistického tribalismu *my a oni* poskytují dějiny i databázi dobře zdokumentovaných příkladů objevivší se solidarity mezi původně zneprátenými tábory (jako např. vánoční příměří během prvního roku světové války), které ukazují i jednu z cest, jak extrémní variantě meziskupinové nenávisti předejít. Podařit se to může, dá-li se opakovanou osobní interakcí vzniknout poutu mezi protivníky a vyzdvihnou-li se cíleně jejich společné rysy (vzdor tradiční válečné propagandě, která záměrně pracuje přesně opačně). Tehdy se z *druhého-cizího* může stát *bližní* a nikoli abstraktní depersonalizovaná či demonizovaná entita. Hlavním cílem práce nicméně bylo především prozkoumat a popsat, jakou roli hrála radikálně dichotomicky a esencialisticky pojatá dualita *my a oni* v rámci tradice spravedlivé války a nikoli poskytnout návod na účinnou implementaci konkrétních opatření proti sociální kategorizaci tohoto typu (což by mohlo být předmětem práce volně navazující). I to nepochybně může mít svůj efekt, neboť už jen samotné pochopení úlohy, kterou diskutovaný fenomén sehrává, představuje jeden ze základních předpokladů pozitivní změny.

Seznam použitých zdrojů

- Abel, D. (ed.). 1992. *Theories of Human Nature: Classical and Contemporary Readings*. New York: McGraw-Hill.
- Adámek, T. 2019. „Spravedlivá válka v Platónových Zákonech a její význam pro počátky křesťanského hnutí“. In: *ERGOT: revue pro filosofii a společenské vědy*, roč. 3, č. 2, s. 16–36. Dostupné: <https://ergotsite.wordpress.com/2019/12/18/spravedлива-валка-в-латонových-законех-а-jejї-выznam-pro-pocatky-krestanskeho-hnutї/>.
- Adenauer, K. 1949. *Projev během recepcce vysokých komisařů spojenců*. Dne 21. září, Bonn, Německo. Dostupné: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/Founding%207%20ENG.pdf>.
- Adler, A. 2014. *Understanding Human Nature: The Psychology of Personality*. One Word Publications.
- Adorno, T. – Horkheimer, M. 2010. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenth.
- Agosti, P. – Borgese, G. 1992. *Mi pare un secolo: Ritratti e parole di centosei protagonisti del Novecento*. Torino: G. Einaudi.
- Akvinský, T. 1938. *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského. Druhé části druhý díl*. Olomouc: Krystal.
- Alcock, J. 2009. *The Triumph of Sociobiology*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, M. – Keiger, J. F. V. 2012. „France and the Algerian War: Strategy, Operations and Diplomacy“. In: Alexander, M. – Keiger, J. F. V. (eds.). *France and the Algerian War, 1954-1962: Strategy, Operations and Diplomacy*. New York: Routledge, s. 1–34.
- Alighieri, D. 1942. *O jediné vládě*. Praha: Melantrich.
- Allen, E. et al. 1975. „Against Sociobiology“. In: *New York Review of Books*, roč. 22, č. 18, str. 184–186. Dostupné: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1975/nov/13/against-sociobiology/>.
- Allen, J. – Anderson, C. A. 2017. „Aggression and Violence: Definitions and Distinctions“. In: Sturmey, P. (ed.). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Allen, M. – Jones, T. (eds.). 2014. *Violence and Warfare among Hunter-Gatherers*. London: Routledge.
- Allen, S. – Lektzian, D. 2013. „Economic Sanctions: A Blunt Instrument?“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 50, č. 1, s. 121–135.
- Allhof, F. – Evans, N. – Henschke, A. (eds.). 2013. *Routledge Handbook of Ethics and War: Just War Theory in the Twenty-first Century*. New York: Routledge.
- Allman, M. – Winright, T. 2010. *After the Smoke Clears: The Just War Tradition and Post War Justice*. Maryknoll: Orbis Books.
- Allport, G. 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
- Aloyo, E. 2015. „Just War Theory and the Last of Last Resort“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 29, č. 2, s. 187–201.
- Altez, F. 2007. „Banal and Implied Forms of Violence in Levinas’ Phenomenological Ethics“. In: *Kritike*, roč. 1, č. 1, s. 52–70. Dostupné: www.kritike.org/journal/issue_1/altez_june2007.pdf.
- Alvira, R. – Cruz, A. 1997. „The Controversy between Las Casas and Sepúlveda at Valladolid“. In: White, K. (ed.). *Hispanic Philosophy in the Age of Discovery: Studies in Philosophy and the History of Philosophy*. Washington: The Catholic University of America Press, s. 88–110.
- American Journal of Sociology* (tematické číslo zabývající se dopadem války na společnost USA). 1942, roč. 48, č. 3, s. 309–444. Dostupné: <https://www.jstor.org/stable/i328804>.
- American Psychological Association. 2020. „Violence“. Dostupné: <http://www.apa.org/topics/violence/index.aspx>.
- Anderson, B. 2008. *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Anderson, C. A. 1989. „Temperature and Aggression: Ubiquitous Effects of Heat on Occurrence of Human Violence“. In: *Psychological Bulletin*, roč. 106, č. 1, s. 74–94. Dostupné: <https://pdfs.semanticscholar.org/6f7e/ce3f7045e645f6b5891a80a10236cabd9f0f.pdf>.
- Anderson, C. A. – Anderson, K. B. 1998. „Temperature and Aggression: Paradox, Controversy, and a (Fairly) Clear Picture“. In: Geen, R. G. – Donnerstein, E. (eds.). *Human Aggression: Theories, Research, and Implications for Social Policy*, s. 248–298. San Diego: Academic Press.

- Andrews, K. 2011. *Elizabethan Privateering: English Privateering During the Spanish War, 1585-1603*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andújar, E. 1997. „Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda: Moral Theology versus Political Philosophy“. In: White, K. (ed.). *Hispanic Philosophy in the Age of Discovery: Studies in Philosophy and the History of Philosophy*. Washington: The Catholic University of America Press, s. 69–87.
- Angell, N. 1913. *The Great Illusion*. New York: G. P. Putnam's Sons. Dostupné: https://www.gutenberg.org/files/38535/38535-h/38535-h.htm#Page_28.
- Anghie, A. 1996. „Francisco De Vitoria and the Colonial Origins of International Law“. In: *Social and Legal Studies*, roč. 5, č. 3, s. 321–336.
- Angus, I. 2017. „Husserl and America: Reflections on the Limits of Europe as the Ground of Meaning and Value for Phenomenology“. In: *Contours Journal*, č. 8. Dostupné: www.sfu.ca/humanities-institute/contours/issue8/theory/4.html.
- Arendtová, H. 2011a. *Násilí*. Praha: Oikoymenh.
- Arendtová, H. 2011b. *O revoluci*. Praha: Oikoymenh.
- Arendtová, H. 2013. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh.
- Arendtová, H. 2019. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha: Oikoymenh.
- Aristotelés. 2009. *Politika*. Praha: Petr Rezek.
- Aristotelés. 2013. *Etika Nikomachova*. Praha: Petr Rezek.
- Ardrey, R. 1973. *The Territorial Imperative*. New York: Dell.
- Arens, M. 2011. *Flags Over the Warsaw Ghetto*. Springfield: Gefen.
- Archer, J., 2004. „Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-analytic Review“. In: *Review of General Psychology*, roč. 8, č. 4, s. 291–322. Dostupné: <http://domestic-violence.martinsewell.com/Archer2004.pdf>.
- Archer, J. 2006. „Testosterone and Human Aggression: An Evaluation of the Challenge Hypothesis“. In: *Neuroscience and Biobehavioral Review*, roč. 30, č. 3, s. 319–345. Dostupné: https://web.archive.org/web/20160109111144/http://www.homepage.psy.utexas.edu/HomePage/faculty/josephs/pdf_documents/Arch_Chall_NBR.pdf.
- Armour, W. S. 1922. „Customs of Warfare in Ancient India“. In: *Transactions of the Grotius Society*, roč. 8, s. 71–88.
- Arnove, A. – Abunimah, A. (eds.). 2000. *Iraq Under Siege: The Deadly Impact of Sanctions and War*. London: South End Press.
- Aron, R. 2017. *Peace and War: A Theory of International Relations*. London: Routledge.
- Arquilla, J. 2009. „Realities of War: Global Development, Growing Destructiveness and the Coming of a New Dark Age?“. In: *Third World Quarterly*, roč. 30, č. 1, s. 69–80.
- Asad, T. 2010. „Thinking about Terrorism and Just War“. In: *Cambridge Review of International Affairs*, roč. 23, č. 1, s. 3–24.
- Asbridge, T. 2007. „Knowing the Enemy: Latin Relations with Islam at the Time of the First Crusade“. In: Housley, N. (ed.) *Knighthoods of Christ*. Aldershot: Ashgate.
- Asbridge, T. 2012. *The Crusades: The War for the Holy Land*. London: Simon & Schuster.
- Asch, S. 1951. „Effects of Group Pressure on the Modification and Distortion of Judgements“. In: Guetzkow, H. (ed.) *Groups, Leadership and Men*. Pittsburgh: Carnegie Press, s. 177–190.
- Ashworth, T. 2000. *Trench Warfare 1914–18: The Live And Let Live System*. London: Pan Books.
- Atterton, P. 2002. „In Defense of Violence: Levinas and the Problem of Justice“. Dostupné: <http://ghansel.free.fr/atterton.html>.
- Atyeo, D. 1979. *Blood & Guts: Violence in Sports*. New York: Paddington Press.
- Aubenque, P. 2003. *Rozumnost podle Aristotela*. Praha: Oikoymenh.
- Audi, R. 2009. „On the Meaning and Justification of Violence“. In: Bufacchi, V. (ed.) *Violence: A Philosophical Anthology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 136–169.
- Augustinus, A. 2006. *Význání*. Praha: Kalich.

- Augustinus, A. 2007a. *Political Writings*. Atkins, E. M. – Dodaro, R. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Augustinus, A. 2007b. *O Boží obci, 1. díl*. Praha: Karolinum.
- Augustinus, A. 2007c. *O Boží obci, 2. díl*. Praha: Karolinum.
- Augustinus, A. 2015. *Contra Faustum Manichaeum. Kniha II*. Dostupné: http://www.augustinus.it/latino/controlibro_fausto/libro_22_testo.htm.
- Aulich, J. 2009. *Válečné plakáty: zbraně hromadné komunikace*. Praha: Naše vojsko.
- Austin, J. L. 1961. „The Meaning of the Word“. In: Urmsion, O. – Warnock, G. J. (eds.). *Philosophical Papers by J. L. Austin*. Oxford: Clarendon Press, s. 23–43.
- Austin, J. L. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- Avineri, S. 1961. „The Problem of War in Hegel’s Thought“. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 22, č. 4., s. 463–474.
- Axelrod, R. 2006. *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Ayala, B. 1912. *Three Books on the Law of War and on the Duties Connected with War and Military Discipline*. Washington: Carnegie Institute.
- Ayoob, M. 2001. „Humanitarian Intervention and International Society“. In: *Global Governance*, roč. 7, č. 3, s. 225–230.
- Ayoob, M. 2002. „Humanitarian Intervention and State Sovereignty“. In: *The International Journal of Human Rights*, roč. 6, č. 1, s. 81–102.
- Ayoob, M. 2004. „Third World Perspectives on Humanitarian Intervention and International Administration“. In: *Global Governance*, roč. 10, č. 1, s. 99–118.
- Azovcev, N. N. 1975. *Vojenské otázky v dile V. I Lenina – anotovaný soupis literatury*. Praha: Naše vojsko.
- Bagasra, A. 2018. „The Dehumanization of Arabs & Muslims in America's War on Terror: How the Middle-Eastern Looking Male Became the New Face of our Enemy“. Dostupné: https://www.academia.edu/37870940/The_Dehumanization_of_Arabs_and_Muslims_in_Americas_War_on_Terror_How_the_Middle_Eastern_Looking_Male_Became_the_New_Face_of_our_Enemy.
- Bahgat, K. et al. 2017. „Inequality and Armed Conflict: Evidence and Data“. In: *Background report for the UN and World Bank Flagship study on development and conflict prevention*. Dostupné: <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=954&type=publicationfile>.
- Bainton, R. 1960. *Christian Attitudes toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-Evaluation*. Nashville: Abingdon Press.
- Balibar, É. – Wallerstein, I. 2011. *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balibar, É. 2017. *Násilí a civilita*. Praha: Rybka Publishers.
- Banaji, M. – Greenwald, A. 2013. *Blindspot: Hidden Biases of Good People*. New York: Delacorte Press.
- Bandura, A. – Ross, D. – Ross, S. A. 1961. „Transmission of Aggression Through the Imitation of Aggressive Models“. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, roč. 63, č. 3, s. 575–582. Dostupné: <https://psychclassics.yorku.ca/Bandura/bobo.htm>.
- Bandura, A. – Ross, D. – Ross, S. A. 1963. „Imitation of Film-mediated Aggressive Models“. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, roč. 66, č. 1, s. 3–11.
- Bandura, A. – Underwood, B. – Fromson, M. 1975. „Disinhibition of Aggression through Diffusion of Responsibility and Dehumanization of Victims“. In: *Journal of Research in Personality*, roč. 9, č. 4, s. 253–269.
- Bandura, A. 1973. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bandura, A. 1977. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Bandura, A. 1983. „Psychological Mechanisms of Aggression“. In: Geen, R. G. – Donnerstein, E. (eds.). *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*. New York: Academic Press, s. 1–40. Dostupné: <http://www.policyscience.net/ws/bandura.pdf>.
- Bandura, A. 2016. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York: Worth.
- Bank, S. – Stark, K. – Thorndike, J. 2008. *War and Taxes*. Washington: The Urban Institute Press.

- Bannister, R. 1989. *Social Darwinism: Science and Myth in Anglo-American Social Thought*. Philadelphia: Temple University Press.
- Baranovsky, V. „Humanitarian Intervention: Russian Perspectives“. In: *Pugwash Occasional Papers*, roč. 2, č. 1. Dostupné: https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2018/02/200101_como_opapers_baranovsky_russia.pdf.
- Barboza, G. E. 2016. „Elder Maltreatment: The Theory and Practice of Elder-Abuse Prevention“. In: Cuevas, C. – Rennison, C. M. (eds.). *The Wiley Handbook on the Psychology of Violence*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 324–352.
- Barkow, J. H. – Cosmides, L. – Tooby, J. (eds.). 1992. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Barkow, J. H. 2006. *Missing the Revolution: Darwinism for Social Scientists*. Oxford: Oxford University Press.
- Barnes, J. 1988. „The Just War“. In: Kretzmann, N. – Kenny, A. – Pinborg, J. (eds.). *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 771–783.
- Baron, A. S. – Banaji, M. 2006. „The Development of Implicit Attitudes: Evidence of Race Evaluations from Ages 6, 10, and Adulthood“. In: *Psychological Science*, roč. 17, č. 1, s. 53–58.
- Baron, R. A. – Richardson, D. R. 2004. *Human Aggression*. New York: Springer.
- Barša, P. – Císař, O. 2008. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál.
- Barša, P. 2016. „Evropa a její druzí“. Přednáška proslovená dne 17. dubna v rámci *Ekologických dnů* v Olomouci.
- Barth, F. 1969. „Introduction“. In: Barth, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little, Brown and Co.
Dostupné: https://www.brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/ethnicidentity12/files/19389643.pdf.
- Bartoš, F. M. 1932. „Do čtyř pražských artikulů: z myšlenkových i ústavních západů let 1415-1420“. In: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, 5. díl, sešit 2. Praha: Ed. Grégr a syn, s. 481–591.
- Bartov, O. 1992. *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartov, O. 2001. *The Eastern Front 1941–45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Basow, S. 1992. *Gender: Stereotypes and Roles*. Pacific Grove: Brooks-Cole.
- Batten, J. - Mumme, Ch. 2013. „Does Inequality Lead to Civil Wars? A Global Long-term Study Using Anthropometric Indicators (1816–1999)“. In: *European Journal of Political Economy*, roč. 32, s. 56–79.
- Battles. 2016. Dostupné: <http://battles.nodogoat.net/viewer.p/23/385/scenario/1/geo/fullscreen>.
- Bauman, Z. – May, T. 2010. *Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie*. Praha: SLON.
- Bauman, Z. 2010. *Modernita a holocaust*. Praha: SLON.
- Baumeister, R. – Leary, M. 1995. „The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation“. In: *Psychological Bulletin*, roč. 117, č. 3, s. 497–529.
- Baucum, I. 2009. „Cicero's Ghost“. In: Castronovo, R. – Gillman, S. (eds.). *States of Emergency: The Object of American Studies*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, s. 124–142.
- Bažant, V. – Vejrychová, V. (eds.). 2016. *Kacíři, barbaři, nepřátelé: odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*. Praha: Filosofia.
- de Beauvoirová, S. 1966. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Beaver, K. – Walsh, A. (eds.). 2011. *Biosocial Theories of Crime*. London: Routledge.
- Bekker-Nielsen, T. – Hannestad, L. (eds.). 2001. *War as a Cultural and Social force: Essays on Warfare in Antiquity*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Belilos, M. 2016. *Freud and War*. London: Routledge.
- Bell, D. (ed.). 2011. *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*. Oxford: Oxford University Press.
- Bellamy, A. – Dunne, T. (eds.). 2016. *The Oxford Handbook of the Responsibility to Protect*. Oxford: Oxford University Press.
- Bellamy, A. 2006. *Just Wars: From Cicero to Iraq*. Cambridge: Polity Press.
- Bellamy, A. 2015. *The Responsibility to Protect: A Defense*. Oxford: Oxford University Press.

- Bellamy, A. 2018. „Francisco de Vitoria“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 77–91.
- Belli, P. 1936. *Re Militari et Bello Tractatus*. (Cavaglieri, A. ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Belch et al. 2018. *Paweł Włodkowiec i polska szkoła prawa międzynarodowego*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Benbaji, Y. 2018. „Legitimate Authority in War“. In: Lazar, S. – Frowe, H. (eds.). *Oxford Handbook of Ethics of War*. New York: Oxford University Press, s. 294–314.
- Benedictová, R. 1999. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Beneyto, J. M. – Varela, J. C. (eds.). 2017. *At the Origins of Modernity: Francisco de Vitoria and the Discovery of International Law*. Cham: Springer.
- Benjamin, W. 1998. „Ke kritice násilí“. In: *Agesilaus Santander*. Praha: Herrmann a synové, s. 48–80.
- Beran, Z. 2011. *Boleslavský landfrýd 1440-1453: krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*. České Budějovice: Vedita.
- Berdal, M. – Malone, D. (eds.). 2000. *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Berkovitz, L. D. – Drescher, M. 1959. „A Game-Theory Analysis of Tactical Air War“. In: *Operations Research*, roč. 7, č. 5, s. 557–685.
- Berkowitz, L. 1989. „Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation“. In: *Psychological Bulletin*, roč. 106, č. 1, s. 59–73.
- Berkowitz, L. 1993. *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Bernasconi, R. 1997. „The Violence of the Face: Peace and Language in the Thought of Levinas“. In: *Philosophy and Social Criticism*, roč. 23, č. 6, s. 81–93.
- Bernasconi, R. 2010. „Fanon's The Wretched of the Earth as the Fulfillment of Sartre's Critique of Dialectical Reason“. In: *Sartre Studies International*, roč. 16, č. 2, s. 36–47.
- Bernhard, H. – Fischbacher, U. – Fehr, E. 2006. „Parochial Altruism in Humans“. In: *Nature*, 442, s. 912–915.
- von Bernhardt, Friedrich. 2009. *Germany and the Next War*. London: Arnold.
- Besikci, E. – Dvir, M. – Williams K. 2017. „Ostracism“. In: Zeigler-Hill, V. – Shackelford, T. (eds.). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer: Cham.
- Bessel, R. 2015. *Violence: A Modern Obsession*. London: Simon & Schuster.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. 2004. Praha: Česká biblická společnost.
- Bigler, R. – Liben, L. 2007. „Developmental Intergroup Theory: Explaining and Reducing Children's Social Stereotyping and Prejudice“. In: *Current Directions in Psychological Science*, roč. 16, č. 3, s. 162–166.
- Billington, J. 2010. *Respectfully Quoted: A Dictionary of Quotations*. Mineola: Dover Publications.
- Bilton, M. – Sim, K. 1993. *Four Hours in My Lai*. London: Penguin Books.
- Binmore, K. 2014. *Teorie her*. Praha: Dokořán, Argo.
- Birk, J. 2012. „Imagining the Enemy: Southern Italian Perceptions of Islam at the Time of the First Crusade“. In: Hashmi, S. (ed.). *Just Wars, Holy Wars, and Jihads Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*. Oxford: Oxford University Press, s. 91–106.
- Bittner, R. 2004. „Humanitarian Interventions are Wrong“. In: Megle, G. (ed.). *Ethics of Humanitarian Interventions*, s. 207–214.
- Bílková, V. 2009. „Spravedlivá válka“. In: Kratochvíl, P. – Drulák, P. (eds.). *Encyklopedie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, s. 264–266.
- Black, E. 1973. „Hegel on War“. In: *Monist*, roč. 57, č. 4, s. 570–583.
- Blair, R. – Kalmanovitz, P. 2016. „On the Rights of Warlords: Legitimate Authority and Basic Protection in War-Torn Societies“. In: *American Political Science Review*, roč. 110, č. 3, s. 428–440.
- Blair, T. 1999. „Doctrine of the International Community“. *Economic Club of Chicago*, 24. dubna. Dostupné: <https://web.archive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.number10.gov.uk/Page1297>.

- Blanken, L. – Rothstein, H. – Lepore, J. (eds.). 2015. *Assessing War: The Challenge of Measuring Success and Failure*. Washington: Georgetown University Press.
- Bloch, B. 2019. *Syllabus kurzů „After Catastrophe: Europe Since 1945“*. Dostupné: https://scholar.harvard.edu/files/bbloch/files/hist_1053_syllabus_spring_2019.pdf.
- Blom Crocker, T. 2015. *The Christmas Truce: Myth, Memory, and the First World War*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Blum, G. 2013. „The Fog of Victory“. In: *European Journal of International Law*, roč. 24, č. 1, s. 391–421. Dostupné: <https://academic.oup.com/ejil/article/24/1/391/438550>.
- Boas, F. 1894. „Human Faculty as Determined by Race“. In: *Proceedings of the American Association for the Advancement of Science*, roč. 43, s. 301–327. Dostupné: <https://collections.nlm.nih.gov/ext/dw/101313603/PDF/101313603.pdf>.
- Boas, F. 1938. *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan
- Boas, F. 1940. *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan.
- Bodea, C. – Elbadawi, I. 2007. „Riots, Coups and Civil War: Revisiting the Greed and Grievance Debate“. In: *The World Bank Policy Research Working Paper*, č. 4397.
- Bodenhause, G. – Kang, S. K. – Peery, D. 2012. „Social Categorization and the Perception of Social Groups“. In: Fiske, S. – Macrae, C. N. (eds.). *The SAGE Handbook of Social Cognition*. Los Angeles: SAGE Publications, s. 318–336.
- Bodin, J. 1992. *On Sovereignty: Four Chapters from „The Six Books of the Commonwealth“*. Franklin, J. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogaerts, J. 2019. „Sartre’s “Guerre Fantôme”: A Kafkaesque Subtext in the Postwar Writings“. In: *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, roč. 94, č. 1, s. 57–74.
- Boldry, J. – Gaertner, L. – Quinn, J. 2007. „Measuring the Measures: A Meta-Analytic Investigation of the Measures of Outgroup Homogeneity“. In: *Group Processes & Intergroup Relations*, roč. 10, č. 2, s. 157–178. Dostupné: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/22825/ssoar-gpir-2007-2-boldry_et_al-measuring_the_measures.pdf;jsessionid=84D0D32296BCA57E43321519CDDC1DF4?sequence=1.
- Le Bon, G. 2016. *Psychologie davu*. Praha: Portál.
- Bonn International Center for Conversion. 2018. *Definitions of War and Conflict Typologies*. Dostupné: <http://warpp.info/en/ml/articles/definitions-of-war-and-conflict-typologies>.
- Boothby, W. 2019. *New Technologies and the Law in War and Peace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borofsky, R. 2005. *Yanomami: The Fierce Controversy and What We Can Learn from It*. Berkeley: University of California Press.
- Boršić, L. 2012. „Erasmus a Marko Marulić: první pokus o rekonstrukci jejich vzájemného vztahu“. In: Nejezchleba, T. – Makovský, J. (eds.). *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Brno: CDK, s. 288–310.
- Boulding, K. 1963. *Conflict and Defense: A General Theory*. New York: Harper & Row.
- Boulding, K. 1964. „Toward a Theory of Peace“. In: Fisher, R. (ed.). *International Conflict and Behavioral Science: The Craigville Papers*. New York: Basic Books, s. 70–87.
- Boulding, K. 1989. *Stable Peace*. Austin: University of Texas Press.
- Bourdieu, P. 1992. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. 1999. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bourke, J. 1999. *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare*. New York: Basic Books.
- Bowden, B. 2009. *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowles, S. 2008. „Being Human: Conflict – Altruism’s Midwife“. In: *Nature*, 456, s. 326–327. Dostupné: <https://www.nature.com/articles/456326a>.
- Braumoeller, B. 2013. „Is War Disappearing?“. In: *Social Science Research Network*. Dostupné: <https://ssrn.com/abstract=2317269>.

- Braybon, G. 2012. *Women Workers in the First World War*. London: Routledge.
- Braybon, G. – Summerfield, P. 2014. *Out of the Cage: Women's Experiences in Two World Wars*. London: Routledge.
- Brady, R. 1966. „The Role of Las Casas in the Emergence of Negro Slavery in the New World“. In: *Revista de Historia de América*, č. 61/62, s. 43–55.
- Braun, Ch. N. 2018. „The Historical Approach and the 'War of Ethics within the Ethics of War'“. In: *Journal of International Political Theory*, roč. 14, č. 3, s. 349–366.
- Brekke, T. (ed.). 2006. *The Ethics of War in Asian Civilizations*. London: Routledge.
- Breuer, J. – Elson, M. 2017. „Frustration-Aggression Theory“. In: Sturmey, P. (ed.). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 1–12. Dostupné: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/61070/ssoar-2017-breuer_et_al-Frustration-Aggression_Theory.pdf?sequence=1.
- Brewer, M. 1999. „The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate?“. In: *Journal of Social Issues*, roč. 55, č. 3, s. 429–444.
- Brewer, M. – Caporael, L. 2006. „An Evolutionary Perspective on Social Identity: Revisiting Groups“. In: Schaller, M. – Simpson, J. – Kenrick, D. (eds.). *Evolution and Social Psychology*. New York: Psychology Press, s. 143–161.
- Brewer, M. 2007. „The Importance of Being We: Human Nature and Intergroup Relations“. In: *American Psychologist*, roč. 62, č. 8, s. 728–738.
- Brewer, M. 2010. „Intergroup relations“. In: Baumeister, R. – Finkel, E. (eds.). *Advanced Social Psychology: The State of the Science*. New York: Oxford University Press, s. 535–571. Dostupné: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.472.9611&rep=rep1&type=pdf>.
- Britannica Macropaedia – Knowledge in Depth (sv. 29). 1990. *Technology of War*. Chicago: The University of Chicago, s. 530–627.
- Brown, D. 2011. „Judging The Judges: Evaluating Challenges to Proper Authority in Just War Theory“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 10, č. 3, s. 133–147.
- Brown, D. – Syse, H. (eds.). 2014. *The Just War Tradition: Applying Old Ethics to New Problems*. London: Routledge.
- Brown, G. 2003. „Proportionality and Just War“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 2, č. 3, s. 171–185.
- Brown, Ch. – Nardin, T. – Rengger, N. (eds.). 2002. *International Relations in Political Thought: Texts from the Ancient Greeks to the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Ch. 2011. „Just War and Political Judgement in Theory and Practice. In: *ECPR General Conference*: Reykjavik. Dostupné: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/7bb68e33-0d05-4ad4-81ad-24768e7b733b.pdf>.
- Brown, Ch. 2018. „Michael Walzer“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 205–215.
- Brown, J. – Walklate, S. (eds.). 2012. *Handbook on Sexual Violence*. London: Routledge.
- Brown, M. – Seaton, S. 1999. *Christmas Truce: The Western Front December 1914*. London: Pan.
- Brown, M. (ed.). 2007. *Meeting in No Man's Land: Christmas 1914 and Fraternalization in the Great War*. London: Constable.
- Brown, P. 2000. *Augustine of Hippo*. Berkeley: University of California Press.
- Brown, W. – Leonard, K. 2017. „Does Alcohol Cause Violence and Aggression?“. In: Sturmey, P. (ed.). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 1–13.
- Brown, W. 2017. *Violence in Medieval Europe*. New York: Routledge.
- Browning, G. 2012. „Hegel on War, Recognition and Justice“. In: Buchwalter, A. (ed.). *Hegel and Global Justice*. Dordrecht: Springer, s. 193–210.
- Browning, Ch. 2002. *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a "konečné řešení" v Polsku*. Praha: Argo.
- ten Bruggencate, H. 1950. „Hegel's Views on War“. In: *Philosophical Quarterly*, roč. 1, č. 1, s. 58–60.
- Brundage, J. 1976. „Holy War and the Medieval Lawyers“. In: Murphy, T. (ed.). *The Holy War*. Columbus: Ohio State University, s. 99–140.
- Brunner, H. et al. 1993. „Abnormal Behavior Associated with a Point Mutation in the Structural Gene for Monoamine Oxidase A“. In: *Science*, roč. 262, č. 5133, s. 578–80.

- Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). 2018. *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge.
- Brunstetter, D. – Zartner, D. 2010. „Just War against Barbarians: Revisiting the Valladolid Debates between Sepúlveda and Las Casas“. In: *Political Studies*, roč. 59, č. 3, s. 733–752.
- Brunstetter, D. 2008. „Barbarians and the International Law: Beyond the Gates of Liberty?“ Přednáška v rámci ISA's 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides. Dne 26. března, San Francisco, USA. Dostupné: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/1/3/6/pages251362/p251362-1.php.
- Brunstetter, D. 2018a. „Las Casas and the Concept of Just War“. In: Orique, D. T. – Roldán-Figueroa, R. (eds.). *Bartolomé de Las Casas, O.P.: History, Philosophy, and Theology in the Age of European Expansion*. Leiden: Brill, s. 218–242. Dostupné: https://faculty.sites.uci.edu/danielbrunstetter/files/2019/04/lascasas_justwar.pdf.
- Brunstetter, D. 2018b. „Bartolomé de Las Casas“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 92–104.
- Bryant, M. 2015. *A World History of War Crimes: From Antiquity to the Present*. London: Bloomsbury Academic.
- Brzeziński, Z. 1993. *Bez kontroly: Chaos v předvečer 21. století*. Praha: Victoria Publishing.
- Budil, I. 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- Budil, I. 2015. *Triumf rasismu: rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praha: Triton.
- Bufacchi, V. (ed.). 2009. *Violence: A Philosophical Anthology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bufacchi, V. 2013. „Violence“. In: LaFollette, G. (ed.). *The International Encyclopedia of Ethics, 9. díl (V-Z)*. Malden: Wiley-Blackwell, s. 5337–5346.
- Buchanan, J. 2005. *Why I, too, am not a Conservative: the Vision of Normative Classical Liberalism*. Edward Elgar Publishing, s. 1–11.
- Buchwald, E. – Fletcher, P. – Roth, M. (eds.). 2005. *Transforming a Rape Culture*. Minneapolis: Milkweed Editions.
- Bull, H. 2002. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- Burda, P. F. 2014. *Kultura – doličný předmět obětího mechanismu*. Hradec Králové: UHK.
- Burger, M. 2008. *The Shaping of Western Civilization: From Antiquity to the Enlightenment*. Toronto: University of Toronto Press.
- Burgess, A. 1991. „European Culture: Does it Exist?“. In: *Theatre Journal*, roč. 43, č. 3, s. 299–306.
- Bush, G. H. W. 1993. „Remarks by the President George Bush at the United States Military Academy, West Point, NY, USA, 7. ledna. Dostupné: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/military/force/bush.html>.
- Bush, G. W. 2002. *President Bush Delivers Graduation Speech at West Point, West Point, NY, USA, 1. června*. Dostupné: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>.
- Bushman, B. J. – Anderson, C. A. 2001. „Is it Time to Pull the Plug on the Hostile versus Instrumental Aggression Dichotomy?“. In: *Psychological Review*, roč. 109, s. 273–279.
- Buss, A. H. 1961. *The Psychology of Aggression*. Hoboken: John Wiley.
- Buss, D. 1998. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. Boston: Allyn & Bacon.
- Buss, D. 2006. *The Murderer Next Door: Why the Mind is Designed to Kill*. New York: Penguin Book.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Butler, J. 2004. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. New York: Verso.
- Butler, J. 2006. „Violence, Non-Violence: Sartre on Fanon“. In: *Graduate Faculty Philosophy Journal*, roč. 27, č. 1, s. 3–24.
- Butlerová, J. 2013. *Rámce války: za které životy netruchlíme?*. Praha: Karolinum
- Calhoun, L. 2002. „Legitimate Authority and 'Just War' in the Modern World“. In: *Peace and Change*, roč. 27, č. 1, s. 37–58.
- Callahan, D. F. 2018. „Peace of God; Truce of God“. In: *Encyclopaedia Britannica*. Dostupné: <https://www.britannica.com/topic/Peace-of-God>, <https://www.britannica.com/event/Truce-of-God>.
- Cameron, G. 2009. „Wandering Across the Face of Europe“. In: *Topos*, roč. 22, č. 2/3, s. 106–117.

- Campbell, A. 2005. „Aggression“. In: Buss, D. M. (ed.). *The Handbook of Evolutionary Psychology*. Hoboken: John Wiley, s. 628–652.
- Campbell, D. 1983. „Two Distinct Routes beyond Kin Selection to Ultrasociality: Implications for the Humanities and Social Sciences“. In: Bridgeman, D. (ed.). *The Nature of Prosocial Development: Theories and Strategies*. New York: Academic Press, s. 11–41.
- Canning, J. 2005. *A History of Medieval Political Thought: 300–1450*. London: Routledge.
- Capponi, N., 2010. *An Unlikely Prince: The Life and Times of Machiavelli*. Cambridge: Da Capo Press.
- Carmola, K. 2005. „The Concept of Proportionality: Old Questions and New Ambiguities“. In: Evans, M. (ed.). *Just War Theory: A Reappraisal*. Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 93–113.
- Carré, J. – Ruddick, E. – Moreau, B. – Bird, B. 2017. „Testosterone and Human Aggression“. In: Sturmey, P. (ed.). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell. Dostupné: <https://snelab.nipissingu.ca/wp-content/uploads/sites/32/2018/09/Carre-Bird-et-al-chapter.pdf>.
- Carsten, F. L. 1982. *War against War: British and German Radical Movements in the First World War*. Berkeley: University of California Press.
- Carter, J. 2009. „Just War or a Just War?“ In: *The New York Times*, 9. března. Dostupné: <http://www.nytimes.com/2003/03/09/opinion/just-war-or-a-just-war.html.blair>.
- Cartledge, P. 2002. *The Greeks: A Portrait of Self and Others*. Oxford: Oxford University Press.
- Cartwright, D. – Zander, A. 1960. „Group Cohesiveness: Introduction“. In: Cartwright, D. – Zander, A. (eds.). *Group Dynamics: Research and Theory*. Evanston: Harper and Row, s. 69–94.
- Cartwright, J. (2000). *Evolution and Human Behavior: Darwinian Perspectives on Human Nature*. Cambridge: MIT Press.
- Carvin, S. 2018. „Francis Lieber“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 180–192.
- Case, M. R. – Craig, A. 2019. *Introduction to Feminist Thought and Action*. London: Routledge.
- Cashman, G. – Robinson, L. 2007. *An Introduction to the Causes of War: Patterns of Interstate Conflict from World War I to Iraq*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Cashman, G. 1999. *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict*. New York: Lexington Books.
- Caspi, A. et al. 2002. „Role of Genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children“. In: *Science*, roč. 297, č. 5582, s. 851–854.
- Causadias, J. – Telzer, E. – Gonzales, N. (eds.). 2018. *Handbook of Culture and Biology*. Hoboken: John Wiley
- Cavallar, G. 2002. *The Rights of Strangers. Theories of International Hospitality, the Global Community, and Political Justice since Vitoria*. Burlington: Ashgate.
- Cavallar, G. 2008. „Vitoria, Grotius, Pufendorf, Wolff and Vattel: Accomplices of European Colonialism and Exploitation or True Cosmopolitans?“. In: *Journal of the History of International Law*, roč. 10, č. 2, s. 181–209.
- Caygill, H. 2002. *Levinas and the Political (Thinking the Political)*. London, New York: Routledge.
- Caygill, H. 2010. „Levinas's Prison Notebooks“. In: *Radical Philosophy*, č. 160, s. 27–35. Dostupné: https://www.radicalphilosophyarchive.com/wp-content/files_mf/rp160_article3_levinassprisonnotebooks_caygill.pdf.
- Cicero, M. T. 1970. *O povinnostech*. Praha: Svoboda.
- Cicero. 2007. *Philippics 3-9*. Manuwald, G. (ed.). Berlin: de Gruyter.
- Cicero, M. T. 2009. *O věcech veřejných*. Praha: Oikoymenh.
- Cicero, M. T. 2012. *Philippics 3-9*. Manuwald, G. (ed.). Berlin: de Gruyter.
- Ciechanowski, J. 2002. *The Warsaw Rising of 1944*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cirillo, P. – Taleb, N. 2016. „The Decline of Violent Conflicts: What Do the Data Really Say?“. In: *Nobel Foundation Symposium 161: The Causes of Peace*. Dostupné: <http://www.fooledbyrandomness.com/pinker.pdf>.
- Clapham, A. – Gaeta, P. (eds.). 2015. *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*. Oxford: Oxford University Press.

- Clark, Ch. – Kaiser, W. (eds.). 2003. *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Ch. 2014. *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. New York: Harper Perennial.
- Clark, I. 2015. *Waging War: A New Philosophical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, R. 1996. *The Children are Dying: The Impact of Sanctions on Iraq*. New York: World View Forum.
- Clausen, H. – Lee, B. 2015. *Pearl Harbor: Final Judgement: The True Story of the Military Intelligence Failure at Pearl Harbor and the Fourteen Men Responsible for the Disaster*. New York: Open Road Media.
- Clauset, A. 2018. „Trends and Fluctuations in the Severity of Interstate Wars“. In: *Science Advances*, roč. 4, č. 2. Dostupné: <https://advances.sciencemag.org/content/4/2/eaao3580>.
- von Clausewitz, C. 2008. *O válce*. Praha: Academia.
- Clayton, L. 2009. „Bartolomé de Las Casas and the African Slave Trade“. In: *History Compass*, roč. 7, č. 6, s. 1526–1541.
- Clayton, L. 2011. *Bartolomé de las Casas and the Conquest of the Americas*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Clegg, S. R. 1989. *Frameworks of Power*. London: SAGE Publications.
- Coady, C. A. J. 2012. *Morality and Political Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, A. J. 2006. „Culture, the Enemy and Moral Restraints of War“. In: Sorabji, R. – Rodin, D. (eds.). 2006. *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*. Aldershot: Ashgate, s. 208–221.
- Coates, A. J. 2016. *The Ethics of War*. Manchester: Manchester University Press.
- Coetzee, D. – Eysturliid, L. 2013. *Philosophers of War: The Evolution of History's Greatest Military Thinkers: The Ancient to Pre-modern world, 3000 BCE-1815 CE*. Santa Barbara: Praeger.
- Cohen, M. (ed.). 2018. *Princeton Readings in Political Thought: Essential Texts from Plato to Populism*. Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, R. 1998. „Levinas: Just War or Just War: Preface to Totality and Infinity“. In: *Journal of French and Francophone Philosophy*, roč. 10, č. 2, s. 152–170. Dostupné: <http://jffp.pitt.edu/ojs/index.php/jffp/article/view/417/411>.
- Cohen, W. 2002. „The Algerian War, the French State and Official Memory“. In: *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, roč. 28, č. 2, s. 219–239.
- Cohen-Almagor, R. 2013. *Just and Unjust Wars: A Study of the Israeli Wars*. Dostupné: https://www.researchgate.net/publication/265234978_Just_and_Unjust_Wars_A_Study_of_the_Israeli_Wars.
- Cohen-Almagor, R. 1991. „Foundations of Violence, Terror and War in the Writings of Marx, Engels, and Lenin“. In: *Terrorism and Political Violence*, roč. 3, č. 2, s. 1–24. Dostupné: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1339145.
- Coker, Ch. 2014. *Warrior Geeks: How 21st Century Technology is Changing the Way We Fight and Think About War*. New York: Oxford University Press.
- Cole, D. 2011. „War and Intention“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 10, č. 3, s. 174–191.
- Coleman, J. 2000. *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Collier, R. 1998. *Masculinities, Crime, and Criminology: Men, Heterosexuality, and the Criminal(ised) Other*. London: SAGE Publications.
- Collier, P. 1999. „On the Economic Consequences of Civil War“. In: *Oxford Economic Paper*, roč. 51, č. 1, s. 168–183.
- Collier, P. – Hoeffler, A. 1998. „On the Economic Causes of Civil War“. In: *Oxford Economic Papers*, roč. 50, č. 4, s. 563–573.
- Collier, P. – Hoeffler, A. 2000. „Greed and Grievance in Civil War“. In: *Policy Research Working Paper*, č. 2355. Dostupné: <http://documents.worldbank.org/curated/en/359271468739530199/pdf/multi-page.pdf>.
- Collier, P. – Hoeffler, A. 2004. „Greed and Grievance in Civil War“. In: *Oxford Economic Papers*, roč. 56, č. 4, s. 563–595.
- Collier, P. 2009. *Miliarda nejchudších*. Praha: Vyšehrad.

- Confortini, C. C. 2006. „Galtung, Violence, and Gender: The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance“. In: *PEACE & CHANGE*, roč. 31, č. 3, s. 333–367.
- Contamine, P. 2004. *Válka ve středověku*. Praha: Argo.
- Conybeare, J. 1987. *Trade Wars: The Theory and Practice of International Commercial Rivalry*. New York: Columbia University Press.
- Cook, H. 2018. *The Young Descartes: Nobility, Rumor, and War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coons, Ch. – Weber, M. (eds.). 2016. *The Ethics of Self-Defense*. Oxford: Oxford University Press.
- Copeland, D. 2014. *Economic Interdependence and War*. Princeton: Princeton University Press.
- Coppieters, B. – Apressyan, R. – Ceulemans, C. 2003. „Last Resort“. In: Coppieters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 139–154.
- Coppieters, B. – Ceulemans, C. – Hartle, A. 2003. „Just Cause“. In: Coppieters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 27–54.
- Coppieters, B. – Fotion, N. 2003. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books.
- Coppieters, B. – Kashnikov, B. 2003. „Right Intensions“. In: Coppieters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 73–99.
- Coppieters, B. 2003. „Legitimate Authority“. In: Coppieters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 55–72.
- Copping, L. 2017. „Gender Differences in Violence and Aggression“. In: Sturmeý, P. (ed.). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Cordeiro-Rodrigues, L. – Singh, D. 2019. *Comparative Just War Theory: An Introduction to International Perspectives*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Corey, D. – Charles, D. 2012. *The Just War Tradition: An Introduction*. Wilmington: ISI Books.
- Corey, D. 2011. „Luther and the Just-War Tradition“. In: *Political Theology*, roč. 12, č. 2, s. 305–328.
- Cortright, D. 2008. *Peace: A History of Movements and Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cotter, T. 2018. *Patent Wars: How Patents Impact Our Daily Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowley, R. (ed.). 1999. *What If? Military Historians Imagine what Might Have Been*. London: Pan Books.
- Cowley, R. (ed.). 2002. *What If? II: Eminent Historians Imagine What Might Have Been*. New York: Berkley Books.
- Cox, G. 1986. *The Ways of Peace: A Philosophy of Peace as Action*. New York: Paulist Press.
- Cox, R. 2014. *John Wyclif on War and Peace*. Woodbridge: Boydell.
- Cox, R. 2017. „Expanding the History of the Just War: The Ethics of War in Ancient Egypt.“ In: *International Studies Quarterly*, roč. 61, č. 2, s. 371–384.
- Cox, R. 2018a. „Gratian“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 34–49.
- Cox, R. 2018b. „Historical Just War Theory up to Thomas Aquinas“. In: Lazar, S. – Frowe, H. (eds.). *Oxford Handbook of Ethics of War*. New York: Oxford University Press, s. 99–121.
- Craigie, P. 2002. *The Problem of War in the Old Testament*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Crawford, E. – Alison, P. 2015. *International Humanitarian Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, N. 2005. „The Justice of Preemption and Preventive War Doctrines“. In: Evans, M. (ed.). *Just War Theory: A Reappraisal*. Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 25–49.
- van Creveld, M. 1987. *Command in War*. Cambridge: Harvard University Press.
- van Creveld, M. 1991. *Technology and War: From 2000 B. C. to the Present*. New York: Touchstone.
- van Creveld, M. 2004. *Supplying War: Logistics From Wallenstein To Patton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Creveld, M. 2008. *The Culture of War*. New York: Presidio Press.
- Crook, D. P. 2003. *Darwinism, War and History: The Debate Over the Biology of War from the 'Origin of Species' to the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Crowe, D. 2014. *War Crimes, Genocide, and Justice: A Global History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Curtin, D. – Litke, R. (eds.). 1999. *Institutional Violence*. Amsterdam: Rodopi.
- Cushman, F. – Gray, K. et al. 2012. „Simulating Murder: The Aversion to Harmful Action“. In: *Emotions*, roč. 12, č. 1, s. 1–7. Dostupné: http://www.vu-ams.nl/fileadmin/user_upload/publications/Cushman_2012.pdf.
- Čapek, K. 1924. *Proč nejsem komunistou?* Dostupné na: <http://www.pritomnost.cz/cz/spolecnost/394-proc-nejsem-komunistou>.
- Čermák, I. 1998. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta.
- Čornej, P. 2000. *Velké dějiny zemí Koruny české, 5. díl*. Praha: Paseka.
- Čornejová, I. et al. 2008. *Velké dějiny zemí Koruny české, 8. díl*. Praha: Paseka.
- ČTK. 2015. „Atény zasáhly první násilné demonstrace od nástupu vlády“. In: *Aktuálně.cz*, 26. února. Dostupné: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/ateny-zasahly-prvni-nasilne-demonstrace-od-nastupu-vlady/r-ccbe4f70bdf211e49f60002590604f2e/>.
- Dabbs, J. M. 1990. „Salivary Testosterone Measurements: Reliability across Hours, Days, and Weeks“. In: *Physiology & Behavior*, roč. 48, č. 1, s. 83–86.
- Dahl, R. 1957. „The Concept of Power.“ In: *Behavioral Science*, roč. 2, č. 3, s. 201–215. Dostupné: https://welcometorel.files.wordpress.com/2008/08/conceptpower_r-dahl.pdf.
- Dallmayr, F. 2006. „A War Against the Turks? Erasmus on War and Peace“. In: *Asian Journal of Social Science*, roč. 34, č. 1., s. 67–85.
- Daly, M. – Wilson, M. 1988. *Homicide*. New York: de Gruyter.
- Dandeker, Ch. 1994. *Surveillance, Power and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*. Cambridge: Polity Press.
- Danner, M. 2005. *Torture and Truth: America, Abu Ghraib, and the War on Terror*. London: Granta Books.
- Daneš, J. 2012. *Politické aspekty řecké tragédie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Darwin, Ch. 2009. *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Cambridge: Cambridge University Press.
- David, V. 2010. „Opětně o spravedlivých válkách“. In: *Právník: teoretický časopis pro otázky státu a práva*, roč. 149, č. 6, s. 639–648.
- Davidson, D. 1963. „Actions, Reasons and Causes“. In: *Journal of Philosophy*, roč. 60, č. 23, s. 685–700.
- Davies, N. – Krebs, J. – West, S. 2012. *An Introduction to Behavioural Ecology*. Hoboken: John Wiley.
- Davies, N. 2005. *Rising '44: The Battle for Warsaw*. New York: Viking Press.
- Dawson, D. 1996a. *The Origins of Western Warfare. Militarism and Morality in the Ancient World*. Boulder: Westview Press.
- Dawson, D. 1996b. „The Origins of War: Biological and Anthropological Theories“. In: *History and Theory*, roč. 35, č. 1, s. 1–28.
- Deaux, K. – Kite, M. 2008. „Gender Stereotypes“. In: Denmark, F. L. – Paludi, M. A. (eds.). *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*. London: Praeger, s. 205–236. Dostupné: <http://simbi.kemenag.go.id/pustaka/images/materibuku/psychology-of-women-a-handbook-of-issues-and-theories.pdf>.
- Delanty, G. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- van der Dennen, J. M. G. 1981. „On War: Concepts, Definitions, Research Data – A Short Literature Review and Bibliography“. In: *UNESCO Yearbook on Peace and Conflict Studies*. Greenwood Press, s. 128–189. Dostupné: <https://www.rug.nl/research/portal/files/14552049/UNESCO.pdf>.
- van der Dennen, J. M. G. 1995. *The Origin of War: The Evolution of a Male-Coalitional Reproductive Strategy*. Groningen: Groningen Origin Press. Dostupné: <http://rint.rechten.rug.nl/rth/dennen/dennen6.htm>.
- van der Dennen, J. M. G. 2005. *Theories of Aggression: Frustration-aggression (F-A) Theory*. Dostupné: <https://www.rug.nl/research/portal/files/2908668/A-FAT.pdf>.
- Denno, D. 1994. „Gender, Crime, and the Criminal Law Defenses“. In: *Journal of Criminal Law and Criminology*, roč. 85, č. 1, s. 80–180. Dostupné: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6808&context=jclc>.

- Densley, J. – Peterson, J. 2016. „Aggression Between Social Groups“. In: Bushman, B. (ed.). *Aggression and Violence: A Social Psychological Perspective*. New York: Routledge, s. 275–289.
- Derrida, J. 1999. *Gramatológia*. Bratislava: Archa.
- Derrida, J. 2002a. *Násilí a metafyzika*. Praha: Filosofia.
- Derrida, J. 2002b. *Síla zákona*. Praha: Oikoymenh.
- Descola, P. 2014. *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Detter, I. 2000. *The Law of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deutsch, H. – Showalter, D. – Forstechen, R. (eds.). 2012. *If the Allies Had Fallen: Sixty Alternate Scenarios of World War II*. New York: Skyhorse.
- Dewey, J. 1916. „Force, Violence and Law“. In: *The New Republic*, 22. ledna, s. 295–296.
- Diamond, J. M. 2004. *Třetí šimpanz: vzestup a pád lidského rodu*. Praha: Paseka.
- Dierksmeier, C. 2011. „Human Identity and Otherness – Learning from Francisco de Vitoria“. In: *SSRN Electronic Journal*. Dostupné: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1935713.
- Dinu, D.-A. 2011. „Husserl’s Concept of Europe“. In: *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, roč. 4, č. 2, s. 89–96. Dostupné: http://webbut.unitbv.ro/bu2011/Series%20IV/BULETIN%20IV/g_12_Dinu.pdf.
- Diderot, D. – d’Alembert, J. B. le R. (eds.). 2009. „Peace [abridged]“. In: *The Encyclopedia of Diderot & d’Alembert*. Ann Arbor: Michigan Publishing. Dostupné: <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0001.315>.
- DiMeglio, R. 2005. „Evolution of the Just War Tradition: Defining Just Post Bellum“. In: *Military Law Review*, roč. 186, s. 116–163.
- Díaz, B. 2017. „Just War against Infidels? Similar Answers from Central Europe and Western Europe“. In: *Studia Philosophiae Christianae*, roč. 53, č. 3, s. 55–75.
- Dodd, J. 2009. *Violence and Phenomenology*. New York: Routledge.
- Dodge, K. A. – Coie, J. D. 1987. „Social-information-processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children’s Peer Groups“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 53, s. 1146–1158.
- Dodge, K. A. 1991. „The Structure and Function of Proactive and Reactive Aggression“. In: Pepler, D. J. – Rubin, K. H. (eds.). *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale: Erlbaum, s. 201–218.
- Dolan, Ch. 2005. *In War We Trust: The Bush Doctrine and the Pursuit of Just War*. Burlington: Ashgate.
- Dollard, J. – Miller, N. – Doob, L. – Mowrer, O. – Sears, R. 1939. *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Domingo, R. – Minnucci, G. 2020. „Alberico Gentili and the Secularization of the Law of Nations“. In: Witte, J. – Domingo, R. (eds.). *Christianity and Global Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donnelly, J. 2000. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donnelly, J. 2008. „The Ethics of Realism“. In: Reus-Smit, Ch. – Snidal, D. (eds.). *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, s. 150–163.
- Donnerstein, E. – Wilson, D. 1976. „Effects of Noise and Perceived Control on Ongoing and Subsequent Aggressive Behavior“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 34, č. 5, s. 774–781.
- Dower, J. W. 1987. *War without Mercy: Race and Power in the Pacific War*. New York: Random House.
- Dovidio, J. – Gaertner, S. – Validzic, A. – Matoka, K. – Johnson, B. – Frazier, S. 1997. „Extending the Benefits of Recategorization: Evaluations, Self-disclosure and Helping“. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, roč. 33, č. 4, s. 401–420.
- Dovidio, J. – Glick, P. – Rudman, L. (eds.). 2005. *On the Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Doyle, M. 2007. „Sovereignty and Humanitarian Military Intervention. In: Goodin, R. – Pettit, P. – Pogge, T. (eds.). *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Doyle, M. 2009. „A Few Words on Mill, Walzer, and Nonintervention“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 23, č. 4, s. 349–369.
- Doyle, M. 2013. „J. S. Mill on Nonintervention and Intervntion“. In: Recchia, S. – Welsh, J. (eds.). *Just and Unjust Military Intervention: European Thinkers from Vitoria to Mill*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 263–287.

- Doyle, M. 2015. *The Question of Intervention: John Stuart Mill and the Responsibility to Protect*. New Haven: Yale University Press.
- de Dreu, C. – Balliet, D. – Halevy, N. 2014. „Parochial Cooperation in Humans: Forms and Functions of Self-Sacrifice in Intergroup Conflict“. In: Elliot, A. J. (ed.). *Advances in Motivational Science*. Amsterdam: Elsevier, s. 1–47.
- Drolet, J.-F. 2013. „Nietzsche, Kant, the Democratic State, and War“. In: *Review of International Studies*, roč. 39, č. 1, s. 25–47.
- Dromm, K. 2012. *Sexual Harassment: An Introduction to the Conceptual and Ethical Issues*. Peterborough: Broadview Press.
- Drulák, P. 2003. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Drulák, P. 2009. *Metafory studené války: interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál.
- Duffy, M. – Sperry, L. 2012. *Mobbing: Causes, Consequences, and Solutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Dunant, H. 2007. *Vzpomínka na Solferino*. Tišnov: Sursum.
- Dupré, B. 2010. *Filozofie: 50 myšlenek, které musíte znát*. Praha: Slovart.
- Dupré, J. 2006. *Humans and Other Animals*. Oxford: Oxford University Press.
- Durant, W. – Durant, A. 1968. *The Lessons of History*. New York: Simon & Schuster.
- Durham, W. 1992. *Coevolution: Genes, Culture, and Human Diversity*. Stanford: Stanford University Press.
- Durkheim, É. 1973. „The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions“. In: Bellah, R. (ed.). *On Morality and Society: Selected Writings*. Chicago: The University of Chicago Press, s. 149–166.
- Duřpetková, E. 2011. *Morální aspekty zahraniční politiky USA za vlády George W. Bushe optikou teorie spravedlivé války*. Rigorózní práce. Brno: FSS MU. Dostupné: <https://is.muni.cz/th/z8are/durpektova-rigorozni-prace.PDF>.
- Duřpetková, E. 2012. „Teorie spravedlivé války ve světle nových výzev po konci studené války“. In: Pospíšil, I. – Kříž, Z. *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Brno: MUNIPress, s. 39–85.
- Dussel, E. 1995. *The Invention of the Americas: Eclipse of "The Other" and the Myth of Modernity*. New York: Continuum.
- Dust, P. 1987. *Three Renaissance Pacifists: Essays in the Theories of Erasmus, More, and Vives*. New York: Peter Lang.
- Dyer, G. 2006. *War: The Lethal Custom*. New York: Basic Books.
- Eagleton, C. 1933. „The Attempt to Define War“. In: *International Conciliation*, č. 291, s. 237–287.
- Eagleton, T. 2001. *Idea kultury*. Brno: Host.
- Eagly, A. – Steffen, V. 1984. „Gender Stereotypes Stem From the Distribution of Women and Men Into Social Roles“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 46, č. 4, s. 735–754. Dostupné: <http://gribouts.free.fr/psycho/menace%20du%20st%E9r%E9o/eagly-roles%20sociaux.pdf>.
- Eagly, A. – Steffen, V. 1986. „Gender and Aggressive Behavior: A Meta-Analytic Review of the Social Psychological Literature“. In: *Psychological Bulletin*, roč. 100, č. 3, s. 309–330.
- Eagly, A. 1987. *Sex Differences in Social Behavior: A Social-Role Interpretation*. Hillsdale: Erlbaum.
- Eagly, A. – Wood, W. – Diekmann, A. 2000. „Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal“. In: Eckes, T. – Trautner, H. (eds.). *The Developmental Social Psychology of Gender*. Mahwah: Lawrence Erlbaum, s. 123–174.
- Eagly, A. – Wood, W. 2016. „Social Role Theory of Sex Differences“. In: Naples, N. (ed.). *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 1–3.
- Eberwein, W.-D. – Chojnacki, S. 2001. *Scientific Necessity and Political Utility. A Comparison of Data on Violent Conflicts – Working Paper*. Berlin: Internationale Politik. Dostupné: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49845/1/339880880.pdf>.
- Eck, K. 2005. *A Beginner's Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset – UCDP Papers No. 1*. Dostupné: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/882EE239B360C396852571F400562FE3-uppsala_conflictdata_Dec2005.pdf.
- Eckert, A. 2014. „Private Military Companies and the Reasonable Chance of Success“. In: Gentry, C. – Eckert, A. (eds.). *The Future of Just War: New Critical Essays*. Athens: University of Georgia Press, s. 62–78.

- Eckstrand, Ch. – Yates, N. (eds.). 2011. *Philosophy and the Return of Violence*. New York: Continuum International.
- Edelmayer, F. 2011. „The „Leyenda Negra“ and the Circulation of Anti-Catholic and Anti-Spanish Prejudices“. In: *European History Online*. Dostupné: <https://d-nb.info/1031895760/34>.
- Eggleston, B. – Miller, D. (eds.). 2014. *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehrenreich, B. 1997. *Blood Rites: Origins and History of the Passions of War*. New York: Metropolitan Books.
- Ehrlich, L. 1955. *Polski wykład prawa wojny XV wieku. Kazanie Stanisława ze Skarbimierza De bellis iustis*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Ehrlich, L. 1963. *Rektor Paweł Włodkowiec; rzecznik obrony przeciw Krzyżakom*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ehrlich, L. 1968. *Pisma Wybrane Pawła Włodkowica, 1. díl*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Ehrlich, L. 2018. *Paweł Włodkowiec i Stanisław ze Skarbimierza*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Eibl-Eibesfeldt, I. 1979. *The Biology of Peace and War: Men, Animals and Aggression*. New York: Viking Press.
- Eibl-Eibesfeldt, I. 1996. *Love and Hate: A Natural History of Behavior Patterns*. New York: de Gruyter.
- Eilstrup-Sangiovanni, M. – Verdier, D. 2005. „European Integration as a Solution to War“. In: *European Journal of International Relations*, roč. 11, č. 1, s. 99–135. Dostupné: <https://polisci.osu.edu/sites/polisci.osu.edu/files/European%20integration%20as%20a%20solution%20to%20war.pdf>.
- Eisenegger, C. et al. 2010. „Prejudice and Truth about the Effect of Testosterone on Human Bargaining Behaviour“. In: *Nature*, 463, s. 356–359.
- Elders, F. – Foucault, M. – Chomsky, N. 2005. *Člověk, moc a spravedlnost*. Praha: Intu.
- Elias, N. 2006. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie, 1. díl*. Praha: Argo.
- Elias, N. 2007. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie, 2. díl*. Praha: Argo.
- Elshtain, J. B. – Tobias, S. (eds.). 1990. *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Theory*. Savage: Rowman & Littlefield.
- Elshtain, J. B. 1992. „Epilogue: Continuing Implications of the Just War Tradition“. In: Elshtain, J. B. (ed.). *Just War Theory*. Oxford: Blackwell, s. 323–333.
- Elshtain, J. B. 1995. *Women and War*. Chicago: Chicago University Press.
- Elshtain, J. B. 2003. *Just War Against Terror: The Burden of American Power in a Violent War*. New York: Basic Books.
- Encyklopedie Diderot (T-Ž). 1999. *Heslo „válka“*. Praha: Diderot.
- Engels, F. 1952. *Anti-Dühring: pana Evžena Dühringa převrat vědy*. Praha: Svoboda.
- Engels, F. 1967. „Úloha násilí v dějinách“. In: Marx, K. – Engels, F. *Spisy 21*. Praha: Svoboda, s. 435–492.
- Englander, E. 2002. *Understanding Violence*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Ensari, N. – Miller, N. 2001. „Decategorization and the Reduction of Bias in the Crossed Categorization Paradigm“. In: *European Journal of Social Psychology*, roč. 31, č. 2, s. 193–216.
- Ensari, N. – Miller, N. 2002. „The Out-Group Must Not Be So Bad After All: The Effects of Disclosure, Typicality, and Salience on Intergroup Bias“. In: *Journal of Personality and Social Psychology* roč., 83, č. 2, s. 313–329.
- Erasmus, D. 1958. „Žalozpěv míru“. In: Erasmus, D. *Humanismi et pacis pradeicator/Hlasatel humanistických a mírových myšlenek*. Praha: SPN, s. 57–85.
- Erasmus, D. 1985. „Rukovjeť křesťanského rytíře“. In: Svatoš, M. – Svatoš, M. (eds.). *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha: Vyšehrad, s. 271–295.
- Erasmus, D. 1989. *Opera Omnia I-6 (De copia verborum et rerum)*. Amsterdam: North Holland.
- Erasmus, D. 2009. *O výchově křesťanského vladaře*. Praha: Občanský institut.
- Erasmus, D. 2012. *Against War*. Auckland: Floating Press.
- Erasmus, D. 2018. *Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28*. Praha: Academia.
- Erbschloe, M. 2017. *Social Media Warfare: Equal Weapons for All*. Boca Raton: CRC Press.

- Erikson, E. H. 1966. „The Concept of Identity in Race Relations: Notes and Queries“. In: *Daedalus*, roč. 95, č. 1, s. 145–171.
- Erikson, E. H. 1985. „Pseudospeciation in the Nuclear Age“. In: *Political Psychology*, roč. 6, č. 2, s. 213–217.
- Esses, V. – Jackson, L. – Armstrong, T. 1998. „Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict“. In: *Journal of Social Issues*, roč. 54, č. 4, s. 699–724.
- Eurípídés. 1978. *Trójanky a jiné tragédie*. Praha: Svoboda.
- Evans, M. (ed.). 2005. *Just War Theory: A Reappraisal*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, M. 2012. *Algeria: France's Undeclared War*. Oxford: Oxford University Press.
- Fabre, C. 2008. „Cosmopolitanism, Just War Theory and Legitimate Authority“. In: *International Affairs*, roč. 84, č. 5, s. 963–976. Dostupné: <http://users.ox.ac.uk/~linc2817/Fabre%20Cosmopolitanism%20Just%20War%20Theory%20and%20Legitimate%20Authority.pdf>.
- Fabre, C. 2012. *Cosmopolitan War*. Oxford: Oxford University Press.
- Fanon, F. 2012. *Černá kůže, bílé masky*. Praha: tranzit.cz
- Fanon, F. 2014. *Psaní této země*. Praha: tranzit.cz.
- Farmer, P. 1996. „On Suffering and Structural Violence: A View from Below“. In: *Daedalus*, roč. 125, č. 1, s. 261–283.
- Farmer P. 2004. „An Anthropology of Structural Violence“. In: *Current Anthropology*, roč. 45, č. 3, s. 305–317.
- Farmer, P. 2005. *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. Berkeley: University of California Press.
- Farrel, M. 2013. *Modern Just War Theory: A Guide to Research*. Lanham: Scarecrow Press.
- Feresin, E. 2009. „Lighter Sentence for Murderer with 'Bad Genes'“. In: *Nature*. Dostupné: <http://www.nature.com/news/2009/091030/full/news.2009.1050.html>.
- Ferguson, J. 1977. *War and Peace in the World's Religions*. London: Sheldon Press.
- Ferguson, N. 2006a. *The War of the World: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*. New York: Penguin Books.
- Ferguson, N. (ed.). 2011. *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. London: Penguin Books.
- Ferguson, R. B. 1984. *Warfare, Culture, and Environment*. Academic Press.
- Ferguson, R. B. 1989. „Do Yanomamo Killers Have More Kids?“. In: *American Anthropologist*, roč. 16, č. 3, s. 564–565.
- Ferguson, R. B. 1995. *Yanomami Warfare: A Political History*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Ferguson, R. B. 2001. „Materialist, Cultural and Biological Theories on Why Yanomami Make War“. In: *Anthropological Theory*, roč. 1, č. 1, s. 99–116.
- Ferguson, R. B. 2003. „The Birth of War“. In: *Natural History*, July/August, s. 28–35. Dostupné: www.naturalhistorymag.com/htmlsite/0703/0703_feature.html.
- Ferguson, R. B. 2006b. „Archaeology, Cultural Anthropology, and the Origins and Intensifications of War“. In: Arkush, E. – Allen, A. (eds.). *The Archaeology of Warfare: Prehistories of Raiding and Conquest*. Gainesville: University Press of Florida, s. 469–523.
- Ferguson, R. B. 2009. „Ten Points on War“. In: Waterston, A. (ed.). *An Anthorpolgy of War: Views from the Frontline*. New York: Beghahn Books, s. 32–49.
- Ferguson, R. B. 2011. „Born To Live: Challenging Killer Myths“. In: Sussman, R. – Cloninger, R. (eds.). *Origins of Altruism and Cooperation*. New York: Springer, s. 249–270. Dostupné: https://www.researchgate.net/profile/R_Brian_Ferguson/publication/225964347_Born_to_Live_Challenging_Killer_Myths/links/004635318d195ad011000000/Born-to-Live-Challenging-Killer-Myths.pdf.
- Ferguson, R. B. 2013a. „Pinker's List: Exaggerating Prehistoric War Mortality“. In: Fry, D. (ed.). *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. Oxford: Oxford University Press, s. 113–131. Dostupné: https://www.academia.edu/3816994/Pinkers_List_Exaggerating_Prehistoric_War_Mortality.

- Ferguson, R. B. 2013b. „The Prehistory of War and Peace in Europe and the Near East“. In: Fry, D. (ed.). *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. Oxford: Oxford University Press, s. 191–240.
- Ferguson, R. B. „Why We Fight“. In: *Scientific American*, roč. 319, č. 3, s. 76–81. Dostupné: <https://www.scientificamerican.com/article/war-is-not-part-of-human-nature/>.
- Fernandes, J. M. 2014. „Luis de Molina: On War“. In: Aichele, A. – Kaufman, M. (eds.). *A Companion to Luis de Molina*. Leiden: Brill, s. 227–255.
- Fernández, J. 1973. „Erasmus on the Just War“. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 34, č. 2, s. 209–226.
- Ferrill, A. 1997. *The Origins Of War: From The Stone Age To Alexander The Great*. Boulder: Westview Press.
- Ferro, M. 2006. *Dějiny Francie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Festinger, L. – Carlsmith, J. 1959. „Cognitive Consequences of Forced Compliance“. In: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, roč. 58, č. 2, s. 203–210.
- Fiala, A. 2018a. „Pacifism“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/entries/pacifism/>.
- Fiala, A. (ed.). 2018b. *The Routledge Handbook of Pacifism and Nonviolence*. New York: Routledge.
- Figueredo, A. – Gladden, P. – Hohman, Z. 2011. „The Evolutionary Psychology of Criminal Behaviour“. In: Roberts, S. (ed.). *Applied Evolutionary Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Filip, J. – Svatoň, J. 2011. *Státověda*. Praha: Wolters Kluwer.
- Filipec J. (ed.). 2009. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- Finlay, C. 2010. „Legitimacy and Non-State Political Violence“. In: *Journal of Political Philosophy*, roč. 18, č. 3, s. 287–312.
- Finney, P. (ed.). 1997. *The Origins of The Second World War: A Reader*. London: Bloomsbury.
- Fisher, D. – Biggar, N. 2011. „Was Iraq an Unjust War? A Debate on the Iraq War and Reflections on Libya“. In: *International Affairs*, roč. 87, č. 3, s. 687–707. Dostupné: https://www.jstor.org/stable/20869720?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Fiskesjö, M. 2011. „The Animal Other: China's Barbarians and Their Renaming in the Twentieth Century“. In: *Social Text*, roč. 29, č. 4, s. 57–79.
- Fleck, D. (ed.). 2014. *The Handbook of International Humanitarian Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Flegr, J. 2007. *Úvod do evoluční biologie*. Praha: Academia.
- Fleming, Ch. 2004. *René Girard: Violence and Mimesis*. Cambridge: Polity Press.
- Fleming, M. 2011. „Sartre on Violence: Not So Ambivalent?“. In: *Sartre Studies International*, roč. 17, č. 1, s. 20–40.
- Fletcher, G. – Ohlin, J. 2008. *Defending Humanity: When Force is Justified and Why*. New York: Oxford University Press.
- Flower, S. 2011. *No Phoney War*. Stroud: Amberly.
- Flusberg, S. – Matlock, T – Thobideau, P. 2018. „War Metaphors in Public Discourse“ In: *Metaphor and Symbol*, roč. 33, č. 1, s. 1–18.
- Forcehimes, A. – Semrau, L. 2019. *Thinking Through Utilitarianism: A Guide to Contemporary Arguments*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Ford, B. 2013. „Jus ad vim and the Just Use of Lethal Force-Short-of-War“. In: Allhoff, F. – Evans, N. – Henschke, A. (eds.). *Routledge Handbook of Ethics and War*. Abingdon: Routledge, s. 63–75.
- Fordham University Medieval Sourcebook. 2020. *Tenth Ecumenical Council: Lateran II 1139*. Dostupné: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran2.asp>.
- Forell, G. 1945. „Luther and the War against the Turks“. In: *Church History*, roč. 14, č. 4, s. 256–271. Dostupné: <http://www.ctsfw.net/media/pdfs/ForellLutherWarTurks.pdf>.
- Forge, J. 2009. „Proportionality, Just War Theory and Weapons Innovation“. In: *Science and Engineering Ethics*, roč. 15, č. 1, s. 25–38.
- Forge, J. 2017. *The Morality of Weapons Design and Development: Emerging Research and Opportunities*. Hershey: ICI GLOBAL.

- Forsyth, D. 2018. *Group Dynamics*. Boston: Cengage Learning.
- Forsythe, D. 2005. *The Humanitarians: The International Committee of the Red Cross*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fotion, N. – Coppeters, B. 2003. „Likelihood of Success“. In: Coppeters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 101–124.
- Fotion, N. 2003. „Proportionality“. In: Coppeters, B. – Fotion, N. (eds.). *Moral Constraints on War: Principles and Cases*. New York: Lexington Books, s. 125–138.
- Fotion, N. 2007. *War and Ethics: A New Just War Theory*. New York: Continuum.
- Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I: vůle k věděni*. Praha: Herrman a synové.
- Foucault, M. 2001. *Power*. New York: The New Press.
- Foucault, M. 2005. *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofia.
- Fraga, S. 2016. „Methodological and Ethical Challenges in Violence Research“. In: *Porto Biomedical Journal*, roč. 1, č. 2, s. 77–80. Dostupné: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444866416300071#>.
- France, J. *Western Warfare in the Age of Crusades. 1000–1300*. London: UCL Press.
- Fredrickson, G. 2003. *Rasismus: stručná historie*. Praha: BB art.
- Freud, S. 1998. „Proč válka?“. In: *Sebrané spisy (1932-1939)*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 15–26.
- Freud, S. 1999. „Já a ono“. In: *Sebrané spisy (1920-1924)*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 189–230.
- Freud, S. 2002. „Aktuální poznámky o válce a smrti“. In: *Sebrané spisy (1913-1917)*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 277–302.
- Freud, S. 2007. „Pocit stísněnosti v kultuře“. In: *Sebrané spisy (1925-1931)*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 329–393.
- Friede, J. – Keen, B. (ed.). 2008. *Bartolomé de Las Casas in History. Toward an Understanding of the Man and His Work*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Friedrich, W. 2014. *War Against War*. Nottingham: Spokesman.
- Fromm, E. 1967. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda.
- Fromm, E. 2007. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Aurora.
- Frowe, H. – Lang, G. (eds.). 2014. *How We Fight*. New York: Oxford University Press.
- Frowe, H. 2014. *Defensive Killing*. Oxford: Oxford University Press.
- Frowe, H. 2015. *The Ethics of War and Peace: An Introduction*. London: Routledge.
- Frowe, H. 2017. „Collectivism and Reductivism in the Ethics of War“. In: Lippert-Rasmussen, K. – Brownlee, K. – Coady, D. (eds.). *A Companion to Applied Philosophy*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 342–356.
- Fry, D. – Söderberg, P. 2013. „Lethal Aggression in Mobile Forager Bands and Implications for the Origins of War“. In: *Science*, roč. 341, č. 6143, s. 270–273.
- Fry, D. 2006. *The Human Potential for Peace: An Anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence*. New York: Oxford University Press.
- Fry, D. 2007. *Beyond War: The Human Potential for Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Fry, D. (ed.). 2013. *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. Oxford: Oxford University Press.
- Fuentes, A. 2014. „Dump Nature/Nurture Why do we Always Blame either Nature or Nurture for What We Do?“. In: *Psychology Today*. Dostupné: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/busting-myths-about-human-nature/201410/dump-naturenurture>.
- Fujita, H. 2012. „Anarchy and Analogy: The Violence of Language in Bergson and Sorel“. In: Lefebvre, A. – White, M. (eds.). *Bergson, Politics, and Religion*. Durham: Duke University Press, s. 126–143.
- Fukuyama, F. 1989. „The End of History“. In: *The National Interest*, roč. 5, č. 16, s. 3–18.
- Gaddis, J. L. „The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System“. In: *International Security*, roč. 10, č. 4, s. 99–142 <https://www.jstor.org/stable/pdf/2538951.pdf>.
- Gaertner S. – Dovidio, J. 2000. *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Psychology Press.

- Gaertner, S. – Mann, J. – Murrell, A. – Dovidio, J. 1989. „Reducing Intergroup Bias: The Benefits of Recategorization“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 57, s. 239–249.
- Galliott, J. ed. 2019. *Force Short of War in Modern Conflict: Jus Ad Vim*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Galston, W. 2002. „The Perils of Preemptive War“. In: *Philosophy and Public Policy Quarterly*, roč. 22, č. 4. Dostupné: <http://ojs2.gmu.edu/PPPQ/article/view/387>.
- Galton, F. 1874. „On Men of Science, Their Nature and Their Nurture“. In: *Proceedings of the Royal Institution of Great Britain*, č. 7, s. 227–236.
- Galton, F. 1878. „Composite Portraits“. In: *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, roč. 8, s. 132–142. Dostupné: <http://www.galton.org/essays/1870-1879/galton-1879-jaigi-composite-portraits.pdf>.
- Galtung, J. 1964. „An Editorial: What is Peace Research?“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 1, č. 1, s. 1–4.
- Galtung, J. 1969. „Violence, Peace, and Peace Research“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 6, č. 3, s. 167–191. Dostupné: http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf.
- Galtung, J. 1971. „A Structural Theory of Imperialism“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 8, č. 2, s. 81–117.
- Galtung, J. 1990. „Cultural Violence“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 27, č. 3, s. 291–305. Dostupné: <https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf>.
- Galtung, J. 1996. *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. Oslo: PRIO.
- Galtung, J. 2003. „What is a Culture of Peace and What are the Obstacles?“. In: *TRANSCEND: A Peace and Development Network*. Dostupné: <https://www.transcend.org/files/article68.html>.
- Galtung, J. 2010. „Peace, Negative and Positive“. In: Young, N. (ed.). *The Oxford International Encyclopedia of Peace*, 3. dil. Oxford: Oxford University Press.
- Garbarino, J. – deLara, E. 2003. *And Words Can Hurt Forever: How to Protect Adolescents from Bullying, Harassment, and Emotional Violence*. New York: Free Press.
- Garlan, Y. 1976. *War in the Ancient World: A Social History*. London: Chatto and Windus.
- Garver, N. 2009. „What Violence Is“. In: Bufacchi, V. (ed.). *Violence: A Philosophical Anthology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 170–184.
- Gasché, R. 2009. *Europe, or the Infinite Task: A Study of a Philosophical Concept*. Stanford: Stanford University Press.
- Gat, A. 2008. *War in Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Gates, B. 2012. „Learning from a Less Violent Present“. In: *The Blog of Bill Gates*, 18. června. Dostupné: <https://www.gatesnotes.com/Books/The-Better-Angels-of-Our-Nature>.
- Geen, R. G. – McCown, J. 1984. „Effects of Noise and Attack on Aggression and Physiological Arousal“. In: *Motivation and Emotion*, roč. 8, č. 3, s. 231–241.
- Geen, R. G. 1995. „Violence“. In: Manstead, A. S. R. – Hewstone, M. (eds). *Blackwell Dictionary of Social Psychology*. Oxford: Blackwell.
- Geertz, C. 2000. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: SLON.
- Gellately, R. – Kiernan, B. (eds.). 2010. *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gelles, R. 2007. „Family violence“. In: Flannery, D. J. – Vazsonyi, A. T. – Waldman, I. D. (eds). *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. New York: Cambridge University Press, s. 403–417.
- Geneva Declaration on Armed Violence and Development. 2011. *Global Burden of Armed Violence*. Dostupné: http://www.genevadeclaration.org/fileadmin/docs/GBAV2/GBAV2011_CH2.pdf.
- Gentili, A. 1933. *De Iure Belli*. (Phillipson, C. ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Gentry, C. 2014. „Epistemic Bias: Legitimate Authority and Politically Violent Nonstate Actors“. In: Gentry, C. – Eckert, A. (eds.). *The Future of Just War: New Critical Essays*. Athens: University of Georgia Press, s. 17–29.
- Geras, N. 2016. *Marx and Human Nature*. New York: Verso.
- Gertz, N. 2008. „The Wretched of the Occupation: Sartre, Fanon, and the Experience of Violence“. In: *Social Science Research Network*. Dostupné: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1088250.

- Ghiglieri, M. 2000. *The Dark Side of Man: Tracing the Origins of Male Violence*. Basic Books.
- Gibson, Ch. 1971. *The Black Legend: Anti-Spanish Attitudes in the Old World and the New*. New York: Alfred A. Knopf.
- Gibson, M. 2002. *Born to Crime: Cesare Lombroso and the Origin of Biological Criminology*. Westport: Praeger.
- Gil-White, A. J. 2001. „Are Ethnic Groups Biological "Species" to the Human Brain? Essentialism in Out Cognition of Some Social Categories“. In: *Current Anthropology*, roč. 42, č. 4, s. 515–553.
- Gilcher-Holtey, I. 2008. „France“. In: Klimke, M. – Scharloth, J. (eds.). *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977*. New York: Palgrave Macmillan, s. 111–124.
- Gill, M. L. – Fisher, B. – Bowie, V. (eds.). 2015. *Violence at Work: Causes, Patterns and Prevention*. London: Routledge.
- Gilovich, T. – Keltner, D. – Chen, S. – Nisbett, R. 2018. *Social Psychology*. New York: W. W. Norton.
- Girard, R. 1997. *Obětní beránek*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Girard, R. 2005. *Violence and the Sacred*. London: Continuum.
- Girard, R. 2009. *Battling to the End: Conversations with Benoit Chantre*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Gittings, J. 2012. *The Glorious Art of Peace from the Iliad to Iraq*. Oxford: Oxford University Press.
- Glick, R. – Taylor, A. 2005. „Collateral Damage: Trade Disruption and the Economic Impact of War“. In: *FRBSF Working Paper*, s. 1–52. Dostupné: <https://www.frbsf.org/economic-research/files/wp05-11bk.pdf>.
- Glock, H.-J. 2012. „The Anthropological Difference: What Can Philosophers Do To Identify the Differences Between Human and Non-human Animals?“. In: *Royal Institute of Philosophy Supplements*, roč. 70, s. 105–131.
- Glover, J. 2001. *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press.
- de Gobineau, Arthur. 1942. *O nerovnosti lidských plemen*. Praha: Orbis.
- Goff, P. – Eberhardt, J. – Williams, M. – Jackson, M. 2008. „Not yet Human: Implicit Knowledge, Historical Dehumanization, and Contemporary Consequences“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 94, s. 292–306. Dostupné: <https://web.stanford.edu/~eberhard/downloads/2008-NotYetHuman.pdf>.
- Goldhaber, D. 2012. *The Nature–Nurture Debates: Bridging the Gap*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, A. 2002. *The Psychology of Group Aggression*. Chichester: John Wiley.
- Goldstein, J. 2003. „War and Economic History“. In: Mokyr, J. (ed.) *The Oxford Encyclopedia of Economic History*. New York: Oxford University Press.
- Goldstein, J. 2003. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, J. 2011. *Winning the War on War: The Surprising Decline in Armed Conflict Worldwide*. New York: Dutton.
- Goldsworthy, A. 2016. *Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World*. New Haven: Yale University Press.
- Golomb, J. – Wistrich, R. (eds.). 2002. *Nietzsche, Godfather of Fascism?: On the Uses and Abuses of a Philosophy*. Princeton: Princeton University Press.
- Gondek, H.-D. 2006. „Právo, spravedlnost a rekonstrukce“. In: *Lidé města*, roč. 8, č. 2. Dostupné: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-666.html>.
- Gordon, D. 2017. *Apartheid in South Africa: A Brief History with Documents*. Boston: Bedford/St Martin's.
- Gordon, J. 2012. *Invisible War: The United States and the Iraq Sanctions*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gottfredson, G. – Gottfredson, D. 2018. „School Violence“. In: Flannery, D. J. – Vazsonyi, A. T. – Waldman, I. D. (eds). *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. New York: Cambridge University Press, s. 557–574.
- Gourevitch, P. 1998. *We Wish to Inform you that Tomorrow We Will be Killed with Our Families: Stories from Rwanda*. New York: Picador.
- Gould, S. J. 1997. *Jak neměřit člověka: pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Górski, K. 1964. *Z dziejów walki o pokój i sprawiedliwość międzynarodową. Ostatnie słowo Pawła Włodkowica o Zakonie krzyżackim*. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Graf, S. – Hřebíčková, M. – Petráňová, M. – Leix, A. 2015. *Češi a jejich sousedé: meziskupinové postoje a kontakt ve střední Evropě*. Praha: Academia.
- Gratian. 1879. *Decretum Magistri Gratiani Corpus Iuris Canonici*. Friedberg, E. (ed.). Lipsko: Bernhard Tauchnitz.
- Grauer, A. – Buikstra, J. 2019. „Themes in Paleopathology“. In: Buikstra, J. (ed.). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. London: Academic Press, s. 21–33.
- Gravholt, C. 2013. „Sex Chromosome Abnormalities“. In: Pyeritz, R. – Rimoin, D. – Korf, B. (eds.). *Emery and Rimoin's Principles and Practice of Medical Genetics*. San Diego: Elsevier Academic Press, s. 1180–1211.
- Gray, J. 2015. „Steven Pinker is Wrong about Violence and War“. In: *The Guardian*, 13. března. Dostupné: <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/13/john-gray-steven-pinker-wrong-violence-war-declining>.
- Gray, J. G. 1998. *The Warriors: Reflections on Men in Battle*. Lincoln: Bison Books.
- Greene, J. 2003. „From Neural "Is" to Moral "Ought": What are the Moral Implications of Neuroscientific Moral Psychology?“. In: *Nature Reviews Neuroscience*, roč. 4, č. 10 s. 846–849.
- Greene, J. 2013. *Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them*. London: Penguin Books.
- Greenwald, A. – McGhee, D. – Schwartz, J. 1998. „Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 74, č. 6, s. 1464–1480.
- Greenwald, A. – Pettigrew, T. 2014. „With Malice toward None and Charity for Some: Ingroup Favoritism Enables Discrimination“. In: *American Psychologist*, roč. 69, č. 7, s. 669–684. Dostupné: <https://faculty.washington.edu/agg/pdf/Greenwald&Pettigrew.MaliceTowardNone.AP.2014.pdf>.
- Grewe, W. 2000. *The Epochs of International Law*. Berlin: de Gruyter.
- Grimaldi, N. 2013. *Nelidskost*. Praha: Academia.
- Grossman, D. – Christensen, L. 2017. *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Cork: BookBaby.
- Grossman, D. 1995. *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Boston: Little, Brown and Co.
- Grotius, H. 2004. *The Free Sea*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Grotius, H. 2005. *The Rights of War and Peace*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Grotius, H. 2006. *Commentary on the Law of Prize and Booty*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Grotius, H. 2014. „Prolegomena ke Třem knihám o právu válečném a mírovém“. In: *Filosofický časopis*, roč. 62, č. 4, s. 483–499.
- Groves, Ch. – Anderson, C. 2019. „Human Aggression“. In: Braddick, O. (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. Dostupné: <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-270#acrefore-9780190236557-e-270-div1-2>.
- Grůza, D. 2007. „Spravedlivá válka (bellum iustum)“. In: *E-polis.cz*. Dostupné: <http://www.e-polis.cz/clanek/spravedлива-valka-bellum-iustum.html>.
- Guliane, J. – Zammit, J. 2004. *The Origins of War: Violence in Prehistory*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Gupta, A. 2015. „Definitions“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/definitions/>.
- Gusterson, H. 2017. *Drone – Remote Control Warfare*. London: MIT Press.
- Gutiérrez, G. 1988. *A Theology of Liberation: History, Politics, and Salvation*. Maryknoll: Orbis Books.
- Gutman, I. 1998. *Resistance: The Warsaw Ghetto Uprising*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Gutmann, M. 1989. „The Origins of the Thirty Years' War“. In: Rotberg, R. – Rabb, T. (eds.). 1989. *The Origins and Prevention of Major Wars*. New York: Cambridge University Press, s. 177–198.
- Guzzini, S. 2004. *Realismus v mezinárodních vztazích a mezinárodní politické ekonomii*. Brno: Barrister & Principal.
- Haagské úmluvy v systému mezinárodního humanitárního práva – I. 1992. Praha: Federální ministerstvo obrany.
- Haagské úmluvy v systému mezinárodního humanitárního práva – II. 1993. Praha: Federální ministerstvo obrany.

- Haas, J. 1990. *The Anthropology of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haas, J. 2004. „The Origins of War and Ethnic Violence“. In: Carman, J. – Harding, A. (eds.). *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives*. Stroud: Sutton Publishing Limited, s. 11–24.
- Habermas, J. 2003. *Budoucnost lidské přirozenosti: na cestě k liberální eugenice?*. Praha: Filosofia.
- Haessly, J. 2010. „Tourism and a Culture of Peace“. In: Moufakkir, O. – Kelly, I. (eds.). *Tourism, Progress, and Peace*. Wallingford: CABI, s. 1–16.
- Haidt, J. 2013. *Morálka lidské mysli: proč lidstvo rozděluje politika a náboženství?* Praha: dybbuk.
- Halevy, N. – Weisel, O. – Bornstein, G. 2012. „In-group Love and Out-Group Hate in Repeated Interaction between Groups“. In: *Journal of Behavioral Decision Making*, roč. 25, č. 2, s. 188–195.
- Halík, T. 2007. *Vzdáleným nablízku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hall, A. R. 2002. *Philosophers at War: The Quarrel between Newton and Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamburg Institute for Social Research. 1999. *The German Army and Genocide: Crimes Against War Prisoners, Jews, and Other Civilians, 1939–1944*. New York: The New Press.
- Hamby, S. 2017. „On Defining Violence, and Why it Matters“. In: *Psychology of Violence*, roč. 7, č. 2, s. 167–180.
- Hamilton, W. 1964. „The Genetical Evolution of Social Behaviour – I, II“. In: *Journal of Theoretical Biology*, roč. 7, č. 1, s. 1–52.
- Hamilton, E. J. 1977. „The Role of War in Modern Inflation“. In: *The Journal of Economic History*, roč. 37, č. 1, s. 13–19.
- Hamilton, R. 2012. *Military Quotations: Stirring Words of War and Peace*. Chichester: Summersdale.
- Hammerschlag, S. 2019. „Levinas's Prison Notebooks“. In: Morgan, M. (ed.). *The Oxford Handbook of Levinas*. Oxford: Oxford University Press, s. 21–34.
- Hanke Jarošová, S. 2015. „Mravní totožnost křesťana ve světle postoje k státem organizovanému násilí. Teorie spravedlivé války a praxe křesťanského pacifismu jako projevy dvou vzájemně nepřevoditelných etických přístupů“. In: *Studia Theologica*, roč. 17, č. 1, s. 152–173. Dostupné: <https://www.studiatheologica.eu/pdfs/sth/2015/01/08.pdf>.
- Hanke, L. 1994. *All Mankind is One. A Study of the Disputation Between Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda in 1550 on the Intellectual and Religious Capacity of the American Indians*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Hanke, L. 2002. *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*. Dallas: Southern Methodist University Press.
- Hanke, L. 2011. *Aristotle And The American Indians: A Study In Race Prejudice In The Modern World*. New York: Literary Licensing.
- Hanke, L. 2015. *Bartolomé de las Casas: An Interpretation of His Life and Writings*. The Hague: M. Nijhoff.
- Hanson, V. D. 1989. *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*. New York: Alfred. A. Knopf.
- Harbour, F. 2011. „Reasonable Probability of Success as a Moral Criterion in the Western Just War Tradition“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 10, č. 3, s. 230–241.
- Hare, R. M. 1963. *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- Hare, R. M. 1977. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Hardin, J. – Numbers, R. – Binzeley, R. (eds.). 2018. *The Warfare between Science and Religion: The Idea That Wouldn't Die*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- Harding, K. 2015. *Asking For It: The Alarming Rise of Rape Culture-and What We Can Do About It*. Boston: Da Capo Press.
- Harnack, A. 1980. *Militia Christi. The Christian Religion and the Military in the First Three Centuries*. Philadelphia: Fortress Press.
- Harrington, A. 2003. „War and William Shakespeare“. In: *Dissent*, roč. 50.4, s. 89–91.
- Harris, R. A. 1995. *The Linguistics Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- Harris, W. 1985. *War And Imperialism in Republican Rome: 327-70 B.C.* Oxford: Clarendon Press.

- Haslam, N. 2006. „Dehumanization: An Integrative Review“. In: *Personality and Social Psychology Review*, roč. 10, č. 3, s. 252–264.
- Haslam, N. – Bastian, B. – Laham, S. – Loughnan, S. 2011. „Humanness, Dehumanization, and Moral Psychology“. In: Shaver, P. – Mikulincer, M. (eds.). *The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good and Evil*. Washington: American Psychological Association, s. 203–218. Dostupné: <https://www2.psy.uq.edu.au/~uqbbast1/Haslam%20et%20al.,%20Dehumanization%20and%20Morality%20Chapter.pdf>.
- Haslam, N. – Loughnan, S. 2013. „Dehumanization and Infrahumanization“. In: *Annual Review of Psychology*, roč. 65, s. 399–423.
- Haslam N. – Stratemeyer, M. 2016. „Recent Research on Dehumanization“. In: *Current Opinion in Psychology*, roč. 11, s. 25–29.
- Hassell, T. 2011. „Pacifism“. In: Chatterjee, D. (ed.). *Encyclopedia of Global Justice*, 2. díl. Dordrecht: Springer, s. 803–805.
- Hašek, J. 1983. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: Československý spisovatel.
- Hathaway, O. – Shapiro, J. 2017. *The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World*. New York: Simon & Schuster.
- Haupt, H.-G. 2015. „History of Violence“. In: Wright, J. (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier.
- Hiller, P. 2017. „Structural Violence and War: Global Inequalities, Resources, and Climate Change“. In: Wiist, W. – White, S. (ed.). *Preventing War and Promoting Peace*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 90–102.
- Hinduja, S. – Patchin, J. 2015. *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Thousand Oaks: Corwin.
- Hirigoyen, M.-F. 2011. *Stalking the Soul: Emotional Abuse and the Erosion of Identity*. New York: Helen Marx Books.
- Havel, V. 1990. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny.
- Havel, V. 1993. „Odhalení pomníku T. G. Masaryka“. In: *Spisy 7 (1999)*. Praha: Torst, s. 65–70.
- Havel, V. 2002a. „Konference Transformace NATO“. In: *Spisy 8 (2007)*. Praha: Torst, s. 196–208.
- Havel, V. 2002b. *NATO, Europe, and the Security of Democracy: Selected Speeches, Articles, and Interviews 1990–2002*. Dobrovský, L. (ed.). Pardubice: Theo.
- Havel, V. 2007. „Prosím stručně“. In: *Spisy 8 (2007)*. Praha: Torst, s. 301–695.
- Hawk, W. 2013. „Pacifism“. In: LaFollette, G. (ed.). *The International Encyclopedia of Ethics*, 6. díl (met-ple). Malden: Wiley-Blackwell, s. 3771–3782.
- Hawkes, K. 1993. „Why Hunter-Gatherers Work: An Ancient Version of the Problem of Public Goods“. In: *Current Anthropology*, roč. 34, č. 4, s. 341–361.
- Hawking, S. 2014. „Stephen Hawking Warns Artificial Intelligence Could End Mankind“. In: BBC, 2. prosince. Dostupné: <https://www.bbc.com/news/technology-30290540>.
- Hawking, S. 2015. „Musk, Wozniak and Hawking Urge Ban on Warfare AI and Autonomous Weapons. In: *The Guardian*, 27. července. Dostupné: <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/27/musk-wozniak-hawking-ban-ai-autonomous-weapons>.
- Hawkins, M. 2009. *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as a Model and Nature as Threat*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayek, F. A. 1993. *Proč nejsem konzervativcem?* Dostupné zde: <http://www.obcinst.cz/proc-nejsem-konzervativcem/>.
- Haywood, O. G. 1953. „Military Decision and Game Theory“. In: *Journal of the Operations Research Society of America*, roč. 2, č. 4, s. 365–385.
- Head, T. – Landes, R. (eds.). 1992. *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France Around the Year 1000*. Ithaca: Cornell University Press.
- Healey, J. (ed.). 2009. *Violence and Aggression*. Thirroul: Spinney Press.
- Heath, M. 1996. „Erasmus and the Infidel“. In: *Erasmus Studies*, roč. 16, č. 1, s. 19–33.

- Heather, P. 2007. *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford: Oxford University Press.
- Heer, H. – Naumann, K. (eds.). 2009. *War Of Extermination: The German Military in World War II*. New York: Bergham Books.
- Hegel, G. W. F. 1960. *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Hegel, G. W. F. 1992. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia.
- Hegre, H. 2000. „Development and the Liberal Peace: What Does It Take to Be a Trading State?“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 37, č. 1, s. 5–30.
- Heider, D. 2009. *Kdo byl František Suárez? Život a dílo "Vynikajícího doktora"*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma.
- Helbling, J. 2006. „War and Peace in Societies without Central Power: Theories and Perspectives“. In: Otto, T. – Thrane, H. – Vandkilde, H. (eds.). *Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press, s. 113–139. Dostupné: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-318122>.
- Held, V. 2005. „Legitimate Authority in Non-State Groups Using Violence“. In: *Journal of Social Philosophy*, roč. 36, č. 2, s. 175–193.
- Henrich, J. 2015. *The Secret of Our Success: How Culture Is Driving Human Evolution, Domesticating Our Species, and Making Us Smarter*. Princeton: Princeton University Press.
- Hensel, H. (ed.). 2010. *The Prism of Just War: Asian and Western Perspectives on the Legitimate Use of Military Force*. Burlington: Ashgate.
- Heraclides, A. 2016. „Intervention and Non-Intervention in Classical International Political Theory: Immanuel Kant and J. S. Mill“. In: *International Journal of Political Science*, roč. 2, č. 4, s. 50–67. Dostupné: <https://www.arcjournals.org/pdfs/ijps/v2-i4/6.pdf>.
- Hernández, B. L. 2001. „The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551“. In: *Ex Post Facto: Journal of the History Students at San Francisco State University*, roč. 10, s. 95–104.
- van Herwaarden, J. 2012. „Erasmus a Turci, aneb je válka ospravedlnitelná?“. In: Nejezchleba, T. – Makovský, J. (eds.). *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Brno: CDK, s. 263–287.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. – Jonas, K. (eds.). 2008. *Introduction to Social Psychology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. 2006. *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hérodotos. 2003. *Dějiny*. Praha: Academia.
- Hicks, S. 2010. *Nietzsche and the Nazis*. Ockham's Razor.
- Hill, Ch. 1984. *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*. London: Penguin Books.
- Hill, J. 2008. *The Everyday Language of White Racism*. Wiley-Blackwell.
- Hippokrates. 1993. *Aforismy. Prognostikon. O vzduchu vodách a místech*. Praha: Alberta.
- Hlobil, U. 2017. *The Importance of Being Immoral*. Přednáška proslovena dne 10. května, Univerzita Hradec Králové, Centre for the Language, Mind and Society, Česká republika. Dostupné: <http://lms.ff.uhk.cz/novinky.php?n=157>.
- Hobbes, T. 1839. *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, 1. díl*. (Molesworth, W. ed.). London: Bohn.
- Hobbes, T. 2009. *Leviathan*. Praha: Oikoymenh.
- Hobsbawm, E. – Ranger, T. (eds.). 2012. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. 1977. *The Age of Capital: 1848-1875*. London: Abacus.
- Hobsbawm, E. 1989. *The Age of Empire: 1875-1914*. New York: Vintage.
- Hobsbawm, E. 1996. *The Age of Revolution: 1789-1848*. New York: Vintage.
- Hobsbawm, E. 2010. *Věk extrémů: krátké 20. století 1914-1991*. Praha: Argo.
- Hoffman, S. 1996. „Sovereignty and the Ethics of Intervention“. In: Hoffman, S. (eds.). *The Ethics and Politics of Humanitarian Intervention*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, s. 12–37.
- Hofstadter, R. 1992. *Social Darwinism in American Thought*. Boston: Beacon Press.

- Hogg, M. – Abrams, D. 1993. „Towards a Single Process Uncertainty-Reduction Model of Social Motivation in Groups“. In: Hogg, M. – Abrams, D. (eds.). *Group Motivation: Social Psychological Perspectives*. New York: Prentice Hall, s. 173–190.
- Hogg, M. – Abrams, D. (eds.). 2001. *Intergroup Relations: Essential Readings*. Philadelphia: Psychology Press.
- Hogg, M. 2000. „Subjective Uncertainty Reduction through Self-Categorization: A Motivational Theory of Social Identity Processes“. In: *European Review of Social Psychology*, roč. 11, č. 1, s. 223–255.
- Hogg, M. 2012. „Uncertainty-Identity Theory“. In: Van Lange, P. A. M. – Kruglanski, W. – Higgins, E. (eds.). *Handbook of Theories of Social Psychology*. London: SAGE Publications, s. 62–80.
- Hoch, K. „Husitá a válka (Wiclif, Hus, Táboři, Chelčický)“. In: *Česká mysl*, roč. 8, č. 2 (s. 131–143), č. 3 (s. 193–208), č. 4 (s. 285–300), č. 5, (s. 375–391), č. 6, (s. 439–453).
- Hochstrasser, T. J. 2006. *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holá, I. 2008. *Preemptivní sebeobrana státu v podmínkách asymetrických hrozeb: odklon od tradice spravedlivé války?*. Disertační práce. Praha: FSV UK. Dostupné: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/8001016297/?lang=cs>.
- Holder, C. 2008. „Responding to Humanitarian Crises“. In: May, L. – Crookston, E. (eds.). *War: Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press. Dostupné: http://web.uvic.ca/~clholder/pdfs/Holder%20Responding%20to%20Humanitarian%20Crises%20_plain%20text_%20copy.pdf.
- Holmes, A. 2005. *War and Christian Ethics: Classic and Contemporary Readings on the Morality of War*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Holmes, R. 2011. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Holt, M. 2005. *The French Wars of Religion, 1562-1629*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holtermann, H. 2012. „Explaining the Development–Civil War Relationship“. In: *Conflict Management and Peace Science*, roč. 29, č. 1, s. 56–78.
- Holub, T. 2006. „Etické argumentační struktury použité v diskuzi o válce v Iráku“. In: *Vojenské rozhledy*, roč. 15, č. 1, s. 79–103. Dostupné: <https://vojenskerozhledy.cz/kategorie/eticke-argumentacni-struktury-pouzite-v-diskuzi-o-valce-v-iraku>.
- Holub, T. 2009. *Boj proti terorismu ve světle nauky o takzvané spravedlivé válce: návrh kriteriologie*. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Holzgreffe, J. - Keohane, R. (eds.). 2003. *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hom, A. – O'Driscoll, C. – Mills, K. (eds.). 2017. *Moral Victories: The Ethics of Winning Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- Horák, P. 1994. „Filosofové a válka“. In: *Filosofický časopis*, roč. 42, č. 4., s. 609–621.
- Horák, P. 2014. „Filozof a válka neboli myšlení tváří v tvář dějinám a nostalgii po Platónovi“. In: Hanuš, J. a kol. *Nostalgie v dějinách*. Brno: CDK, s. 11–25.
- Hornsey, M. 2008. „Social Identity Theory and Self-Categorization Theory: A Historical Review“. In: *Social and Personality Psychology Compass*, roč. 2, č. 1, s. 204–222.
- Hornstein, H. – Masor, H. – Sole, K. – Heilman, M. 1971. „Effects of Sentiment and Completion of a Helping Act on Observer Helping: A Case for Socially Mediated Zeigarnik Effects“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 17, č. 1, s. 107–112.
- Hornus J.-M. 2009. *It is not Lawful for Me to Fight: Early Christian Attitudes to War, Violence and the State*. Wipf & Stock Pub.
- Horyna, B. 2001. *Idea Evropy: pohledy do filosofie dějin*. Praha: Argo.
- Hošman, M. T. 2019. „Rosemary Kellison: Expanding Responsibility for the Just War: A Feminist Critique“. In: *Mezinárodní vztahy*, roč. 54, č. 4, s. 77–80. Dostupné: <https://mv.iir.cz/issue/view/137>.
- Howard, M. 1983. *The Causes of Wars and Other Essays*. Cambridge: Harvard University Press.
- Howard, M. 1994. „Constraints of Warfare“. In: Howard, M. – Andreopoulos G. – Shulman, M. (eds.). *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*. New Haven: Yale University Press, s. 1–11.
- Howard, M. 1997. *Válka v evropské historii*. Brno: Barrister and Principal.

- Hrdina, I. A. – Masopust, Z. (eds.). 2011. *Chrestomatie ke studiu filosofie práva*. Praha: Leges.
- Hrubeč, M. 2008. „Předpoklady interkulturního dialogu o lidských právech“. In: Hrubeč, M. (ed.). *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*. Praha: Filosofia, s. 13–48.
- Hsu, Ch. 1999. „Spring and Autumn Period“. In: Loewe, M. – Shaughnessy, E. (eds.). *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 546–586.
- Huber, W. 2016. *Etika: základní otázky života*. Praha: Vyšehrad.
- Hume, D. 2000. *A Treatise of Human Nature*. Norton, D. – Norton, M. (ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Humphreys, M. 2003. *Economics and Violent Conflict*. Dostupné: https://www.unicef.org/socialpolicy/files/Economics_and_Violent_Conflict.pdf.
- Hunter, J. D. 1992. *Culture Wars: The Struggle To Control The Family, Art, Education, Law, And Politics In America*. New York: Basic Books.
- Hurka, T. 2005. „Proportionality in the Morality of War“. In: *Philosophy and Public Affairs*, roč. 33, č. 1, s. 34–66. Dostupné: <https://www.kean.edu/~gkahn/PS4130/hurka.pdf>.
- Hurka, T. 2008. „Proportionality and Necessity“. In: May, L. – Crookston, E. (eds.). *War: Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 127–144.
- Husby, T. 2009. „Justice and the Justification of War in Ancient Greece: Four Authors.“ In: *Classics Honors Papers*, roč. 1. Dostupné: <https://digitalcommons.conncoll.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=classicshp>.
- Husserl, E. 1996. *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia.
- Hutečka, J. 2008. „Kořeny teorie spravedlivé války: od Platóna ke Grotiovi“. In: *Theatrum Historiae*, č. 3, s. 85–107. Dostupné: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/35066/HutečkaJ_Kořeny%20teorie_2008.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Hutchinson, J. 1996. *Champions Of Charity: War And The Rise Of The Red Cross*. Boulder: Westview Press.
- Huxley, T. H. 1888. „The Struggle for Existence in Human Society“. In: *Collected Essays IX*, s. 195–236. Dostupné: <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE9/str.html>.
- Hyde, D. 2018. „Sorites Paradox“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/entries/sorites-paradox/>.
- Chacon, R. – Mendoza, R. (eds.). 2013. *North American Indigenous Warfare and Ritual Violence*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Chagnon, N. 1967. „Yanomamö Social Organization and Warfare“. In: *Natural History*, roč. 76, s. 44–48.
- Chagnon, N. 1968a. *Yanomamo, the Fierce People*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Chagnon, N. 1968b. „Yanomamö Social Organization and Aggression“. In: Fried, M. – Harris, M. – Murphy, R. (eds.). *War: The Anthropology of Armed Conflict and Aggression*. Garden City: The Natural History Press for the American Museum of Natural History.
- Chagnon, N. 1977. „Yanomamo Warfare“. In: Coppenhaver, D. – Buettner-Janusch, J. – Rossi, I. (eds.). *Anthropology Full Circle*. New York: Praeger.
- Chagnon, N. 2013. *Noble Savages: My Life Among Two Dangerous Tribes – the Yanomamo and the Anthropologists*. New York: Simon & Schuster.
- Chamberlain, H. S. 1911. *The Foundations of the Nineteenth Century*. London: John Lane. Dostupné: https://web.archive.org/web/20070219163506/http://www.hs-chamberlain.net/grundlagen/division0_index.html.
- Chamberlin, P. T. 2018. *The Cold War's Killing Fields: Rethinking the Long Peace*. New York: Harper.
- Charta OSN. 1945. Dostupné: <http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>.
- Chatterjee, D. (ed.). 2013. *The Ethics of Preventive War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chelčický, P. 1966. *Drobné spisy*. Praha: Academia.
- Chesterton, G. K. 1981. „Why I Am Not a Socialist“. In: *The Chesterton Review*, roč. 7, č. 3, 189–195.
- Chetail, V. (ed.). 2009. *Post-Conflict Peacebuilding: A Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Chiao, J. (ed.). 2014. *Cultural Neuroscience: Cultural influences on Brain Function*. Burlington: Elsevier Press.

- Childress, J. F. 2001. „The War Metaphor in Public Policy: Some Moral Relections“. In: Ficarrota, J. C. (ed.). *The Leader's Imperative: Ethics, Integrity, and Responsibility*. West Lafayette: Purdue University Press, s. 181–197. Dostupné: https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=press_ebooks.
- Chirot, D. – McCauley, C. 2006. *Why Not Kill Them All? The Logic and Prevention of Mass Political Murder*. Princeton: Princeton University Press.
- Choi, J.-K. – Bowles, S. 2007. „The Coevolution of Parochial Altruism and War“. In: *Science*, roč. 318, č. 5850, s. 636–640. Dostupné: <http://tuvalu.santafe.edu/~bowles/2007ScienceParochialAltruismWar.pdf>.
- Chotaš, J. 2014. „Komentář k textu Huga Grotia „Prolegomena ke 'Třem knihám o právu válečném a mírovém““. In: *Filosofický časopis*, roč. 62, č. 4, s. 500–505.
- Christiansen, E. 1998. *The Northern Crusades*. London: Penguin Books.
- Christopher, P. 1996. „Humanitarian Interventions and the Limits of Sovereignty“. In: *Public Affairs Quarterly*, roč. 10, č. 2, s. 103–119.
- Christopher, P. 2004. *The Ethics of War and Peace: An Introduction to Legal and Moral Issues*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Chua, P. 2017. „Cultural Racism“. In: Turner, B. et al. (ed.). *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Churchill, W. 1940. *Projev při příležitosti představení nově jmenovaného ministerského předsedy jeho veličenstva v dolní komoře před hlasováním o důvěře vlády*. Dne 13. května, Londýn, Velká Británie. Dostupné: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1940/may/13/his-majestys-government-1>.
- Ignatieff, M. 2013. „Enemies vs. Adversaries“. In: *The New York Times*, 16. října. Dostupné: <https://www.nytimes.com/2013/10/17/opinion/enemies-vs-adversaries.html>.
- Imai, K. – Weinstein, J. 2000. „Measuring the Economic Impact of Civil War“. In: *CID Working Paper*, č. 51. Dostupné: <https://imai.fas.harvard.edu/research/files/cid.pdf>.
- Innes, B. 1999. *Dějiny mučení*. Praha: Svojtka.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty. 2005. *The Responsibility to Protect*. Ottawa: International Development Research Centre. Dostupné: <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>.
- Iscara, J. C. 2012. „Spravedlivá válka“. In: *Te Deum*, č. 2, s. 41–50. Dostupné: www.tedeum.cz/2_2012/spravedлива_valka_0212.htm.
- van Ittersum, M. 2006. *Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in East Indies, 1595-1615*. Leiden: Brill.
- van Ittersum, M. 2010. „The Long Goodbye: Hugo Grotius' Justification of Dutch Expansion Overseas, 1615-1645“. In: *History of European Ideas*, roč. 36, č. 4, s. 386–411.
- van Ittersum, M. 2016. „Hugo Grotius: The Making of a Founding Father of International Law“. In: Orford, A. – Hoffmann, F. (eds.). *The Oxford Handbook of the Theory of International Law*. Oxford: Oxford University Press, s.
- Ivry, B. 2010. „A Loving Levinas on War“. In: *Forward*. Dne 10. února. Dostupné: <https://forward.com/culture/125385/a-loving-levinas-on-war/>.
- Izbicki, T. – Kaufmann, M. 2019. „School of Salamanca“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/school-salamanca/>.
- Jackson, N. A. (ed.). 2015. *Encyclopedia of Domestic Violence*. London: Routledge.
- Jacobs, P. – Brunton, M. – Melville, M. – Brittain, R. – McClellmont, W. 1965. „Aggressive Behaviour, Mental Sub-Normality and the XYY Male“. In: *Nature*, 208, s. 1351–1352.
- Jahoda, G. 1999. *Images of Savages: Ancient Roots of Modern Prejudice in Western Culture*. London: Routledge.
- Jahoda, G. 2012. „Critical Reflections on Some Recent Definitions of “Culture““. In: *Culture and Psychology*, roč. 18, č. 3, s. 289–303.
- Jakoubek ze Stříbra. 1932. *Výklad na zjevení sv. Jana, 1. díl*. Praha: Česká akademie věd a umění. Dostupné: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=19&bookid=521>.
- Jakoubek ze Stříbra. 1967. „O válkách“. In: *Theologická příloha křesťanské revue*, roč. 34, s. 33–36.
- James, W. 1910. „The Moral Equivalent of War“. In: *International Conciliation*, č. 27. Dostupné: <https://www.uky.edu/~cushe2/Pajares/moral.html>.

- James, W. 1982. *Essays in Religion and Morality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Janis, I. 1982. *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin.
- Jaworska, A. – Tannenbaum, J. 2018. „The Grounds of Moral Status“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/grounds-moral-status/>.
- Jeffery, R. 2005. „Tradition as Invention: The 'Traditions Tradition' and the History of Ideas in International Relations“. In: *Millennium: Journal of International Studies*, roč. 34, č. 1, s. 57–84.
- Jennings, J. 1985. *George Sorel: The Character and Development of His Thought*. London: Palgrave Macmillan.
- Jewell, T. 2012. *Violence and Aggression in Sporting Contests*. Dordrecht: Springer.
- Johnson, J. T. 1975. *Ideology, Reason, and the Limitation of War*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnson, J. T. 1981. *Just War Tradition and the Restraint of War*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnson, J. T. 1984. *Can Modern War be Just?*. New Haven: Yale University Press.
- Johnson, J. T. 1987. *The Quest for Peace: Three Moral Traditions in Western Cultural History*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnson, J. T. 1991. „Historical Roots and Sources of the Western Just War Tradition“. In: Kelsay, J. – Johnson, J. T. (eds.). *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*. New York: Greenwood Press, s. 3–30.
- Johnson, J. T. 1997. „Teorie spravedlivé války: Přerušená tradice“. In: *Politologický časopis*, roč. 4, č. 4, s. 352–362.
- Johnson, J. T. 2000. „Spravedlivá válka“. In: Miller, D. (ed.). *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal, s. 475–478.
- Johnson, J. T. 2003. „Aquinas and Luther on War and Peace: Sovereign Authority and the Use of Armed Force“. In: *Journal of Religious Ethics*, roč. 31, č. 1, s. 3–20.
- Johnson, J. T. 2005. „Spravedlivá válka včera a dnes“. In: *Salve: revue pro teologii a duchovní život*, roč. 15, č. 3, s. 61–79.
- Johnson, J. T. 2008. „The Idea of Defense in Historical and Contemporary Thinking About Just War“. In: *Journal of Religious Ethics*, roč. 36, č. 4, s. 543–556. Dostupné: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1467-9795.2008.00361.x>.
- Johnson, J. T. 2009. „Thinking Historically about Just War“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 8, č. 3, s. 246–259. Dostupné: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15027570903230307>.
- Johnson, J. T. 2014. *Sovereignty: Moral and Historical Perspectives*. Washington: Georgetown University Press.
- Joch, R. 2003. „Irák a problém spravedlivé války“. In: *Prostor*, roč. 22, č. 57, s. 22–26.
- Joll, J. 2013 *The Origins of the First World War*. New York: Routledge.
- Jones, C. 2012. *A Short History of Parliament: England, Great Britain, the United Kingdom, Ireland and Scotland*. Woodbridge: Boydell.
- Jones, Ch. 2015. *John of Paris: Beyond Royal and Papal Power*. Turnhout: Brepols.
- Jones, J. M. 1999. „Cultural Racism: The Intersection of Race and Culture in Intergroup Conflict“. In: Prentice, D. A. – Miller, D. T. (eds.). *Cultural Divides: Understanding and Overcoming Group Conflict*. New York: Russell Sage Foundation, s. 465–490.
- Jost, J. 2018. „The IAT Is Dead, Long Live the IAT: Context-Sensitive Measures of Implicit Attitudes Are Indispensable to Social and Political Psychology“. In: *Current Directions in Psychological Science*, roč. 28, č. 1, s. 10–19. Dostupné: <https://polpsy.ca/wp-content/uploads/2019/11/The-IAT-is-dead-Long-live-the-IAT.pdf>.
- Jubb, M. 2005. „The Crusaders' Perception of Their Opponents“. In: Nicholson, H. (ed.). *Palgrave Advances in the Crusades*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 225–244.
- Judd, C. – Park, B. 1988. „Out-Group Homogeneity: Judgments of Variability at the Individual and Group Levels“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 54, č. 5, s. 778–788.
- Judt, T. 2019. *Zapomenuté 20. století: osobnosti, události, ideje*. Praha: Prostor.
- Justino, P. 2010. „War and Poverty“. In: *MICROCON Research Working Paper*, č. 32. Dostupné: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1666787>.

- Jünger, E. 1926. *Der Kampf als inneres Erlebnis ist ein*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn. Dostupné: <http://www.thule-italia.net/JuengerErnst.pdf>.
- Jünger, E. 2003. *Storm of Steel*. London: Penguin Books.
- Jünger, E. 2011. *Total Mobilisation*. Dostupné na: <https://anarchistwithoutcontent.files.wordpress.com/2011/09/junger-total-mobilization-doc.pdf>.
- Kaag, J. – Kreps, S. 2014. *Drone Warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Kacowicz, A. – Bar-Siman-Tov, Y. – Elgström, O. – Jerneck, M. (eds.). 2000. *Stable Peace Among Nations*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Kagan, D. 1996. *On the Origins of War and the Preservation of Peace*. New York: Doubleday.
- Kant, I. 1999. *K věčnému míru*. Praha: Oikoymenh.
- Kant, I. 2001. *Kritika čistého rozumu*. Praha: Oikoymenh.
- Kassin, S. – Fein, S. – Markus R. M. 2013. *Social Psychology*. Boston: Cengage Learning.
- Katechismus katolické církve*. 2002. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Katz, J. 2006. *The Macho Paradox: Why Some Men Hurt Women and How All Men Can Help*. Naperville: Sourcebooks.
- Kaufman, W. 2005. „What's Wrong with Preventive War? The Moral and Legal Basis for the Preventive Use of Force“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 19, č. 3, s. 23–38.
- Kaufman, W. 2009. *Justified Killing: The Paradox of Self-Defense*. New York: Lexington Books.
- Kazin, M. 2017a. *War Against War: The American Fight for Peace, 1914-1918*. New York: Simon & Schuster.
- Kazin, M. 2017b. *Anti-War Movements From World War I to Present*. Přednáška proslovena dne 20. října. Dostupné: <https://www.c-span.org/video/?434330-4/michael-kazin-discusses-anti-war-movements>.
- Keidling, H. 2015. *Game Theory: A Comprehensive Introduction*. Singapore: WSBP.
- Kennedy, D. 1986. „Primitive Legal Scholarship“. In: *Harvard International Law Journal*, roč. 27, č. 1, s. 1–98. Dostupné: <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/15858018/primitive.pdf?sequence=1>.
- Kennedy, D. 2005. *The Dark Sides of Virtue: Reassessing International Humanitarianism*. Princeton: Princeton University Press.
- Kenny, A. 2010. *A New History of Western Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- Keeley, L. 1996. *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. New York: Oxford University Press.
- Keeley, L. 2014. „War Before Civilization – 15 Years On“. In: Shackelford, T. – Hansen, R. (eds.). *The Evolution of Violence*. New York: Springer, s. 23–31.
- Keen, D. 2012. „Greed and Grievance in Civil War“. In: *International Affairs*, roč. 88, č. 4, s. 757–777.
- Keen, M. 1996. *Nobles, Knights and Men-at-Arms in the Middle Ages*. London: Bloomsbury Publishing.
- Keen, M. 2017. *The Laws of War in the Late Middle Ages*. London: Routledge.
- Keen, S. 2004. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*. San Francisco: Harper and Row.
- Keene, E. 2002. *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, J. 2002. *The Problem of Evil in the Western Tradition: From the Book of Job to Modern Genetics*. Collegeville: Liturgical Press.
- Kelly, R. 2000. *Warless Societies and the Origin of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kelly, R. 2005. „The Evolution of Lethal Intergroup Violence“. In: *PNAS*, roč. 102, č. 43, s. 24–29. Dostupné: <https://unlcms.unl.edu/anthropology/hames-home-page/courses/war/kelly.pdf>.
- Kelman H. C. 1973. „Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizer“. In: *Journal of Social Issues*, roč. 29, č. 4, s. 25–61. Dostupné: https://scholar.harvard.edu/files/hckelman/files/Violence_1973.pdf.
- Kelsay, J. – Johnson, J. T. (eds.). 1991. *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*. New York: Greenwood Press.
- Kelsay, J. 2007. *Arguing the Just War in Islam*. Cambridge: Harvard University Press.

- Kelsay, J. 2013. „The Triumph of Just War Theory and Imperial Overstretch“. In: Lang, A. F. jr. – O'Driscoll, C. – Williams, J. (eds.). *Just War: Authority, Tradition, and Practice*. Washington: Georgetown University Press, s. 267–282.
- Kelsay, J. 2018. „Alberico Gentili“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 118–127.
- Kerr, J. 2013. *Rethinking Aggression and Violence in Sport*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Keynes, J. M. 2004. *Ekonomické důsledky míru*. Brno: CDK.
- Kiernan, V. 1998. *Colonial Empires and Armies 1815–1960*. Stroud: Sutton.
- Kiesling, S. 2019. *Language, Gender, and Sexuality: An Introduction*. New York: Routledge.
- Kim, N. – Kissel, M. 2018. *Emergent Warfare in our Evolutionary Past*. New York: Routledge.
- Kim, N. – Kissel, M. 2019. „The Emergence of Human Warfare: Current Perspectives“. In: *Yearbook of Physical Anthropology*, roč. 168, č. 67, s. 141–163 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ajpa.23751>.
- Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M. 1995. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck.
- King, I. 2014. „Thinkers at War: John Rawls“. In: *Military History Monthly*, Issue 46. Dostupné: <https://www.military-history.org/articles/thinkers-at-war-john-rawls.htm>.
- King, P. 1999. *The Ideology of Order: A Comparative Analysis of Jean Bodin and Thomas Hobbes*. New York: Routledge.
- Kingsbury, B. – Straumann, B. (eds.). 2010. *The Roman Foundations of the Law of Nations: Alberico Gentili and the Justice of Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Kirk, G. S. – Raven J. E. 1957. *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiššová, M. 2019. „Válka jako autentická zkušenost: existenciální perspektiva Jean-Paul Sartra“. In: *ERGOT: revue pro filosofii a společenskou vědu*, roč. 3, č. 2, s. 103–110. Dostupné: https://ergosite.wordpress.com/2019/12/19/valka-jako-autenticka-zkusenost-existencialni-perspektiva-jean-paul-sartra/#_ftnref25.
- Kitcher, P. 1985. *Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature*. Cambridge: MIT Press.
- Klaus, H. 2012. „The Bioarchaeology of Structural Violence: A Theoretical Model and a Case Study“. In: Martin, D. – Harrod, R. (eds.). *The Bioarchaeology of Violence*. Gainesville: University Press of Florida, s. 29–62.
- Klíma, A. 2000. *Dlouhá válka: 1618-1648*. Praha: Slovo.
- Kluckhohn, C. 1953. „Universal Categories of Culture“. In: Kroeber, A. (ed.). *Anthropology Today: An Encyclopedic Inventory*. Chicago, IL: University of Chicago Press, s. 507–523.
- Knecht, R. J. 2010. *The French Wars of Religion, 1559-1598*. New York: Routledge.
- Knüsel, Ch. – Smith, M. (eds.). 2019. *The Routledge Handbook of the Bioarchaeology of Human Conflict*. Abingdon: Routledge.
- Koenigsberger, H. G. 1987. *Medieval Europe 400-1500*. London: Routledge.
- Koestler, A. 1978. *Janus: A Summing Up*. New York: Random House.
- Kolín, V. 2012. *A Legitimate, Legal and Just War: Towards a New Paradigm of the Lawful and Justified Use of Force in International Relations*. Prague: Karolinum.
- Kolnai, A. 1938. *War against the West*. New York: Viking Press.
- Kořakowski, L. 2004. *Malé úvahy o velkých věcech*. Praha: Academia.
- Korab-Karpowicz, W. J. 2017. „Political Realism in International Relations“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/entries/realism-intl-relations/>.
- Komárek, S. 1997. *Dějiny biologického myšlení*. Praha: Vesmír.
- Komárek, S. 1998. *Lidská přirozenost: od Charlese Darwina po Ireneu Eibl-Eibesfeldta*. Praha: Vesmír.
- Komárek, S. 2008. *Kultura a příroda: svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia.
- Kompendium sociální nauky církve*. 2008. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Konfucius. 1995. *Rozpravy: hovory a komentáře*. Praha: Mladá fronta.

- Koniar, I. 2009. „Zdôvodnenie vojny v prácach sv. Augustína“. In: *Studia theologica*, roč. 11, č. 4, s. 15–36. Dostupné: <https://studiatheologica.eu/pdfs/sth/2009/04/02.pdf>.
- Koniar, I. 2010. „Princíp diskriminácie a morálna rovnosť bojujúcich“. In: Jurčák, V. – Kredatus, O. – Nečas, P. – Spilý, P. (eds.). *Medzinárodná vedecká konferencia Národná a medzinárodná bezpečnosť: zborník vedeckých a odborných prác*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, s. 180–188.
- Koniar, I. 2011. *Tradícia spravodlivej vojny. Teória alebo teórie?* Ružomberok: Verbum.
- Koniar, I. 2016. „Koncept spravodlivej vojny v klasickom Grécku“. In: *Kultúrne dejiny*, roč. 7, č. 2, s. 176–196.
- Koniar, I. 2018. „Čo nebolo povedané o revizionistickej kritike“. In: *Filosofický časopis*, roč. 66, č. 4, s. 567–587.
- Kosík, K. 2004. *Poslední eseje*. Praha: Filosofia.
- Kouřilová, S. 2011. „Jedinec v meziskupinových vztazích: od sociální kategorizace k předsudkům“. In: *Československá psychologie*, roč. 40, č. 1, s. 12–24. Dostupné: www.psu.cas.cz/opencms/export/sites/psu/cs/lide/cv/graf/pdf/JEDINEC_V_MEZISKUPINOVCH_VZTAZCH.pdf.
- Krahé, B. 2013. *The Social Psychology of Aggression*. Hove: Psychology Press.
- Krais B. 1993. „Gender and Symbolic Violence: Female Oppression in the Light of Pierre Bourdieu’s Theory of Social Practice“. In: Calhoun C. – LiPuma E. – Postone M. (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Cambridge: Polity Press, s. 156–177.
- Kratochvíl, Z. 1994. *Filosofie živé přírody*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, P. 2006. *Dělský potápěč k Hérakleitově řeči*. Praha: Praha: Hermann & synové.
- Kratochvíl, P. 2007. *Slovník teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Oeconomica.
- Kratochvíl, F. 1995. „Sovereignty as Dominium: Is There a Right of Humanitarian Intervention?“. In: Lyons, G. – Mastanduno, M. (eds.). *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Král, O. 2005. *Čínská filozofie: pohled z dějin*. Lásenice: Maxima.
- Krejčí, O. 2011. *Válka*. Praha: Professional Publishing.
- Krejčí, O. 2014. *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress.
- Krist, J. 2018. „Nietzsche a válka“. In: *E-LOGOS—Electronic Journal for Philosophy*, roč. 25, č. 2, 4–14. Dostupné: https://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/25_07_krist.pdf.
- Kroeber, A. L. 1917. „The Superorganic“. In: *American Anthropologist*, roč. 19, č. 2 s. 163–213.
- Kroeber, A. L. – Kluckhohn, C. 1952. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge: Peabody Museum.
- Kropotkin, P. A. 1922. *Pospolitost: vzájemná pomoc*. Praha: Kniha.
- Krueger, J. – DiDonato, T. 2008. „Social Categorization and the Perception of Groups and Group Differences“. In: *Social and Personality Psychology Compass*, roč. 2, č. 733–750.
- Krug, E. et al (eds.). 2002. *World Report on Violence and Health – World Health Organization*. Geneva: WHO. Dostupné: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf?sequence=1.
- Kruttschnitt, C. 1994. „Gender and Interpersonal Violence“. In: Reiss, A. J. Jr. – Roth, J. A. (eds.). *Understanding and Preventing Violence: Social Influences, 3. díl*. Washington: The National Academies Press, s. 293–376. Dostupné: <https://www.nap.edu/read/4421/chapter/4>.
- Kříž, Z. – Ach-Hübner, R. 2016. „Jus Post Bellum and its Application on United Kingdom Participation in the 2003 Iraq War“. In: *Conference: International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts*. Sofia: SGEM, s. 205–212.
- Kříž, Z. – Duřpetková, E. 2010. „Jus in bello a operace Irácká svoboda“. In: *Obrana a strategie*, roč. 10, č. 1, s. 65–78. Dostupné: <https://www.obranaastrategie.cz/redakce/tisk.php?lanG=cs&clanek=42666&slozka=47304&xsekce=42658&>.
- Kupperman, J. (ed.). 2012. *Human Nature: A Reader*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Lagerspetz, K. 1983. „Are Wars Caused by Human Aggression?“. In: *Nordisk Psykologi*, roč. 35, č. 3, s. 225–236.
- Kurzman, D. 1993. *The Bravest Battle: The Twenty-eight Days Of The Warsaw Ghetto Uprising*. New York: Da Capo Press.

- Laing, R. D. – Cooper, D. G. 1964. *Reason and Violence: A Decade of Sartre's Philosophy*. London: Tavistock Publications.
- Lakoff, G. – Johnson, M. 2002. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Lakoff, G. 1991. „Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf“. In: *Peace Research*, roč. 23, č. 2/3, s. 25–32.
- Lakoff, G. 2006. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.
- Lambert, A. 2012. *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lampe, A. 2019. „Las Casas and African Slavery in the Caribbean: A Third Conversion“. In: Orique, D. T. – Roldán-Figueroa, R. (eds.). *Bartolomé de Las Casas, O.P.: History, Philosophy, and Theology in the Age of European Expansion*. Leiden: Brill, s. 421–436.
- Landauer, G. 2010. *Revolution and Other Writings*. Oakland: PM Press.
https://libcom.org/files/Landauer_Revolution_and_Other_Writings.pdf
- Lang, A. F. jr. 2009. „Authority and the Problem of Non-State Actors“. In: Heinze, E. – Steele, B. (eds.). *Ethics, Authority, and War: Non-State Actors and the Just War Tradition*. London: Palgrave Macmillan, s. 47–72.
- Lang, A. F. jr. – O'Driscoll, C. – Williams, J. (eds.). 2013. *Just War: Authority, Tradition, and Practice*. Washington: Georgetown University Press.
- Lang, A. F. jr. 2018. „Hugo Grotius“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 128–143.
- Langan, J. 1984. „The Elements of St. Augustine's Just War Theory“. In: *The Journal of Religious Ethics*, roč. 12, č. 1, s. 19–38. Dostupné: <https://www.jstor.org/stable/pdf/40014967.pdf>.
- Langer, W. L. 1935. *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902, 2. díl*. New York: Alfred A. Knopf.
- LaRocca, D. (ed.). 2014. *The Philosophy of War Films*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Las Casas, B. 1954. *O zemi indijských pustošení zpráva nejstručnější*. Praha: Lidová demokracie.
- Latiff, R. 2017. *Future War: Preparing for the New Global Battlefield*. New York: Alfred A. Knopf.
- Lauzen, M. 2015. *It's a Man's (celluloid) World: On-Screen Representations of Female Characters in the Top 100 Films of 2014*. San Diego: Center for the Study of Women in Television and Film. Dostupné: https://womenintvfilm.sdsu.edu/files/2014_Its_a_Mans_World_Report.pdf.
- Lawler, A. 2012. „The Battle Over Violence“. In: *Science*, roč. 336, č. 6083, s. 829–830.
- Lawrence, B. – Karim, A. (eds.). 2007. *On Violence: A Reader*. Durham: Duke University Press.
- Lawrence, S. 2019. „I'm a Pacifist“: A Peace in the Thought of Emmanuel Levinas“. In: *Religions*, roč. 10, č. 2. Dostupné: <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/2/84/htm#B2-religions-10-00084>.
- Lazar, S. – Frowe, H. (eds.). 2018. *Oxford Handbook of Ethics of War*. New York: Oxford University Press.
- Lazar, S. 2016. „War“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/entries/war/index.html>.
- Lazar, S. 2017a. „Evaluating the Revisionist Critique of Just War Theory“. In: *Daedalus*, roč. 146, č. 1, s. 113–124. Dostupné: <https://philpapers.org/archive/LAZETR.pdf>.
- Lazar, S. 2017b. „Just War Theory: Revisionists versus Traditionalists“. In: *Annual Review of Political Science*, roč. 20, č. 4, s. 37–54. Dostupné: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-polisci-060314-112706# i2>.
- Lazari-Radek, K. – Singer, P. 2017. *Utilitarianism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LeBlanc, S. – Register, K. 2003. *Constant Battles: The Myth of the Peaceful, Noble Savage*. New York: St. Martin's Griffin.
- LeBlanc, S. 2014. „Warfare and Human Nature“. In: Shackelford, T. – Hansen, R. (eds.). *The Evolution of Violence*. New York: Springer, s. 73–97.
- Lee Lanning, M. 1997. *The African-American Soldier: From Crispus Attucks to Colin Powell*. Citadel.
- Lee, P. 2013. *Blair's Just War: Iraq and the Illusion of Morality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lee, S. 2012. *Ethics and War: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lenke, J. L. 1995. „Violence and Language: The Signs that Hurt“. In: *Twenty-First C.*, č. 1.2. Dostupné: <http://www.columbia.edu/cu/21stC/issue-1.2/Language.htm>.
- Lenin, V. I. 1915a. „Konference zahraničních sekcí SDDSR – resoluce“. In: *O válce, armádě a vojenské vědě, 1. díl*. Praha: Naše vojsko, s. 322–326.
- Lenin, V. I. 1915b. „Socialismus a válka“. In: *O válce, armádě a vojenské vědě, 1. díl*. Praha: Naše vojsko, s. 361–378.
- Lenin, V. I. 1915c. „The Question of Peace“. In: *Collected Works*, roč. 21, s. 290–294. Dostupné: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/jul/x02.htm>.
- Lenin, V. I. 1916. „O hesle „odzbrojení““. In: *O válce, armádě a vojenské vědě, 1. díl*. Praha: Naše vojsko, s. 452–459.
- Lenin, V. I. 1918. „Third All-Russia Congress Of Soviets Of Workers', Soldiers' And Peasants' Deputies“. In: *Collected Works*, roč. 26, s. 453–482. Dostupné: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/jan/10.htm>.
- Lenin, V. I. 1954a. *Kritické poznámky k národnostní otázce*. Praha: SNPL.
- Lenin, V. I. 1954b. *O právu národů na sebeurčení*. Praha: SNPL.
- Lenin, V. I. 1957. *Spisy 22*. Praha: ÚV KSČ.
- Lenin, V. I. 1959a. *Clausewitzova kniha „O válce“: Výpisky a poznámky*. Praha: Naše vojsko.
- Lenin, V. I. 1959b. *O válce, armádě, a vojenské vědě, 1. díl*. Praha: Naše vojsko.
- Lenin, V. I. 1959c. *O válce, armádě, a vojenské vědě, 2. díl*. Praha: Naše vojsko.
- LeShan, L. 2004. *Psychologie války*. Praha: BB art.
- Levesque R. J. R. 2011. „Sex Roles and Gender Roles“. In: Levesque R. J. R. (ed.). *Encyclopedia of Adolescence*. New York: Springer.
- Levin, M. 2004. *Mill on Civilization and Barbarism*. London: Routledge.
- Levinas, E. 1990. „Reflections on the Philosophy of Hitlerism“. In: *Critical Inquiry*, roč. 17, č. 1, s. 62–71. Dostupné: <http://users.clas.ufl.edu/burt/DisappearingMan/ReflectionsHitlerism.pdf>.
- Levinas, E. 1994. *Nine Talmudic Readings*. Bloomington: Indiana University Press.
- Levinas, E. 1997a. *Čas a jiné*. Praha: Dauphin.
- Levinas, E. 1997b. *Difficult Freedom: Essays on Judaism*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Levinas, E. 1997c. *Totalita a nekonečno: esej o exterioritě*. Praha: Oikoymenh.
- Levinas, E. 1998a. „Philosophy, Justice, and Love“. In: *Entre Nous: Thinking-of-the-Other*. New York: Columbia University Press, s. 103–121.
- Levinas, E. 1998b. „Useless Suffering“. In: *Entre Nous: Thinking-of-the-Other*. New York: Columbia University Press, s. 91–101. Dostupné: https://monoskop.org/images/0/03/Levinas_Emanuel_Entre_Nous_on_thinking_of_the_other_1998.pdf.
- Levinas, E. 2003. *Humanism of the Other*. Urbana: University of Illinois Press.
- Levinas, E. 2009a. *Carnets de captivité et autres inédits, 1. díl*. Calin, R. – Chalier, C. (eds.). Paris: Grasset/IMEC.
- Levinas, E. 2009b. *Etika a nekonečno*. Praha: Oikoymenh.
- Levinas, E. 2009c. *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: Oikoymenh.
- Levine, M. – Cassidy, C. – Brazier, G. – Reicher, S. 2002. „Self-Categorization and Bystander Non-Intervention: Two Experimental Studies“. In: *Journal of Applied Social Psychology*, roč. 32, č. 7, s. 1452–1463.
- Levine, M. – Prosser, A. – Evans, D. – Reicher, S. 2005. „Identity and Emergency Intervention: How Social Group Membership and Inclusiveness of Group Boundaries Shape Helping Behavior“. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, roč. 31, č. 4, s. 443–453.
- LeVine, R. – Campbell, D. 1972. *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior*. New York: John Wiley and Sons.
- Leving, J. 2007. *Divorce Wars*. New York: William Morrow.
- Levy, J. – Thompson, W. 2011. *Causes of War*. Somerset: Wiley.
- Levy, J. – Vasquez, J. (eds.). 2014. *The Outbreak of the First World War: Structure, Politics, and Decision-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Levy, J. 1990. „The Causes of War: A Review of Theories.“ In: Tetlock, P. – Husbands, J. – Jervis, R. – Stern, P. – Tilly, Ch. (eds.). *Behavior, Society, and Nuclear War, 1. díl*. New York: Oxford University Press, s. 209–333.
- Levy, J. 2010. „The Causes of War and the Conditions of Peace.“ In: *Annual Review of Political Science*, roč. 1., s. 139–165.
- Lewis, Ll. 1993. *Sherman: Fighting Prophet*. New York: Smithmark.
- Lewis, M. E. 1999. „Warring States: Political History“. In: Loewe, M. – Shaughnessy, E. (eds.). *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 587–650.
- Lewontin, R. 2002. *The Triple Helix: Gene, Organism, and Environment*. Cambridge: Harvard University Press.
- Leyens, J.-P. – Rodriguez-Perez, A. – Rodriguez-Torres, R. – Gaunt, R. – Paladino, M.-P. – Vaes, J. – Demoulin, S. 2001. „Psychological Essentialism and the Differential Attribution of Uniquely Human Emotions to Ingroups and Outgroups“. In: *European Journal of Social Psychology*, roč. 31, č. 4, s. 395–411.
- Lévi-Strauss, C. 1985. *The View From Afar*. New York: Basic Books.
- Liberman, Z. – Woodward, A. – Kinzler, K. 2017. „The Origins of Social Categorization“. In: *Trends in Cognitive Sciences*, roč. 21, č. 7, s. 556–568. Dostupné: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5605918/>.
- Lickley, R. – Sebastian, C. 2018. „The Neural Basis of Reactivity Aggression and its Development in Adolescence“. In: *Psychology, Crime and Law*, roč. 24, č. 3. Dostupné: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1068316X.2017.1420187>.
- Lieber, F. 1863. *Instructions for the Government of the Armies of the United States in the Field*. New York: D. Van Nostrand. Dostupné: <https://archive.org/details/governarmies00unitrich/page/n5>.
- Lindsay, A. D. 1914. *War against War*. London: Oxford University Press.
- Linebarger, P. 2015. *Psychological Warfare*. San Francisco: Hauraki Publishing.
- Lippa, A. 2009. *Pohlaví, příroda a výchova*. Praha: Academia.
- Lippert-Rasmussen, K. 2013. „Global Injustice and Redistributive Wars. In: *Law, Ethics and Philosophy*, roč. 1, č. 1, s. 65–86. Dostupné: <https://www.raco.cat/index.php/LEAP/article/view/294761/383296>.
- Lippert-Rasmussen, K. 2017. „Pogge, Poverty, and War“. In: *Politics, Philosophy and Economics*, roč. 16, č. 4, s. 446–469.
- Liščák, V. 2013. *Konfucianství od počátků do současnosti: Dějiny – pojmy – osobnosti*. Praha: Academia.
- Littman-Navarro, K. 2017. „Wittgenstein on Whether Speech Is Violence,“. In: *JSTOR Daily*. Dostupné: <https://daily.jstor.org/wittgenstein-whether-speech-violence/>.
- Livingstone Smith, D. 2007. *The Most Dangerous Animal: Human Nature and the Origins of War*. New York: St. Martin's Griffin.
- Livingstone Smith, D. 2011. *Less than Human: Why we Demean, Enslave, and Exterminate Others*. New York: St. Martin's Griffin.
- Livingstone Smith, D. 2020. *On Inhumanity: Dehumanization and How to Resist It*. Oxford: Oxford University Press.
- Llewelyn, J. 1995. *Emmanuel Levinas: The Genealogy of Ethics*. London: Routledge.
- Lo, P.-Ch. – Twiss, S. (eds.). 2015. *Chinese Just War Ethics: Origin, Development, and Dissent*. New York: Routledge.
- Loewenstein, B. 1997. *My a ti druzí: dějiny, psychologie, antropologie*. Praha: Doplněk.
- Lock, M. – Palsson, G. 2016. *Can Science Resolve the Nature/Nurture Debate?*. Cambridge: Polity Press.
- Locke, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Long, M. (ed.). 2011. *Christian Peace and Nonviolence: A Documentary History*. Maryknoll: Orbis Books.
- Lombroso, C. 2006. *Criminal Man*. Durham: Duke University Press.
- Lopez, A. C. 2016. „The Evolution of War: Theory and Controversy“. In: *International Theory*, roč. 8, č. 1, s. 97–139.
- Lorenz, K. 1950. „The Comparative Method in Studying Innate Behavior Patterns“. In: *Symposia of the Society for Experimental Biology 4 (Téma: Physiological Mechanism in Animal Behavior)*, s. 221-254. Dostupné: <http://klha.at/papers/1950-InnateBehavior.pdf>.
- Lorenz, K. 2019. *Takzvané zlo: přírodní zákonitosti agrese*. Praha: Portál.

- Lovaš, L. 2019. „Agrese“. In: Výrost, J. – Slaměník, I. – Sollárová, E. (eds.). *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, s. 202–213.
- Lowery, M. 2003. „Doktrína spravedlivé války“. In: *Mezinárodní report*, roč. 8, č. 5, s. 33–34.
- Lowie, R. 1917. *Culture and Ethnology*. New York: Douglas C. MacMurtie.
- Luban, D. 2004. „Preventive War“. In: *Philosophy & Public Affairs*, roč. 32, č. 3, s. 1–41. Dostupné: <https://ssrn.com/abstract=469862>.
- Lukavec, J. 2009. „Člověk, a ne zvíře, muž, a ne žena“. In: *Lidové noviny*, 1. srpna. Dostupné: https://www.lidovky.cz/noviny/clovek-a-ne-zvire-muz-a-ne-zena.A090801_000078_In_noviny_sko.
- Lukes, S. 2005. *Power. A Radical View*. London: Palgrave Macmillan.
- Lumsden, Ch. – Wilson, E. O. 1981. *Genes, Mind, and Culture*. Cambridge: Harvard University Press.
- Luther, M. 1948. *The Jews and Their Lies*. Los Angeles: Christian Nationalist Crusade. Dostupné: <https://archive.org/details/TheJewsAndTheirLies1543En1948/mode/2up>.
- Luther, M. 2018. *On the War against The Turks*. Dostupné: https://wolfmuller.co/wp-content/uploads/2018/03/WarAgainstTurk_formattedtxtstudyquestionsCover.pdf.
- Lynn, J. (ed.). 2019. *Feeding Mars: Logistics In Western Warfare From The Middle Ages To The Present*. London: Routledge.
- Lyons, G. – Mastanduno, M. (eds.). 1995. *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Maan, A. 2018. *Narrative Warfare*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Maass, A. – Salvi, D. – Arcuri, L. – Semin, G. 1989. „Language Use in Intergroup Contexts: The Linguistic Intergroup Bias“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 57, č. 6, s. 981–993.
- Maass, A. 1999. „Linguistic Intergroup Bias: Stereotype Perpetuation through Language“. In: Zanna, M. P. (ed.). *Advances in Experimental Social Psychology*. San Diego: Academic Press, s. 79–122.
- MacGregor, K. 2015. *Luis de Molina: The Life and Theology of the Founder of Middle Knowledge*. Zondervan.
- Macintyre, A. 2004. *Ztráta ctnosti: K morální krizi současnosti*. Praha: Oikoyemnh.
- Macklin, R. 1972. „Reasons vs. Causes in Explanation of Action“. In: *Philosophy and Phenomenological Research*, roč. 33, č. 1, s. 78–89. Dostupné: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2106721.pdf>.
- Macrae, C. – Milne, A. – Bodenhausen, G. 1994. „Stereotypes as Energy-Saving Devices: A Peek Inside the Cognitive Toolbox“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 66, č. 1, s. 37–47.
- Magnani, L. 2011. *Understanding Violence, The Intertwining of Morality, Religion and Violence: A Philosophical Stance*. Berlin: Springer.
- Machek, V. 2010. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Machiavelli, N. 1986. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Naše vojsko.
- Machiavelli, N. 2012. *Vladař*. Praha: XYZ.
- Maler, M. 2017. „John Rawls: Justice, War, and Liberal Democracy“. In: Patterson, E. – Demy, T. (eds.). *Philosophers on War*. Newport: Stone Tower Books.
- Malešević, S. 2016. „How Old is Human Brutality?: On the Structural Origins of Violence“. In: *Common Knowledge*, roč. 22, č. 1, s. 81–104.
- Malinowski, B. 1941. „An Anthropological Analysis of War“. In: *American Journal of Sociology*, roč. 46, č. 4, s. 521–550. Dostupné: https://www.jstor.org/stable/2769922?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Mallet, M. – Shaw, Ch. 2012. *The Italian Wars 1494-1559: War, State and Society in Early Modern Europe*. New York: Routledge.
- Malthus, T. 2002. *Esej o principu populace*. Brno: Zvláštní vydání.
- Mandel, R. 2006. *The Meaning of Military Victory*. Boulder: Lynne Rienner.
- Mandela, N. 2002. „Předmluva“. In: Krug, E. et. al (eds.). *World Report on Violence and Health – World Health Organization*. Geneva: WHO.
- Mangan, J. A. „Duty onto Death: English Masculinity and Militarism in the Age of the New Imperialism“. In: Mangan, J. A. (ed.). *Tribal Identities: Nationalism, Europe, Sport*. New York: Routledge, s. 10–38.

Manuův zákoník - Mánavadharmaśāstram : staroindická učebnice práv a povinností člověka. 2019. Praha: Bibliotheca Gnostica.

Mao Ce-tung. 1960. *Vybraná díla o vojenských otázkách*. Praha: Naše vojsko.

Marek, J. 2015. „Traktátek *De bellis* a pojetí tělesného boje v postilách Jakoubka ze Stříbra“. In: *Studia Historica Brunensia*, roč. 62, č. 1, s. 267–294. Dostupné: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/134675/1_StudiaHistoricaBrunensia_62-2015-1_21.pdf?sequence=1.

Mareš, J. 2019. „Ozbrojené drony v kontextu teorie spravedlivé války“. In: *ERGOT: revue pro filosofii a společenské vědy*, roč. 3, č. 2, s. 37–47. Dostupné: <https://ergotsite.wordpress.com/2019/12/18/ozbrojene-drony-v-kontextu-teorie-spravedlive-valky/>.

Mareš, M. 2003. „Otázky vymezení a typologie politického násilí“. In: *Politologický časopis*, roč. 10, č. 4, s. 338–347. Dostupné: <https://www.politologickyčasopis.cz/userfiles/file/2003/4/2003-4-2-Mare%C3%81-Ot%E2%80%A0zka%20vymezen%C2%B0%20a%20typologie%20politik%C4%81ho%20n%E2%80%A0sil%C2%B0.pdf>.

Mareš M. 2004. „Vymezení pojmů terorismus, války a guerilla v soudobé bezpečnostní terminologii“. In: *Časopis Obrana a strategie*, roč. 4, č. 1, s. 19–32. Brno: Univerzita obrany.

Marinetti, F. T. 1909. *Futuristický manifest*. Dostupné: http://www.o-p-o.cz/links/Marinetti,Filippo_Thommaso_Futuristick%FD_manifest_CZ.pdf.

Markus, R. 1970. *Saeculum: History and Society in Saint Augustine's Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Markus, R. 1983. „Saint Augustine's Views on the Just War“. In: *Studies in Church History*, roč. 20, s. 1–13.

Marshall Thomas, E. 1989. *The Harmless People*. New York: Vintage Books.

Marshall, P. 2010. *Demanding the Impossible: A History of Anarchism*. Oakland: PM Press.

Marsilius z Padovy. 2001. *Defensor pacis*. New York: Columbia University Press.

Martel, J. 2011. *Divine Violence: Walter Benjamin and the Eschatology of Sovereignty*. New York: Routledge.

Martin, D. – Frayer, D. (eds.). 1997. *Troubled Times: Violence and Warfare in the Past*. Amsterdam: Gordon and Breach.

Martin, T. 2001. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca: Cornell University Press.

Martin, T. 2013. *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*. New Haven: Yale University Press.

Martin, T. 2016. „The Prospects for Holy War: A Reading of a „Consultation“ from Erasmus“. In: *Erasmus Studies*, roč. 36, č. 2, s. 195–217.

Mason, T. – Overy, R. J. 1989. „Debate: Germany, „Domestic Crisis“ and War in 1939“. In: *Past & Present*, č. 122, s. 205–240. Dostupné: <https://libcom.org/files/Germany%20crisis.pdf>.

Marx, K. 1848. „The Victory of the Counter-Revolution in Vienna“. In: *Neue Rheinische Zeitung*, č. 136. Dostupné: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/11/06.htm>.

Marx, K. – Engels, F. 1976. *Manifest komunistické strany*. Praha: Svoboda.

Marx, K. – Engels, F. 1984. „K. Marx, B. Engels o válce a armádě“. In: *K. Marx, B. Engels, V. I. Lenin o válce a armádě*. Praha: Naše vojsko – Svoboda, s. 29–207.

Mattox, J. M. 2000. „Henry V: Shakespeare's Just Warrior“. In: *War, Literature & the Arts*, roč. 12, č. 1, s. 30–32.

Mattox, J. M. 2006. *St. Augustine and the Theory of Just War*. New York: Continuum.

Mattox, J. M. 2018. „The Just War Tradition in Late Antiquity and Middle Ages“. In: May, L. (ed.). *The Cambridge Handbook of The Just War*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 13–32.

May, L. – Rovie, E. – Viner, S. (eds.). 2006. *The Morality of War: Classical and Contemporary Readings*. Upper Saddle River: Pearson.

May, L. (ed.). 2018. *The Cambridge Handbook of The Just War*. Cambridge: Cambridge University Press.

May, L. 2008. „The Principle of Just Cause“. In: May, L. – Crookston, E. (eds.). *War: Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 49–66.

May, L. 2012. *After War Ends: A Philosophical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Maybury-Lewis, D. 2002. „Genocide against Indigenous Peoples“. In: Hinton, A. L. (ed). *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. Berkeley: University of California Press, s. 43–53.
- Mácha, P. 2015. „Ani příroda, ani kultura (antropologické inspirace)“. In: *The Journal of Culture*, roč. 2, s. 17–24. Dostupné: www.journalofculture.cz/images/archiv/2_2015/Mácha_Přemysl.pdf.
- Mánavadharmaśāstra aneb Manuovo ponaučení o dharmě*. 2009. Praha: ExOriente.
- Mc Evoy, C. – Hideg, G. 2017. *Global Violent Deaths*. Geneva: Small Arms Survey. <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/U-Reports/SAS-Report-GVD2017.pdf>.
- McCormick, J. 2010. *Europeanism*. Oxford: Oxford University Press.
- McCready, D. 2009. „Ending the War Right: Jus Post Bellum and the Just War Tradition“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 8, č. 1, s. 66–78.
- McCue, M. L. 2008. *Domestic Violence: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- McDermott. 2005. *England and the Spanish Armada: The Necessary Quarrel*. New Haven: Yale University Press.
- McDougall, T. W. 1947. *The Energies of Men*. London: Meuthen.
- McInerney, K. F. 2019. *Reconceiving the Reasonable Probability of Success Criterion*. Disertační práce. School of Historical and Philosophical Studies, The University of Melbourne. Dostupné: https://minerva-access.unimelb.edu.au/bitstream/handle/11343/230849/78de7332-cfa2-e911-94a6-0050568d7800_KieranMcInerneyReconceivingSuccessCriterion.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- McLaughlin Mitchell, S. M. – Diehl, J. – Morrow, D. (eds.). 2012. *Guide to the Scientific Study of International Processes*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- McLaughlin, R. 1998. „The Reasonable Hope of Success as an Element in Jus ad Bellum Theory: Misplaced and Meaningless?“. In: *Australasian Journal of Legal Philosophy*, roč. 23, s. 47–91. Dostupné: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUJLegPhil/1998/1.pdf>.
- McMahan, J. – McKim, R. 1993. „The Just War and the Gulf War“. In: *Canadian Journal of Philosophy*, roč. 23, č. 4, 1993. Dostupné: <https://www.philosophy.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/JustWarGulfWar.pdf>.
- McMahan, J. 1994. „Innocence, Self-Defense, and Killing in War“. In: *Journal of Political Philosophy*, roč. 2, č. 3. Dostupné: https://aristotle.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/Innocence_Self-Defense_&_Killing_in_War.pdf.
- McMahan, J. 2004a. „Unjust War in Iraq“. In: *The Pelican Record*, roč. 41, č. 5, s. 21–33. Dostupné: http://leiterreports.typepad.com/blog/files/Iraq_War.doc.
- McMahan, J. 2004b. „War as Self-Defense“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 18, č. 1, s. 75–80.
- McMahan, J. 2004c. „The Ethics of Killing in War“. In: *Ethics*, roč. 114, č. 1, s. 693–732.
- McMahan, J. 2005a. „Just Cause for War“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 19, č. 3, s. 1–21. Dostupné: https://www.philosophy.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/Just_Cause_for_War.pdf.
- McMahan, J. 2005b. „The Basis of Moral Liability to Defensive Killing“. In: *Philosophical Issues*, roč. 15, s. 386–405.
- McMahan, J. 2006. „The Ethics of Killing“. In: *Philosophia*, roč. 34, č. 1, s. 23–41. Dostupné: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9007-y>.
- McMahan, J. 2009. *Killing in War*. Oxford: Oxford University Press.
- McMahan, J. 2012. „Rethinking the ‘Just War’“. In: *The New York Times*, 11. listopadu. Dostupné: http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/11/11/rethinking-the-just-war-part-1/?_r=0.
- McMurrin, M. (ed.). 2012. *Alcohol-Related Violence: Prevention and Treatment*. New York: Wiley-Blackwell.
- McPherson, L. 2018. „Individual Self-Defense in War“. In: May, L. (ed.). *The Cambridge Handbook of The Just War*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 135–151.
- Mead, M. 1935. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: Morrow.
- Mead, M. 1990. „Warfare is Only an Invention - Not a Biological Necessity“. In: Hunt, D. (ed.). *The Dolphin Reader*. Boston: Houghton Mifflin Company, s. 415–421. Dostupné: <http://users.metu.edu.tr/utuba/Mead.pdf>.
- Meaney, M. J. 2001. „Nature, Nurture, and the Disunity of Knowledge“. In: *Annals of the New York Academy of Sciences*, 935, s. 50–61. Dostupné: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.320.2580&rep=rep1&type=pdf>.
- de Meierhenrich, J. (ed.). 2014. *Genocide. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.

- Melander, E. 2016. *The UCDP Armed Conflict Definition*. Dostupné: <https://www.undp.org/content/dam/norway/img/sdg-16-oslo-2016/Erik%20Melander.pdf>.
- Mellow, D. 2003. *A Critique of Just War Theory*. Disertační práce. Calgary: University of Calgary.
- Mellow, D. 2006. „Counterfactuals and the Proportionality Criterion“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 20, č. 4, s. 439–454.
- Meloy, J. R. 1988. *The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics and Treatment*. Northvale: J. Aronson.
- Mencius. 1990. „Kniha Meng-c“. In: Čarnogurská, M. (ed.). *A riekol Majster...: z klasických knih konfuciánstva*. Bratislava: Tatran, s. 59–106.
- Mencius. 2018. „Mengzi“. In: *Chinese Text with English Translation*. Dostupné: <http://ctext.org/mengzi/liang-hui-wang-ii>.
- de Mesquita, B. B. 2006. „Game Theory, Political Economy, and the Evolving Study of War and Peace“. In: *American Political Science Review*, roč. 100, č. 4, s. 637–642.
- Messina, P. – de Paulo, C. 2011. „The Influence of Augustine on the Development of Just War Theory“. In: de Paulo, C. – Messina, P. – Tompkins, D. (eds.). *Augustinian Just War Theory and the Wars in Afghanistan and Iraq*. New York: Peter Lang, s. 23–56.
- Mikulka, Z. – Hynková, V. 2016. „Ekonomické sankce v kontextu teorie spravedlivé války“. In: *Economics and Management*, roč. 10, č. mimořádné, s. 52–63. Dostupné: https://www.unob.cz/eam/Documents/Archiv/EaM_M_2016/Mikulka_Hynkova.pdf.
- Milíč Lochman, J. 1994. *Směrovky ke svobodě: Nástin etiky pod zorným úhlem Desatera*. Praha: Kalich.
- Mill, J. S. 1859. „A Few Words on Nonintervention“. In: *Fraser's Magazine* (December). Dostupné: <http://www.libertarian.co.uk/lapubs/forep/forep008.pdf>.
- Mill, J. S. 1913. *O svobodě*. Praha: J. Otto.
- Miller, D. – Downs, J. – Prentice, D. 1998. „Minimal Conditions for the Creation of a Unit Relationship: The Social Bond between Birthday Mates“. In: *European Journal of Social Psychology*, roč. 28, č. 3, s. 475–481.
- Miller, N. 1941. „The Frustration-Aggression Hypothesis“. In: *Psychological Review*, roč. 48, č. 4, s. 337–342.
- Miller, R. 2018. „Why Sovereignty Matters Despite Injustice: The Ethics of Intervention“. In: Coady, C. A. J. – Dobos, N. – Sanyal, S. (eds.). *Challenges for Humanitarian Intervention: Ethical Demand and Political Reality*. Oxford: Oxford University Press, s. 38–58.
- Miller, S. 2016. *Shooting to Kill: The Ethics of Police and Military Use of Lethal Force*. Oxford: Oxford University Press.
- Milunsky, J. 2010. „Prenatal Diagnosis of Sex Chromosome Abnormalities“. In: Milunsky, A. – Milunsky, J. (eds.). *Genetic Disorders and the Fetus: Diagnosis, Prevention and Treatment*. Oxford: Wiley-Blackwell, s. 273–312.
- Mistr Sun. 1995. *O umění válečném*. Olomouc: Votobia.
- Mitchell, G. – Tetlock, P. 2017. „Popularity as a Poor Proxy for Utility: The Case of Implicit Prejudice“. In: Lilienfeld, S. – Waldman, I. (eds.). *Psychological Science under Scrutiny: Recent Challenges and Proposed Solutions*. Hoboken: John Wiley, s. 164–195. Dostupné: www.umass.edu/preferen/You_Must_Read_This/Mitchell-Tetlock2018.pdf.
- Moellendorf, D. 2008. „Jus Ex Bello“. In: *Journal of Political Philosophy*, roč. 16, č. 2, s. 123–136.
- Moellendorf, D. 2011. „Jus Ex Bello in Afghanistan“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 25, č. 2, s. 155–164.
- Moellendorf, D. 2014. „Just War“. In: Mandle, J. – Reidy, D. (eds.). *Companion to Rawls*. Malden: Wiley-Blackwell, s. 378–393.
- Moellendorf, D. 2015. „Two Doctrines of Jus ex Bello“. In: *Ethics*, roč. 125, č. 3, s. 653–673.
- Moffitt, T. 1993. „Adolescence-Limited and Life-Course Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy“. In: *Psychological Review*, roč. 100, 674–701.
- Moffitt, T. – Caspi, A. – Rutter, M. 2006. „Measured Gene-Environment Interactions in Psychopathology“. In: *Perspectives on Psychopathological Science*, roč. 1, č. 1, s. 5–27. Dostupné: <http://www3.nd.edu/~ghaefel/Moffitt,2006.pdf>.
- van der Molen, G. 1968. *Alberico Gentili and the Development of the International Law: His Life, Work and Times*. Leyden: A.W.S. Sijthoff.
- Molnár, A. 1967. „Mezi revolucí a válkou“. In: *Theologická příloha Křesťanské revue*, roč. 34, č. 2, 17–24.

- Monnet, J. 1952a. *Projev při příležitosti prvního zasedání Vysokého komisariátu ESUO*. Dne 10. srpna, Lucemburk, Lucembursko. Dostupné: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_jean_monnet_luxembourg_10_august_1952-en-218b0df9-f81d-43d5-aecb-d1c6aeca604.html.
- Monnet, J. 1952b. *Projev při příležitosti prvního zasedání Společného shromáždění*. Dne 11. září, Štrasburk, Francie. Dostupné: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_jean_monnet_strasbourg_11_september_1952-en-3b3d5393-e7ee-4b04-9867-3dfddd5654b4.html.
- Monk, R. 1996. *Wittgenstein – úděl génia*. Praha: Hynek.
- Montagu, A. (ed.). 1968. *Man and Aggression*. Oxford: Oxford University Press.
- Montagu, A. (ed.). 1976. *The Nature of Human Aggression*. Oxford: Oxford University Press.
- Montagu, A. (ed.) 1980. *Sociobiology Examined*. New York: Oxford University Press.
- Moore, B. 2000. *Moral Purity and Persecution in History*. Princeton: Princeton University Press.
- Moore, Ch. 2005. *Fighting for America: Black Soldiers – The Unsung Heroes of World War II*. New York: One World.
- Moore, J. (ed.). 1998. *Hard Choices: Moral Dilemmas in Humanitarian Intervention*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Moorehead, C. 1998. *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross*. London: HarperCollins.
- Moran, D. 2011. „Even the Papuan is a Man and not a Beast“: Husserl on Universalism and the Relativity of Cultures“. In: *Journal of the History of Philosophy*, roč. 49, č. 4, s. 463–494. Dostupné: <https://www.ucd.ie/t4cms/Even%20the%20Papuan%20is%20a%20Man%202011.pdf>.
- Morehouse, M. 2000. *Fighting in the Jim Crow Army: Black Men and Women Remember World War II*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Morill, J. S. 1991. *The Impact of the English Civil War*. London: Collins & Brown.
- Morkevičius, V. 2018. *Realist Ethics: Just War Traditions as Power Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, I. 2015. *War! What is it Good for?: Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots*. New York: Picador.
- Morris, D. 2018. *Nahá opice: člověk jako další živočišný druh*. Brno: Jota.
- Morris, P. 2000 *Literatura a feminismus*. Brno: Host.
- Morriss, P. 2002. *Power: A Philosophical Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Moseley, A. 2003. *A Philosophy of War*. New York: Algora Publishing.
- Moseley, A. 2019. „Pacifism“. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://www.iep.utm.edu/pacifism/>.
- Moseley, A. 2020. „Just War Theory“. In: *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <http://www.iep.utm.edu/justwar/>.
- Mosse, G. 1999. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York. H. Fertig.
- Mouch, P. 2006. „Last Resort and Just War“. In: *Public Affairs Quarterly*, roč. 20, č. 3, s. 235–246.
- Mueller, J. 1989. *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. St. Louis: Basic Books.
- Mueller, J. 2006. „The Declining Legitimacy and Frequency of War“. In: *Politique Étrangère*, roč. 71, č. 4, s. 863–875. Dostupné: https://www.cairn-int.info/article-E_PE_064_0863--the-declining-legitimacy-and-frequency.htm.
- Muirhead, J. H. 1915. *German Philosophy in the Relation to the War*. London: John Murray.
- Mukhopadhyay, C. – Chua, P. 2008. „Cultural Racism“. In: Moore, J. H. (ed.). *Encyclopedia of Race and Racism*. Detroit: Gale, s. 377–383.
- Murdock, G. 1932. „The Science of Culture“. In: *American Anthropologist*, roč. 34, s. 200–215.
- Murdock, G. 1945. „The Common Denominator of Cultures“. In: Linton, R. (ed.). *The Science of Man in the World Crisis*. New York: The University of Columbia Press, s. 124–142.
- Murchadha, F. (ed.). 2006. *Violence, Victims, Justifications: Philosophical Approaches*. Bern: Lang.
- Musk, E. 2017. „Elon Musk Leads 116 Experts Calling for Outright Ban of Killer Robots“. In: *The Guardian*, 20. srpna. Dostupné: <https://www.theguardian.com/technology/2017/aug/20/elon-musk-killer-robots-experts-outright-ban-lethal-autonomous-weapons-war>.

- Musk, E. 2017a. „Elon Musk: Regulate AI to Combat 'Existential Threat' before It's Too Late“. In: *The Guardian*, 17. července. Dostupné: <https://www.theguardian.com/technology/2017/jul/17/elon-musk-regulation-ai-combat-existential-threat-tesla-spacex-ceo>.
- Mussolini B. – Gentile, G. 1933. *The Political and Social Doctrine of Fascism*. London: The Hogarth Press. Dostupné: http://media.wix.com/ugd/927b40_c1ee26114a4d480cb048f5f96a4cc68f.pdf.
- Musto, R. 1991. „Just Wars and Evil Empires: Erasmus and the Turks“. In: Monfasani, J. – Musto, R. (eds.). *Renaissance Society and Culture: Essays in Honor of Eugene F. Rice, Jr.* New York: Italica Press, s. 197–216.
- Münkler, H. 1992. *Gewalt und Ordnung: Das Bild des Krieges im politischen Denken*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Myšička, S. 2014. *John Rawls a teorie mezinárodní spravedlnosti*. Brno: CDK.
- Nakonečný, M. 2009. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Nardin, T. (ed.). 1998. *The Ethics of War and Peace: Religious and Secular Perspectives*. Princeton: Princeton University Press.
- Nardin, T. 1992. „Ethical Traditions in International Affairs“. In: Brown, Ch. – Nardin, T. – Rengger, N. (eds.). *Traditions of International Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–19.
- Neff, S. 2005. *War and the Law of Nations: A General History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neff, S. 2014. *Justice Among Nations: A History of International Law*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nehamas, A. „Nietzsche and 'Hitler'“. In: *Southern Journal of Philosophy*, roč. 37, s. 1–17.
- Nelson, R. (ed.). 2006. *Biology of Aggression*. Oxford: Oxford University Press.
- van Neste, B. 2006. *Cicero and St. Augustine's Just War Theory: Classical Influences on a Christian Idea*. University of South Florida. Dostupné: <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4978&context=etd>.
- Nettle, D. 2009. „Beyond Nature versus Culture: Cultural Variation as an Evolved Characteristic“. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, roč. 15, č. 2, s. 223–240. Dostupné: <https://www.staff.ncl.ac.uk/daniel.nettle/curl.pdf>.
- von Neumann, J. – Morgenstern, O. 1953. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Newburn, T. – Stanko, E. 1994. „Introduction: Men, Masculinities and Crime“. In: Newburn, T. – Stanko, E. *Just Boys Doing Business?: Men, Masculinities, and Crime*. London: Routledge, s. 1–9.
- Nicolai. 1918. *The Biology of War*. New York: The Century Co.
- Niditch, S. 1995. *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence*. Oxford: Oxford University Press.
- Niebuhr, R. 2002. *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. Westminster: John Knox Press.
- Niederhorn, D. 2017. „Hegel and War: The Aufhebung of Geist“. In: Patterson, E. – Demy, T. (eds.). *Philosophers on War*. Newport: Stone Tower Books.
- Nietzsche, F. 1992. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia.
- Nietzsche, F. 1993. *Ecce Homo*. Praha: Naše vojsko.
- Nietzsche, F. 2012. *Lidské, příliš lidské (sv. II)*. Praha: Oikoymenh.
- Nixon, R. 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- Norman, R. 1995. *Ethics Killing and War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nosek, B. – Banaji, M. – Greenwald, A. 2002. „Math = male, me = female, therefore math ≠ me“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 83, č. 1, s. 44–59.
- Nosek, B. – Greenwald, A. – Banaji, M. 2007. „The Implicit Association Test at Age 7: A Methodological and Conceptual Review“. In: Bargh, J. (ed.). *Automatic Processes in Social Thinking and Behavior*. New York: Psychology Press, s. 265–292. Dostupné: [https://faculty.washington.edu/agg/pdf/Nosek & a.IATatage7.2007.pdf](https://faculty.washington.edu/agg/pdf/Nosek%20&%20a.IATatage7.2007.pdf).
- Nosek, B. – Hawkins, C. B. – Frazier, R. 2011. „Implicit Social Cognition: From Measures to Mechanisms“. In: *Trends in Cognitive Science*, roč. 15, č. 4, s. 152–159. Dostupné: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3073696/>.
- Novák, A. 2006. *Dělník, nadčlověk, smrtelník: tři podoby lidství člověka ve filosofické antropologii*. Praha: UK FHS.
- Nozick, R. 1972. „Coercion“. In: Laslett, P. – Runciman, W. G. – Skinner, Q. (eds.). *Philosophy, Politics and Society*. Oxford: Basil Blackwell, s. 101–35.

- Nystrom, K. 2014. „The Bioarchaeology of Structural Violence and Dissection in the 19th-Century United States“. In: *American Anthropologist*, roč. 116, č. 4, s. 765–779.
- O'Brien, C. 2010. *Outnumbered: Incredible Stories of History's Most Surprising Battlefield Upsets*. Beverly: Fair Winds Press.
- O'Callaghan, J. 1983. *A History of Medieval Spain*. Ithaca: Cornell University Press.
- O'Donovan, O. 2009. *The Just War Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Driscoll, C. 2006. „Re-negotiating the Just War: The Invasion of Iraq and Punitive War“. In: *Cambridge Review of International Affairs*, roč. 19, č. 3, s. 405–420.
- O'Driscoll, C. 2008. *The Renegotiation of the Just War Tradition and the Right to War in the Twenty-First Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- O'Driscoll, C. 2012. „A Pyrrhic Victory? The ‘War on Terror’ and ‘The Triumph of Just War’“. In: *E-International Relations*. Dostupné: <https://www.e-ir.info/2012/03/10/a-pyrrhic-victory-the-war-on-terror-and-the-triumph-of-just-war/>.
- O'Driscoll, C. 2015. „Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice“. In: *International Studies Quarterly*, roč. 59, č. 1, s. 1–10. Dostupné: <http://eprints.gla.ac.uk/102384/1/102384.pdf>.
- O'Driscoll, C. 2018a. „Christine de Pizan“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 64–76.
- O'Driscoll, C. 2018b. „Keeping Tradition Alive: Just War and Historical Imagination“. In: *Journal of Global Security Studies*, roč. 3, č. 2, s. 234–247. Dostupné: <https://academic.oup.com/jogss/article/3/2/234/4964797>.
- O'Driscoll, C. 2018c. „The Historical Just War Tradition“. In: Brown, Ch. – Eckersley, R. (eds.). *The Oxford Handbook of International Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Driscoll, C. 2019a. „No Substitute for Victory? Why Just War Theorists Can't Win“. In: *European Journal of International Relations*, roč. 25. Dostupné: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354066119864706>.
- O'Driscoll, C. 2019b. „Nobody Wins the Victory Taboo in Just War Theory“. In: *Journal of Strategic Studies*, roč. 42, č. 7, s. 901–919. Dostupné: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402390.2019.1588118>.
- O'Driscoll, C. 2019c. *Victory: The Triumph and Tragedy of Just War*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Neill, B. 1994. „Game Theory Models of Peace and War“. In: Aumann, R. – Hart, S. (eds.). *Handbook of Game Theory, 2. díl*. Amsterdam: North-Holland, s. 995–1053.
- Oakley, A. 1985. *Sex, Gender and Society*. Aldershot: Gower.
- Obama, B. 2009. *Projev při příležitosti převzetí Nobelovy ceny míru*. Dne 10. prosince, Oslo, Norsko. Dostupné: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/26183-nobel-lecture-2009/>.
- Ober, J. 1994. „Classical Greek Times“. In: Howard, M. – Andreopoulos, G. – Shulman, M. (eds.). *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*. New Haven: Yale University Press, 12–26.
- Ober, J. 2016. *The Rise and Fall of Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Obregón, L. 2012. „The Civilized and the Uncivilized“. In: Peters, A – Fassbender, B. (ed.). *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford: Oxford University Press, s. 917–939.
- Ohlin, J. D. – May, L. 2016. *Necessity in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Olin, J. 1979. *Six Essays on Erasmus*. New York: Fordham University Press.
- Olivelle, P. 2009. „Dharmaśāstra: A Textual History“. In: Lubin, T. – Davis, D. (eds.). *Hinduism and Law: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 28–57.
- Olsthoorn, J. 2018. „Grotius and the Early Modern Tradition“. In: May, L. (ed.). *The Cambridge Handbook of The Just War*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 133–56.
- Ondřej, J. et al. 2010. *Mezinárodní humanitární právo*. Praha: C. H. Beck.
- Ophir, A. – Rosen-Zvi, I. 2018. *Goy: Israel's Others and the Birth of the Gentile*. Oxford: Oxford University Press.
- Opotow, S. 1990. „Moral Exclusion and Injustice: An Introduction“. In: *Journal of Social Issues*, roč. 46, č. 1, s. 1–20.
- Oppenheim, L. 1952. *International law: Disputes, War and Neutrality*. Lauterpacht, H. (ed.) London: Longman.

- Orbell, J. – Morikawa, T. 2011. „An Evolutionary Account of Suicide Attacks: The Kamikaze Case“. In: *Political Psychology*, roč. 32, č. 2, s. 297–322. Dostupné: https://icds.uoregon.edu/wp-content/uploads/2011/08/The_Kamikaze_Case.pdf.
- Orend, B. 2000. „Just Post Bellum“. In: *Journal of Social Philosophy*, roč. 31, s. 117–137.
- Orend, B. 2002. „Justice after War“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 16, č. 1, s. 43–56. <http://www.carnegiecouncil.org/publications/journal/16_1/articles/277.html>
- Orend, B. 2005. „War“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/war/>.
- Orend, B. 2006. *The Morality of War*. Peterborough: Broadview Press.
- Orend, B. 2016. *War and International Justice: A Kantian Perspective*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Orend, B. 2019. *War and Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Ortega y Gasset, J. 2018. *Vzpouřa davů*. Praha: Portál.
- Orwell, G. 1991. *Hold Katalánsku a Ohlédnutí za španělskou válkou*. Praha: Odeon.
- Ostrom, T. – Sedikides, C. 1992. „Out-Group Homogeneity Effects in Natural and Minimal Groups“. In: *Psychological Bulletin*, roč. 112, č. 3, s. 536–552.
- Oswald, F. – Mitchell, G. – Blanton, H. – Jaccard, J. – Tetlock, P. 2013. „Predicting Ethnic and Racial Discrimination: A Meta-Analysis of IAT Criterion Studies“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 105, č. 2, s. 171–192. Dostupné: <http://bear.warrington.ufl.edu/brenner/mar7588/Papers/oswald-jpsp2013.pdf>.
- Otten, S. – Moskowitz, G. 2000. „Evidence for Implicit Evaluative In-group Bias: Affect-based Spontaneous Trait Inference in a Minimal Group Paradigm“. In: *Journal of Experimental Psychology*, roč. 36, č. 1, s. 77–89.
- Otterbein, K. 1997. „The Origins of War“ In: *Critical Review*, roč. 11, č. 2, s. 251–277.
- Otterbein, K. 2004. *How War Began*. College Station: Texas A&M Press.
- Otterbein, K. 2009. *The Anthropology of War*. Long Grov: Waveland Press.
- Owens, P. 2007. *Between War and Politics: International Relations and the Thought of Hannah Arendt*. Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Dictionaries. 2020. *Violence*. Dostupné: <https://www.lexico.com/definition/violence>.
- Pagden, A. 1982. *The Fall of Natural Man: The American Indian and the Origins of Comparative Ethnology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pagden, A. (ed.). 2002. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palaver, W. 2002. *On Violence: A Mimetic Perspective*. Dostupné: <https://www.uibk.ac.at/peacestudies/downloads/peacelibrary/onviolence.pdf>.
- Paleček, M. 2017. *Antropologové v pasti?: mezi přírodou a kulturou*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Pape, R. 2005. *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. New York: Random House.
- Parasher, A. 1991. *Mlecchas in Early India: A Study in Attitudes toward Outsiders up to AD 600*. New Delhi: Munshiram Manoharial Publishers.
- Parasher-Sen, A. 2004. *Subordinate and Marginal Groups in Early India*. Oxford: Oxford University Press.
- Parekh, B. 1995. „Liberalism and Colonialism: A Critique of Locke and Mill“. In: Nederveen, J. – Parekh, B. (eds.). *The Decolonization of Imagination: Culture, Knowledge and Power*. London: Zed Books, s. 81–98.
- Park, R. E. 1941. „The Social Function of War: Observations and Notes“. In: *American Journal of Sociology*, roč. 46, č. 4, s. 551–570.
- Parker, G. 1994. „Early Modern Europe“. In: Howard, M. – Andreopoulos, G. – Shulman, M. (eds.). *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*. New Haven: Yale University Press, s. 40–58.
- Parker, G. 1996. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, V. 2014. *A History of Greece: 1300 to 30 BC*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Parrot, D. – Eckhardt, Ch. 2016. „Effects of Alcohol and Other Drugs on Human Aggression“. In: Bushman, B. (ed.). *Aggression and Violence: A Social Psychological Perspective*. New York: Routledge, s. 199–222.

- Parry, J. 2015. „Just War Theory, Legitimate Authority, and Irregular Belligerency“. In: *Philosophia*, roč. 43, č. 1, s. 175–196.
- Parry, J. 2017. „Legitimate Authority and the Ethics of War: A Map of the Terrain“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 31, č. 2, s. 169–189. Dostupné: http://eprints.lse.ac.uk/101687/1/Legitimate_Authority_and_The_Ethics_of_War_Pre_pub_.pdf.
- Partridge, E. 2006. *Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English*. New York: Routledge.
- Pattison, J. (eds.). 2014. *Humanitarian Intervention, 1.-4. díl*. London: Sage.
- Patočka, J. 2007. „Války 20. století a 20. století jako válka“. In: *Kacířské eseje o filozofii dějin*. Praha: Oikoymenh, s. 104–119.
- Paul, V. 1996. *Nejstarší památky mezinárodního práva*. Praha: Academia.
- de Paulo, C. – Messina, P. – Tompkins, D. (eds.). 2011. *Augustinian Just War Theory and the Wars in Afghanistan and Iraq*. New York: Peter Lang.
- Paulson, D. – Krippner, S. 2007. *Haunted by Combat: Understanding PTSD in War Veterans Including Women, Reservists, and Those Coming Back from Iraq*. Westport: Praeger.
- Pauwels, J. 2016. *The Great Class War 1914-1918*. Toronto: J. Lorimer.
- Pavlíček, J. 2017. *Dějiny Itálie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Peace Review: A Journal of Social Justice*. 1998, roč. 10, č. 4. (tematické číslo Linguistic Violence). Dostupné: <https://www.tandfonline.com/toc/cper20/10/4>.
- Pecjinović, L. 2013. *War in International Society*. London: Routledge.
- Peery, R. 2009. *Nietzsche on War*. New York: Algora Publishing.
- Peksen, D. 2009. „Better or Worse? The Effect of Economic Sanctions on Human Rights“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 46, č. 1, s. 59–77.
- Pelikan, J. 1984. *The Vindication of Tradition*. New Haven: Yale University Press.
- Peperzak, A. T. 2005. *To the Other: An Introduction to the Philosophy of Emmanuel Lévinas*. Lafayette: Purdue University Press.
- Perdue, Ch. – Dovidio, J. – Gutman, M. – Tyler, R. 1990. „Us and Them: Social Categorization and the Process of Intergroup Bias“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 59, č. 3, s. 475–486.
- Peregrin, J. 2019. „Co dělá člověka člověkem? „Povaha“ versus „potrava“. In: *Filosofický časopis*, roč. 67, č. 5, s. 677–693. Dostupné: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFtxt/672.pdf>.
- Peroutka, D. 2019. „Válka spravedlivá a jestřábi. Obnovený koncept „spravedlivé války“ a americká péče o svět“. In: *ERGOT: revue pro filozofii a společenské vědy*, roč. 3, č. 2, s. 8–15. Dostupné: <https://ergotsite.wordpress.com/2019/12/18/valka-spravedлива-a-jestrab-i-obnoveny-koncept-spravedlive-valky-a-americka-pece-o-svet/>.
- Perryová, G. 2019. *Ztracení chlapci: Kontroverzní psychologický experiment Muzafera Sherifa ve Státním parku Robbers Cave*. Praha: Triton.
- Peschke, K.-H. 1999. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad.
- Peterson, S. B. – Lach, M. A. 1990. „Gender Stereotypes in Children’s Books: Their Prevalence and Influence on Cognitive and Affective Development“. In: *Gender and Education*, roč. 2, č. 2, s. 185–197.
- Petrov, J. – Píčová, L. 2015. „Teorie spravedlivé války: od sv. Augustina k R2P“. In: Kyselovská, T. et al. *Cofola 2015*. Brno: MUNI, s. 72–85. Dostupné: <https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2015/cofola2015.pdf>.
- Petrov, J. 2015. „Revize legalistického paradigmatu? Michael Walzer a moralita humanitárních intervencí“. In: *Global Politics*. Dostupné: <http://www.globalpolitics.cz/eseje/revize-legalistickeho-paradigmatu-michael-walzer-a-moralita-humanitarnich-intervenci>.
- Philpott, D. 2016. „Sovereignty“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <https://plato.stanford.edu/entries/sovereignty/>.
- Pictet, J. 1985. *Development and Principles of International Humanitarian Law*. Dordrecht: Martnus Nijhoff Publishers.
- Pierce, A. 1996. „Just War Principles and Economic Sanctions“. In: *Ethics & International Affairs*, roč. 10, č. 1, s. 99–113.

- Piff, P. – Martinez, A. – Keltner, D. 2012. „Me Against We: In-group Transgression, Collective Shame, and In-group Direct Hostility“. In: *Cognition and Emotion*, roč. 26, č. 4, s. 634–649.
- Pilisuk, M. – Rountree, J. A. 2015. *The Hidden Structure of Violence: Who Benefits from Global Violence and War*. New York: Monthly Review Press.
- Pines, Y. 2002. *Foundations of Confucian Thought: Intellectual Life in the Chunqiu Period, 722-453 B. C. E.* Honolulu: University of Hawaii Press.
- Pines, Y. 2009. *Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Period*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Pinker, S. 2002. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: Penguin Books.
- Pinker, S. 2011. „Taming the Devil within Us“. In: *Nature*, 478, s. 309–311. Dostupné: <https://stevenpinker.com/files/pinker/files/out.pdf>.
- Pinker, S. 2012. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Penguin Books.
- Pinker, S. 2019. *Frequently Asked Questions about The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Dostupné: <http://stevenpinker.com/pages/frequently-asked-questions-about-better-angels-our-nature-why-violence-has-declined>.
- Pipes, R. 1964. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Platón. 1996a. *Listy*. Praha: Oikoymenh.
- Platón. 1996b. *Parmenidés*. Praha: Oikoymenh.
- Platón. 1997. *Zákony*. Praha: Oikoymenh.
- Platón, 2014. *Ústava*. Praha: Oikoymenh.
- Plaza, M. et al. 2017. „Sport = Male... But Not All Sports: Investigating the Gender Stereotypes of Sport Activities at the Explicit and Implicit Levels“. In: *Sex Roles*, roč. 76, č. 3–4, s. 202–217.
- Plechanovová, B. (ed.). 2003. *Úvod do mezinárodních vztahů: výběr textů*. Praha: ISE.
- Plomin, R. 2018. *Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are*. London: Penguin Books.
- Popovski, V. – Reichberg, G. – Turner, N. (eds). 2009. *World Religions and Norms of War*. Tokyo: United Nations University Press.
- Pogge, T. 2002. *World Poverty and Human Rights*. Cambridge: Polity Press.
- Pogge, T. 2007. *John Rawls – His Life and Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Pogge, T. 2013. „Poverty and Violence“. In: *Law, Ethics and Philosophy*, roč. 1, č. 1, s. 87–111. Dostupné: <https://core.ac.uk/download/pdf/39161178.pdf>.
- Pojman, L. P. 2005. *Who Are We?: Theories of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press.
- Polachek, S. – Sevastianova, D. 2010. „Does Conflict Disrupt Growth? Evidence of the Relationship between Political Instability and National Economic Performance“. In: *IZA DP*, č. 4762. Dostupné: <http://ftp.iza.org/dp4762.pdf>.
- Ponešický, J. 2010. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton.
- Popper, K. R. 2015. *Otevřená společnost a její nepřátelé (sv. II)*. Praha: Oikoymenh.
- Porter, L. 2010. *Assassination: A History of Political Murder*. New York: Overlook Books.
- Porter, S. 2011. *The Blast of War: Destruction in the English Civil Wars*. Stroud: The History Press.
- Potonié-Pierre, E. 1877. *La Guerre à la guerre*. (nakl. neznámé).
- Pratt, M. L. 2009. „Harm’s Way: Language and the Contemporary Arts of War“. In: *PMLA*, roč. 124, č. 5, s. 1515–1531.
- Project Implicit. 2020. *Implicit Association Test Online*. Dostupné: <https://implicit.harvard.edu/implicit/takeatest.html>.
- Průšek, J. 1995. „Konfucius, jeho doba a myšlení“. In: *Konfucius. Rozpravy: hovory a komentáře*. Praha: Mladá fronta, s. 43–79.
- Příbylaková, M. 2019. „Female Body as a Gender War Zone: „New“ Form of War(fare) in Lima“. In: *ERGOT: revue pro filosofii a společenské vědy*, roč. 3, č. 2, s. 111–142. Dostupné: <https://ergotsite.wordpress.com/2019/12/19/female-body-as-a-gender-war-zone-new-form-of-warfare-in-lima/>.

- Pugliatti, P. 2010. *Shakespeare and the Just War Tradition*. Burlington: Ashgate.
- Quabeck, F. 2013. *Just and Unjust Wars in Shakespeare*. Berlin: de Gruyter.
- Raaflaub, K. (ed.). 2007. *War and Peace in the Ancient World*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Rabbie, J. – Horowitz, M. 1969. „Arousal of Ingroup-Outgroup Bias by a Chance Win or Loss“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 13, č. 3, s. 269–277.
- Rabkin, J. 1998. *Why Sovereignty Matters*. Washington: Aei Press.
- Rabkin, J. 2001. *The Human Rights Agenda versus National Sovereignty*. Dostupné: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2001/essay-human-rights-agenda-versus-national-sovereignty>.
- Ram, J. 1878. *The Philosophy of War*. London: Paul Kegan. Dostupné: <https://books.google.it/ao/books?id=cDkCAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>.
- Ramsey, P. 1961. *War and the Christian Conscience: How Shall Modern War Be Conducted Justly?*. Durham: Duke University Press.
- Ramsey, P. 2003. *The Just War: Force and Political Responsibility*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Rapoport, A. 1974. *Fights, Games, and Debates*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Rasenberger, J. 2012. *The Brilliant Disaster: JFK, Castro, and America's Doomed Invasion of Cuba's Bay of Pigs*. New York: Scribner.
- de la Rasilla del Moral, I. 2019. „Bartolomé de Las Casas: A Radical Humanitarian in the Age of the Great Encounter“. In: McCall-Smith, K. – Wouters, J. – Gómez Isa, F. (eds.). *The Faces of Human Rights*. Oxford: Bloomsbury Publishing. Dostupné: <https://ssrn.com/abstract=3234696>.
- Rattansi, A. 2007. *Racism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rau, Z. – Tulejski, T. (eds.). 2014. *Bellum iustum versus bellum sacrum: Uniwersalny spór o releksji średniowiecznej – Konstancja 1414-1418*. Toruń: Adam Marszałek.
- Rawlings, L. 2007. *The Ancient Greeks at War*. Manchester: Manchester University Press.
- Rawls, J. 1995a. *Teorie spravednosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Rawls, J. 1995b. „Fifty Years after Hiroshima“. In: *Dissent* (Summer), s. 323–327. Dostupné: <https://www.dissentmagazine.org/article/50-years-after-hiroshima-2>.
- Rawls, J. 2009. *Právo národů*. Praha: Filosofia.
- Raymond, G. 2010. „The Greco-Roman Roots of the Western Just War Tradition“. In: Hensel, H. (ed.). *The Prism of Just War: Asian and Western Perspectives on the Legitimate Use of Military Force*. Burlington: Ashgate, s. 7–27.
- Räikkä, J. 2014. „Redistributive Wars and Just War Principles“. In: *RATIO*, č. 12, s. 4–26. Dostupné: https://www.kantiana.ru/upload/iblock/0ff/2014_12_01_raikka.pdf.
- Reader, J. 1998. *Africa: A Biography of the Continent*. London: Penguin Books.
- Regan, R. 2013. *Just War: Principles and Cases*. Washington: Catholic University of American Press.
- Reichberg, G. – Syse, H. – Begby, E. (eds.). 2006. *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*. London: Wiley-Blackwell.
- Reichberg, G. – Syse, H. (eds.). 2014. *Religion, War, and Ethics: a Sourcebook of Textual Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reichberg, G. 2007. „Preventive War in Classical Just War Theory“. In: *Journal of the History of International Law*, roč. 9, s. 5–34.
- Reichberg, G. 2012. „Legitimate Authority: Aquinas's First Requirement of a Just War“. In: *The Thomist*, roč. 76, č. 3, s. 337–369.
- Reichberg, G. 2018. „Historiography of Just War Theory“. In: Lazar, S. – Frowe, H. (eds.). *The Oxford Handbook of Ethics of War*. New York: Oxford University Press, s. 59–79.
- Reicher, S. – Haslam, S. A. – Rath, R. 2008. „Making a Virtue of Evil: A Five-Step Social Identity Model of the Development of Collective Hate“. In: *Social and Personality Psychology Compass*, roč. 2, č. 3, s. 1313–1344. Dostupné: <http://www.bbcprisonstudy.org/pdfs/SPPC%20%282008%29%20Evil%20and%20hate.pdf>.
- Reiss, T. 1991. „Descartes, the Palatinate, and the Thirty Years War: Political Theory and Political Practice“. In: *Yale French Studies*, č. 80, s. 108–145.

- Reitberger, M. 2013. „License to Kill: Is Legitimate Authority a Requirement for Just War?“. In: *International Theory*, roč. 5, č. 1, s. 64–93.
- Rejzek, J. 2015. *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA.
- Remarque, E. M. 1988. *Na západní frontě klid*. Praha: Naše vojsko.
- Rengger, N. 2002. „The Just War Tradition in the Twenty-First Century“. In: *International Affairs*, roč. 78, č. 2, s. 353–63.
- Rengger, N. 2003. „Bruno Coppieters and Nick Fotion: Moral Constraints on War: Principles and Cases – Review of the Book. In: *International Affairs*, roč. 79, č. 3, s. 643–644.
- Rengger, N. 2013. „The Waggoner Lost by Winning? On the „Triumph“ of Just War Tradition“. In: Lang, A. F. jr. – O'Driscoll, C. – Williams, J. (eds.). *Just War: Authority, Tradition, and Practice*, s. 283–298.
- Report of the Secretary General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change. 2004. *A More Secure World: Our Shared Responsibility*. Dostupné: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/602/31/PDF/N0460231.pdf?OpenElement>.
- Restall, M. 2003. *Seven Myths of the Spanish Conquest*. Oxford: Oxford University Press.
- Reychler, L. 2017. „Peacemaking, Peacekeeping, and Peacebuilding“. In: *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Dostupné: <https://oxfordre.com/internationalstudies/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-274>.
- Rickman, J. 1953. *Civilization, War and Death: Selections from Three Works by Sigmund Freud*. London: Hogarth Press.
- Ricoeur, P. 1998. „Violence and Language“. In: *Journal of French and Francophone Philosophy*, roč. 10, č. 2, s. 32–41. Dostupné: https://www.researchgate.net/publication/50246169_Violence_and_Language/fulltext/0f3173383829de22160be0dc/Violence-and-Language.pdf.
- Ricoeur, P. 2004. „Vysvětlovat a rozumět“. In: *Reflexe: filosofický časopis*, roč. 14, č. 27, s. 95–114. Dostupné: https://www.reflexe.cz/Reflexe_27/Vysvetlovat_a_rozumet.html.
- Ridley, M. 2004. *Nature via Nurture: Genes, Experience and What Makes Us Human*. London: HarperCollins.
- Ridley, M. 2015. *Původ ctnosti: o evolučních základech a zákonitostech nesobeckého jednání člověka*. Praha: Portál.
- Ridley, M. 2017. *Červená královna: sexualita a vývoj lidské přirozenosti*. Praha: Argo/Dokořán.
- Rieber, R. W. (ed.). 1991. *The Psychology of War and Peace The Image of the Enemy*. New York: Springer.
- Rigel, M. 2012. *Universalismus lidských práv a interkulturní pojetí*. Diplomová práce. Olomouc: PFF UP. Dostupné: https://theses.cz/id/92rq3x/Rigel-Universalismus_lidskch_prv_a_interkulturn_pojet.pdf?lang=en;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Deticke%20ot%EF%BF%BD%25%26start%3D25.
- Rigel, M. 2014. „Spravedlivý důvod k válce z pohledu zakladatelů konfucianismu“. In: *Mezinárodní vztahy*, roč. 49, č. 1, s. 41–58. Dostupné: <https://mv.iir.cz/article/view/753>.
- Rigel, M. 2015a. „Pravidla vedení spravedlivé války (jus in bello) prizmatem konfucianství a jejich reflexe v zrcadle vybraných ustanovení Ženevských úmluv“. In: *Právo a bezpečnost*, roč. 2, č. 1, s. 79–100. Dostupné: https://www.vske.cz/data/ke_stazeni/pravo_a_bezpecnost/Pravo_a_bezpecnost_2015-1.pdf.
- Rigel, M. 2015b. „Světový étos a interkulturní dialog: staronové nástroje k prevenci konfliktů v soudobém světě“. In: *ACTA FF ZČU*, roč. 7, č. 3, s. 27–46. Dostupné: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/17071/1/Rigel.pdf>.
- Rigel, M. 2016. „Za které životy netruchlíme? Uražení a ponížení v díle Judith Butlerové“. In: *Filosofie dnes*, roč. 8, č. 1, s. 85–120. Dostupné: <https://filosofiednes.ff.uhk.cz/index.php/hen/article/view/219>.
- Rich, J. – Shipley, G. (ed.). 1995. *War and Society in the Greek World*. London: Routledge.
- Richardson, L. F. 1960b. *Statistics of Deadly Quarrels*. Lineau, P. – Wright, Q. (eds.). London: Stevens & Sons.
- Richardson, L. F. 1960a. *Arms And Insecurity: A Mathematical Study of the Causes And Origins of War*. Rashevsky, N. – Trucco, E. (eds.). London: Stevens & Sons.
- Richardson, L. F. 2009. *The Collected Papers of Lewis Fry Richardson, 2. díl*. Sutherland, I. et al. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Richerson, P. – Boyd, R. 2012. *V genech není všechno: jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia.

- Richmond, O. 2005. *The Transformation of Peace*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Risjord, M. 2005. „Reasons, Causes, and Action Explanation“. In: *Philosophy of the Social Sciences*, roč. 35, č. 3, s. 294–306.
- Ritter, G. 1972. *The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany (sv.I-IV)*. Coral Gable: University of Miami Press.
- Roberts, N. 2004. „Fanon, Sartre, Violence, and Freedom“. In: *Sartre Studies International*, roč. 10, č. 2, s. 139–160.
- Robinson, P. (ed.). 2003. *Just War in Comparative Perspectives*. Aldershot: Ashgate.
- Robinson, P. 2008. *Dictionary of International Security*. Cambridge: Polity Press.
- Rodat, S. 2017. „Cultural Racism: A Conceptual Framework“. In: *Revista de Științe Politice*, č. 54, s. 129–140.
- Rodin, D. 2002. *War and Self-Defense*. Oxford: Clarendon Press.
- Rodin, D. 2008. „Two Emerging Issues of Jus Post Bellum: War Termination and the Liability of Soldiers for Crimes of Aggression“. In: Stahn, C. – Kleffner, J. (eds.). *Jus Post Bellum: Towards a Law of Transition from Conflict to Peace*. The Hague: T.M.C. Asser Press, s. 53–76.
- Rodin, D. 2015. „The War Trap: Dilemmas of Jus Terminatio“. In: *Ethics*, roč. 125, č. 3, s. 674–695.
- Roetz, H. 1993. *Confucian Ethics of the Axial Age: A Reconstruction under the Aspect of the Breakthrough toward Postconventional Thinking*. Albany: SUNY Press.
- Rokyta, J. 2012. „Pohledy na válku, přiměří a obranu Boží pravdy mečem v husitství“. In: *Theologická revue*, roč. 83, č. 1, s. 87–115. Dostupné: https://htf.cuni.cz/HTF-540-version1-thr_2012_1.pdf.
- Ron, N. 2014. „The Christian Peace of Erasmus“. In: *The European Legacy*, roč. 19, č. 1, s. 3–16.
- Ron, N. 2019. *Erasmus and the “Other”: On Turks, Jews, and Indigenous Peoples*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Ron, N. 2018. „Erasmus’ Ethological Hierarchy of Peoples and Races“. In: *History of European Ideas*, roč. 44, č. 8, s. 1063–1075.
- de Roose, F. 1990. „Self-Defence and National Defence“. In: *Journal of Applied Philosophy*, roč. 7, č. 2, s. 159–168.
- Roscoe, P. 2007. „Intelligence, Coalitional Killing, and the Antecedents of War“. In: *American Anthropologist*, roč. 19, č. 3, s. 485–495. Dostupné: <http://staffwww.fullcoll.edu/jmcdermott/physical%20anthropology%20index/Physical%20syllabus%20and%20articles/Intelligence%20Coalitional%20Killing%20and%20the%20Antecedence%20of%20War.pdf>.
- Rose, G. 2011. *How Wars End: Why We Always Fight the Last Battle*. London: Simon & Schuster.
- Rose, S. – Lewontin, R. – Kamin, L. 1990. *Not in Our Genes: Biology, Ideology and Human Nature*. London: Penguin Books.
- Rose, H. – Rose, S. (eds.) 2000. *Alas, Poor Darwin: Arguments Against Evolutionary Psychology*. London: Vintage.
- Rosen, S. 2005. *War and Human Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosecrance, R. 1986. *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*. New York: Basic Books.
- Rosenberg, A. 1982. *The Myth of the 20th Century*. New York: Revisionist Press. Dostupné: <https://archive.org/details/TheMythOfThe20thCentury>.
- Roser, M. – Ritchie, H. 2019. „Homicides“. Dostupné: <https://ourworldindata.org/homicides>.
- Roser, M. 2019. „Ethnographic and Archaeological Evidence on Violent Deaths“. Dostupné: <https://ourworldindata.org/ethnographic-and-archaeological-evidence-on-violent-deaths>.
- Roser, M. 2019. „War and Peace“. Dostupné: <https://ourworldindata.org/war-and-peace>.
- Rosch, E. H. 1973. „Natural Categories“. In: *Cognitive Psychology*, roč. 4, č. 3, s. 328–350.
- Rosůlek, P. 2007. „Reflexe spravedlivé války“. In: Rosůlek, P. a kol. *Politická filozofie: aktuální problémy*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 158–176.
- Rotberg, R. – Rabb, T. (eds.). 1989. *The Origins and Prevention of Major Wars*. New York: Cambridge University Press.
- Roth, J. 1980. *The Cult of Violence: Sorel and the Sorelians*. Berkeley: University of California Press.

- Rothgerber, H. 1997. „External Intergroup Threat as an Antecedent to Perceptions in In-Group and Out-Group Homogeneity“. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 73, č. 6, s. 1206–1212.
- Rousseau, J.-J. 1989. *Rozpravy*. Praha: Svoboda.
- Rousseau, J.-J. 2002. *O společenské smlouvě neboli zásadách státního práva*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Roy, K. 2012. *Hinduism and the Ethics of Warfare in South Asia: From Antiquity to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruddick, S. 1995. *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- Rudman, L. – Greenwald, A. – McGhee, D. 2001. „Implicit Self-Concept and Evaluative Implicit Gender Stereotypes: Self and Ingroup Share Desirable Traits“. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, roč. 27, č. 9, s. 1164–1178.
- Rummel, R. J. 1997. *Death by Government*. New York: Routledge.
- Rummel, R. J. 1998. *Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder since 1900*. Münster: Lit.
- Rusch, H. 2014. „The Evolutionary Interplay of Intergroup Conflict and Altruism in Humans: A Review of Parochial Altruism Theory and Prospects for its Extension“. In: *Proceedings of the Royal Society: Biological Science*, roč. 281, č. 1794. Dostupné: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4211448/>.
- Ruskin, J. 1900. *Koruna z plané olivy*. Praha: J. Otta.
- Russell, B. 1928. *Proč nejsem křesťanem Bertrand Russell*. Praha: Volná myšlenka.
- Russell, B. 1938. *Power: A New Social Analysis*. London: George Allen & Unwin.
- Russell, B. 2004. *Why Men Fight*. New York: Cosimo Classics.
- Russell, F. 1977. *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, F. 1980. „Paulus Vladimír’s Attack on the Just War: A Case in Legal Polemics“. In: Tierney, B. – Linehan, P. (eds.). *Authority and Power. Studies on Medieval Law and Government*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 237–254.
- Rutherford, A. – Zwi, A. – Growe, N. – Butchart, A. 2007. „Violence: A Glossary“. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, roč. 61, č. 8, s. 676–680. Dostupné: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2652990/#ref34>.
- Růžička, M. – Vašát, P. 2011. „Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole–kapitál–habitus“. In: *Antropowebzin*, roč. 7, č. 2, s. 129–133.
- Ryan, J. 2011. „Revolution is War: The Development of Thought of V. I. Lenin on Violence 1899-1907“. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 89, č. 2, s. 248–273.
- Ryan, J. 2012. *Lenin’s Terror: The Ideological Origins of Early Soviet State Violence*. London: Routledge.
- Sahlins, M. 2013. „The National Academy of Sciences: Goodbye to All That“. In: *Anthropology Today*, roč. 29, č. 2, s. 1–2.
- Salter, W. M. 1917. „Nietzsche and War“. In: *International Journal of Ethics*, roč. 27, č. 3, s. 357–379.
- Salvage, J. – Rowson, M. – Melf, K. – Sandøy, I. (eds.). 2012. *Medical Peace Work Textbook: Structural Violence and the Underlying Causes of Violent Conflict*. Dostupné: www.medicalpeacework.org/fileadmin/user_upload/ebooks/mpw_course4_2012.pdf. London: Medact.
- Salve: revue pro teologii a duchovní život*. 2005, roč. 15, č. 3. (tematické číslo zabývající se problematikou spravedlivé války).
- Samons II, L. 2007. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sampson, A. 2005. „Freud on the State, Violence, and War“. In: *Diacritics*, roč. 35, č. 3, s. 78–91.
- Santayana, G. 1919. *Egotism in German Philosophy*. London: J. M. Dent. Dostupné: https://archive.org/stream/egotismingermanp00santuoft/egotismingermanp00santuoft_djvu.txt.
- Santoni, R. E. 2003. *Sartre on Violence: Curiously Ambivalent*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Sapolsky, R. 1998. *The Trouble With Testosterone: And Other Essays On The Biology Of The Human Predicament*. New York: Scribner.
- Sapolsky, R. 2019. *Chování: biologie člověka v dobrém i zlém*. Praha: Dokořán.

- Sarkees, M. R. 2000. „The Correlates of War Data on War: An Update to 1997“. In: *Conflict Management and Peace Science*, roč. 18, č. 1: 123–144.
- Sarkees, M. R. 2011. *Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*. Dostupné: <http://www.correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/the-cow-typology-of-war-defining-and-categorizing-wars/view>.
- Sarkees, M. R. – Wayman, F. 2010. *Resort to War: 1816-2007*. Washington DC: CQ Press.
- Sartre, J.-P. 1994. *Quiet Moments in a War: The Letters of Jean-Paul Sartre to Simone de Beauvoir*. London: Hamish Hamilton.
- Sartre, J.-P. 2012. *Sešity z podivné války*. Praha: Academia.
- Sartre, J.-P. 2014. „Předmluva k vydání knihy Psanci této země z roku 1961“. In: Fanon, F. *Psanci této země*. Praha: Tranzit.cz, s. 38–56.
- Sasaki, J. Y. – Kim, H. S. 2016. „Nature, Nurture, and Their Interplay: A Review of Cultural Neuroscience“. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, roč. 48, č. 1, s. 1–19. Dostupné: https://www.researchgate.net/publication/310737104_Nature_Nurture_and_Their_Interplay_A_Review_of_Cultural_Neuroscience.
- Segerstrålle, U. 2001. *Defenders of the Truth: The Sociobiology Debate*. Oxford: Oxford University Press.
- Seifert, K. 2012. *Youth Violence: Theory, Prevention, and Intervention*. New York: Springer.
- Semin, M. 2003. „Je válka proti Iráku spravedlivá?“. In: *Mezinárodní report*, roč. 8, č. 2, s. 42–43. Dostupné: <http://www.obcinst.cz/je-valka-proti-iraku-spravedliva/>.
- Sen, A. 2007. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: W. W. Norton.
- Sen, A. 2008. „Violence, Identity and Poverty“. In: *Journal of Peace Research*, roč. 45, č. 1 s. 5–15.
- Sen, A. 1999. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Seville Statement on Violence*. 1990. In: *American Psychologist*, roč. 45, č. 10, s. 1167–1168. Dostupné: <http://www.culture-of-peace.info/vita/1990/Seville.pdf>.
- Scarpa, A. – Haden, S. Ch. – Tanaka, A. 2009. „Being Hot-Tempered: Autonomic, Emotional, and Behavioral Distinctions Between Childhood Reactive and Proactive Aggression“. In: *Biological Psychology*, roč. 84, č. 3, s. 488–496. Dostupné: www.vu-ams.nl/fileadmin/user_upload/publications/Scarpa_2010.pdf.
- Scott, J. B. 1934. *The Spanish Origin of International Law: Francisco de Vitoria and His Laws of Nations*. Oxford: Clarendon Press.
- Scott, J. P. 2011. „Individual Aggression as a Cause of War“. In: Givens, R. D. – Nettleship, M. A. (eds.). *Discussions on War and Human Aggression*. Boston: de Gruyter, s. 69–86.
- Scruton, R. 1999. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis.
- Scruton, R. 2017. *On Human Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Shackelford, T. – Hansen, R. (eds.). 2014. *The Evolution of Violence*. New York: Springer.
- Shackelford, T. – Weekes-Shackelford, V. (eds.). 2012. *The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War*. Oxford: Oxford University Press.
- Shapira, A. – Levin, Y. (eds.). 2012. *War and Peace in Jewish Tradition: From the Biblical World to the Present*. New York: Routledge.
- Shapiro, J. 2018. „Violence” in Medicine: Necessary and Unnecessary, Intentional and Unintentional“. In: *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, roč. 13, č. 7, s. Dostupné: <https://peh-med.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13010-018-0059-y>.
- Sharpe, M. – Jeffs, R. – Reynolds, J. (eds.). 2017. *100 Years of European Philosophy Since the Great War: Crisis and Reconfigurations*. Cham: Springer.
- Shaw, J. 2019. „Levinas and the Ethics of War and Peace“. In: Morgan, M. (ed.). *The Oxford Handbook of Levinas*. Oxford: Oxford University Press, s. 567–586.
- Shaw, W. 2016. *Utilitarianism and the Ethics of War*. New York: Routledge.
- Shay, J. 1995. *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing Character*. London: Simon & Schuster.
- Shay, J. 2003. *Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming*. New York: Scribner.

- Sherif, M. – Harvey, O. – White, B. – Hood, W. – Sherif, C. 1988. *The Robbers Cave Experiment: Intergroup Conflict and Cooperation*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Sherif, M. 1954. *Experimental Study of Positive and Negative Intergroup Attitudes between Experimentally Produced Groups: Robbers Cave Study*. Norman: University of Oklahoma.
- Sherratt, Y. 2013. *Hitler's Philosophers*. New Haven: Yale University Press.
- Shils, E. 1981. *Tradition*. London: Faber and Faber.
- Shue, H. 2008. „Omezená suverenita.“ In: *Filosofický časopis*, roč. 56, č. 6, s. 811–832.
- Shue, H. 2018. „Last Resort and Proportionality“. In: Lazar, S. – Frowe, H. (eds.). *Oxford Handbook of Ethics of War*. New York: Oxford University Press, s. 260–276.
- Shue, H. – Rodin, D. (eds.). 2014. *Preemption: Military Action and Moral Justification*. Oxford: Oxford University Press.
- Shulong, C. 2001. „China, Asia and Issues of Sovereignty and Intervention“. In: *Pugwash Occasional Papers*, roč. 2, č. 1. Dostupné: https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2018/02/200101_como_opapers_china.pdf.
- Schaff, A. 1973. „Marxist Theory on Revolution and Violence“. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 34, č. 2, s. 263–270.
- Scheid, E. (ed.). 2014. *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheidell, W. 2017. *The Great Leveler Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Schmidt-Leukel, P. (ed.) 2004. *War and Peace in World Religions*. London: SCM Press.
- Schmitt, C. 1988. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Schmitt, C. 2013. *Pojem politična*. Praha: Oikoymenth.
- Schuman, R. 1950. *Prohlášení francouzského ministra zahraničních věcí 9. května 1950 známé jako tzv. Schumanova deklarace*. Dostupné: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_cs.
- Silva, D. (eds.). 2017. *Language and Violence: Pragmatic Perspectives*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Singer, D. – Small, M. 1972. *The Wages of War, 1816-1965*. New York: Wiley-Blackwell.
- Singer, D. – Small, M. 1982. *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816-1980*. Beverly Hills: SAGE.
- Singer, D. – Small, M. 1994. *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816-1992*. Ann Arbor: Inter-university Consortium for Political and Social Research.
- Singer, P. 1976. „Book Review: Stanage, S. (ed.). 1974. Reason and Violence. Oxford: Basil Blackwell“. In: *Mind*, roč. 85, č. 340, s. 632–634. Dostupné: <http://www.utilitarian.net/singer/by/197610--.pdf>.
- Singer, P. W. – Friedman, A. 2014. *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- Singer, P. 2011a. „Is Violence History?“. In: *The New York Times*, 6. října. Dostupné: <http://www.nytimes.com/2011/10/09/books/review/the-better-angels-of-our-nature-by-steven-pinker-book-review.html?pagewanted=all&module=ArrowsNav&contentCollection=Sunday%20Book%20Review&action=keypress®ion=FixedLeft&pgtype=article>.
- Singer, P. 2011b. *The Expanding Circle: Ethics, Evolution, and Moral Progress*. Princeton: Princeton University Press.
- Singh, R. 1989. „Status of Violence in Marx's Theory of Revolution“. In: *Economic and Political Weekly*, roč. 24, č. 4, s. 9–20.
- Sipes, R. G. 1973. „War, Sports and Aggression: An Empirical Test of Two Rival Theories“. In: *American Anthropologist*, roč. 75, s. 64–86.
- Sjoberg, L. 2013. *Gendering Global Conflict: Toward a Feminist Theory of War*. New York: Columbia University Press.
- Skeat, W. 1980. *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*. New York: Perigree Books.
- Skinner, B. F. 1938. *The Behavior of Organisms*. New York: Appleton-Century.
- Skinner, B. F. 1971. *Beyond Freedom and Dignity*. New York: Alfred A. Knopf.

- Skinner, B. F. 2005. *Walden Two*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Skřejpek, M. 2017. „Cizinci a hranice v antickém Římě“. In: Bělovský, P. – Skřejpek, M. – Stloukalová, K. 2017. (eds.). *Cizinci, hranice a integrace v dějinách*. Praha: Auditorium, s. 11–26.
- Sledge, E. 2010. *Se starou gardou na Peleliu a Okinawě*. Praha: Knižní klub.
- Slovník současné češtiny*. 2011. Brno: Lingea.
- Small, M. 2002. *Antiwarriors: The Vietnam War and the Battle for America's Hearts and Minds*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Smith, C. 1965. „Hegel on War“. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 26, č. 2, s. 282–285.
- Smith, E. – Mackie, D. – Claypool, H. 2015. *Social Psychology*. New York: Psychology Press.
- Smith, J. 1999. *The Bolsheviks and the National Question: 1917–1923*. New York: Palgrave Macmillan.
- Smith, P. 2018. *The Psychology of School Bullying*. New York: Routledge.
- Smith, W. 1980. „Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum“. In: *German Studies Review*, roč. 3, č. 1, s. 51–68.
- Snaauwaert, D. 2004. „The Bush Doctrine and Just War Theory“. In: *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, 6.1 (Fall), s. 121–135. Dostupné: http://www.trinstitute.org/ojpcr/6_1snaau.pdf.
- Snyder, T. 2012. „War No More: Why the World Has Become More Peaceful“. In: *Foreign Affairs*, roč. 91, č. 1, s. 153–159. Dostupné: https://www.jstor.org/stable/23217157?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Sober, E. – Wilson, D. S. 1998. *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sokol, J. 2002. *Civilizace a kultura*. Přednáška proslouvena 12. prosince, Praha, Francouzsko-český seminář společenských věd, Česká republika. Dostupné: <http://www.jansokol.cz/2014/03/civilizace-a-kultura/>.
- Sole, K. – Marton, J – Hornstein, H. 1975. „Opinion Similarity and Helping: Three Field Experiments Investigating the Bases of Promotive Tension“. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, roč. 11, č. 1, s. 1–13.
- Solis, G. 2016. *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sorabji, R. – Rodin, D. (eds.). 2006. *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*. Aldershot: Ashgate.
- Sorabji, R. 2006. „Just War From Ancient Origins to the Conquistadors Debate and its Modern Relevance“. In: Sorabji, R. – Rodin, D. (eds.) *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*. Aldershot: Ashgate, s. 13–39.
- Sorel, G. 2004. *Reflections on Violence*. Jennings, J. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press. Dostupné: <http://libcom.org/files/Sorel-Reflections-on-Violence-ed-Jennings.pdf>.
- Sorokin, P. 1937. *Social & Cultural Dynamics: Fluctuations of Social Relationship, War, and Revolution: Arms and Security*. New York, American Book Company. Dostupné: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.84242/page/n7.f>
- Soulez, P. 2012. „Bergson as Philosopher of War and Theorist of the Political“. In: Lefebvre, A. – White, M. (eds.). *Bergson, Politics, and Religion*. Durham: Duke University Press, s. 99–125.
- Soukup, P. 2003. „Dobývání hradu Skály v roce 1413 a husitská teorie války. Ke spisku Jakoubka ze Stříbra o duchovním boji“. In: *Mediaevalia Historica Bohemica*, roč. 9. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 175–210.
- Soukup, P. 2007. „Svatá válka v představách husitských mistrů. K formování a zdrojům husitského učení o válce“. In: Drda, M. – Vybíral, Z. (eds.). *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách*. Ústí nad Labem: Albis International, s. 277–289. Dostupné: https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/HT_Suppl_3_2007.pdf.
- Soukup, P. 2010. „Bible a násilí za válek z husity“. In: Soukup, P. – Svátek, J. a kol. *Křížové výpravy v pozdním středověku: kapitoly z dějin náboženských konfliktů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 78–89.
- Soukup, P. 2011a. *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha: Filosofía.
- Soukup, P. 2016. „Religion and Violence in the Hussite Wars“. In: Palaver, W. – Rudolph, H. – Regensburger, D. (eds.). *The European Wars of Religions*. New York: Routledge, s. 19–44.
- Soukup, V. 1996. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.
- Soukup, V. 2004. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Soukup, V. 2011b. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.

- Sousa, C. – Bart Klika, J. – Herrenkohl, T. – Packard, B. 2016. „Child Maltreatment“. In: Cuevas, C. – Rennison, C. M. (eds.). *The Wiley Handbook on the Psychology of Violence*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 279–296.
- Sousedík, S. 2011. „Tomáš Akvinský“. In: Herold, V. – Müller, I. – Havlíček, A. (eds.). *Politické myšlení raného křesťanství a středověku*. Praha: Oikoymenth, s. 518–559.
- Spiekerman, T. 2001. *Shakespeare's Political Realism*. Albany: SUNY Press.
- Sport.cz. 2019. „Válka o Neymara graduje. Real nabízí tři opory a hráči pohádkový plat“. In: *Internetový server Sport.cz, 14. srpna*. Dostupné: <https://www.sport.cz/fotbal/ostatni/clanek/1133096-valka-o-neymara-graduje-real-nabizi-tri-opory-a-hraci-pohadkovy-plat.html>.
- Spurný, J. 1996. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion.
- Stahn, C. – Easterday, J. – Iverson, J. (eds.). 2014. *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations*. Oxford: Oxford University Press.
- Stahn, C. 2007. „‘Jus ad bellum’, ‘jus in bello’ ... ‘jus post bellum’? Rethinking the Conception of the Law of Armed Force“. In: *The European Journal of International Law*, roč. 17, č. 5, s. 921–943. Dostupné: <http://ejil.oxfordjournals.org/content/17/5/921.full.pdf+html>.
- Stanisław ze Skarbimierza. 2000. *Mowy wybrane o mądrości*. Kraków: Arcana.
- Stanley, J. 2018. *How Fascism Works: The Politics of Us and Them*. New York: Random House.
- Stašek, B. 1924. *Církev katolická a válka: vývoj učení církevního o otázce války*. Praha: Čsl. akc. tisk.
- Stašek B. 2012. „Učení sv. Augustina o válce“. In: *Te Deum*, č. 2, s. 51–53. Dostupné: <http://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/uceni-sv-augustina-o-valce.html>.
- Staub, E. 1989. *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. New York: Cambridge University Press.
- Staub, E. 1990. „Moral Exclusion, Personal Goal Theory, and Extreme Destructiveness“. In: *Journal of Social Issues*, roč 46, č. 1, s. 47–64.
- Steffen, Ll. 2007. *Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Steinert, H. 2003. „The Indispensable Metaphor of War: On Populist Politics and the Contradictions of the State's Monopoly of Force“. In: *Theoretical Criminology*, roč. 7, č. 3, s. 265–291.
- Steinhoff, U. 2020. *Self-Defense, Necessity, and Punishment: A Philosophical Analysis*. New York: Routledge.
- Stephanson, A. 1998. „Fourteen Notes on the Very Concept of the Cold War“. In: Dalby, S – Ó Tuathail, G. (eds.). *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge, 62–85.
- Stern, F. 1974. *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*. Berkeley: University of California Press.
- Stevenson, L. – Haberman, D. – Wright, P. M. – Witt, Ch. 2017. *Thirteen Theories of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press.
- Stevenson, W. 1987. *Christian Love and Just War: Moral Paradox and Political Life in St. Augustine and His Modern Interpreters*. Macon: Mercier University Press.
- Stewart, F. 2000. „Crisis Prevention: Tackling Horizontal Inequalities“. In: *Oxford Development Studies*, roč. 28, č. 3, s. 245–263.
- Stewart, F. 2008. „Horizontal Inequalities and Conflict: An Introduction and some Hypotheses“. In: Stewart, F (ed.). *Horizontal Inequalities and Conflict: Understating Group Violence in Multiethnic Societies*. New York: Palgrave Macmillan, s. 3–24.
- Stewart, G. 2018. „Marcus Tullius Cicero“. In: Brunstetter, D. – O'Driscoll, C. (eds.). *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, s. 8–20.
- Strawser, B. J. (ed.). 2013. *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military*. Oxford: Oxford University Press.
- Strickland, D. 2003. *Saracens, Demons & Jews: Making Monsters in Medieval Art*. Princeton: Princeton University Press.
- Strítěcký, V. 2009. „Válka“. In: Drulák, P. – Kratochvíl, P. (eds.). *Encyklopedie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Stoessinger, J. 2010. *Why Nations Go to War*. Boston: Wadsworth.

- Sturmeý, P. (ed.). 2017. *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Summerfield, P. 2012. *Women Workers in the Second World War: Production and Patriarchy in Conflict*. London: Routledge.
- Suny, R. – Martin, T. (eds.). 2001. *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Soviet Union: 1917-1953*. Oxford: Oxford University Press.
- Suárez, F. 2015. *Selections from Three Works of Francisco Suarez*. Pink, T. (ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Sumner, W. G. 1906. *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages Manners Customs Mores and Morals*. New York: Ginn and Company.
- Sutherland, N. 1992. „The Origins of the Thirty Years War and the Structure of European Politics“. In: *English Historical Review*, roč. 107, č. 424, s. 587–625.
- Sussman, R. W. 1999. The Myth of Man the Hunter, Man the Killer and the Evolution of Human Morality (evolutionary and religious perspectives on morality)“. In: *Zygon*, roč. 34, č. 3, s. 453–472.
- Sussman, R. W. 2004. „Are Humans Inherently Violent?“ In: Selig, R. – London, M. – Kaupp, P. (eds.). *Anthropology Explored: Revised and Expanded*. Washington: Smithsonian Books, s. 30–45.
- Sussman, R. W. – Hart, D. 2010. „Gentle Savage or Bloodthirsty Brute?“ In: Pim, J. E. (ed.). *Nonkilling Societies*. Honolulu: Center for Global Nonkilling, s. 55–80.
- Sutor, B. 1996. *Politická etika*. Praha: Oikoymenh.
- Sutor, B. 2014. *Od spravodlivé války ke spravodlivému míru?: etapy a šance procesu dějinného poučení*. Praha: Filosofia.
- Suzuki, S. – Krause, V. – Singer, D. 2002. „The Correlates of War Project: A Bibliographic History of the Scientific Study of War and Peace, 1964-2000“. In: *Conflict Management and Peace Science*, roč. 19, č. 2, s. 69–107.
- Svejkovský, F. 1952. *Staročeské vojenské řády*. Praha: Orbis.
- Svoboda, K. 1944. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Svoboda, K. 1985. „Důvod a příčina“. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 46, č. 4, s. 275–283. Dostupné: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3056#_ftnref4.
- Swift, L. J. 1970. „St. Ambrose on Violence and War“. In: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, roč. 101, s. 533–543.
- Swift, L. J. 1985. *The Early Fathers on War and Military Service*. Wilmington: Geoffrey Chapman.
- Swift, L. J. 2007. „Early Christian Views on Violence, War, and Peace“. In: Raaflaub, K. (ed.). *War and Peace in the Ancient World*. Malden: Blackwell, s. 279–296.
- Syse, H. – Ingierd, H. 2005. „What Constitutes a Legitimate Authority?“ In: *Journal of Social Alternatives*, roč. 24, s. 11–16.
- Syse, H. 2006. „Plato, Thucydides, and the Education of Alcibiades“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 5, č. 4, s. 290–302.
- Syse, H. 2007. „Augustine and Just War: Between Virtue and Duties“. In: Syse, H. – Reichberg, G. (eds.). *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives*. Washington: The Catholic University of America Press, s. 36–50.
- Syse, H. 2010. „The Platonic Roots of Just War Doctrine: A Reading of Plato’s Republic“. In: *Diametros*, č. 23, s. 104–123.
- Šedivý, J. 2000. „Válka: rámec pro analýzu“. In: Jehlička, P. – Tomeš, J. – Daněk, P. (eds.). *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: PřF UK.
- Šedivý, J. 2001. „Humanitární intervence a otázka legitimacy“. In: Veber, V. (ed.). *Politologie: Ideje a dějiny – Sborník k 75. narozeninám Theodora Šylaby*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 39–53.
- Škvrnda, F. 2016. „O spravodlivosti vojny na začiatku 21. storočia“. In: *Filosofický časopis*, roč. 64, č. 5, s. 761–772.
- Škop, M. 2006. *Právo a násilí: vybrané teorie vztahu práva a násilí*. Rigorózní práce. Brno: PF MU. Dostupné: https://is.muni.cz/th/ghnc/Rigorozni_prace_-_Martin_Skop.pdf.
- Šmahel, F. 2001. *Husitské Čechy: struktury, procesy, ideje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Šrajfer, J. 2010. „Ospravedlnění války s ohledem na potenciální hrozbu jaderného konfliktu a akutní ohrožení terorismem“. In: *Studia theologica*, roč. 12, č. 3, s. 80–90. Dostupné: <https://studiatheologica.eu/pdfs/sth/2010/03/06.pdf>.
- Štěpánek, J. 2013. *Sorites paradoxy a jejich varianty (magisterská diplomová práce)*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné: https://is.muni.cz/th/cdhud/Stepanek_Diplomova_prace.pdf.
- Švejnoha, J. 2004. *Henri Dunant: zakladatel mezinárodního hnutí Červeného kříže*. Praha: Český červený kříž.
- Taguieffe, P.-A. 2001. *The Force of Prejudice: On Racism and its Doubles*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tahmasebi-Birgani, V. 2014. *Emmanuel Levinas and the Politics of Non-Violence*. Toronto: University of Toronto Press.
- Tajfel, H. – Billig, G. – Bundy, R. – Flament, C. 1971. „Social Categorization and Intergroup Behaviour“. In: *European Journal of Social Psychology*, roč. 1, č. 2, s. 149–178.
- Tajfel, H. – Turner, J. 1986. „The Social Identity Theory of Intergroup Behavior“. In: Worchel, S. – Austin, W. (eds.). *Psychology of Intergroup Relation*. Chivago: Hall Publishers, s. 7–24. Dostupné: https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/%CE%92310/Tajfel%20&%20Turner%2086_SIT_xs.pdf.
- Tajfel, H. 1970. „Experiments in Intergroup Discrimination“. In: *Scientific American*, roč. 223, č. 5, s. 96–103. Dostupné: http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/15341_Readings/Intergroup_Conflict/Tajfel_Experiments_in_Intergroup_Discrimination.PDF.
- Tajfel, H. 1978. *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. 1979. „Individuals and Groups in Social Psychology“. In: *British Journal of Social and Clinical Psychology*, roč. 18, č. 2, s. 183–189.
- Tajfel, H. 1981. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. 1982. „Social Psychology of Intergroup Relations“. In: *Annual Review*, roč. 33, č. 1, s. 1–39.
- Taylor, Ch. 1997. „Nedorozumění v diskuzi mezi liberály a komunitaristy“. In: Kis, J. (ed.). *Současná politická filozofie*. Praha: Oikoymenth, s. 465–494.
- Tedeschi, J. – Felson, R. 1994. *Violence, Aggression, & Coercive Actions*. Washington: American Psychological Association.
- Tegtmeyer, C. – Martin, D. (eds.). 2017. *Broken Bones, Broken Bodies: Bioarchaeological and Forensic Approaches for Accumulative Trauma and Violence*. Lanham: Lexington Books.
- Teichman, J. 1986. *Pacifism and the Just War*. Oxford: Basil Blackwell.
- Telfer, M. 1968. „Are Some Criminals Born that Way?“. In: *Think*, roč. 34, č. 6, s. 24–28.
- Tesón, F. 2006. „Eight Principles for Humanitarian Intervention“. In: *Journal of Military Ethics*, roč. 5, č. 2, s. 93–113.
- The American Heritage Dictionary. 2020. *Violence*. Dostupné: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=violence>.
- Thompson, A. (ed.). 2007. *The Media and the Rwanda Genocide*. London: Pluto Press.
- Thomson, J. J. 1991. „Self-Defense“. In: *Philosophy and Public Affairs*, roč. 20, č. 4, s. 283–310.
- Tick, E. 2005. *War and the Soul: Healing Our Nation's Veterans from Post-Traumatic Stress Disorder*. Wheaton: Quest Book.
- Tick, E. 2014. *Warrior's Return: Restoring the Soul After War*. Boulder: Sounds True.
- Tierney, B. 1988. *The Crisis of Church and State: 1050-1300*. Toronto: University of Toronto Press.
- Tierney, B. 2001. *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing.
- Tierney, P. 2002. *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalist Devastated The Amazon*. New York: W. W. Norton.
- Tiger, L. – Fox, R. 2017. *The Imperial Animal*. New York: Routledge.
- Tilly, Ch. 1992. *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*. Cambridge: Blackwell.

- Tilly, Ch. 2002. „Violence, Terror, and Politics as Usual“. In: *Boston Review* (Summer). Dostupné: <https://bostonreview.net/archives/BR27.3/tilly.html>.
- Tilly, Ch. 2006. *Politika kolektivního násilí*. Praha: SLON.
- Tinbergen, N. 1951. *The Study of Instinct*. Oxford: Clarendon Press.
- Tinbergen N. 1968. „On War and Peace in Animals and Man“. In: *Science*, roč. 160, č. 3835, s. 1411–1418.
- Thapar, R. 1971. „The Image of the Barbarian in Early India“. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 13, č. 4, s. 408–409.
- Thayer, B. 2009. *Darwin and International Relations: On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Thúkydídés. 1977. *Dějiny Peloponnéské války*. Praha: Odeon.
- Todorov, T. 1996. *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Praha: Mladá fronta.
- Tolan, J. 2002. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York: Columbia University Press.
- Tolan, J. 2013. *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*. Gainesville: University Press of Florida.
- Tolan, P. 2007. „Understanding Violence“. In: In: Flannery, D. J. – Vazsonyi, A. T. – Waldman, I. D. (eds). *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. New York: Cambridge University Press, s. 5–18.
- Tolmach Lakoff, R. 2002. *The Language War*. Berkeley: University of California Press.
- Tolstoj, L. N. 1910. „Řeč na kongresu míru ve Štockholmu“. In: *Naše doba*, roč. XVII. Praha: Laichter, s. 409–413.
- Toman, H. 1878. *Husitské válečnictví*. Praha: nákladem jubilejního fondu Král. České společnosti nauk.
- Tomasello, M. 2014. „The Ultra-Social Animal“. In: *European Journal of Social Psychology*, roč. 44, č. 3, s. 187–194. Dostupné: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4302252/>.
- Tong, R. 2017. *Feminist Thought*. New York: Routledge.
- Tooby, J. – Cosmides, L. 1988. „The Evolution of War and its Cognitive Foundations“. In: *Institute for Evolutionary Studies Technical Report 88-1*, s. 1–15. <https://www.cep.ucsb.edu/papers/Evolofwar.pdf>.
- Tooby, J. – Cosmides, L. 1992. „The Psychological Foundations of Culture“. In: Barkow J. H. – Cosmides, L. – Tooby, J. (eds.). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press, s. 19–136.
- Tooke, J. 1965. *The Just War in Aquinas and Grotius*. London: S.P.C.K.
- Totten, M. 2010. *First Strike: America, Terrorism, and Moral Tradition*. New Haven: Yale University Press.
- von Treitschke, H. 1916. *Politics (sv. I)*. New York: The Macmillan Company.
- Trittle, L. 2000. *From Melos to My Lai: War and Survival*. London: Routledge.
- Trivers, R. 1985. *Social Evolution*. Menlo Park: Benjamin-Cummings.
- Tropp, L. (ed.). 2012. *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict*. Oxford: Oxford University Press.
- Trotter, W. 2016. *Instincts of the Herd in Peace and War*. London: Adelphi Terrace. Dostupné: <https://www.gutenberg.org/files/53453/53453-h/53453-h.htm>.
- Tuck, R. 1982. *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, R. 1993. *Philosophy and Government 1572-1651*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, R. 2001. *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford: Oxford University Press.
- Turchin, P. 2007. *War and Peace and War: The Rise and Fall of Empires*. New York: Penguin Books.
- Turchin, P. 2016. *Ultrasociety: How 10,000 Years of War Made Humans the Greatest Cooperators on Earth*. Chaplin: Beresta Books.
- Turnbull, J. 1999. „Theoretical Approaches to Violence and Aggression“. In: Paterson, B. – Turnbull, J. (eds.). *Aggression and Violence: Approaches to Effective Management*. London: Palgrave Macmillan, s. 31–51.
- Turner, A. K. 1994. „Genetic and Hormonal Influences on Male Violence“. In: Archer, J. (ed.). *Male Violence*. London: Routledge, s. 233–252.

- Turner, J. – Hogg, M. – Oakes, P. – Reicher, S. – Wetherell, M. 1987. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorisation Theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. – Oakes, P. – Haslam, S. – McGarty, C. 1994. „Self and Collective: Cognition and Social Context“. In: *Personality and Social Psychology*, roč. 20, č. 5, s. 454–463.
- Turner-Bowker, D. M. 1996. „Gender Stereotyped Descriptors in Children's Picture Books: Does “Curious Jane” Exist in the Literature?“. In: *Sex Roles*, roč. 35, č. 7–8, s. 461–488.
- Turse, N. 2013. *Kill Anything That Moves: The Real American War in Vietnam*. New York: Picador.
- Turshen, M. 2004. „Definitions and Injuries of Violence“. In: Castelli, E. – Jakobsen, E. (eds.). *Interventions: Activists and Academics Respond to Violence*, s. 29–35. Dostupné: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781403981561_4.
- Tyerman, Ch. 2006. *God's War: A New History of the Crusades*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tyerman, Ch. 2019. *The World of the Crusades*. New Haven: Yale University Press.
- Ulrich, D. – Kryscynski, D. – Ulrich, M. – Brockbank, W. 2017. *Victory Through Organization: Why the War for Talent is Failing Your Company and What You Can Do About It*. New York: McGraw-Hill.
- Uniacke, S. 2014. „Self-Defence, Just War, and a Reasonable Prospect of Success“. In: Frowe, H. – Lang, G. (eds.). *How We Fight*. New York: Oxford University Press, s. 62–74.
- United Nations Office On Drugs And Crime. 2019. *Global Study on Homicide*. Vídeň: UNODC. Dostupné: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>.
- Uppsala Conflict Data Program. 2018a. *Definitions – War*. Dostupné: https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#Warring_party_2.
- Uppsala Conflict Data Program. 2018b. *About Research*. Dostupné: <https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/>.
- Urban, W. 2006. *Teutonic Knights: A Military History*. London: Greenhill Books.
- Uttal, W. 1999. *The War Between Mentalism and Behaviorism*. New York: Routledge.
- Varouxakis, G. 1997. „John Stuart Mill on Intervention and Non-intervention“. In: *Millenium: Journal of International Studies*, roč. 26, č. 1, s. 57–76.
- Vasquez, J. 2009. *The War Puzzle Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Väyrynen, R. (ed.). 2006. *The Waning of Major War: Theories and Debates*. London: Routledge.
- Velek, J. 2008. „Michael Walzer o válce, humanitární intervenci a světovém řádu“. In: *Filosofický časopis*, roč. 56, č. 6, s. 857–882.
- Velek, J. 2013. „Státník v roli tragického hrdiny? Spravedlivá válka a nejvyšší ohrožení“. In: *Filosofický časopis*, roč. 61, č. 4, s. 497–523.
- Velek, J. 2014. *Kapitoly z teorie spravedlivé války*. Praha: Filosofía.
- Veber, V. 2012. *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Ventre, D. 2016. *Information Warfare*. New York: Wiley-Blackwell.
- Villadangos, M. E. S. 2016. „Origin of Parliamentarism: An Historical Review from its Crisis: León (Spain) as Cradle of Parliamentarism“. In: *Revista Academica Faculdade de Direito do Recife*, roč. 88, č. 2. Dostupné: <https://periodicos.ufpe.br/revistas/ACADEMICA/article/view/12100>.
- Villon, F. 2009. *Básně*. Praha: Československý spisovatel.
- Vincent, S. 1990. „Interpreting Georges Sorel: Defender of Virtue or Apostle of Violence“. In: *History of European Ideas*, roč. 12, č. 2, s. 239–257.
- Vinci, A. 2006. „Greed-Grievance Reconsidered: The Role of Power and Survival in the Motivation of Armed Groups“. In: *Civil Wars*, roč. 8, č. 1., s. 25–45.
- Vitaro, F. – Brendgen, M. 2005. „Proactive and Reactive Aggression: A Developmental Perspective“. In: Tremblay, R. E. – Hartup, W. W. – Archer, J. 2005. *Developmental Origins of Aggression*. New York: Guilford Press.
- Vitaro, F. – Brendgen, M. 2011. „Subtypes of Aggressive Behaviors: Etiologies, Development and Consequences“. In: Bliessner, T. – Beelman, A. – Stemmler, M. (eds.). *Antisocial Behavior and Crime: Contributions of Theory and Evaluation Research to Prevention and Intervention*. Goettingen: Hogrefe.
- de Vitoria, F. 1917. *De Indis et De Iure Belli Relectiones*. Nys, E. (ed.). Washington: Carnegie Institution.

- de Vitoria, F. 1991. *Political Writings*. Pagden, A. – Lawrence, J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vivanti, C. 2013 *Niccolò Machiavelli: An Intellectual Biography*. Princeton: Princeton University Press.
- Voci, A. 2009 „Decategorization“. In: Levine, J. – Hogg, M. (eds.). *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. Thousand Oaks: SAGE Publications, s. 185–188.
- Voegelin, E. 1944. „Nietzsche, the Crisis and the War“. In: *The Journal of Politics*, roč. 6, č. 2, s. 177–212.
- Voegelin, E. 1998. *History of Political Ideas, 21. díl: The Later Middle Ages, 3. díl*. Columbia: University of Missouri Press.
- Vreeland, H. 1917. *Hugo Grotius: The Father of the Modern Science of International Law*. New York: Oxford University Press.
- Všobecná deklarace lidských práv OSN. 1948. Dostupné: <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020101>.
- van Vugt, M. – Schaller, M. 2008. „Evolutionary Approaches to Group Dynamics: An Introduction“. In: *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, roč. 12, č. 1, s. 1–6. Dostupné: <https://www2.psych.ubc.ca/~schaller/VanVugtSchaller2008.pdf>.
- van Vugt, M. 2006. „Gender Differences in Cooperation and Competition: The Male-Warrior Hypothesis“. In: *Psychological Science*, roč. 18, č. 1, s. 19–23. Dostupné: <http://www.professormarkvanvugt.com/images/files/malewarrior.pdf>.
- van Vugt, M. 2012. „The Male Warrior Hypothesis: The Evolutionary Psychology of Intergroup Conflict, Tribal Aggression, and Warfare“. In: Shackelford, T. – Weekes-Shackelford, V. (eds.). *The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War*. Oxford: Oxford University Press, s. 291–300.
- Výrost, J. – Slaměník, J. – Sollárová, E. (eds.). 2019. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada.
- de Waal, F. 2006. *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*. Princeton: Princeton University Press.
- de Waal, F. 2012. „The Antiquity of Empathy“. In: *Science*, roč. 336, č. 6083, s. 874–876.
- Wacquant, L. 2016. „A Concise Genealogy and Anatomy of Habitus“. In: *The Sociological Review*, roč. 64 č. 1, s. 64–72.
- Walker, P. 2001. „A Bioarchaeological Perspective on the History of Violence“. In: *Annual Review of Anthropology*, roč. 30, s. 573–596. Dostupné: <https://www.unl.edu/rhames/courses/war/walker-bioarch-war.pdf>.
- Wallensteen, P. 2015. *Understanding Conflict Resolution*. Los Angeles: SAGE.
- Waller, J. 2002. *Becoming Evil: How Ordinary People Can Commit Genocide and Mass Killing*. New York: Oxford University Press.
- Walt, S. 1989. „Hegel on War: Another Look“. In: *History of Political Thought*, roč. 10, č. 1, s. 113–124.
- Walters, G. D. 2005. „Proactive and Reactive Aggression: A Lifestyle View“. In: Morgan, J. P. (ed.) *Psychology of Aggression*. Hauppauge: Nova Science Publishers, s. 29–43.
- Walters, L. 1984. *Five Classic Just-War Theories: A Study in the Thought of Thomas Aquinas, Vitoria, Suarez, Gentili and Grotius*. Ann Arbor: University Microfilms International.
- Waltz, K. 1979. „Structural Causes and Military Effects“. In: *Theory of International Politics*. New York: Longman Press, s. 161–176.
- Waltz, K. 2001. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Walzer, M. 1977. *Just and Unjust Wars: A Moral Arguments With Historical Illustrations*. New York: Basic Books.
- Walzer, M. 2002. „The Argument About Humanitarian Intervention“. In: *Dissent*, roč. 49, č. 1, s. 29–37.
- Walzer, M. 2006. „The Triumph of Just War Theory (and the Dangers of Success)“. In: Walzer, M. *Arguing About War*. New Haven: Yale University Press.
- Walzer, M. 2019. *Spravedlivé a nespravedlivé války: morální argumentace s historickými příklady*. Praha: Academia.
- Ward, C. 2004. *Anarchism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ward, L. F. 1903. *Pure Sociology*. New York: Palgrave Macmillan. Dostupné: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/ward/puresoc.pdf>.
- Ward, L. M. – Aubrey, J. S. 2017. *Watching Gender: How Stereotypes in Movies and on TV Impact Kids' Development*. San Francisco: Common Sense. Dostupné: <https://wnywomensfoundation.org/app/uploads/2017/08/16.-Watching-Gender-How-Stereotypes-in-Movies-and-on-TV-Impact-Kids-Development.pdf>.

- Ward-Perkins, B. 2005. *The Fall of Rome: And the End of Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Warren, K. – Cady, D. 1996. *Bringing Peace Home: Feminism, Violence, and Nature*. Bloomington: Indiana University Press.
- de Warren, N. – Vongehr, T. (eds.). 2018. *Philosophers at the Front: Phenomenology and the First World War*. Leuven: Leuven University Press.
- de Warren, N. 2006. „The Apocalypse of Hope: Political Violence in the Writings of Sartre and Fanon“. In: *Graduate Faculty Philosophy Journal*, roč. 27, č. 1, s. 25–59.
- Watson, J. B. 1930. *Behaviorism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weber, M. 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. 2009a. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.
- Weber, M. 2009b. „Politika jako povolání“. In: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh, s. 243–293.
- van Wees, H. 2004. *Greek Warfare: Myth and Realities*. Bristol: Bristol Classical Press.
- Weeks, A. 2010. *The Choice of War: the Iraq War and the Just War Tradition*. Santa Barbara: Prager.
- Wegner, D. – Gray, K. 2019. *Klub myslí: kdo myslí, co cítí a proč na tom záleží*. Praha: dybbuk.
- Weigel, G. 2003. „Mravní jistota v čase války“. In: *Teologie a společnost*, roč. 1, č. 3, s. 8–12.
- Weikart, R. 2004. *From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany*. New York: Palgrave Macmillan.
- Weiler, A. G. 1988. „The Turkish Argument and Christian Piety in Desiderius Erasmus, Consultatio de bello Turcis inferendo (1530)“. In: Weiland, J. S. – Frijhoff, W. Th. (eds.). *Erasmus of Rotterdam. The Man and the Scholar*. Leiden: Brill, s. 30–39.
- Weintraub, S. 2001. *Silent Night: The Story of the World War I Christmas Truce*. London: Pocket.
- Weisel, O. – Böhm, R. 2015. „Ingroup Love” and “Outgroup Hate” in Intergroup Conflict between Natural Groups“. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, roč. 60, s. 110–120. Dostupné: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022103115000396>.
- Welshová, J. 2008. „Brát důsledky vážně: námítky vůči humanitární intervenci“. In: *Filosofický časopis*, roč. 56, č. 6, s. 833–855.
- Wendel, T. 2018. *Odras římskoprávních institutů v mezinárodním právu veřejném*. Disertační práce. Praha: PF UK. Dostupné: <https://is.cuni.cz/webapps/zp/download/140070286>.
- Wendorf, F. 1968. „Site 117: A Nubian Final Paleolithic Graveyard near Jebel Sahaba, Sudan“ In: Wendorf, F. (ed.). *The Prehistory of Nubia*: Dallas: Southern Methodist University, s. 954–987.
- Wertheimer, A. 1987. *Coercion*. Princeton: Princeton University Press.
- Wescott, R. 1990. „Reflections on the Etymology of Some Words for „Peace“. In: *International Journal on World Peace*, roč. 7, č. 3, s. 94–97.
- West, C. – Zimmerman, D. H. 1987. „Doing Gender“. In: *Gender & Society*, roč. 1, č. 2, s. 125–151. Dostupné (česky): https://is.muni.cz/el/1423/podzim2012/SAN230/um/1_West-Zimmerman_Delat_gender.pdf.
- Westmarland, N. 2015. *Violence Against Women*. Routledge.
- Wesołowska, E. A. 2002. *Paweł Włodkowic – wspólczesne znaczenie poglądów i dokonań*. Płock.
- Wexler, B. 2006. *Brain and Culture: Neurobiology, Ideology and Social Change*. Cambridge: MIT Press.
- Wiedemann, T. 1986. „The Fetiales: A Reconsideration“. In: *The Classical Quarterly*, roč. 36, č. 2, s. 478–490.
- von Wiese, L. 1960. „What is European Culture?“. In: *The British Journal of Sociology*, roč. 11, č. 1, s. 1–9.
- White, D. S. 1936. „The Attitude of the Romans toward Peace and War“. In: *The Classical Journal*, roč. 31, č. 8, s. 465–478.
- White, J. – White, G. B. 2006. „Implicit and Explicit Occupational Gender Stereotypes“. In: *Sex Roles*, roč. 55, č. 3–4, s. 259–266.
- White, M. 2012. *The Great Big Book of Horrible Things: The Definitive Chronicle of History's 100 Worst Atrocities*. New York: W. W. Norton.
- Wiewiorka, M. 2009. *Violence: A New Approach*. London: SAGE Publications.

- Williams jr., R. 1992. *The American Indian in Western Legal Thought: The Discourses of Conquest*. New York: Oxford University Press.
- Williams, B. 2006. *Ethics and the Limits of Philosophy*. New York: Routledge.
- Williams, K. 2007. „Ostracism“. In: *Annual Review of Psychology*, roč. 58, č. 425–452.
- Williams, R. – Caldwell, D. 2006. „Jus Post Bellum: Just War Theory and the Principles of Just Peace“. In: *International Studies Perspectives*, roč. 7, č. 4, s. 309–320.
- Wilson, E. M. 2008. *The Savage Republic: De Indis of Hugo Grotius, Republicanism, and Dutch Hegemony within the Early Modern World-System (c. 1600-1619)*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Wilson, E. O. 1975. *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wilson, E. O. 1993. *O lidské přirozenosti: máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Wilson, E. O. 2013. *The Social Conquest of Earth*. New York: W. W. Norton.
- Wilson, K. – van der Dussen, J. (eds). 1995. *The History of the Idea of Europe*. London: Routledge.
- Wilson, P. 2008. „The Causes of the Thirty Years' War 1618-1648“. In: *English Historical Review*, roč. 123, č. 502, s. 554–584.
- Wilson, P. H. 2009. *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wilson, W. 1918. *Projev v Kongresu Spojených států amerických (Čtrnáct bodů prezidenta Wilsona)*. Dne 8. ledna, Washington, USA. Dostupné: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp.
- Winch, P. 2004. *Idea sociální vědy a její vztah k filozofii*. Brno: CDK.
- Winninger, T. 1994. *Price Wars: How to Win the Battle for Your Customer*. Edina: St. Thomas.
- Witte, J. 1993. „Violence in Lenin's Thought and Practice: The Spark and the Conflagration“. In: *Terrorism and Political Violence*, roč. 5 č. 3, s. 135–203.
- Wittgenstein, L. 1993. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Wheeler, N. 2000. *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*. New York: Oxford University Press.
- Wohlforth, W. 2008. „Realism“. In: Reus-Smit, Ch. – Snidal, D. (eds.). *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, s. 131–149.
- Wolin, S. 2009. „Violence and the Western Political Tradition“. In: Bufacchi, V. (ed.). *Violence: A Philosophical Anthology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 33–50.
- Wonders, L. L. 2019. *When Parents are at War*. Independently Published.
- Worden, B. 2010. *The English Civil Wars: 1640-1660*. London: Phoenix.
- Worchel, S. – Rothgerber, H. – Day, E. – Hart, D. – Butemeyer, J. 1998. „Social Identity and Individual Productivity with Groups“. In: *British Journal of Social Psychology*, roč. 37, č. 4, s. 389–413.
- Workman, L. – Reader, W. 2015. *Evolutionary Psychology: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wrangham, R. – Glowacki, L. 2012. „Intergroup Aggression in Chimpanzees and War in Nomadic Hunter-Gatherers: Evaluating the Chimpanzee Model“. In: *Human Nature*, roč. 23, č. 1, s. 5–29.
- Wrangham, R. – Peterson, D. 1997. *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. London: Bloomsbury.
- Wright, Q. 1942. *A Study of War, I. díl*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wright, R. 1995. *Morální zvíře: proč jsme to, co jsme*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Wyatt, H. F. 1899. „War as the Supreme Test of National Value“. In: *The Nineteenth Century and After*, č. 45, s. 216–225.
- Wyatt, H. F. 1911. „God's Test By War“. In: *The Nineteenth Century and After*, č. 69, s. 591–606.
- Wyckoff, J. 2013. „Is the Concept of Violence Normative?“. In: *Revue Internationale de Philosophie*, roč. 3, č. 265, s. 337–352. Dostupné: <https://www.cairn.info/revue-internationale-de-philosophie-2013-3-page-337.htm?contenu=article>.
- Wynn, P. 2013. *Augustine on War and Military Service*. Minneapolis: Fortress Publishers.

- Yamagishi, T. – Mifune, N. 2009. „Social Exchange and Solidarity: In-Group Love or Out-Group Hate?“. In: *Evolution and Human Behavior*, roč. 30, č. 4, s. 229–237.
- Yamagishi, T. – Mifune, N. 2016. „Parochial Altruism: Does it Explain Modern Human Group Psychology?“. In: *Current Opinion in Psychology*, roč. 7, s. 39–43.
- Yoder, J. H. 2009. *Christian Attitudes to War, Peace, and Revolution*. Grand Rapids: Brazos.
- Young, K. 2019. *Sport, Violence and Society*. Milton: Routledge.
- Young, N. (ed.). 2010. *The Oxford International Encyclopedia of Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Yzerbyt, V. – Demoulin, S. 2010. „Intergroup Relations“. In: Fiske, S. – Gilbert, D. – Lindzey, G. (eds.). *Handbook of Social Psychology*. Hoboken: John Wiley. Dostupné: <https://perso.uclouvain.be/vincent.yzerbyt/Yzerbyt%20&%20Demoulin%20HSP%202010.pdf>.
- Zadeh, L. A. 1965. „Fuzzy sets“. In: *Information and Control*, roč. 8, č. 3, s. 338–353.
- Zákon č. 246/1992 Sb. *Zákon České národní rady na ochranu zvířat proti týrání*. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-246/zneni-20191209>.
- Zarate, J. 2015. *Treasury's War: The Unleashing of a New Era of Financial Warfare*. New York: PublicAffairs.
- Zellner, A. 1962. „War and Peace: A Fantasy in Game Theory?“. In: *The Journal of Conflict Resolution*, roč. 6, č. 1, s. 39–41.
- Zimbardo, P. 2014. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia.
- Žižek, S. 2013. *Násilí*. Praha: Rybka Publishers.
- Znoj, M. 2003. „O spravedlivé válce v 21. století“. In: Dvořáková, V. – Heroutová, A. (eds.). *Sborník z II. kongresu českých politologů*. Praha: Česká společnost pro politické vědy, s. 28–42.
- Zrzavý, J. 1997. „Homologie: o jednom pojmu, jehož každý užívá“. In: *Vesmír*, roč. 76, č. 1, s. 27–31. Dostupné: <http://casopis.vesmir.cz/clanek/homologie>.
- Zrzavý, J. 2017. *Proč se lidé zabíjejí: homocida a genocida. Evoluční okno do lidské duše*. Praha: Triton.
- Žantovský, M. 2014. „In Search of Allies: Vaclav Havel and the Expansion of NATO“. In: *World Affairs*, roč. 177, č. 4, s. 47–58.
- Ženevské úmluvy a dodatkové protokoly*. 2018. Praha: Český červený kříž. Dostupné: <http://www.cervenkykruz.eu/cz/mhp/konvence.htm>.